

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány,
a földrajztudomány és a gazdálkodás-
és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

XII. évfolyam 4. szám, 2019/4.
No. 47.

Ezen folyóiratszám
a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
108. kiadványa

Jelen folyóiratszám megjelenését támogatta:

PADA

PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS ANIMAE
ALAPÍTVÁNY

A megjelenés időpontja:
2019. november hónap

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

---

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

a 2018. május 1.–2021. április 30. közötti időszakban

Prof. Dr. Gál Zoltán – KE (Kaposvár) és MTA KRTK, a „**Régióirtörténeti Kutatások rovat**” vezetője

Dr. habil. Szabó Pál Péter – Eötvös Lóránd Tudományegyetem,

a „**Regionális tudományi közlemények rovat**” vezetője

Dr. PhD Káposzta József – Szent István Egyetem, a „**Fiatall regionalisták rovat**” vezetője

Prof. Dr. Gazdag Ferenc – NKE, Budapest, a „**Nemzetközi tanulmányok rovat**” vezetője

Hajdú Zoltán DSc – MTA KRTK, a „**Politikai földrajz rovat**” vezetője

Dr. habil. Keczer Gabriella – SZTE, a „**Gazdálkodás- és vezetéstudomány rovat**” vezetője

Dr. PhD Miklós Péter – SZTE, az „**Újragondolt negyedszázad 1919–1944 rovat**” vezetője

Dr. PhD Vizi László Tamás – Kodolányi János Főiskola, a „**Versailles 100 rovat**” vezetője

Dr. PhD. Csüllög Gábor – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Prof. Dr. Majoros István DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Dr. PhD Döbör András – SZTE JGYPK

A Szerkesztő Bizottság határon túli tagjai:

Dr. PhD Andrej Tóth – Silesian University in Opava, University of Economics, Prague

Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad, Újvidék

Dr. PhD Tonk Márton – Sapientia EMTE, Kolozsvár

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Elnök: Dr. Gulyás László

Dékan: Döbör András

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6

A Szerkesztőség székhelye:

SZTE JGYPK Alkalmazott Társadalompolitikai és Kisebbségpolitikai Intézet

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség levélcíme:

Egyesület Közép-Európa Kutatására, 6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

A Szerkesztőség e-mail-címe:

laszlo.gulyas65@gmail.com és/vagy gulyas.laszlo@jgypk.u-szeged.hu

ISSN 1789-6339 (nyomtatott)

ISSN 2676-878X (online)

Tördelés:

Kádas Gabriella

Nyomda:

S-Paw, Üllés

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

---

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

- 1. Folyóiratunk lektorált folyóirat.** Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két PhD vagy Dsc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. **dupla vak lektorálás!**
- 2. Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:**
  - 1. MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
  - 2. EPA** (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
  - 3. HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek)
- 3. Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottsága folyóiratlistáján 2010 és 2016 között C-kategóriás folyóiratként szerepelt.**
- 4. 2017-től folyóiratunk előrelépett, a IX. Osztályon B-kategóriás folyóirat minősítést kapott.**
- 5. Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a Dsc eljárás során A-kategóriás folyóiratként fogadja el.**
- 6. Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.**
- 7. Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában, teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:**
  - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: www.vikek.eu
  - SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: <http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>
- 8. Folyóiratunk évente négyszer jelenik meg, az alábbi időpontokban:**
  - adott évi első szám: **március**
  - adott évi második szám: **május**
  - adott évi harmadik szám: **október**
  - adott évi negyedik szám: **december**

CENTRAL EUROPEAN STUDIES

A REFERENCED JOURNAL OF HISTORY, REGIONAL SCIENCE, GEOGRAPHY,
ECONOMICS AND MANAGEMENT

Our journal was founded in 2008, as a scientific forum of the Virtual Institute for Central-European Research, in close cooperation with the University of Szeged. Four issues are published each year, in March, May, October and December.

Geographically, the topics are focused on Central-Europe, covering the following scientific areas: 20th century history and political-geographical issues, regional science (regionalism and regionalization), economics and business administration.

The journal is headed by an editorial board. Basically, papers are written in Hungarian, with English abstracts. But it is possible to submit papers written in English as well, with the permission of the editor-in-chief. Submitted papers are blind-reviewed by two lecturers.

Editor-in-chief:

László Gulyás – University of Szeged

Deputy Editor-in-chief:

Ferenc Szávai – Kaposvár University, Corvinus University of Budapest

Editorial Board:

Zoltán Gál, Kaposvár University (Kaposvár) – *Regional History Research*
Pál Péter Szabó, Eötvös Loránd University (Budapest) – *Regional Science*
József Káposzta, Szent István University (Gödöllő) – *Young Regionalists*
Ferenc Gazdag, National University of Public Service (Budapest) – *International Studies*
Zoltán, Hajdú, Hungarian Academy of Sciences KRTK (Budapest) – *Political Geography*
Gabriella Keczer, University of Szeged (Szeged) – *Economics and Management Science*
Péter Miklós, University of Szeged (Szeged) – *Rethinked Quarter Century 1919–1944*
László Tamás Vizi, Kodolányi János University of Applied Sciences, (Székesfehérvár) – *Versailles 100*
Gábor Csüllög, Eötvös Loránd University (Budapest)
István Majoros, Eötvös Loránd University (Budapest)
Zoltán Maruzsa, Eötvös Loránd University (Budapest)
András Döbör, University of Szeged (Szeged)
Andrej Tóth, University of Economics (Prague)
Imre Nagy – University of Novi Sad (Novi Sad)
Márton Tonk, Sapientia Hungarian University of Transylvania (Cluj-Napoca)

Published by:

VIKEK – Association for Research in Central Europe, Hungary
and
University of Szeged, Juhász Gyula Faculty of Education, Hungary

Address:

Egyesület Közép-Európa Kutatására Hungary, 6727 Szeged, Lówy Sándor u. 37.
laszlo.gulyas65@gmail.com
and
SZTE-JGYPK Alkalmazott Társadalompolitikai és Kisebbségpolitikai Intézet
Hungary 6725, Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
gulyas.laszlo@jgypk.u-szeged.hu

Download from: vikek.eu

HU ISSN 1789-6339 (print)
HU ISSN 2676-878X (online)

Szeged, Hungary
2019 november

CONTENTS

László, Anka: First Act of Albert Apponyi’s Cult of Personality: His 75th Birthday	9
János Kristóf, Muradin: The idea of Hungarian unity as political program. The propaganda led by Transylvanian Party in Northern Transylvania between 1940 and 1944	25
Katalin, Takács: Ethnic minority education in post-Trianon Hungary	43
Árpád, Duczon: The Relocation of the Hungarian Royal Elizabeth University of Bratislava to Pécs, and its fight for survival until World War II.	53
János, Suba: Border Guards III – The defence of the Hungarian Kingdom 1938–1944.....	69
Lajos, Olsz: Double Game – Hungary and the anti-comintern pact.....	87
László, Orosz: Obstacles and Opportunities in Hungarian–German Cooperation as Related to Territorial Revision (1918–1923)	111
Endre, Domonkos: The economic development of Hungary during World War II.	125
Gábor, Nyári: The survival of Horthy Era’s ethos in exile.....	143
Zoltán, Kaposi: Changes in the industry of Pécs in the decade following the treaty of Trianon	161
Tünde, Gergics–Réka, Huszti–Marcell, Schwertner: The development of v4 Countries’ competitiveness, with an outlook on economic relations with China	175
Ákos, Szántó: The Main effects of the Corredor Ferroviario Bioceánico megaproject in the South American region	195
Róbert, Taczmann: Instant Payments – The World, Europe and Hungary	207
László Tamás, Vizi: The “cruelly sad obligation”. The codification of the Trianon treaty 3. The ratification debate in the National Assembly 13. November 1920.	231
Reviews	255

TARTALOMJEGYZÉK

ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD ROVAT

A HORTHY-KORSZAK BELPOLITIKÁJA

- Anka László:** Apponyi Albert kultuszának első felvonása:
a 75. születésnap 9
- Muradin János Kristóf:** A magyar egység eszméje, mint
politikai program. Az Erdélyi Párt propaganda-
tevékenysége Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között 25

A HORTHY-KORSZAK OKTATÁSÜGYE

- Oroszné Takács Katalin:** Kisebbségi népoktatás a trianoni
Magyarországon a revíziós politika tükrében 43
- Ducson Árpád:** A pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet
Tudományegyetem Pécsre költözése és harca a fenn-
maradásért a II. világháborúig 53

A HORTHY-KORSZAK HADTÖRTÉNETE

- Suba János:** Határvadászok III. – A Magyar Királyság
határvédelme 1938–1944 69

A HORTHY-KORSZAK KÜLPOLITIKÁJA

- Olasz Lajos:** Kettős játszma – Magyarország és az
Antikomintern paktum 87
- Orosz László:** A revízióorientált magyar–német
együttműködés gátjai és lehetőségei (1918–1923) 111

A HORTHY-KORSZAK GAZDASÁGTÖRTÉNETE

- Domonkos Endre:** Magyarország gazdasági fejlődése
a második világháború idején 125

A HORTHY-KORSZAK UTÓÉLETE

- Nyári Gábor:** A Horthy-korszak szellemiségének
továbbélése az emigrációban 143

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Kaposi Zoltán:** Pécs iparának változásai a Trianon utáni
évtizedben 161

GEOPOLITIKA ROVAT

- Gergics Tünde–Husztai Réka–Schwertner Marcell:** A V4
országok versenyképességének alakulása, kitekintéssel
a Kínával való gazdasági kapcsolatokra 175

Szántó Ákos: A Corredor Ferroviario Bioceánico megaprojekt főbb geopolitikai hatásai a dél-amerikai régióban.....	195
Taczmann Róbert: Gyorsfízető rendszerek – a Világ, Európa és Magyarország	207

VERSAILLES 100 ROVAT

Vizi László Tamás: A „kegyetlenül szomorú kötelesség”. A trianoni békediktátum becikkelyezése 3. A ratifikációs vita a Nemzetgyűlésben 1920. november 13.....	231
--	-----

RECENZÍÓK

Hatos Pál (2018): Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Jaffa Kiadó. Budapest. <i>Ismerteti:</i> Ligeti Dávid.....	255
Gulyás László szerk. (2019): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történet- írás jegyében. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. <i>Ismerteti:</i> Miklós Péter	265

ANKA László
tudományos munkatárs
VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
research fellow
VERITAS Research Institute and Archives
email: laszlo.anka@veritas.gov.hu

APPONYI ALBERT KULTUSZÁNAK ELSŐ FELVONÁSA: A 75. SZÜLETÉSNAPO

*FIRST ACT OF ALBERT APPONYI'S CULT OF PERSONALITY:
HIS 75TH BIRTHDAY*

ABSTRACT

Count Albert Apponyi led the Hungarian delegation at the Paris Peace Conference, which culminated with the end of WWI. Though productive negotiations did not take place because of the Entente's entrenched demands, Apponyi nonetheless gave his so-called *védőbeszéd* (a speech defending the territorial integrity of Hungary) on January 16th, 1920, which immediately became a succinct statement of belief for the revisionist movement. Despite his failure in Paris, as the embodiment of revisionism, he became a revered figure of the nation with whom every class of Hungarian society rejecting the Treaty of Trianon could identify.

This cult of personality that the whole Hungarian nation embraced arose despite the unsuccessful efforts of the peace delegation and the bad memories associated with his divisive policies from the Era of the Dual Monarchy. This extreme reverence accompanied him through the Horthy Era as well. He was constantly celebrated, and through his public appearances, the people adored him.

The first act of this process was a 3-day series of celebrations in May 1921, held on the occasion of his seventy-fifth birthday and his fiftieth year in public service. Regent Horthy, the National Assembly, the government, the municipal leadership of Budapest, numerous associations and individuals all wished him well. More than a hundred settlements awarded him honorary citizenship while several local governments renamed public spaces after him. St. Stephen's Basilica, the National Assembly, the Vigadó and theaters throughout Budapest were among the venues holding celebrations for his birthday. Huge crowds lined up to pay their respects to the great man in the public spaces of the capital.

These celebrations marked the debut of the Apponyi cult of personality; later it would add numerous other elements. In the work below, we wish to introduce the reader to the events of his seventy-fifth birthday.

Kulcsszavak: személyi kultusz, védőbeszéd, békediktátum, Horthy-kor, revizionizmus, öszirózsás forradalom, ellenforradalom

Keynotes: cult of personality, speech defending Hungarian territorial integrity, peace treaty, Horthy Era, revisionism, Aster Revolution, counter-revolution

1. Bevezetés: A kultusz keletkezésének háttere

Hosszas alkudozások eredményeképpen 1919 novemberében megalakult Budapesten a Huszár Károly miniszterelnök vezette úgynevezett koncentrációs kormány. E koncentráció valamennyi magyar politikai párt kormányzati részvételét, tárcavállalását jelentette a Tanácsköztársasággal együtt megbukott kommunisták kivételével. A kabinetalakítási tárgyalások folyamán felmerült, legyen a kormányfő Apponyi Albert gróf. Mivel személyét többen nem fogadták el, így született megállapodás Huszár kormányalakításáról. Az új miniszterelnök első lépései egyikeként rögtön felkérte a hetvennegyedik életéhez közeledő gróft, hogy vállalja el a magyar kormány által az első világháború lezárására Párizsba küldendő tárgyaló-delegáció elnöki tisztségét. Apponyi a felkérésre azonnal igent mondott. Ez ekkor még informális megkeresésnek számított november utolsó napjaiban, de 1919. december 12-én a minisztertanács ellenszavazat nélkül hivatalosan is megválasztotta delegáció-vezetőnek. December 29-én pedig arról határozott a minisztertanács, hogy 1920. január 5-én a békedelegáció vonatra száll és elindul Franciaországba.¹

Apponyi 1920. január 16-án, a párizsi külügyminisztérium palotájában mondta el híressé vált beszédét, amelyben érveket próbált felsorakoztatni az antant részéről megfogalmazott szigorú békefeltételek ellen.² A korabeli magyar sajtó úgy mutatta be az angol, francia és olasz miniszterelnök előtti felszólalását, mintha egy perben az ügyvéd mondaná a védőbeszédet az utolsó szó jogán. E hasonlat miatt kapta a „védőbeszéd” elnevezést az előadott érvrendszer. Apponyi pedig a „nemzet ügyvédje” szerepben tetszeleghetett. (Később még pamflet is született a grófról e címen, természetesen már kultuszának részeként.)³

Bár a győztes antant államok vezetői az elhangzottak miatt nem változtattak a leendő magyar állam határain, mégis a védőbeszéd lett a trianoni békediktátum ellenében kibontakozó magyar revizionista mozgalom eszmei alapjának összefoglaló dokumentuma és e fellépése alapozta meg Apponyi Albert össznemzeti kultuszát a Horthy-korban, amely tökéletesen illeszkedett a revízió propagálásához.

A tanulmány elkészítéséhez a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fellelhető

források, a korabeli nemzetgyűlési naplók jegyzőkönyvei, sajtótermékek, memoárok és a később keletkezett szakirodalom⁴ voltak segítségünkre,⁵ valamint e sorok szerzőjének korábbi kutatási eredményei.⁶

2. A 75. születésnap megünneplésének előkészületei

A magyar politikai elit tagjai kimondatlanul is attól tartottak, hogy az, aki a vesztes Magyarország nevében az első világháborút lezáró párizsi béketárgyalásokon vezeti a magyar békeküldöttséget, vagy az állam képviselésében aláírja a trianoni békediktátumot, elveszítheti erkölcsi-politikai hitelét és közéleti pályafutása megfeneklik. Maga Apponyi is így gondolkodott („dicsőségére válik népünknek, hogy ezért a kudarcért sohasem tanúsított neheztelést sem a békedelegáció, még kevésbé annak vezetője, vagyis az én személyem iránt...”⁷ – írta emlékirataiban), de esetében idős kora már eleve kizárta, hogy 1920 után hosszú pályának nézzen elébe. El is vállalta volna a békeszerződés aláírásának szomorú feladatát, de erről lebeszéltek delegációs társai, illetve a franciák – mint a békekonferencia házigazdái, a mindenkori francia kormányfő volt a konferencia elnöke – miniszteri rangú delegáltat, kabinettago(ka)t követteltek aláírónak.⁸ Így tehát Apponyi semmi esetre sem írhatta volna alá a Nagy-Trianon Palotában a békefeltételeket.

Bár a békediktátum felülvizsgálatát követelő revizionista mozgalom már a szerződés aláírásának pillanatában kezdetét vette, egy évet kellett várni azzal, hogy Apponyi országos kultusza is kibontakozzon.

Kultuszépítői a kibontakozáshoz a gróf hetvenötödik születésnapját választották, mely 1921. május 29-re esett. Az ünnepség előkészítése már korábban kezdetét vette, először is egy szervezőbizottság („Apponyi-ünneprendező bizottság”)⁹ alakult annak érdekében, hogy 1. kampányoljon az ünnepelés minél nagyobb körű kiterjedése mellett, 2. másrészt koordinálja az ünnepeltetés fővárosi eseményeit. A rendezőbizottságban igen illusztris, nagy tekintélyű személyek gyűltek össze. Tagjai voltak Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, korábbi vallás- és közoktatásügyi miniszter, Fáy Gyula helyettes államtitkár, az Országos Gazdasági Munkáspénztár igazgatója, Mattyasovszky György volt fővárosi rendőrfőkapitány, Neményi Imre kultúrpolitikus, Apponyi államtitkára 1917–1918-ban, Palugyai Móric belügyi államtitkár a harmadik Wekerle-kormány idejéből, Preszly Elemér Pest vármegye főispánja, korábbi függetlenségi képviselő, Rákosi Jenő sajtómágnás, Urmánczy Nándor erdélyi politikus. Három katonatiszt is szerepet vállalt a testületben, akik az első világháborúban tábornokként szolgáltak, majd honvédelmi miniszterek lettek: Hazai Samu báró, Sréter István és Szurmay Sándor báró.¹⁰

A szervezőbizottság tagjai egy felhívást tettek közzé május elsején a sajtóban, hogy országszerte minél több szervezetet, önkormányzatot, magánszemélyt bevonjanak a születésnap ünnepség fényének emelése érdekében, az eredeti szándék szerint június hónap végéig. „Apponyi Albert gróf tisztelői és barátai köréből bizottság alakult a nemes gróf születése hetvenötödik, dicsőséges közéleti szereplésének ötvenedik évfordulója megünneplésére június hónap második felében. (...) Tudjuk, hogy szavaink minden szívbe beletalálnak s hogy a nemzet minden fia sietni fog magát megtisztelni azzal, hogy részt vegyen az Ő ünneplésében. Bátisan hívunk hát fel minden magyart a csatlakozásra, egyeseket, testületeket, egyesületeket, társaságokat, intézményeket, a sajtót, az egész magyar nemzetet. (...) Korunk s nemzetünk egyik legnagyobb fiát ünnepleni szólítjuk az élő nemzedéket.”¹¹ Kezdetben tehát júniusban akarták ünnepelni a május 29-én született grófot, sőt egybe akarták ezt kötni azzal, hogy politikai pályára lépésének ötvenedik évfordulójáról is megemlékezzenek. Az ötvenedik évfordulóval azonban az volt a hiba – habár ez senkit nem zavart 1921-ben –, hogy Apponyi az 1872-es képviselőházi választásokon jutott be a magyar országgyűlésbe, és 1871-ben semmi olyan közéleti tevékenységet nem fejtett ki, ami miatt 1921-re eshetett volna közéleti szerepvállalásának ötvenedik jubileumi évfordulója. Apponyi kultuszának építői tehát torzítottak a tényeken.

A bizottság felhívásában megszólított „élő nemzedék” rögtön meglevenedett. Annyi programot szerveztek a fővárosban és országszerte vidéken annyi felől jelezték ünnepi rendezvény megtartását, a tiszteletnyilvánítás aktusának valamely formáját, hogy bizonyára ezen felbátorodva döntöttek úgy, hogy június helyett már május utolsó napjaiban sort kerítenek az ünneplésre.

Apponyi Albert sem tiltakozott. Az egyébként is hiú természetű, a népszerűséget mindig kedvelő főúr jelenlétével, nyilatkozataival is erősítette a feléje irányuló ünnepség fényét, ideológiai vonzerejét, miután a születésnap rendezvényeken elhangzott – és az országos sajtó által részletesen közölt – beszédek legfőbb visszatérő témája a béketárgyalásokon játszott szerepe és a trianoni békediktátum elleni hangulat, a revízió követelése voltak.

3. Az ünneplés szinterei

Az ünnepségsorozat első állomása a Nemzetgyűlésben volt május 27-én, pénteken, ahol a törvényhozó testület tagjai nevében Rakovszky István házelnök üdvözölte születésnapja és „politikai pályájának ötvenéves fordulója alkalmából”¹² Apponyit. A gróf szintén beszédben reagált a kö-

szöntő szavakra, az elnök javaslatára pedig egyhangúan megszavazták a jelenlévő képviselők, hogy jegyzőkönyvben örökítik meg Apponyi érdekeit. Az egész díszülés alig harmincöt percig tartott, amint erről a jegyzőkönyv tanúskodik.¹³ Ámbár e szerint a taps is viharos és hosszantartó volt, de csak a *Népszava* számolt be arról, hogy milyen kevesen jelentek meg a nemzetgyűlési képviselők közül. „A közelgő néhány napos parlamenti szünetre való tekintettel a kisgazdapárti képviselők javarészt már szerdán elutaztak a fővárosból, és nem jelentek meg az ünnepi ülésen, a kereszténypárt padjai is meglehetősen gyéren voltak csak benépesedve, sőt néhány miniszteri bársonyszék is üresen maradt, Többen meg is jegyezték, hogy a meglehetősen üres padosorok nem nagyon felelnek meg egy ünnepi ülés kereteinek.”¹⁴

Másnap, május 28-án, szombaton reggel Horthy kormányzó kereste fel budavári palotájában Apponyit. Az államfő üdvözölte e jeles nap alkalmából az ünnepeltet és saját autójában vitte keresztül a fővároson a Szent István Bazilikához, miközben az út mentén a főváros lakossága állt sorfalat Apponyinak, Budapestet pedig zászlódíszbe öltöztették.¹⁵

A Bazilika előtt díszszázad és tisztelgő közönség várta a grófort. Bent Csernoch János bíboros, esztergomi érsek celebrálta a misét, majd Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök tartott köszöntő beszédet a szószékről. A szertartás után Apponyit a főpolgármester a főváros díszfogatóján vitte a Vigadóba, hogy ott folytatódjon az ünnepeltetés. E helyszínen Rákosi Jenő sajtómagnás nyitotta meg a rendezvényt, majd a kormány nevében gróf Bethlen István miniszterelnök mondott ünnepi beszédet. Őt báró Willerding Rezső gyalogsági tábornok követte, aki a Nemzeti Hadsereg üdvözlését tolmácsolta. Utána a főváros és a törvényhatóságok nevében, majd a különböző egyesületek, szervezetek képviselőinek felszólalásai következtek, végül Apponyi is szólásra emelkedett.¹⁶

Este tíz órakor Bethlen miniszterelnök a Sándor Palotában adott a jubiláns tiszteletére teaestet, amelyen megjelent Horthy, a kabinet tagjai, a Habsburg-Lotharingiai család Magyarországon élő hercegei, diplomaták, tábornokok, főrendek.¹⁷

Még a szombat éjszakája sem telt nyugalomban Apponyinak. A Magyar Dalos Szövetség ezt a pillanatot ragadta meg arra, hogy tizenegy dalegylet ötszáz tagjával fáklyás kivilágítás keretében felvonuljon a születésnapos budavári Werbőczy utcai palotája elé, és ott szerenádot adjon tiszteletére. „Apponyi hálás szavakkal köszönte meg az ünnepeltetést, amely – mondotta – neki a legnagyobb örömet okozza. A szerenád a közönség lelkes éljenzésével ért véget.”¹⁸

Vasárnap, május 29-én a pesti vármegyeházán folytatódott a köszöntések sorozata, majd este volt a záróakkordja az ünnepeksorozatnak. Ek-

kor az Operaházban tartottak díszelőadást a gróf, a kormányzói pár és József főherceg jelenlétében, a Nemzeti Színház, a Vígszínház és más budapesti színházak is ennek jegyében tartottak előadásokat.¹⁹

Az ünnepi beszédek, a jubileumról tájékoztató vezércikkek mind a revizionizmus, a Trianon-ellenesség jegyében születtek és Apponyiról úgy nyilatkoztak, mint aki az ország védelmében állt ki az antant vezetői elé. Rakovszky István házelnök: „Egy szegény, eltiport, porban fekvő nemzet benne bízik, őrá néz e napon büszkeséggel, és ha semmi egyéb jót nem tett volna, mint azt, hogy elfeledtette nemzetével e napon a bánatot, már önmagával ezáltal is nagy tettet, nagy emberhez méltó tettet művelt.”²⁰ *Budapesti Hírlap*: „Apponyi Albert gróf súlyos megpróbáltatásokat kiállott nemzetünk legválságosabb idejében, nemzetünk képviselőjében, a győzők ítélőszéke elé állott megmenteni szétdarabolásra kerülő ezeréves hazánkat.”²¹ *Pesti Hírlap*: „Tanui voltunk, hogy mikor másfél év előtt a világ nagy nemzeteinek elfogult ítélőszéke előtt kellett megvédeni igazainkat, oly nemes méltósággal tette azt, amely kiérdemelte, még az ellenfeleknek elismerését is.”²² Vagy ismét egy idézet a *Budapesti Hírlap*ból: „Mikor Párisban járt a békét diktáló ellenségeknél, az egész ország tisztelettel vette őt körül.”²³

Maga Apponyi is a revízió eszmekörében adott feleletet a feléje irányuló tiszteletre: „Már egyedül képviselem ebben a Házban azt a politikai tradíciót, amely visszanyul egészen a 48 előtti nagy generációnak talajáig, én ezzel a negyedik generációval tudok még és akarok is együttműködni (...) azon az újból-felépítésen, amelynek súlyos munkája ránk nehezedik. Mert mindennapi imánk most így szól: »Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában.« De az az Isten, akiben hiszünk, a Gondviselés földi munkája számára emberi munkatársakat keres (...), az az isteni igazság, amelyben hiszünk, kell, hogy eszközökkel rendelkezék, emberekkel, akik át vannak hatva az igazság érzetétől. (...) A nemzetnek feltámadását pedig nem csak hisszük, hanem Isten segítségével munkáljuk is. (A Nemzetgyűlés tagjai felállanak. Hosszantartó zajos tetszés, éljenzés és taps.)”²⁴

Kultuszának ez volt a fő alapja, a védőbeszéd elmondása, mint kultuszelem mellett minden – zenerajongása, szónoki képessége, idegennyelv ismerete, politikai múltja, életkora, erkölcsi kiállása – eltörpült.

4. Díszpolgárság, dísztagságok, közterületek, versek

A sajtó naponta közvetítette, hogy mely települések választották díszpolgárukká Apponyit az országos ünnepléshez csatlakozva. „Péntek estig a rendezőbizottságok a következő újabb városok és községek jelentései érkeztek, hogy gróf Apponyi Albertet díszpolgárukká választották: Esztergom, Hajdunánás, Szentes, Ujpest, Veszprém, Vác, Kiskunfélegyháza, Mezőtur, Tarpa, Mezőkovácsháza, Vácbotyán, Órszentmiklós, Tapolca, Balatonendréd, Zamárdi, Bia, Zalavár, Taktaharkány, Nagyhalász, Repceköhalom, Felsőlászló, Dérföld, Tard, Cserépváralja, Tömörkény, Szegvár, Csánytelek, Gyöng, Kovácsháza, Elek, Alag. Az ünneplés óta eddig százkilenc város és község jelentette be a díszpolgárságot. Ezenkívül egész csomó üdvözlőirat érkezett ama községek részéről, amelyek gróf Apponyi Albertet már régebben díszpolgárukká választották, de még mindig állandóan érkeznek újabb bejelentések.”²⁵ A díszpolgári címről döntést hozó önkormányzatok sorában ott találjuk még Adonyt, Békéscsabát, Értényt, Fertőszentmiklóst, Kaposvárt, Kisújszállást, Kunszentmártont, Pilisszántót, Pilisszentkeresztet, Magyarcsanakot, Mezőkövesdet, Nagykanizsát, Nagykönyit, Sümegyet, Szentendrét és Tiszaföldvárat.²⁶

Tápiógyörgye Községben – Pest megye keleti felében fekvő kis faluban – május 21-én került napirendre a gróf díszpolgársága. A következőképpen zajlott le az ügy megtárgyalása: „Előadó jegyző közli a képviselőtestülettel, hogy a mai gyűlés első tárgya Gróf Apponyi Albert közéleti szereplésének méltatása. Ezek után ismerteti hazánk e nagy férfiaknak életét és közéleti tevékenységét s indítványt terjeszt a gyűlés elé díszpolgári leendő megválasztása iránt. A közgyűlés az előadó ismertetését és indítványát zajos tetszéssel fogadja – szünni nem akaró éljenzessel ünnepli Gróf Apponyi Albert urat születésének 75-ik és közéleti szereplésének 50-ik évfordulója alkalmából, s az egész nemzettel irányában érzett hálája és szeretete jeléül őt egyhangú lelkesedéssel Tápiógyörgye község díszpolgárává kiáltja ki.”²⁷ – Így örökölte meg a képviselő-testületi ülésről felvett jegyzőkönyv, hogyan született meg a döntés a díszpolgári cím adományozásáról. Valószínűsíthető, hogy a többi község és város előjárósága is hasonló módon eljárva hozta meg saját határozatát.

Több mint kétszáz olyan konkrét településről tudunk napjainkban, amelyek Apponyit díszpolgári címmel tüntették ki élete folyamán.²⁸ És körülbelül ennyi azon önkormányzatok száma is, amelyeket még nem sikerült beazonosítani,²⁹ de biztosan adtak díszpolgárságot a grófnak. Ezek közül a legtöbb cím adományozása 1921 májusában történt, majd a nyolcvanadik és nyolcvanötödik születésnap alkalmából. A boldog békeidők folyamán csak kevés önkormányzatot foglalkoztatott ez a kérdés.³⁰

Néhány település a díszpolgári cím adományozásán túl, más módon is kifejezésre juttatta a gróf iránti nagyrabecsülését. „Miskolcra jelentik: Miskolc törvényhatósági város rendkívüli díszközgyűlése ma délelőtt díszpolgárává választotta Apponyi Albert grófot. A díszközgyűlésen, mint ünnepi szónok, Bizony Ákos ismertette Apponyi Albert pályafutását. A közgyűlés elhatározta, hogy utcát nevez el Apponyiról.”³¹ – tájékoztatta olvasóit a *Budapesti Hírlap*. Nem Miskolc magisztrátusa volt az egyetlen, ahol közterületet neveztek el az ünnepeltről. Budapesten a Fővárosi Közmunkák Tanácsa is így tett 1921 májusában. A Kígyó térnek (a mai Ferenciek tere az V. kerületben) az „Apponyi-tér” elnevezést adták, de a főváros több pontját is ebben az évben a „nemzet ügyvédjéről” nevezték el.³²

Több olyan egyesület is működött Magyarországon, amelyek vezetésében, felvirágoztatásából Apponyi is kivette a részét a korábbi évtizedekben. Ezek a szervezetek sem akartak kimaradni az ünnepekből, hogy a maguk módján kifejezést adjanak tiszteletüknek és részt vegyenek a személyi kultusz ápolásában. 1921-ben éppen húsz esztendeje töltötte be a Budapesti Általános Poliklinikai Egyesület elnöki tisztségét, amely egy fővárosi kórház finanszírozása érdekében tevékenykedett. Az Egyesület a kórházat Gróf Apponyi Albert Poliklinikának nevezte el a jubileumi születésnap alkalmából. Elnökletével alakult meg 1915-ben az Országos Stefánia Szövetség az anya- és csecsemővédelem ügyének felkarolása érdekében, hogy csökkentse a gyermekhalandóság mértékét. A Szövetség fővárosi anyaotthonát a hetvenötödik születésnap apropóján Gróf Apponyi Albert Anyaotthonnak nevezték el.³³

Ugyancsak gondot fordítottak arra a gróf tisztelői, hogy különböző szervezetekben dísz-/tiszteleti tagsági címet adományozzanak Apponyinak. Így tett többek között a Képzőművészeti Társulat. „E nemzeti ünneplésből Társulatunk is kiveszi a részét, mert Apponyi Albert grófot személyében nemzeti kultúránk, művészetünk egykori vezérének ünnepli. Családi ünnepünk avatja az eseményt az is, hogy az ünnepelt most tölti be Képzőművészeti Társulati tagságának ötvenedik évfordulóját. Indítványozzuk a Közgyűlésnek, hogy Apponyi Albert grófot elévülhetetlen érdemeiért a Képzőművészeti Társulat tiszteleti tagjává válassza meg. (...) Ezzel kapcsolatban pedig mondja ki a Közgyűlés, hogy Társulatunk tiszteleti tagjai egyenjogú örökös tagjai választmányunknak is, mely közgyűlési határozat alapszabályainkba becikkelyezendő.”³⁴ A Magyar Nőszövetség, az Újságíró Egyesület, az Otthon Írók és Hírlapírók Köre, az Újságíró Nyugdíjintézet, az OMGE, a Magyar Ipar és Kereskedelmi Kamara, az egyetemi ifjúság, az amerikai magyarok mind valamilyen formában köszöntötték az ünnepeltet.³⁵

Az ünnepelt számtalan üdvözlő levelet is kapott tisztelőitől születésnapja alkalmából. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában kettszáznyolcvannyolc ilyen levelet őriznek.³⁶ Ezek egy részét magánszemélyek írták, más részüket hatóságok, illetve különböző közintézmények, egyesületek nevében íródtak. E levélgyűjteményben tizenegy vers is fellelhető, melyeket egyszerű hétköznapi emberek, Csomay Klárika, Dömötör György, Kaposi Illés, özv. Krasz Müller Janka, Nagy Ferenc, Sajó Sándor, Sággy Gyula, Setéth László, Szalay Józsefné és Szászvárosi V. Jenő költöttek, de a verselők között találkozhatunk Majorné Papp Piroska színésznő nevével is.³⁷ Nagy Ferenc negyedik osztályos tanuló, aki a verséhez mellékelte levelet úgy írta alá, mint „egy hadi fogoly tüdő és szív beteg kisfia”³⁸ a következő sorokat intézte Apponyihoz. „Boldogok a mai gyermekek és az emberek, hogy ezt a napot meg érhattük, ezért arra kérem Nagyméltóságodat hogy kis szívem minden jó kívánságát lábaihoz tehessem. Isten tartsa meg sokáig és oly magas életkorral és jó egészséggel hogy még gyönyörködhessen Magyar hazám teljes épségében s minden nap imádkozom azért hogy Isten áldása legyen Nagyméltóságod minden lépésén.”³⁹

5. A király ajándéka

Károly király a svájci emigrációból küldött táviratot az ünnepeltnek, melynek szövegét több napilap is megjelentette. „Fogadja, kedves Apponyi gróf, legmelegebb szerencsekívánataimat. Adja a Gondviselés, hogy fáradhatatlan munkássága, mely a legnehezebb időkben mindig a legodaadóbb volt, még sokáig szolgálhassa szegény hazánkat. Kérem a Mindenhatót, hogy művét teljes sikerrel jutalmazva, megengedje, hogy hazánkat a jelenlegi bonyodalomból egy hatalmas dicső és boldog jövőbe vezesse. Károly.”⁴⁰ A bolgár király is táviratban köszöntötte. „Az emlékezetes nap alkalmából legbensőbb jó kívánságaimat küldöm kedves bátyámnak. Boris.”⁴¹

A Habsburg uralkodói kegy megnyilvánulásának azonban ezzel még nem lett vége. Apponyi júniusban Svájcba utazott, hogy részt vegyen a Népszövetségi Ligák Uniójának nemzetközi konferenciáján. A rendezvény után ellátogatott Hertenstein városába, ahol a császár és király akkoriban családjával tartózkodott. Károly itt az Aranygyapjas Rend jelvényét adományozta neki.⁴² Európa egyik legrégebbi és legtekintélyesebb kitüntetése volt ez, amelyet 1429-ben Jó Fülöp burgundiai herceg alapított. Még a tizenötödik században átszállt a rendjel adományozásának joga a Habsburgokra és ettől kezdve spanyol, német-római, majd osztrák birodalmuk első lovagrendjeként tartották számon.

„IV. Károly még uralkodása utolsó évében ki akarta tüntetni Apponyit ezzel a magas rendjellel, de ennek akadálya volt az, hogy a hagyományos gyakorlat szerint minden főrangú családnak csak egy életben levő tagja kaphatja azt, az Apponyi családból pedig Apponyi Sándor már akkor aranygyapjas lovag volt. Tekintettel azonban azokra a rendkívüli érdemekre, amelyeket Apponyi Magyarország képviselőjével a béketárgyalásokon szerzett, IV. Károly eltekintett ettől a szokástól és a nagy államférfiu hetvenötödik születésnapján és politikai működésének félszázados évfordulóján kitüntette őt.”⁴³

6. Törjünk borsot az ünnepelt orra alá – Az októbrista emigráció 'ajándéka'

Nem csupán Magyarországon készültek Apponyi születésnapjára. Készült erre az emigráció keserű kenyerét fogyasztó októbrista politikai társaság is, pontosabban a *Bécsi Magyar Újság* szerkesztőgárdája, amely a születésnapra ünnepségekre időzítve hozott nyilvánosságra egy levelet, amelyet Apponyi 1918. december 29-én intézett Károlyi Mihály miniszterelnökhöz.⁴⁴ Tanácsokat adott Károlynak az általa követendőnek vélt külpolitikáról, valamint felhívta figyelmét a nemzetközi baloldali forradalmi kontextus Magyarországra nézve veszélyes következményeire. „Reaktióról, a régi rendszerhez való visszafordulásról szó sem lehet. Benne vagyunk a nagy szociális világforradalomban, a mi nálunk történik csak ennek a világprocessusnak egy helyi részlete. Azt is tudom hogy e forradalom iránytűje a collectivismus felé mutat. De a socialismus nagy tudományos tekintélyei egybehangzólag hosszú fejlődési időt tűznek ki e végpont eléréséig, melynek stádiumait megállapítja a tömegeknek – nem egyeseknek hanem a tömegeknek – az az életérdeke, hogy a termelés folytonossága, sőt fokozása meg ne zavartassék, és megállapítja minden egyes nép fejlettségi foka. E mellett, ép azért mert világmozgalomról van szó, nem lehetnek a tempó-ban tulságosan nagy eltérések, legkevésbé gondolható az hogy a kevésbé érett a kevésbé elkészült gyorsabban haladjon az érettnél. A ki nagyon előretör épp úgy bizalmatlanságot ébreszt maga iránt, mint a ki nagyon elmarad. A kérdés ezen internacionalis oldalát nem lehet figyelmen kívül hagynunk. Lehetetlen hogy a socialisták – a kiknek a kormányzatban való részvételét szükségesnek tartom – ezt be ne lássák, lehetetlen hogy ne érezzék egy külső erőktől támogatott reakció veszélyét, mely beáll ha nem sikerül hazánkban az ő céljaik felé haladás tempóját, egyfelől az evolúció természetszerű gazdasági föltételei, másfelől a művelt világ mentalitása szerint megállapítani.”⁴⁵ – Ilyen szavakkal és érvekkel figyelmeztette a kicsi és sebezhető népköz-

társaságra a bel- és külpolitikai okok miatt leselkedő veszélyekre Apponyi 1918 végén Károlyit.

Viszont 1921-ben a népköztársaság miniszterelnöke, majd államelnöke ellen már hazaárulási per volt folyamatban, melyet az a politikai erő intézett Károlyi és az októbristák ellen, amely a fehérterror és az ellenforradalom által tudott hatalomra jutni és a trianoni békediktátumért, az ország testének megcsonkításáért Károlyit és a kommunista tanácsköztársaságot tették felelőssé. A *Bécsi Magyar Újság* Apponyi-ellenes kritikájának az volt a lényege, hogy elvtelen az az ember, aki 1918-ban Károlyt, 1919 után Horthy-t támogatja. Így nyilatkoztak az ünnepeltről: „Minden bűnös és szerencsétlen politikai cselekvéseit és mulasztásait az-zal indokolja, hogy amit tesz és amit nem tesz, a nemzet érdekében, tiszta és önzetlen hazafiságból cselekszi. Ezzel az érzéssel tapsolt a hadüzenetnek, ezzel az érzéssel lett Horthynak és Héjjasnak tőrője és támogatója és ugyanezzel az érzéssel írta az alábbi levelet Károlyi Mihályhoz. (...) Ahogy Apponyi a forradalom teljes megértését és a bolsevizmus recipéjét a régi Magyarország szolgabírói gondolatvilágával és kifejezéseivel (»megbízhatatlan balkán-népek«, »tótság«, »cseh uralom« stb.) és a belpolitikai forradalmi evolúció biztosításának helyeslésével összeegyezteti, azt a dialektikát és erkölestelenséget nemcsak Bangha páter, de Héjjas Iván is megirigyelhetné. Ezért ünneplik ma Apponyit odahaza. Azokat, akik pontosan megjárták az utat, amelyet ő, levelében előírt, két esztendeje üldözik, gyalázzák, börtönben tartják, felkötik, Dunába fojtják. És Apponyi, aki azt írta Károlynak, hogy »benne vagyunk a nagy szociális világforradalomban, ami nálunk történik, ennek a világprocessusnak csak egy részlete«, – ez az Apponyi – Prónayval és Héjjassal – ma ott áll Horthy oldalán.»⁴⁶

A baloldali emigráció kísérlete, hogy borsot törjön az ünnepelt orra alá, valószínűleg teljesen hatástalan maradt és cikkük bizonyára el sem jutott az érintetthez. Csak a történészeknek szolgál öröme, hogy ezzel is színesebbé tehetik az Apponyi-kultusz első felvonásának bemutatását.

7. Következő felvonás?

Apponyi a sajtóban elhelyezett nyílt levélben mondott köszönetet mindazoknak, akik bármilyen formában részesei voltak ünnepeztetésének. „Oly tömeges üdvözlést vettem testületektől és egyesektől egyaránt, hogy anyagi lehetetlenség ezek mindegyikére – amint óhajtanám – külön-külön válaszolni. Kénytelen vagyok tehát mindnyájuknak együttvéve ez uton mondani forró hálát megemlékezésükért. Ereklüként őrzök minden sort, amelyben a küldők jó indulata kifejezést nyert, származzék

az akár hatalmas testületektől, vagy magas állású egyénektől, akár legigénytelenebb polgártársamtól, de nem csupán ereklyeként, hanem emlékeztetőül is, arra, hogy adósságomban, mellyel nemzetemnek ennyi szeretetért tartozom és amelynek leróvása megmaradó éveim legfőbb célja. Isten áldja meg, Isten emelje fel drága hazánkat.”⁴⁷

Grófunk 1926-ban töltötte be nyolcvanadik életévét. Tavasszal levelet kapott Scitovszky Bélától, a Nemzetgyűlés elnökétől, melyben felhívta az aggastyán figyelmét, hogy a születésnap ünnepségre a parlament is készül, akárcsak korábban a hetvenötödik születésnapra is. Apponyinak fennmaradt válaszlevele, melyben reagált Scitovszky megkeresésére. „Nagybecsű leveledet vettem, mely mintegy hivatalosan értesít engem a nemzetgyűlés tagjainak 80^{ik} születésnapom ünneplésére vonatkozó szándékáról. Mondanom sem kell hogy képviselőtársaimnak ez a szándéka engem mélyen meghat és hogy átérzem annak megtisztelő voltát. Mégis kérem, hogy ennek a kivitelét mellőzni méltóztassanak. Éppen csak öt éve hogy a nemzetgyűlés, az államhatalomnak, önkormányzatoknak összes tényezői, megyék, városok, községek épűgy mint egyesületek és egyéb testületek, közéleti működésem 50^{ik} évfordulója alkalmából olyan ünnepi megemlékezéssel tiszteltek meg, a melynek emlékét erkölcsi örökségem egyik legbecsesebb részeként őrzöm és hagyományozom majd gyermekeimnek és unokáimnak, melyben azonban még nálamnál érdekesebb egyén is csak egyszer részesülhet életében. Születésem 80^{ik} évfordulója csak emberi, nem közéleti emléknap és én már régen elhatároztam hogy azt minden ünnepléstől távol, családom körében akarom egész csendben és visszavonultságban eltölteni. A legnagyobb hálával eltelve a megtisztelő szándék iránt mely képviselőtársaim részéről megnyilvánul, csak azt a becses jóindulatot kérem megtartani, melyből az kiindult, de a jóindulat ünnepélyes megnyilvánulását mellőztetni és e napra való visszavonultságot ohajtó lelki dispositiómat méltányoltatni kérem. Ki egyébiránt őszinte tisztelettel maradok igaz híved Apponyi Albert.”⁴⁸

Csak részben teljesült a „nemzet ügyvédjének” kívánsága. A jubileumi születésnap ünnepeltetés ugyanis nem maradt el teljesen, bár olyan méreteket koránt sem öltött, mint az 1921-es három napos ünnepségsozozat. A gróf visszavonulhatott az államtól neki ajándékozott vidéki kastélyába, Gencsapátiba, de a Magyar Külügyi Társaság delegációja itt is utolérte, fogadnia kellett a küldötteket, akik egy Apponyiról szóló – méltató hangvételő – tanulmánykötettel érkeztek látogatóba.⁴⁹

Ennek a kötetnek az elemzése és a nyolcvanadik születésnap megemlékezés kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy az Apponyi-kultusz részletes bemutatását a jövőben is folytassuk.

JEGYZETEK/NOTES

1. Anka László (2017): Apponyi Albert békedelegációs elnökségének előzményei. Emlékeztető. 2017/1–2. szám. 8–15. old.
2. Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek. 1919–1924. Attraktor. Máriabesnyő. 18–26. old. A beszéd elemzését lásd Gulyás László (2015): A magyar revízió földrajzi érvrendszerének első nyilvános megjelenése: Apponyi Albert 1920. január 26-i beszéde. Történeti Földrajzi Közlemények. 3. évfolyam 1. szám 2015/1. szám 151–164. old.
3. Pongrácz Kálmán (1941): A nemzet ügyvédje (Emlékezés Apponyi Albertre, a revízió első harcosára.) Különnyomat. Budapest.
4. Szécsényi András (2013): Apponyi Albert kultusza a két világháború között. Valóság. 2013/9. szám. 40–54. old.
5. Egy kultusz kutatásnak elengedhetetlen része a kultusz főszereplőjével kapcsolatban keletkező tárgyi emlékek vizsgálata, bemutatása. Apponyi esetében képeslapokra, fényképsorozatokra, emléktáblákra, az ünnepi alkalmak során ajándékba kapott dísz tárgyakra, díszpolgári oklevelekre lehet gondolni. Ezek bemutatása, képi megjelenítés formájában azonban nem lehetséges jelen keretek között.
6. Anka László (2014): Gróf Apponyi Albert belpolitikai pályafutása a dualizmus korában. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest. 187–196. old. Anka László (2015): „Vihar tépte büszke tölgyünk!” Gróf Apponyi Albert kultusza a kezdetektől napjainkig. In: Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2014. VERITAS Történetkutató Intézet-Magyar Napló. Budapest. 99–124. old. Anka László szerk. (2016a): Apponyi Albert válogatott levelezése. VERITAS Történetkutató Intézet-Magyar Napló. Budapest. 40. 371–391. Anka László (2016b): Apponyi Albert születésnapjai a kultusz jegyében. Közép-európai Közlemények. 2016/4. szám. 9–18. Anka László (2019): A régi Országgyűlési Múzeum Apponyi Albert-emlékszobája. Történeti Muzeológiai Szemle. 17. Magyar Múzeumi Történész Társulat. Budapest. 51–66. old.
7. Apponyi Albert (1933): Élmények és emlékek. Athenaeum. Budapest. 228. old.
8. Vizi László Tamás (2017): A trianoni ceremónia. Emlékeztető. 2017/1–2. szám. 26. old.
9. Apponyi. Budapesti Hírlap. 1921. május 1. 1. old.
10. Budapesti Hírlap. 1921. május 29. 2. old.
11. Apponyi. Budapesti Hírlap. 1921. május 21. 1. old.
12. Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. X. köt. Athenaeum. Budapest. 1921, (a továbbiakban: NN. 1920.) (1921. május 27. ülés) 215. old.
13. Uo. 215., 218. old.
14. Népszava. 1921. május 28. 2. old.
15. Nemzetünk apostola. Pesti Hírlap. 1921. május 29. 1. old.

16. Magyarország hódolata Apponyi ünnepén. Pesti Napló. 1921. május 29. 2. old.
17. Az országos Apponyi-ünnep. Budapesti Hírlap. 1921. május 28. 4. old.
18. Apponyi ünneplése. Népszava. 1921. május 29. 3. old.
19. Színház és zene. Apponyi ünneplése a színházakban. Pesti Hírlap. 1921. május 31. 4. old.
20. NN. 1920. X. köt. (1921. május 27. ülés) 216. old.
21. Apponyi és Rákosi Jenő a Képzőművészeti Társulat tiszteleti tagjai. Budapesti Hírlap, 1921. május 29. 6. old.
22. Apponyi ünneplése a nemzetgyűlésen. Pesti Hírlap. 1921. május 28. 1. old.
23. Az Apponyi-ünnep. Budapesti Hírlap, 1921. május 20. 4. old.
24. NN. 1920. X. köt. (1921. május 27. ülés) 217. old.
25. Apponyi ünneplése a nemzetgyűlésen. Pesti Hírlap. 1921. május 28. 2. old.
26. Apponyi ünneplése. Budapesti Hírlap. 1921. május 25. 4. old.
27. Németh Csaba (2013): Gróf Apponyi Albert Tápiógyörgye elfeledett díszpolgára. Thapeu. 2013/3. szám. 6–7. old.
28. Anka (2019): 63. old.
29. Uo. 57. old.
30. *Jegyzék gróf Apponyi Albertné Ónagyméltósága által boldogult férje, néhai gróf Apponyi Albert hagyatékából az Országgyűlési Múzeum részére ajánlókezelt ereklyetárgyakról.* MNL OL, Parlamenti Múzeum. K 816. 1. d. 1. t. 258–266.
31. Az Apponyi-ünnep. Budapesti Hírlap. 1921. május 20. 4. old.
32. Szécsényi (2013): 43–44. old.
33. Anka (2016b): 12. old.
34. Apponyi és Rákosi Jenő a Képzőművészeti Társulat tiszteleti tagjai. Budapesti Hírlap. 1921. május 29. 6. old.
35. Hatóságok és egyesületek. Pesti Hírlap. 1921. május 29. 4. old.
36. OSZKK, Apponyi Alberthez hetvenötödik születésnapja alkalmából intézett üdvözlő levelek 1921. május. Hatóságok és testületek üdvözlő iratai. Fol. Hung. 2178/I. Apponyi Alberthez hetvenötödik születésnapja alkalmából intézett üdvözlő levelek 1921. május. Magánosok üdvözlő iratai. Fol. Hung. 2178/II.
37. OSZKK, Fol. Hung. 2178/II. 24–26. 30–35. 88. 276–277. 288. 293. 315. 322–323.
38. *Nagy Ferenc levele Apponyi Alberthez, dátum nélkül.* Anka (2016a): 386. old.
39. Uo.
40. IV. Károly üdvözlése. Pesti Hírlap. 1921. május 29. 5. old. Károly király üdvözlő távirata. Budapesti Hírlap. 1921. május 28. 5. old. Károly király üdvözlete. Pesti Napló. 1921. május 29. 2. old.
41. Pesti Napló. 1921. május 31. 4. old.
42. Freissberger Gyula szerk. (1927): Országgyűlési almanach az 1927–1931. évi országgyűlésre. I. köt. Képviselőház. Budapest. 48–49. old. Lengyel László–Vidor Gyula szerk. (1931): Magyar országgyűlési almanach Ötszáz magyar élet. 1931–1936. Globus. Budapest. 16. old.
43. Apponyi az aranygyapjas-rend lovagja. Pesti Hírlap. 1921. június 17. 6. old.

44. Anka (2016a): 167–170. old.
45. Uo. 169. old.
46. Apponyi levele Károlyi Mihályhoz. Bécsi Magyar Újság. 1921. május 27. 1. old.
47. Apponyi köszönete. Pesti Hírlap. 1921. május 31. 2. old. Pesti Napló. 1921. május 31. 4. old.
48. *Apponyi Albert levele a képviselőház elnökéhez*. OSZKK. Levelestár.
49. Apponyi Emlékkönyv. Adalékok Apponyi Albert gróf közéleti működésének méltatásához születésének 80-ik évfordulója alkalmából. Magyar Külügyi Társaság. Budapest. 1926.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Anka László (2015): „Vihar tépte büszke tölgyünk!” Gróf Apponyi Albert kultusza a kezdetektől napjainkig. In: Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2014. VERITAS Történetkutató Intézet-Magyar Napló. Budapest. 99–124. old.
- Anka László szerk. (2016a): Apponyi Albert válogatott levelezése. VERITAS Történetkutató Intézet-Magyar Napló. Budapest.
- Anka László (2016b): Apponyi Albert születésnapjai a kultusz jegyében. Közép-európai Közlemények. 2016/4. szám. 9–18.
- Anka László (2017): Apponyi Albert békedelegációs elnökségének előzményei. Emlékeztető. 2017/1–2. szám. 8–15. old.
- Anka László (2019): A régi Országgyűlési Múzeum Apponyi Albert-emlékszóbjája. Történeti Muzeológiai Szemle. 17. Magyar Múzeumi Történész Társulat. Budapest. 51–66. old.
- Apponyi Albert (1933): Élmények és emlékek. Athenaeum. Budapest.
- Apponyi Emlékkönyv. Adalékok Apponyi Albert gróf közéleti működésének méltatásához születésének 80-ik évfordulója alkalmából. Magyar Külügyi Társaság. Budapest. 1926.
- Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. X. köt. Athenaeum. Budapest. 1921.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek. 1919–1924. Attraktor. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015): A magyar revízió földrajzi érvrendszerének első nyilvános megjelenése: Apponyi Albert 1920. január 26-i beszéde. Történeti Földrajzi Közlemények. 3. évfolyam 1. szám 2015/1. szám 151–164. old.
- Németh Csaba (2013): Gróf Apponyi Albert Tápiógyörgye elfeledett díszpolgára. Thapeu. 2013/3. szám. 6–7. old.
- Pongrácz Kálmán (1941): A nemzet ügyvédje (Emlékezés Apponyi Albertre, a revízió első harcosára.) Különnyomat. Budapest.
- Szécsényi András (2013): Apponyi Albert kultusza a két világháború között. Valóság. 2013/9. szám. 40–54. old.
- Vizi László Tamás (2017): A trianoni ceremónia. Emlékeztető. 2017/1–2. szám. 26. old.

Levéltári források/archived materials

MNL OL, Országgyűlési Levéltár, K 2. A Parlamenti Múzeum leltára 5540-11780. tételszámig.

MNL OL, Parlamenti Múzeum. K 816. 1. d. 1. t. Levelek, jelentések, jegyzékek 1923–1933.

MNL OL, Parlamenti Múzeum, K 816. 7. d. 7. t. Feljegyzések, útmutatók, a Parlamenti Múzeum kiállításaira, adományaira vonatkozóan.

OSZKK, Apponyi Albert levele a képviselőház elnökéhez. Levelestár.

OSZKK, Apponyi Alberthez hetvenötödik születésnapja alkalmából intézett üdvözlő levelek 1921. május. Hatóságok és testületek üdvözlő iratai. Fol. Hung. 2178/I.

OSZKK, Apponyi Alberthez hetvenötödik születésnapja alkalmából intézett üdvözlő levelek 1921. május. Magánosok üdvözlő iratai. Fol. Hung. 2178/II.

Sajtóforrások/media resources

Bécsi Magyar Újság, 1921.

Budapesti Hírlap, 1921.

Népszava, 1921.

Pesti Hírlap, 1921.

Pesti Napló, 1921.

MURÁDIN János Kristóf

egyetemi adjunktus

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvári Kar, Kolozsvár

senior lecturer

Sapientia Hungarian University of Transylvania, Faculty of Sciences and Arts, Cluj-Napoca, Romania

email: muradinjanoskristof@yahoo.com

**A MAGYAR EGYSÉG ESZMÉJE, MINT POLITIKAI PROGRAM.
AZ ERDÉLYI PÁRT PROPAGANDATEVÉKENYSÉGE
ÉSZAK-ERDÉLYBEN 1940 ÉS 1944 KÖZÖTT**

*THE IDEA OF HUNGARIAN UNITY AS POLITICAL PROGRAM.
THE PROPAGANDA LED BY TRANSYLVANIAN PARTY
IN NORTHERN TRANSYLVANIA BETWEEN 1940 AND 1944*

ABSTRACT

The paper deals with the most important political party of the Hungarians from Northern Transylvania re-annexed to Hungary after the Second Vienna Arbitration in 1940. In the beginning there is shortly presented the political integration of Northern Transylvania into Hungary and the foundation of the Transylvanian Party. In the followings there are analyzed the membership building process of the party and its results. The presence of the idea of Hungarian unity in the party program consists another theme discussed in the paper. After that, there are presented with full particulars the different types of propaganda instruments (badge, insignia, publications) used by the Transylvanian Party. In the next three parts of the paper there are described the mass events organized by the party for propaganda issues, the local, particular happenings used for the same purpose and the cultural, scientific events held by the Transylvanian Party in order to spread its propaganda among intellectuals. The last chapter of the paper is dedicated to the propaganda made in the rural regions of Northern Transylvania. This was carried out by systematic campaign trails of party's parliamentary deputies in villages all over the re-annexed territories. At the end there is presented the abolition process of the party and it is made a short synthesis on its propaganda efforts, analyzing the reasons of successes and failures in this matter. The source material of the paper consists of archival data, publications of the Transylvanian Party, special books, studies and publications in the contemporary press.

Kulcsszavak: magyar egység, Erdélyi Párt, propaganda, ideológia, párt-program, pártkiadvány, tömegrendezvény

Keynotes: Hungarian unity, Transylvanian Party, propaganda, ideology, party program, party publication, mass event

1. Bevezetés

A második bécsi döntést követően,¹ 1940 végén Erdély ismét magyar fennhatóság alá kerülő északi és keleti részein egy merőben új politikai alakulat jött létre. Az Erdélyi Párt nevet felvevő politikai formáció elsődleges célja a régióban élő magyar lakosság teljes körű összefogása volt. Arra törekedett, hogy az anyaországhoz visszacsatolt erdélyi területeken élő magyarságot minden politikai ideológián felülemelkedve, nemzeti alapon egyesítse. Első olvasatra semmitmondónak tűnő neve éppen ezért nem tartalmazott ideológiai hovatartozásra vonatkozó utalást, de még bár csak a „magyar” jelző sem szerepelt benne. Ez utóbbi ugyanis alapítói magától adódónak tekintették, hiszen ellentétben a korábbi, két világháború közötti erdélyi magyar politikai pártokkal, immár nem Romániában, hanem Magyarországon jött létre és fejtette ki tevékenységét. Nem volt tehát szüksége arra, hogy idegen közegben magyar politikai erőként határozza meg önmagát. Életre hívására az észak-erdélyi képviselők országgyűlési behívását követően került sor. A visszacsatolt területeket a magyar törvényhozásban képviselni hivatott, az 1940: XXVI. törvény alapján behívott 50 magyar értelmiségi és közéleti személyiség² közül 36-on váltak az Erdélyi Párt alapítóivá.³ Az 1940. december 14-én⁴ megszülető Erdélyi Párt egyedi színfolt volt az erdélyi magyar politikatörténetben. A fővárosi klubpártként induló politikai szerveződés előtt álló elsődleges feladat az észak-erdélyi magyar társadalom megnyerése volt. A visszacsatolt területeken kizárólagos dominanciára törő, fiatal, dinamikus és ambiciózus Erdélyi Párt ezért kezdettől fogva erőteljes propaganda tevékenységet folytatott. Tanulmányomban ennek rövid összefoglalására töreksem.

2. A tagtoborzási kampány és eredményei

A „visszacsatolt Észak-Erdély és a keleti országrészek” összlakossága az 1941-es magyar népszámlálás adatai szerint 2 557 260 főt tett ki, amelynek 53,6%-a magyar, 39,9%-a román volt. Az 1 380 506 magát magyarnak valló lakos mellett, 1 029 470 román, 47 357 zsidó, 44 686 német, 34 338 cigány, 19 635 ruszin és 19 584 szlovák élt a területen.⁵

Mindezek fényében, az enyhe magyar többség politikai egybentartása alapvető fontosságú cél volt a „magyar Erdély” újrateremtésének folyamatában. Az Erdélyi Párt ezért – rövid idő alatt közismertté váló „Új honfoglalás” jelszava alatt – a régió teljes magyarságát igyekezett megszólítani, minden magyar pártjává szeretett volna válni. Így már kezdetől fogva a helyi politikai csoportosulások ernyőszerzeteként, mintegy gyűjtőpártjaként határozta meg önmagát. A regionális kizárólagosságra törekvő Erdélyi Pártot vezetői a lehető leghamarabb felülről irányított tömegpárttá kívánták fejleszteni. Ennek jegyében kezdődött meg már 1941 januárjától a párt gyorsütemű szervezése Észak-Erdélyben.

A fiatal párt – dr. Mikó Imre képviselő 1940 decemberében elhangzott szavaival élve – nyitva állt mindenki előtt, „aki Erdély újjáépítését s az anyaországba való beilleszkedését érzi legelső kötelességének”.⁶ Nem tett nemi vagy foglalkozásbeli különbséget a leendő tagok között, így a férfiak mellett nőket is felvett, és nem zárkózott el a trianoni országrészből érkező állami közalkalmazottaktól sem. Jól jellemezte a párt észak-erdélyi magyar társadalomhoz való viszonyulását a Botos János kolozsvári tagozati titkár által, a helyi pártszervezet 1941 februári alakuló közgyűlésén kifejtett nézőpont, amely szerint az Erdélyi Párt „minden erdélyi magyart a maga kötelékébe tartozónak tekint” és így a párthoz való tartozás hovatovább „lelkiismereti kérdés”.⁷

Az 1941. január 1-től indított, széleskörű tagtoborzó kampány hatására a visszacsatolt területek magyarsága tömegesen lépett be az új politikai formációba. A párt „Mindent Erdélyért!” jelszavával⁸ maga mögé állította szinte az egész észak-erdélyi magyar társadalmat. Rohamosan bővülő tagsága átfogta annak minden rétegét a földbirtokos arisztokráciától, a városi középrétegen át, az iparosságon és a munkásság egy részén keresztül a földművelők tömegéig.

Az Erdélyi Párt tagtoborzására széleskörűen felhasználta a helyi magyar sajtót, folyamatosan jelentek meg a belépésre való felhívások⁹ és a párt addigi szervezkedéséről szóló tudósítások az észak-erdélyi magyar lapokban.¹⁰ Kellő számú tag beiratkozását követően, egymás után jöttek létre a vidéki tagozatok Máramaros és Ugocsa vármegyék kivételével minden visszacsatolt vármegyében. Az Erdélyi Párt taglétszáma 1942 januárjára elérte a 243 500-at¹¹ és a tagság még 1943 novemberében is 231 181 főt tett ki.¹² Így a párt nemcsak hogy megnyerte magának Észak-Erdély magyar társadalmát, de meg is tudta tartani annak lojalitását a háborús körülmények ellenére is. Ehhez nagymértékben járult hozzá a magyar politikai egység gondolatát állandóan szorgalmazó, folyamatos és igen sikeres propagandája.

3. A magyar egység eszméje az Erdélyi Párt programjában

Az Erdélyi Párt legfontosabb célkitűzése még az 1940 végi megalakulástól kezdve az erdélyi magyarság politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális egységének megtartása volt. A párt vezetői korán felismerték, hogy a két világháború közötti román uralom idején kialakult kisebbségi egységbe tömörülés, a társadalmi különbségeken felülemelkedő erdélyi magyar összefogás továbbéltetésének gondolata megkérdőjelezhetetlen szükségességgel bír a kettévágott Erdély visszacsatolt északi részében. Ez a vezérelv vált azután az 1941. május 28-i, kolozsvári alapító nagygyűlésen elfogadott, tízpontos pártprogram egyik fő motívumává is. A párt működésének négy éve alatt változatlan program II. részében a magyar egység eszméje így jelenik meg: „Magyarországon belül minden építő magyar erőt össze kell fogni, meg kell szervezni, és olyan nemzeti munka szolgálatába kell állítani, amelynek eredményeképpen megszületik a minden magyar életet és értéket magába foglaló, védelmező és megtartó, megújult magyar állam.”¹³ Az Erdélyi Párt tehát nem egyoldalú pártérdekekre, hanem átfogó nemzeti érdekekre helyezte a hangsúlyt és fő célja az erős, önmagában a társadalmat védelmezni és a magyarságot megtartani képes, nemzeti összefogáson alapuló állam létrehozása volt.

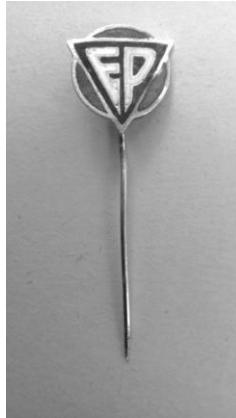
Az Erdélyi Párt meglehetősen heterogén programját erőteljesen átítatta a közösségi érzés, amely a liberális individualizmussal ellentétben a nemzeti eszme által egyben tartott csoportszellemet részesítette előnyben, és az embereket a keresztény erkölcsi értékrend alapján ítélte meg. A pártprogram megfogalmazásában: „minden magyar ember annyit ér, amennyit erkölcsi magatartása, nemzetéért végzett munkája és a magyar közösségért hozott áldozata jelent.”¹⁴ A párt végső célja voltaképpen egy „tisztá és keresztény erkölcsi alapokon nyugvó, kiegyensúlyozott és egységes nemzeti társadalom” kialakítása volt, amihez programjának IV. pontjában alapfeltételként a „népi és munkásosztály”, azaz a magyar társadalom legnagyobb rétegét kitevő földművesek és munkások intézményes megerősítését és védelmét tartotta szükségesnek, az iparosok és kereskedők támogatását szorgalmazta és az értelmiségnek az ún. „nemzet-társadalom” szolgálatába állítását kívánta. A hagyományos bal- és jobboldali eszmék ilyenén elegye lehetővé tette, hogy a pártot a legtöbb erdélyi magyar – politikai nézőponttól függetlenül – magáénak érezhesse. Ezáltal pedig a végső cél, az egy párt keretében megvalósuló erdélyi magyar nemzeti egység létrejöhesse.

4. Az Erdélyi Párt propagandájának eszköztára

Az Erdélyi Párt általános elismertségnek örvendett az ország legnagyobb részében és Észak-Erdélyben különösképpen. Ebben jelentős része volt annak, hogy már megalakulásától kezdve igen jelentős propaganda tevékenységet folytatott, felhasználva a korszakban rendelkezésére álló minden lehetséges eszközt.

A pártvezetőség egyik fő törekvése az volt, hogy az Erdélyi Párthoz való tartozás a politikai közösségi szellem érzetét erősítse. Ezért már 1941 nyarán a párt kítűzőket készíttetett tagjai számára, amelyeket a vidéki tagozatok jelképes összegért osztottak ki a párttagoknak. A kítűzők nagy népszerűségnek örvendtek, mint ahogy az egy Szatmárnémetiben, 1942 szeptemberében tartott pártrendezvényről készített beszámolóból is kiderül: „Mindenki vásárol 20 fillérért egy pártjelvényt és azonnal fel is tűzi. Sokan többet vesznek, hogy barátaiknak továbbadják.”¹⁵

1. ábra: Az Erdélyi Párt kítűzője 1941-ből
Figure 1.: The badge of the Transylvanian Party from 1941

Fotó: M. Lovász Noémi. Forrás: a szerző tulajdona

Maga az erdélyi párti jelvény – a kítűző egyszerű, stilizált formájával szemben – jobban kidolgozott volt. Hagyományos címerpajzs alakja volt, és Erdély történelmi címeréből merített, de annak csak néhány fontosabb elemét vette át (a Nap és a Hold megjelenése a két felső sarokban, a Marost jelképező középső vízszintes választóvonal stb.), központi alakja pedig Szent László királyt jelenítette meg. A nem szokványos jelképválasztás okát dr. Albrecht Dezső ügyvezető alelnök így foglalta össze az Erdélyi Párt egyik értekezletén: „Kézenfekvő lett volna, ha Erdély címerét választottuk volna jelvényül, de azt tartottuk, hogy ez többet és kevesebbet mondana, mint amit az Erdélyi Párt képviselni akar. Többet

mondana, mert egy elmúlt államiságra emlékeztetne, s egyúttal szeparatizmust lehetne belemagyarázni, holott az Erdélyi Párt mindig és mindenben Magyarország egységét és oszthatatlanságát hirdeti és képviseli. Kevesebbet mondana, mert területi elhatárolást jelentene, és nem fejeznék ki azt a gondolatot, vágyat és akaratot, mely az erdélyi ember szívében él. Szent Lászlót választottuk, aki az ország egységét jelképezi.”¹⁶

2. ábra: Az Erdélyi Párt jelvényének korai változata 1941-ből
Figure 2.: The early version of the Transylvanian Party insignia from 1941

Forrás: Erdély a magyar képviselőházban. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 1942. Címlap.

A pártjelvény a politikai alakulat fennállásának egész ideje alatt használatos maradt és érdemben nem változott. E téren mindössze annyi történt, hogy 1943 tavaszán elkészült egy szebb kidolgozású változat, amiből újabb kitűzőket is gyártottak és a korábbihoz hasonló módon juttattak el a párttagokhoz.¹⁷

3. ábra: Az Erdélyi Párt jelvényének késői változata 1943-ból
Figure 3.: The late version of the Transylvanian Party insignia from 1943

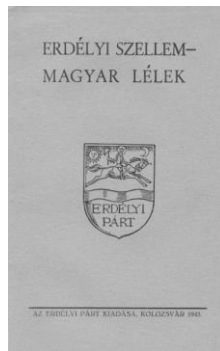
Forrás: Erdély a magyar képviselőházban II. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 1943. Címlap.

A pártjelvény felkerült az Erdélyi Párt kiadványainak címlapjára is. A négy év alatt, a nehéz háborús körülmények ellenére, egyenként több ezer példányban hét pártkiadvány jelent meg. Ezek – mint fő propagandaeszközök – Budapestre, a trianoni ország valamennyi nagyvárosába és természetesen Észak-Erdély minden szegletébe eljutottak.

A kiadványsorozatot a pártprogram teljes szövegét tartalmazó kis füzet nyitotta meg¹⁸ 1942 kora tavaszán. Ezt követte az 1943 februárjában kiadott „Erdélyi kérdések – magyar kérdések” című tanulmánykötet.¹⁹ Az ebben szereplő írások szerzői olyan általános érdeklődésnek számító kérdéskörökben fejtették ki a párt álláspontját, mint: a magyarság helyzete Európában, a magyar Alkotmány és a közösségi gondolat, a székely kérdés, Erdély és a nemzetiségi kérdés stb.

A kötet terjesztését központilag szervezte meg a párt,²⁰ azonban a mégsem érte el a nagyobb néptömegek körében azt a közismertséget, mint aminek az „Erdélyi szellem – magyar lélek” című, 1943 áprilisában megjelent kis propagandafüzet²¹ örvendett. Ebben a nagyközönségnek szóló, olvasmányos kiadványban közreadott politikai programszövegek úgy mutatták be a pártot, mint „a legdrágább magyar történelmi tapasztalatoknak és a korszerű magyar országépítés szellemének a megtestesítőjét”,²² sőt egyenesen mint „az erdélyi magyarság összefogásának jelképét”.²³

4. ábra: „Erdélyi szellem – magyar lélek”. Az Erdélyi Párt propaganda füzete.
Figure 4.: ‘Transylvanian Spirit – Hungarian Soul’. The propaganda brochure of the Transylvanian Party

Forrás: a szerző tulajdona

Ugyancsak 1943-ban látott napvilágot a „Magyar reformot! Gróf Teleki Béla beszéde” címmel kiadott kis füzet, amely az 1943. szeptember 12-én az Erdélyi Párt kolozsvári nagyválasztmányi gyűlésén Teleki Béla pártelnök által elmondott szöveg változatlan formában való publikálása volt. Ez lényegében a párt ideológiájának aktuális összefoglalója volt az

adott történelmi helyzetben, amelyet a parlamenti képviselők és a vármegyei, városi, valamint községi tagozatvezetők haszonnal forgathattak és iránymutatóként alkalmazhattak az általános pártérdekeknek megfelelő helyi politikai célok alakításakor, valamint az ezeknek megfelelő tevékenységek szervezésekor.

Ezek mellett az Erdélyi Párt parlamenti tevékenységét bemutató három másik pártkiadvány a nagyközönség közvetlen tájékoztatására szolgált. A nagy példányszámban 1942-ben,²⁴ 1943-ban,²⁵ valamint 1944-ben,²⁶ évi ciklikussággal megjelent kötetekben mindig az erdélyi párti törvényhozók azelőtti, tehát 1941-es, 1942-es és 1943-as évben elhangzott országgyűlési felszólalásainak szövegét tették közzé. A három kötet közül figyelemre méltó a harmadik, amely nemcsak azért különleges, mert az Erdélyi Párt megszűnése és a háborús frontátvonulás előtt megjelent utolsó és egyben egyetlen 1944-es pártkiadvány volt, hanem azért is, mert ellentétben a korábbiakkal, ez már nem csak a képviselőházi, hanem a felsőházi felszólalásokat is tartalmazta.²⁷ Ennek okán részben címe is különbözött az előző két kiadványétól; míg azok „Erdély a magyar Képviselőházban” címmel jelentek meg, addig ez utóbbi „Erdély a magyar Országgyűlésen” cím alatt látta meg a napvilágot. E kiadványokat az országgyűlési naplók alapján állították össze, és kétségtelen hitelességük folytán az EP egyik legmegbízhatóbb és leghatásosabb propagandaeszközének bizonyultak.

5. Tömegrendezvények a pártpropaganda szolgálatában

Az Erdélyi Párt, lehetőségeihez mérten, a helyi magyarság számára jelentős közösségi tömegrendezvényeket szervezett, amelyek mindig nagyszerű alkalmat szolgáltattak a párt propagandájának terjesztésére. Ilyen volt az ún. „Magyar Nap”, amelyet az erdélyi magyar társadalmi összefogás erősítésének szándékával először 1941. május 25-én, Kolozsváron szervezett meg a párt. A magyar társadalmat széleskörű sajtókampánnyal sikeresen mozgósította, és a Magyar Nap fő szónoka, Nyírő József, az Erdélyi Párt kolozsvári tagozatának elnöke 25 000 fős tömeg előtt mondhatott beszédet Kolozsvár főterén Erdély és Magyarország második bécsi döntéssel megvalósult „bonthatatlan egységéről”.²⁸

A következő évben a párt ismét megszervezte a Magyar Napot Kolozsváron, ezúttal június 7-én. Különös jelentőséget kapott az ünnepség azzal, hogy „Honvédeinkért” jelszó alatt „a hazafiui kötelesség teljesítését, a helytállást és áldozathozatalt hangsúlyozta ki.”²⁹ Ennek jegyében gyűjtést szerveztek a hadbavonultak segélyintézményei: a hadigondozó és a Vöröskereszt javára.³⁰ A rendezvény ismét a vártnál nagyobb töme-

get vonzott, és a több mint 20 000 ember hangsúlyosan magyar motívumrendszerrel használó díszfelvonuláson majd népünnepélyen vehetett részt.³¹

A kolozsvári Magyar Napok sikerén felbuzdulva, 1941. július első felében Besztercén is Magyar Napot szerveztek. A szórványtelepülésen sorra kerülő, szintén népünnepéllyel egybekötött rendezvényen a város magyar lakossága mellett részt vett a helyi szász, illetve román lakosság is.³² Hasonlóan sikeres volt az 1942. július 12-én, Kovásznán megtartott székelyföldi Magyar Nap is. Ez voltaképpen az egész székelység ünnepevé vált, amelyen nemcsak a környékbeli lakosság vett részt, hanem társaságkocsikon a Székelyföld távolabbi vidékeiről is nagyszámú érdeklődő közönség látogatott el Kovásznára.³³

Később a zilahi pártszervezet is több Magyar Napot rendezett. Az elsőt 1943. november 28-án tartották meg, amelyre jelentős számban tudták mozgósítani a helyi magyar fiatalságot.³⁴ A következő zilahi Magyar Napra 1943. december 19-én került sor.³⁵ A rendezvényen a magyar egység gondolatának jegyében nagysikerű beszédet tartott Árvay Árpád, a párt egyik országgyűlési képviselője.³⁶ Az utolsó Magyar Napot 1944. január 30-án, a nagy érdeklődésre való tekintettel, Zilahon és Szilágyosomlyón egyszerre szervezte meg a párt.³⁷ Azonban a háborús helyzet 1944 eleji végleges megromlása, valamint a márciusi német megszállás és az azt követő gyűléstilalom bevezetése miatt azután már több Magyar Napot nem lehetett szervezni.

6. Az Erdélyi Párt propaganda tevékenységére felhasználható egyéb rendezvények

Az Erdélyi Párt működésének négy éve alatt számos társadalmi rendezvény társszervezője volt, illetve a helyi közösségek több ünnepségén képviseltette magát szerte Észak-Erdélyben. Ezek mindig jó lehetőséget nyújtottak számára a pártpropaganda terjesztésére. A leggyakoribb ilyen események az ún. országzászló-avatások voltak. Ezek keretében általában az illető városok, vagy községek központi terén, vagy fontos középületei előtt magas oszlopot állítottak, amelyre az ország nagyméretű lobogóját húzták fel ünnepi keretek között. Az országzászló-avatások a helyi magyar közösségek számára kiemelkedő jelentőségű események voltak, s több erdélyi faluban a „kis magyar világ” idejéből, a honvédség 1940-es bevonulása mellett, ezek maradtak meg mindmáig a kollektív emlékezetben. Nagyon fontos volt tehát az Erdélyi Párt számára is, hogy e nemzeti érzést erősítő rendezvényeken valamilyen formában részt vegyen. Csak Háromszék vármegyében 1940 és 1944 között 69 helységben

került sor országzászló-avatásra, amelyek közül tizenkét esetben részt vett, öt alkalommal pedig beszédet is mondott, illetve az országzászlót felavatta az Erdélyi Párt valamelyik vezető személyisége.³⁸

Az országzászló-avatások helyi nemzeti érzést erősítő ünnepei mellett, a párt olyan, a korszakban meghatározó kulturális eseményeken is képviseltette magát, amelyek az egész észak-erdélyi magyarság számára szimbolikus jelentőséggel bírtak. Egyik ilyen kimagasló ünnepség volt az 1935-ben ledöntött zilahi Wesselényi-szobor visszaállítása a szilágy-sági városka főterére, amelyre 1942. szeptember 8-án került sor. Az által, hogy e hatalmas tömegeket megmozgató, emlékezetes eseményen az Erdélyi Párt is képviseltette magát, megerősítette kapcsolatát az észak-erdélyi magyarsággal, sikeresen növelve elfogadottságát és széleskörű elismertségét.

7. Kulturális-tudományos rendezvények, mint a pártpropaganda célirányos eszközei

A nagyszabású tömegrendezvények szervezése, illetve az azokon való részvétel mellett, az Erdélyi Párt arra is törekedett, hogy az észak-erdélyi városokban a helyi magyar értelmiséget és középosztályt propagandájával közvetlenül elérje. Erre elsősorban a kisebb méretű kulturális, vagy tudományos rendezvények voltak alkalmasak, amelyek egy-egy társadalmi csoport felé célirányos propaganda folytatását tették lehetővé. Ilyenek voltak a párt tagjai számára szervezett, nagy sikeren örvendő előadássorozatok. A parlamenti ülésszakok szünetében, általában minden év január-februárjában, az Erdélyi Párt országgyűlési képviselői és felsőházi tagjai előadások sorát tartották a helyi tagozatok szervezésében, amelyek során kulcsfontosságú, a korabeli erdélyi magyar társadalmat különösen érdeklő témákat fejtettek ki. Az ilyen nagysikerű rendezvények között említhető a Kolozs vármegyei tagozat Bánffyhunyadon, kimondottan a kalotaszegi magyarság számára, 1943. január 8-a és március 5-e között megszervezett „világnézeti előadássorozata”.³⁹ A kezdeményezés kiterjedt a Székelyföldre is, ahol 1943. szeptember 6-a és november 5-e között a párt Udvarhely vármegyei és székelyudvarhelyi városi tagozata által közösen szervezett „nemzetpolitikai előadásokat” különösen nagy érdeklődés övezte.⁴⁰

A legnagyobb visszhangot keltő előadássorozatokra viszont Kolozsváron került sor. Minden évben „téli előadásokat” tartottak a kincses városban, amelyek közül a legsikeresebb az 1944. január 27-e és március 9-e közötti rendezvénysorozat volt. A párt helyi szervezete ekkor a közelgő frontátvonulás fenyegetésének árnyékában, addig példátlan mé-

retű, összefogó és a közelet minden jelentős területére kiterjedő politikai előadássorozatot rendezett tagjai számára,⁴¹ aminek csak az ország március 19-én bekövetkező német megszállása vetett véget.

8. A pártpropaganda lehetőségei a falvak világában

A városokban tartott nagyszabású előadássorozatok mellett az Erdélyi Párt a falvak lakosságáról sem feledkezett meg. A tagjainak derékhadát alkotó magyar földműves réteggel ún. beszámoló körutak révén tartott rendszeres kapcsolatot. Ezek keretében országgyűlési képviselői a párt működésének kezdetétől egészen 1944-ig állandóan járták Észak-Erdély falvait, mindenütt ismertetve az Erdélyi Párt céljait és eredményeit.

A képviselői beszámoló körutakat szervezett módon, minden vármegyében 1941. szeptember 21-től kezdték meg.⁴² Ezekről a korabeli sajtó részletesen tudósított, amiből jól látható, hogy a párt e téren ugyanolyan hangsúlyt fektetett a magyarok által tömbben lakott vidékekre, mint a szórványra. Számos beszámoló körut érintette Kalotaszeg magyar falvait, de Szolnok-Doboka vármegye szórványtelepüléseit is. Kifejezetten sok képviselői beszámolót tartottak Maros-Torda vármegyében, többnapos körutak keretében. Mindenütt nagy tömeg várta a párt kiküldöttjeit, sok esetben a közeli községekből is jöttek emberek, akiknek így volt lehetősége arra, hogy képviselőikkel és a vármegyei pártszervezet vezetőjével személyesen találkozzanak. Az Erdélyi Párt kiküldöttjei e látogatások alkalmával részletesen tájékozódhattak a gazdák helyzete felől, feljegyezheték panaszait és kérelmeiket, majd továbbították azokat a párt központjába.

A nagy sikernek örvendő beszámoló körutak 1942-ben is folytatódtak. Több beszámoló körutat tartottak ekkor a Partium és a Székelyföld magyar falvaiban egyaránt. A képviselői beszámolók virágkora azonban egyértelműen az 1943-as évre esett. Ekkor tartották messzemenően a legtöbb ilyen rendezvényt, aminek hátterében egyrészt a háborús helyzet fokozatos rosszabbra fordulása és az ebből eredő társadalmi nyugtalanság, másrészt az Országgyűlés 1943 májusa és októbere közötti, majdnem fél éven át tartó szüneteltetése állt. A párt képviselői a parlamenti tevékenység kényszerű felfüggesztésének idejét arra használták fel, hogy megerősítsék a párttagokkal való kapcsolatukat és terjesszék az Erdélyi Párt fő eszméit, amire leginkább a személyes látogatások, beszámolók voltak alkalmasak. Az ország 1944. márciusi német megszállásáig az Erdélyi Párt törvényhozói még számos alkalommal indultak falusi kiszállásokra és tartottak panasznapot különböző községekben. Ezt követően azonban a további beszámoló körutak megszervezése ellehetetlenült.

9. Következtetések

Az Erdélyi Pártot – nem kis részben sikeres propaganda tevékenysége folytán – 1944 nyaráig összetartotta a regionális identitástudat, az erdélyi magyarok kisebbségi létben megedzett szolidaritása, társadalmi kapcsolatokra érzékenyebb, transzszilván szemlélete és nem utolsó sorban a magyar jellegű Erdély újjáépítésének és felvirágoztatásának közös igénye.

Mindemellett tény, hogy az Erdélyi Pártot állandó belső feszültségek jellemezték. Benne a régió magyarságának minden társadalmi rétege képviselve volt, akiknek néha egymással ellentétes érdekei széthúzó erőként hatottak, és voltak benne minden más magyar párttal szimpatizálók is.⁴³ Ezért a pártot folyamatos kompromisszumkényszer jellemezte, ami nagyon megnehezítette működését és sokban hozzájárult rugalmasságának csökkenéséhez, majd 1944 márciusa után a széthullásához is. A német megszállást követő politikai állásfoglalási kényszert, s ennek nyomán a párton belüli szakadást semmilyen, mégoly sikeres propaganda sem tudta megakadályozni. A gyűléstilalom 1944 nyár eleji bevezetésével⁴⁴ és a pártélet ennek következtében való felfüggesztésével hovatovább már a szervezeti működés is lehetetlenné vált. Az Erdélyi Párt szétesése, négy évvel korábbi felemelkedéséhez hasonlóan, rendkívül gyorsan ment végbe. A román átállás másnapján, 1944. augusztus 24-én kiadott, a politikai pártokat feloszlató kormányrendelet⁴⁵ idejére az Erdélyi Párt már voltaképpen megszűnt létezni.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a párt propaganda tevékenysége csak részben volt sikeres. Ennek több oka volt. Mindenekelőtt a működési terület behatárolt, csak Észak-Erdélyre kiterjedő volta, amely inkább regionális, semmint országos hatásúvá tette a párt propagandáját. Ugyanakkor a „kis magyar világ” keretei között lehetséges rövid működési időszak nem volt elég a politikai formáció konszolidációjára és a propaganda kiteljesedésére sem. Igen erős visszahúzó tényezőt jelentett a háborús időszak, amelynek keretében az Erdélyi Párt kénytelen volt egyrészt akut tökehiánnyal, másrészt a békeidőkhöz képest számottevően kevesebb lehetőséggel és komoly megkötöttségekkel (pl. cenzúra) működni. Erdély német, majd szovjet-román megszállása miatt a párt rendkívül gyorsan megszűnt, mielőtt még propaganda tevékenysége kiteljesedhetett volna. Mindez oda vezetett, hogy bármilyen széleskörű és a mostoha körülményekhez képest mégiscsak eredményesnek tekinthető propagandát folytatott is, az Erdélyi Párt mára már szinte teljesen kikopott mind a helyi, mind az egyetemes magyar társadalom közösségi emlékezetéből. Nagymértékben hozzájárult ehhez az is, hogy a kommunista

rendszer évtizedeiben az Erdélyi Pártot kötelező felejtésre ítélték. E tanulmány nem titkolt célja, hogy a maga szerény eszközeivel valamelyest változtasson e méltánytalan helyzeten.

JEGYZETEK/NOTES

1. Ennek legújabb feldolgozását lásd Gulyás László (2018): A Horthy-korszak külpolitikája 5. kötet: A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
2. Egry Gábor (szerk.) (2008): Az erdélyiség „színeváltozása”: kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére: 1940–1944. Napvilág Kiadó. Budapest. 29. old.
3. Bárdi Nándor (2006): A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. Limes Tudományos Szemle. Észak-Erdély 1940–1944. 2006/2. (70.) szám. 44. old.
4. Három napig tartó értekezleten határozták el az erdélyi képviselők az „Erdélyi Párt” megalakítását. Ellenzék. 1940. december 17. LXI. évf. 289. szám. 8. old.; Gróf Teleki Arctur–Dr. Árkossy Jenő (1942): Az Erdélyi Párt programja. Kiss Ernő és Társa Könyvnyomda. Marosvásárhely. 1. old.
5. Fogarasi Zoltán (1944): A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságunkint 1941-ben. Magyar Statisztikai Szemle. 1944/1–3. szám. 4. old.
6. Dr. Mikó Imre (1940): Zászlót bontott az Erdélyi Párt. Ellenzék. 1940. december 23. LXI. évf. 294. szám. 1. old.
7. A töretlen magyar egység jegyében. Megalakult az Erdélyi Párt kolozsvári tagozata. Nyíró Józsefet választották meg elnöknek. Megrázó erejű székfoglalót mondott az első tagozati elnök. Kolozsvári Estilap. 1941. február 3. IX. évf. 27. szám. 1. old.
8. Végh József (1941): „Mindent Erdélyért”. Vasárnap délelőtt tartotta meg első értekezletét az Erdélyi Párt. Kolozsvári Estilap. 1941. január 20. IX. évf. 15. szám. 1. old.
9. Egyéb napilapok mellett a Kolozsvári Estilap hasábjain *Iratkozz be az Erdélyi Pártba!* címmel 1941. január 8-a és március 22-e között szinte minden nap megjelent az Erdélyi Párt felhívása.
10. Teljes ütemben megkezdődött az Erdélyi Párt szervezkedése. Kolozsvári Estilap. 1941. január 11. IX. évf. 8. szám. 4. old.
11. Bárdi (2006) 44. old.
12. Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. [A továbbiakban: MNL. OL.] P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 143. tétel. 3373/1943. szám. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár. 1943. december 9. 1–2. old.
13. Gróf Teleki–Dr. Árkossy (1942) 2. old.
14. Gróf Teleki–Dr. Árkossy (1942) 2. old.

15. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 40. tétel. 1789/1942. szám. Némedy Gábor, az Erdélyi Párt Szatmár vármegyei szervezete főtitkárának jelentése gróf Teleki Béla pártelnöknek. Szatmárnémeti. 1942. szeptember 4. 1. old.
16. Albrecht Dezső (1943): Az Erdélyi Párt Szent László nevével és gondolatával indult el útjára! In: Erdélyi szellem – magyar lélek. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 15–16. old.
17. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 72. tétel. 148/1943. szám. Némedy Gábor, az Erdélyi Párt Szatmár vármegyei szervezete főtitkárának jelentése az Erdélyi Párt országos központjának. Szatmárnémeti. 1943. április 22. 2. old.
18. Gróf Teleki–Dr. Árkossy (1942).
19. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 65. tétel. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár. 1943. február 8. 1. old.
20. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 68. tétel. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár. 1943. február 19. 3. old.
21. Erdélyi szellem – magyar lélek. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 1943.
22. Lásd erről Papp-Szász Lajos felsőházi tag felszólalásának szövegét. In: Erdélyi szellem – magyar lélek. (1943) 5. old.
23. Lásd bővebben Kortsmáros László országgyűlési képviselő, nagyváradi pártelnök nagyválasztmányi értekezleten elhangzott beszédének szövegét. In: Erdélyi szellem – magyar lélek. (1943) 30–31. old.
24. Erdély a magyar Képviselőházban. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 1942.
25. Erdély a magyar Képviselőházban II. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 1943.
26. Erdély a magyar Országgyűlésen III. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 1944.
27. Erdély a magyar Országgyűlésen III. (1944) 134–160. old.
28. (p.) (1941): Tízezrek részvételével zajlott le a „Magyar Nap” és a hősök emlékünnepe. „Erdély örök jogon alkotó része szép Magyarországnak” – mondotta Nyírő József, az ünnep szónoka. Kolozsvári Estilap. 1941. május 26. IX. évf. 119. szám. 3. old.
29. Nyírő József (1942): A „Magyar Nap”-ról jelentjük... Magyar Újság. 1942. június 7. X. évf. 126. szám. 5. old.
30. 10.584 pengő gyűlt össze a hadbavonultak javára a kolozsvári „Magyar Nap”-on. Keleti Újság. 1942. július 19. XXV. évf. 162. szám. 3. old.
31. Tízezrek vettek részt Kolozsvár ünnepén, a „Magyar Nap”-on. Délelőtt hazafias ünnepség és díszfelvonulás, délután népiünnepély volt. Magyar Újság. 1942. június 9. X. évf. 127. szám. 3. old.
32. A felszabadulás virágzó városában, a megelevenedett Besztercén. Kolozsvári Estilap. 1941. július 12. IX. évf. 158. szám. 5. old.

33. A székelység igazi ünnepe volt a kovásznai Magyar Nap. Keleti Újság. 1942. július 16. XXV. évf. 159. szám. 4. old.
34. Magyar Nap Zilahon. Ellenzék. 1943. december 2. LXIV. évf. 273. szám. 4. old.
35. A töretlen magyar egység és a közösségi gondolat mellett tett hitvallást az Erdélyi Párt zilahi választmányi gyűlése. Ellenzék. 1943. december 20. LXIV. évf. 287. szám. 8. old.
36. A töretlen magyar egység... (1943) 8. old.
37. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 110. tétel. Némedy Gábor Szilágy vármegyei főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Zilah. 1944. február 2.
38. József Álmos (2006): Országzászló-állítások Háromszéken. T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy.
39. Nagy sikerrel zajlott le az Erdélyi Párt első bánffyhunyadi világnézeti előadása. Kolozsvári Estilap. 1943. január 9. XI. évf. 6. szám. 3. old.
40. A kereskedelem utánpótlásának és a székelység életterének kérdései szerepeltek az Erdélyi Párt nemzetpolitikai előadásán. Hargita. 1943. november 13. III. évf. 46. szám. 1. old.
41. Arhivele Naționale Române. [Román Országos Levéltár]. Direcția Județeană Cluj. [Kolozs megyei Igazgatóság]. FOND nr. 593 Colecția personală Kelemen Lajos [Kelemen Lajos személyes gyűjteménye], nr. 968. dosar 37.: Invitații la diferite manifestații și serbări [Meghívók különböző rendezvényekre és ünnepekre]. f. 119, 660, 663, 671, 1328, 1340.
42. A képviselőházban Erdély legégetőbb kérdéseiről interpellálnak az Erdélyi Párt képviselői. Kolozsvári Estilap. 1941. szeptember 20. IX. évf. 212. szám. 6. old.
43. Mikó Imre (2003): A négy év vázlata (1944. márc. 19-ig). In: Balázs Sándor: Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 329–330. old.
44. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 268. tétel. 634/1944. szám. Bizalmas tájékoztató. Kolozsvár, 1944. június 8. 1. old.
45. Ablonczy Balázs (2011): A visszatért Erdély 1940–1944. Jaffa Kiadó. Budapest. 114. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Levéltári források

- Arhivele Naționale Române. [Román Országos Levéltár]. Direcția Județeană Cluj. [Kolozs megyei Igazgatóság]. FOND nr. 593 Colecția personală Kelemen Lajos [Kelemen Lajos személyes gyűjteménye], nr. 968. dosar 37.: Invitații la diferite manifestații și serbări [Meghívók különböző rendezvényekre és ünnepekre]. f. 119, 660, 663, 671, 1328, 1340.
- Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó.

- 40. tétel. 1789/1942. szám. Némegy Gábor, az Erdélyi Párt Szatmár vármegyei szervezete főtitkárának jelentése gróf Teleki Béla pártelnöknek. Szatmárnémeti. 1942. szeptember 4.
- 65. tétel. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár. 1943. február 8.
- 68. tétel. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár. 1943. február 19.
- 72. tétel. 148/1943. szám. Némegy Gábor, az Erdélyi Párt Szatmár vármegyei szervezete főtitkárának jelentése az Erdélyi Párt országos központjának. Szatmárnémeti. 1943. április 22.
- 110. tétel. Némegy Gábor Szilágy vármegyei főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Zilah. 1944. február 2.
- 143. tétel. 3373/1943. szám. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár. 1943. december 9.
- 268. tétel. 634/1944. szám. Bizalmas tájékoztató. Kolozsvár, 1944. június 8.

Az Erdélyi Párt kiadványai:

Erdély a magyar Képviselőházban. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 1942.

Erdély a magyar Képviselőházban II. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 1943.

Erdély a magyar Országgyűlésen III. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 1944.

Erdélyi szellem – magyar lélek. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 1943.

Gróf Teleki Arctur–Dr. Árkossy Jenő (1942): Az Erdélyi Párt programja. Kiss Ernő és Társa Könyvnyomda. Marosvásárhely.

Szakkönyvek

Ablonczy Balázs (2011): A visszatért Erdély 1940–1944. Jaffa Kiadó. Budapest.

Egry Gábor (szerk.) (2008): Az erdélyiség „színeváltozása”: kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére: 1940–1944. Napvilág Kiadó. Budapest.

Gulyás László (2018): A Horthy-korszak külpolitikája 5. kötet: A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

József Álmos (2006): Országzászló-állítások Háromszéken. T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy.

Tanulmányok

Albrecht Dezső (1943): Az Erdélyi Párt Szent László nevével és gondolatával indult el útjára! In: Erdélyi szellem – magyar lélek. Az Erdélyi Párt kiadása. Minerva Nyomda Rt. Kolozsvár. 15–17. old.

Bárdi Nándor (2006): A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. Limes Tudományos Szemle. Észak-Erdély 1940–1944. 2006/2. (70.) szám. 43–70. old.

Fogarasi Zoltán (1944): A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságunkint 1941-ben. Magyar Statisztikai Szemle. 1944/1–3. szám. 1–20. old.

Mikó Imre (2003): A négy év vázlata (1944. márc. 19-ig). In: Balázs Sándor: Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 320–334. old.

Cikkek

A felszabadulás virágzó városában, a megelevenedett Besztercén. Kolozsvári Estilap. 1941. július 12. IX. évf. 158. szám. 5. old.

A kereskedelem utánpótlásának és a székelység életterének kérdései szerepeltek az Erdélyi Párt nemzetpolitikai előadásán. Hargita. 1943. november 13. III. évf. 46. szám. 1. old.

A képviselőházban Erdély legégetőbb kérdéseiről interpellálnak az Erdélyi Párt képviselői. Kolozsvári Estilap. 1941. szeptember 20. IX. évf. 212. szám. 6. old.

A székelység igazi ünnepe volt a kovásznai Magyar Nap. Keleti Újság. 1942. július 16. XXV. évf. 159. szám. 4. old.

A töretlen magyar egység és a közösségi gondolat mellett tett hitvallást az Erdélyi Párt zilahi választmányi gyűlése. Ellenzék. 1943. december 20. LXIV. évf. 287. szám. 8. old.

A töretlen magyar egység jegyében. Megalakult az Erdélyi Párt kolozsvári tagozata. Nyíró Józsefet választották meg elnöknek. Megrázó erejű székfoglalót mondott az első tagozati elnök. Kolozsvári Estilap. 1941. február 3. IX. évf. 27. szám. 2. old.

Három napig tartó értekezleten határozták el az erdélyi képviselők az „Erdélyi Párt” megalakítását. Ellenzék. 1940. december 17. LXI. évf. 289. szám. 8. old.

Dr. Mikó Imre (1940): Zászlót bontott az Erdélyi Párt. Ellenzék. 1940. december 23. LXI. évf. 294. szám. 1. old.

Magyar Nap Zilahon. Ellenzék. 1943. december 2. LXIV. évf. 273. szám. 4. old.

Nagy sikerrel zajlott le az Erdélyi Párt első bánffyhungyadi világnézeti előadása. Kolozsvári Estilap. 1943. január 9. XI. évf. 6. szám. 3. old.

Nyíró József (1942): A „Magyar Nap”-ról jelentjük... Magyar Újság. 1942. június 7. X. évf. 126. szám. 5. old.

(p.) (1941): Tízezrek részvételével zajlott le a „Magyar Nap” és a hősök emlék-ünnepélye. „Erdély örök jogon alkotó része szép Magyarországnak” – mondotta Nyíró József, az ünnep szónoka. Kolozsvári Estilap. 1941. május 26. IX. évf. 119. szám. 3. old.

Teljes ütemben megkezdődött az Erdélyi Párt szervezkedése. Kolozsvári Estilap. 1941. január 11. IX. évf. 8. szám. 4. old.

10 584 pengő gyűlt össze a hadbavonultak javára a kolozsvári „Magyar Nap”-on. Keleti Újság. 1942. július 19. XXV. évf. 162. szám. 3. old.

- Tízezrek vettek részt Kolozsvár ünnepén, a „Magyar Nap”-on. Délelőtt hazafias ünnepség és diszfelvonulás, délután népünnepély volt. Magyar Újság. 1942. június 9. X. évf. 127. szám. 3. old.
- Végh József (1944): Felépült a zilahi Hálaadás Háza. Új otthonot teremtett a szilágysági magyar kulturális kezdeményezéseknek az áldozatkészség. Ellenzék. 1944. február 1. LXV. évf. 25. szám. 5. old.
- Végh József (1941): „Mindent Erdélyért”. Vasárnap délelőtt tartotta meg első értekezletét az Erdélyi Párt. Kolozsvári Estilap. 1941. január 20. IX. évf. 15. szám. 1. old.

OROSZNÉ TAKÁCS Katalin

gimnáziumi kutatótanár

Lovassy László Gimnázium, Veszprém

teacher and researcher in grammar school

Lovassy László Grammar School

email: orosztk@gmail.com

KISEBBSÉGI NÉPOKTATÁS A TRIANON UTÁNI MAGYARORSZÁGON

ETHNIC MINORITY EDUCATION IN POST-TRIANON HUNGARY

ABSTRACT

Following the Peace Treaty of Trianon there were significant changes in the field of minority educational policy in response to the altered minority situation. The aim of the study is to highlight the different stages of this process and its legal framework by analysing the educational situation of the largest ethnic minority in Hungary, the German. The study also wants to find the reasons for the question why the different types of educational institutions of the country did not reflect the proportions of ethnic minorities in the Hungarian population. This happened despite the fact that the ethnic minorities counted for about ten percent of the population of the remaining country and their educational rights were secured at an even higher level on the basis of the 4800/1923. M. E. regulation about the protection of ethnic minorities than it was required by the Peace Treaty of Trianon.

Kulcsszavak: nemzetiségtörténet, oktatáspolitiká, kisebbségi identitás, nemzetiségi jogalkotás, asszimiláció

Keynotes: ethnic minority history, educational policy, minority identity, minority legislation, assimilation

1. A kisebbségi népoktatás jellemzői

A trianoni békeszerződés után – a megváltozott nemzetiségi viszonyoknak megfelelően – jelentős változások mentek végbe a nemzetiségi iskolaügy területén is. A megmaradt területen a nemzetiségek a lakosság 10,4%-át, mintegy 833 090 főt tettek ki. Számarányukat tekintve a némettség volt a legmagasabb létszámú kisebbség, a maga 6,9%-ával

(511 211). Őket követték a szlovákok 1,8%-kal (141 882), a horvátok 0,5%-kal (36 858), majd pedig a románok 0,3%-kal (23 760).¹

A békeszerződés részét képező kisebbségvédelmi cikkelyek (54–60. cikk) a kisebbségi iskolák felállítását biztosította, továbbá lehetővé tette, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják, és vallásukat szabadon gyakorolják.² Ezzel egyidejűleg a magyar kormány feladatává tette az állami iskolákban a kisebbségek anyanyelvi oktatásáról való gondoskodást az olyan városokban és kerületekben, ahol nem magyar nyelvű állampolgárok jelentékeny arányban laknak; ezzel biztosítandó, hogy ezen magyar állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák.³ A trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról szóló 4800/1923. M. E. sz. rendelet a kisebbségek iskolai jogait a békeszerződés által előírt keretfeltételeken túlmenően biztosította. A 17. § 1. bekezdése úgy intézkedik, hogy a kisebbségi állampolgárok és azok testületei nemcsak az elemi iskolák szintjén, hanem minden fokozaton létesíthetnek iskolákat, feltételül szabva, hogy a magyar nyelvet is kötelezően oktassák.⁴

Az állami iskolák esetében a fenti rendelet egyértelműen számszerűsíti, amit a trianoni szerződés jelentékeny aránynak nevez. Míg a trianoni békeszerződés tehát csupán arról beszél, hogy ahol jelentékeny számban élnek nemzeti kisebbségek, ott az elemi iskolákban biztosítani kell számukra az anyanyelvi oktatást, addig a 4800/1923 M. E. sz. rendelet konkretizálta és értelmezte, hogy mit is jelent ez a jelentékeny szám, sőt azt a polgári, illetve középiskolák körére is kibővítette. Ahol az egy és ugyanazon nyelvi kisebbséghez tartozó tankötelesek száma a 40-et eléri vagy ahol a magyar állampolgárok egy és ugyanazon nyelvi kisebbséghez tartozó része a lakosság többségét teszi, a helyi iskolai vagy közigazgatási önkormányzati szervek, vagy a nyelvi kisebbséghez tartozó 40 tanköteles gyermek szülőjének (gyámjának) kívánságára az illető kisebbség anyanyelve megfelelő számú osztályban, egészben vagy részben tanítási nyelvül alkalmazandó.⁵

A kisebbségek anyanyelvi oktatásának ugyanakkor az is alapfeltétele, hogy elegendő számú, a kisebbség nyelvén szaktárgyakat oktatni képes tanár álljon rendelkezésre. Ezért a kormány gondoskodott arról, hogy a fenti rendelkezések végrehajtásához szükséges tanerők képzése megtörténjen: határozatot hozott, hogy az ország területén élő nyelvi kisebbségek nyelve és irodalma számára legalább egy tudományegyetemen tanszéket kell fenntartani.⁶ Így tehát a rendelet – amikor nemcsak az elemi, hanem a középfokú iskolákban is elrendeli az anyanyelvi oktatást, valamint az egyetemen a kisebbségi nyelv és irodalom számára tanszékről gondoskodik – túllép a trianoni békeszerződés keretein és az 1868:XLIV.

tc. 17. és 19. §-ainak rendelkezéseire tér vissza, illetve támaszkodik a 4044/1919 M. E. sz. rendeletre (13. §).⁷

Sőt a kisebbségek iskolai közsegélyére vonatkozóan (4800/1923. M. E. sz. rendelet 17. §. 2. bek.) is továbblép és kimondja a kisebbségi iskolák egyenjogúságát az azonos fajú és fokozatú magyar tannyelvű nem állami intézményekkel – amiről a trianoni szerződés nem is tett említést – és a csupán méltányos rész juttatása helyett egyenlő elbánást helyez kilátásba az állami segélyezés tekintetében is. A 4800/1923. M. E. sz. rendelet leszögezi továbbá a trianoni szerződésbe fel nem vett szabad iskolaválasztás elvét: „16. §. *A nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgárok nem korlátozhatók abban, hogy tanulmányaikat a törvényeknek megfelelő fajú, fokozatú és jellegű tanintézetek közül milyen tanítási nyelvű intézetben folytassák.*”

A nemzetiségi oktatás sajátosságai a legnagyobb létszámú csonkaországai kisebbség, a németiség helyzetén keresztül szemléletesen megvilágíthatóak. A magyarországi németiség által lakott 2274 község és 49 város sorában 480 olyat találunk, ahol a számarányuk 10% feletti volt. Ezek megoszlása a következőképpen néz ki.⁸

- tisztán németek lakta (90–100%): 296 település;
- többségi település (55–90%): 64;
- fele-fele arányban éltek: (45–55%): 17;
- kisebbségben éltek a németek (10–45%): 103.

Hét város is tartozik azon települések közé, ahol a németiség 4–20%-os jelenléttel bírt, köztük maga Budapest is (60 425 fő). Ha megnézzük a váro–falv arányt, akkor jól látszik a trianoni területen megmaradt németiség erőtejes paraszti jellege: csak 14,9%-uk volt városlakó, amivel szemben vitathatatlan túlsúly mutatkozik a falu, a vidék javára.⁹

A földrajzi eloszlás is igen egyértelmű képet mutat. Az összesen 360 tisztán, illetve többségében németek lakta település közül 278 volt a Dunántúlon.¹⁰ Így joggal feltételezhetnénk, hogy a trianoni békeszerződés és a 4800/1923. M. E. sz. rendelet biztosította feltételek mellett a németiség iskolái is alapvetően ezt a képet fogják visszatükrözni. Ám a helyzet, a várakozással ellentétben, más képet mutat!

A 4800/1923. M. E. sz. rendelet megjelenése után a vallás- és közoktatásügyi kormányzat elsősorban az elemi népiskolai oktatás kérdésén igyekezett kielégítő módon szabályozni, úgy is, mint a nemzetiségi iskolaügy alapját.¹¹ 1923. augusztus 24-én jelent meg gr. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter 110.478/VIII. a. sz. és a m. kir. miniszterelnökkel egyetértésben kiadott rendelete a 4800/1923. M. E. sz. kormányrendelet 18. §-ában foglalt, az elemi népiskolákra vonatkozó

rendeletek végrehajtása tárgyában. A jogszabály megfogalmazása szerint a nemzetiség nyelve adott esetekben, megfelelő számú osztályban, egészben vagy részben, tanítási nyelvül alkalmazandó. Azaz nem egységesnek képzelel el a kisebbségi oktatást, ezzel utalva arra, hogy a szülők vagy az önkormányzati szervek többféle kisebbségi iskolatípus között választhatnak. A rendelet a következő három iskolatípust jelöli meg:

- a) *kisebbségi tanítási nyelvű iskola*, amelyben a magyar nyelv rendes kötelezett tantárgy; a többi tantárgyat a kisebbségi nyelven (anyanyelven) kell tanítani;
- b) *vegyes kisebbségi és magyar tanítási nyelvű iskola*; ebben a típusban a kisebbségi nyelvet (anyanyelvet), a természetrajzot, a természettant és vegytant, a gazdaságtant, a rajzot, a kézimunkát anyanyelven, míg a magyar nyelvet, a földrajzot, a történelmet, a polgári jogokat és kötelezettségeket, valamint a testgyakorlást magyarul, s végül a beszéd- és értelemgyakorlatot, az írást és olvasást, a számtant (mennyiségtant) és az éneket anyanyelven és magyarul kell tanítani;
- c) *magyar tanítási nyelvű iskola*, amelyben a kisebbségi nyelv (anyanyelv) rendes és kötelezett tantárgy, s amelyben az írás és olvasás magyarul és a kisebbségi nyelven (anyanyelven), a többi tantárgy pedig magyarul tanítandó.¹²

A különböző tanítási nyelvű iskolatípusok között választásra jogosultak erre vonatkozó nyilatkozatukat az 1923/24. tanévre vonatkozóan 1923. évi szeptember hó 9-ig, a következő években pedig mindenkor július hó 1-ig terjeszthették be a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Ha eddig a határidőig nem nyilatkoztak, a korábbi állapot maradt fenn, és az iskola típusában nem következett be változás.

A korábbi iskolatípus megváltoztatása mindig felmenőrendszerben, azaz I. osztályban kezdődik s a magasabb osztályokban tanévről tanévre fokozatosan halad tovább. A II. és ennél magasabb osztálybeli tanulók számára a jogszabály biztosítja a kisebbségi nyelven (anyanyelven) való írás és olvasás, ha pedig azt eddig még nem tanulták és a szülők (gyámok) kívánják, már az 1923/24. tanévben is rendkívüli tantárgyként külön tanítható.

Bleyer¹³ 1933. május 9-én a képviselőházban tartott beszédében afölötti sajnálkozását fejezte ki, hogy a németeknek a kisebbségi oktatás területén tapasztalható helyzete a legkevésbé sem kielégítő.¹⁴ A miniszterelnökség 1928 őszén a sajtóban is megjelent felmérése szerint 390 településen összesen 463 kisebbségi iskolát hoztak létre. Ebből 49 iskolát,

azaz 10,6%-ot tettek ki az A-típushoz tartozók. 98 B-típusú iskola jött létre, ami 21,2%-ot jelentett. A legelterjedtebb, több mint 2/3-os (68,2%-os) többséggel a C-típus volt.¹⁵ E 310 iskola a nemzetiségi nyelvet gyakorlatilag csak idegen nyelvként oktatta. Papíron tehát csak az iskolák alig több mint 30%-a oktatott ténylegesen a kisebbség nyelvén. Bleyer a fentebb már említett beszédében rámutatott, hogy a németiség anyanyelvi oktatása fölöttébb problémás, különösen annak fényében, hogy közel 70%-uk a német nyelven való írás és olvasás készsége területén jelentős problémákkal küszködik. 1929-ig a többszöri próbálkozás, valamint Bethlen miniszterelnök ígéretei ellenére is csak 30 iskola esetében sikerült a nemzetiségi nyelv oktatásának nehezen nevezhető C-típusból B-típusúvá csínlátni.

Az 1935/36-os tanévre sem változtak jelentősen az arányok. Az ekkor német kisebbségi iskolának minősülő 452 intézmény közül csak 40 volt A-típusú, míg 98 B és 314 C-típusú.

2. Konklúziók

Megállapítható, hogy a háromtípusú iskolarendszer alapvetően előremutató elképzelés volt, ugyanakkor látnunk kell, hogy nem tükrözött vissza a kisebbségek népességarányát a településeken. Ennek oka többek közt az, hogy a jóhiszeműen feltételezett szabad és befolyásmentes iskolaválasztás nem volt adott, sőt, pusztán pénzügyi okok miatt nem is lehetett minden községben mindhárom típusú iskolát fenntartani. A német nyelven való oktatást a tanárhiány, illetve a tanárképzés hiánya is nehezítette. Az 1935/36-os tanévben a német iskolákban tanító 1280 tanár közül csak 91 volt anyanyelvi.¹⁶

Ezek az okok tették szükségessé az 1935. évi 11.000. M. E. sz. rendelet kiadását a kisebbségi népiskolákra vonatkozóan.¹⁷ Ennek értelmében egységes kisebbségi elemi népiskolai típus került bevezetésre, és megszüntette az iskolatípusok közti választás lehetőségét. A nyelvi kisebbségekhez tartozó tankötelesek immár anyanyelvükön részesülhettek oktatásban, de ugyanakkor módjukban állt a magyar nyelv elsajátítása is. Az új és egységes iskolatípus gyakorlatilag tehát a régi B-típusnak felelt meg.

Az új rendszer azt is lehetővé tette, hogy a tanulók az egyes tantárgyakat mind anyanyelvükön, mind magyar nyelven megtanulhassák. A nemzetiségi tanulók a magyar vonatkozásokat nélkülöző, elvont tárgyakat (számтан, mértan, gazdasági ismeretek) az első három osztályban először saját anyanyelvükön tanulták meg, és magyar nyelven csak akkor ismételték a három felső osztályban, amikor az I–III. osztályokban a ma-

gyar nyelvet már kellő mértékben elsajátították. Az először magyar nyelven tanult ismereteket (földrajz, történelem, polgári jogok) pedig a felsőbb osztályokban ismételték, immár anyanyelvükön.¹⁸

A Gömbös Gyula által kiadott 11.000/1935. M. E. sz. rendelet azt is előírta, hogy a régi A, B és C típusú iskolákat legkésőbb az 1938/39. tanév megkezdéséig az új, egységes iskolatípusnak megfelelően kell át-szervezni. Az 1938/39. tanévben azonban megindult az ország területgyarapodása és a visszacsatolt területekkel a nemzetiségek nagy tömegei kerültek vissza. Megnövekedett tehát a magyarországi nemzetiségek száma, és ez merőben más helyzetet teremtett. Különösen a hazai németiség esetében következett be fordulat. Az erdélyi területi revízióval egyidejűleg, 1940. augusztus 30-án aláírt bécsi német népcsoport egyezmény értelmében Magyarország iskolaügyi tekintetben vállalta annak biztosítását, hogy a német kisebbséghez tartozó fiatalok népi német iskolákban nevelkedhessenek, mégpedig „közép-, középfokú és elemi iskolákban, valamint szakiskolákban.” Ez azonban már egy következő fejezetét jelenti úgy a hazai németiség sorsának, mint a nemzetiségi oktatásnak.¹⁹

JEGYZETEK/NOTES

1. Seide, Gernot (1974/75): Die Deutschen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen. Ungarn-Jahrbuch. 1974–1975/6. szám. 148. old. A szlovákia iskolatörténetéhez lásd Csicsay Alajos (2002) Iskolatörténet. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.
2. 58. cikk, 5. bek
3. 59. cikk, 1. bek. V. ö. Kultúrpolitika és közoktatásügy a két világháború között. <http://www.mek.oszk.hu/02100/02185/html/1362.htm>. Ez a rendelkezés azonban nem zárta ki, hogy kormány a magyar nyelv oktatását az elemi iskolákban is kötelezővé tegye. A békeszerződés 59. cikk 2. bekezdése biztosítja a kisebbségek számára a közsegélyt azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban élnek olyan magyar állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartoznak. A jogszabálynak megfelelően a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, amelyeket a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékonyági célokra fordítanak.
4. A 4800/1923. M. E. sz. rendeletnek ez az intézkedése lépett a trianoni szerződés előtt megjelent 4044/1919. M. E. sz. rendelet 14. §-ának a helyébe, mely egyrészt kimondta, hogy a törvényhatóságok, községek, egyházak, egyházközségek, valamint bármely nemzeti kisebbséghez tartozó magánosok akár saját erejükből, akár társulás útján szabadon állíthatnak fel alsó, középső és felső iskolákat, azok nyelvét maguk határozhatják meg s iskolalétesítési célból egyesületeket is alapíthatnak és pénzalapokat is gyűjthet-

- nek. Másrészt pedig úgy rendelkezett, hogy az ily módon létrejött közművelődési és egyéb intézetek, valamint iskolák az állam hasonló célú és ugyanazon fokú intézeteivel és iskoláival egyenjogúak. V. ö. Mikó Imre (1944; [1989]): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Optimum. Budapest. [reprint] 458. old.
5. 4800/1923. M. E. sz. rendelet 18. §-a. A rendelet természetesen itt is a magyar nyelv kötelező oktatása mellett biztosítja egészben vagy részben az anyanyelvi oktatást.
  6. A 4800/1923. M. E. sz. rendelet 18. §.
  7. A 4044/1919. M. E. sz. rendelet 13. §-a ebben a tekintetben a következőképpen rendelkezett: „Gondoskodni kell arról, hogy az állam területén nagyobb zárt egységekben együttélő nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok az általuk lakott vidék közelében állami tanintézetekben anyanyelvükön nyerhessenek kiképzést egészen addig, ahol a magasabb akadémiai kiképzés kezdődik. A tudományegyetemeken valamennyi nemzeti kisebbség nyelve és irodalma számára tanszékeket kell felállítani.”
  8. Seide (1974/75) 150. old.
  9. Kovács Alajos (1936): *A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Hornyánszky. Budapest. 6. old. V. ö. Seide (1974/75) 150. old.
  10. Seide (1974/75) 150. old.
  11. Nemzetiségi közép- és felsőfokú oktatási intézményekkel a hazai németek nem rendelkeztek. V. ö. Kovács (1936) 23. old. – Működött ugyan egyetlen német nyelvű középiskola, a nagy hírű budapesti Reichsdeutsches Gymnasium, amelyet azonban Berlin finanszírozott. Az intézményhez lásd Orosz László (2018): „[...] a régi német erények szelleme, az új német hibák nélkül.” *A Reichsdeutsche Schule a két világháború közti Budapesten*. In: VERITAS Évkönyv 2017. Szerk. Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutatató Intézet – Magyar Napló. Budapest. 171–187. old.
  12. A kisebbségi nyelv (anyanyelv) a magyar nyelvű oktatásnál is mint kiegészítő nyelv a szükséghez képest alkalmazható volt. Azokban a községekben, amelyekben a magyar anyanyelvű tanulók számára magyar tanításnyelvű elemi népiskola nem volt, ott ezek magyar nyelven történő oktatására nézve – a nem magyar tanításnyelvű állami elemi népiskolákra is kiterjedő hatályal – az 1907. évi XXVII. tc. 18. §-ában foglalt rendelkezések voltak irányadóak. V. ö. Mikó (1944; [1989]) 462. old.
  13. Bleyer kapcsán lásd Schwind, Hedwig (1960): *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. SOKW. München; Fata, Márta (1992): *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933)*. Pécs; Hambuch Vendel (szerk.) (1994): *Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933) / Jakob Bleyer. Ein Lebenswerk für das Ungarndeutschtum (1874–1933)*. Budapest; Grósz András (2014): *A deutschungar Bleyer Jakob – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Doktori disszertáció. ELTE Budapest.

14. Az országgyűlés képviselőházának 176. ülése 1933. évi május hó 9-én. Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XV. kötet. (1933) Athenaeum. Budapest. 210–215. old.
15. Uo.
16. Weidlein, Johann (1996): A magyarországi németiség küzdelme a fennmaradásért. Dokumentáció 1930–1950. Suevia Pannonica. Budapest. 64–70. old. A német nemzetiségi tanítóképzéshez lásd Donát Péter: (1998) Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez, 1919–1944. 3. kiadás. Trezor. Budapest.
17. Ennek megfelelően a három (A, B, C) népiskolai oktatási típus megszűnik és ahol a törvényes előfeltételek adottak, a nyelvi kisebbséghez tartozó tanköteles gyermekek oktatása egységes rendszer szerint történik. *1. §. b) az anyanyelvi és szülőföldismereti tantárgyak (anyanyelvi) beszéd és értelemgyakorlat és ennek keretében a szülőföld ismerete (olvasás, írás, fogalmazás, helyesírás és nyelvi magyarázat, ének) valamint a számtani, természeti és gazdasági ismeretek (számolás és mérés, természetrajz, természettan és vegytan, gazdaságtan és háztartástan, egészségtan, rajz és kézimunka) oktatása a tanuló anyanyelvén; c) a magyar nyelvi és nemzetismereti tantárgyak (magyar beszéd és értelemgyakorlat, olvasás és olvasmánytárgyalás, írás, fogalmazás, helyesírás és nyelvi magyarázatok, földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek, ének) valamint a testnevelés oktatása magyar nyelven történik. (4. A IV–VI. osztályban a számtani, természet és gazdasági ismeretek magyar nyelven, a földrajzi, történelmi és állampolgári ismeretek az anyanyelven ismétlendők és számonkérendők. 2. §. A 110.478/1923. VIII. számú V. K. M. rendelet alapján létesített és ennek a rendeletnek életbeléptetésekor fennálló, A., B. vagy C. típushoz tartozó iskolák tekintetében az átszervezési eljárást az érvényben levő jogszabályok értelmében kell lefolytatni és legkésőbb az 1938/39. tanév megkezdése előtt befejezni.*
18. Az 1907:XXVII tc. 18.§-a gondoskodott arról, hogy ahol magyar tan nyelvű iskola nincs, a magyar tankötelesek a hitfelekezeti iskolában magyar nyelvű oktatásban részesüljenek. A 11.000/1935. M. E. sz. rendelet 3.§-a a kisebbségek javára hasonló rendelkezést tartalmaz, amikor kimondja, hogy azokban a községekben, ahol nincs kisebbségi nyelvű népiskolai tanítás, de ugyanazon nyelvi kisebbséghez tartozó legalább 20 tanköteles szülői kívánják, az anyanyelvi ismereteket a rendelet 1.§ 3. bek. b) pontjában meghatározott keretek között tanítani kell.
19. A revíziós gyarapodás és a nemzetiségi iskoláztatás újabb szabályozása összefüggésében lásd Tilkovszky Loránt (1989): Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989. Kossuth. Budapest. 118–123. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bellér Béla (1974): A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig. *Magyar Pedagógia*. 1974/1. szám. 47–65. old.
- Bellér Béla (1981): A magyarországi németek rövid története. Magvető. Budapest.
- Bellér Béla (2002): A Volksbildungsverein-től a Volksbund-ig. A magyarországi németek története 1933–1938. Új Mandátum. Budapest.
- Csicsay Alajos (2002) *Iskolatörténet*. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.
- Donát Péter: (1998) *Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez, 1919–1944*. 3. kiadás. Trezor. Budapest.
- Fata, Márta (1992): *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933)*. Pécs.
- Grósz András (2014): *A deutschungar Bleyer Jakob – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Doktori disszertáció. ELTE Budapest.
- Hambuch Vendel (szerk.) (1994): *Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933) / Jakob Bleyer. Ein Lebenswerk für das Ungarn-deutschtum (1874–1933)*. Budapest. [kétnyelvű]
- Kovács Alajos (1936): *A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Hornyánszky. Budapest.
- Mikó Imre (1944; [1989]): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Optimum. Budapest. [reprint]
- Orosz László (2018): „[...] a régi német erények szelleme, az új német hibák nélkül.” *A Reichsdeutsche Schule a két világháború közti Budapesten*. In: VERITAS Évkönyv 2017. Szerk. Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló. Budapest. 171–187. old.
- Schwind, Hedwig (1960): *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. SOKW. München.
- Seewann, Gerhard (2015): *A magyarországi németek története. I-II*. Argumentum. Budapest.
- Seide, Gernot (1974/75): *Die Deutschen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen*. *Ungarn-Jahrbuch*. 1974–1975/6. szám. 148–161. old.
- Tilkovszky Loránt (1989): *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Kossuth. Budapest.
- Tilkovszky Loránt (1994): *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. IKVA. Budapest.
- Tilkovszky Loránt (1995): *Nemzetiségi anyanyelvű oktatás Magyarországon a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944)*. *Századok*. 1995/6. szám. 1251–1274. old.
- Tilkovszky Loránt (1998): *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai. Debrecen.
- Weidlein, Johann (1996): *A magyarországi németség küzdelme a fennmaradásért. Dokumentáció 1930–1950*. Suevia Pannonica. Budapest.

DUCZON Árpád

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar,
Gazdálkodástani Doktori Iskola, Pécs**

PhD-student

**University of Pécs, Faculty of Business and Economics,
PhD Program of Business Administration, Pécs, Hungary**

email: arpad.duczon@gmail.com

**A POZSONYI MAGYAR KIRÁLYI ERZSÉBET
TUDOMÁNYEGYETEM PÉCSRE KÖLTÖZÉSE ÉS HARCA
A FENNMARADÁSÉRT A II. VILÁGHÁBORÚIG**

*THE RELOCATION OF THE HUNGARIAN ROYAL ELIZABETH
UNIVERSITY OF BRATISLAVA TO PÉCS, AND ITS FIGHT
FOR SURVIVAL UNTIL WORLD WAR II.*

ABSTRACT

The predecessor of the University of Pécs is the Elisabeth University, founded in 1912, which, however, suspended its operation after the Czech occupation of the city after World War I.

In accordance with Act XXV of 1921, the National Assembly had the University move to Pécs temporarily, however, this procedure could only take place slowly due to the Serbian occupation, and the first academic year did not start until the autumn of 1923.

However, the integration of the new university into the life of the city of Pécs encountered various difficulties. For example, the situation in the city seemed hopeless after the war and the Serbian occupation; campuses had to be established through church and city donations.

In addition to the difficulties of integration, the University had to find its own image and organize a scientific dialogue of its own right. Accordingly, scientific journals issued by the institution had to be established. The first such paper, *Minerva*, was finally published in the twenties, which was linked to the name of Tivadar Thienemann and the Faculty of Humanities. This was followed by *Pannónia*, associated to Jenő Koltay-Kastner in the 1930s, which in the first volumes also focused on humanities.

The youth organization that started immediately after the relocation also played a part in the integration of the University into urban life and other

universities. This organization started as early as in the transitional period of Budapest, and then kept on developing in Pécs. Later in the 1930s, the university students became significantly radicalized.

This study first describes the history of the University by reviewing the latest literature published thanks to the 650th anniversary of the history of the University of Pécs as well as how the relocation of Elisabeth University to Pécs took place. After that, relying on press sources, the paper gains insight into how the University took root between the two world wars at the site where it is currently operating.

Kulcsszavak: egyetem, Erzsébet Tudományegyetem, Pécs, folyóirat, Minerva, Pannónia, diákszervezetek

Keynotes: university, Erzsébet University, Pecs, periodical, Minerva, Pannonia, student organizations

1. Bevezetés

Miképpen az ismeretes, Pécs már régi egyetemváros. Ennek évfordulója alkalmából, valamint korábban is, tetemes mennyiségű szakirodalom dolgozta már föl a témát. Jelen tanulmány ezek összegzésére törekszik, valamint arra, hogy röviden vizsgálja, hogy a város lakossága milyen módon reflektált az egyetemmel kapcsolatos történésekre. Ennek bemutatásához a Dunántúl című pécsi illetőségű napilap cikkei kerülnek röviden a vizsgálat fókuszába.

Pécsett az első egyetem 1367-ben került megalapításra a nagy közép-európai egyetemalapító trendbe illeszkedve. Alapvetően Nagy Lajos nevéhez kötik ennek az egyetemnek a megalapítását, azonban fontos kiemelni, hogy az ő szerepe ugyan megkerülhetetlen volt a hivatalos ügyintézés szempontjából, az egyetem életre hívásának fő szervezője Koppenbachi Vilmos, pécsi püspök volt, akinek Bartolomeo Piacentini padovai jogász professzor segített. Az egyetem életre hívását az tette szükségsszerűvé, hogy rendelkezzen az ország képzett szakemberekkel, akik a szentszékkal történő diplomáciai kapcsolattartáshoz megfelelő mértékben felkészítettek.¹ Vilmos püspök halálával azonban a studium generale sorvadásnak indult. A következő püspök, Alsáni Bálint ugyan még betöltötte az egyetem kancellári posztját, azonban idővel az iskola schola maiorrá, vagyis „csökkentett funkciójú egyetemmé” vált.²

A török kiűzése után válhatott az egyetem újra fontossá Pécs városa számára. A 18. században, a városban fellángoló egyetemalapítási láz fő szervezője ismételen a megyéspüspök volt. Ezúttal Klimó György javaslatára kérték a megye karai és rendjei az uralkodót 1751-ben, hogy helyezzenek a városba felsőfokú oktatási intézményt. Klimó minden törekvése sikertelen volt, noha a püspök könyvtárát közgyűjteménnyé alakították.

Klimo halála után is fõn maradt a város érdeklõdése egy új egyetem iránt, ezért 1784-ben újra kérvényezték az egyetem felállítását, II. József 1785-ben pedig el is rendelte, hogy a Gyõrben mûködõ akadémiát helyezték át Pécsre, melynek otthona a mai Nagy Lajos Gimnázium épülete lett. Az Akadémia pécsi mûködése azonban nem volt botrányoktól mentes, így az intézményt visszahelyezték hivatalosan 1794-ben Gyõrbe, a gyakorlatban a visszaköltözés azonban a francia háborúk miatt csak 1804-ben történhetett meg.³

A város azonban nem maradt sokáig felsõoktatási intézmény nélkül. Ez ismételten a püspöknek, Szepessy Ignácnak köszönhetõ, aki 1831-ben megszervezte jelentõs mértékben saját vagyonából a püspöki lyceumot, melynek jogi és bölcsészettudományi karát az 1832–36-os országgyûlés törvénybe is iktatta. A lyceum azonban csak a szabadságharcig mûködött, ami után csak nehezen, 1865-ben sikerült újjá szervezni, ekkor azonban egészen az elsõ világháborúig mûködött.⁴

Láthatjuk, hogy a középkor után a város többször is törekedett, hogy egyetem mûködjön Pécsen, erre azonban az elsõ világháború utáni idõkig várni kellett. Miután Pozsonyt megszállták a csehszlovák csapatok, az 1912-ben alapított Erzsébet Tudományegyetem mûködése el lett lehetetlenítve. Elõbb Budapestre költözött, majd az 1921. évi XXV. törvény cikk hivatalosan is Pécsre helyezte az egyetemet, mely elhagyta nevébõl az antant felszólítására a „pozsonyi” szót, így hivatalosan, két tanévi felkészülési idõ után 1923 õszén megkezdte mûködését a városban a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem.⁵

2. Beilleszkedés a városba

Pécs gazdasága az elsõ világháború alatt egyértelmûen a háborús gazdaság szükségleteinek került alárendelésre. Felerõsödtek a gépipari és vasipari vállalatok, amelyek közvetlenül becsatlakozhattak a front ellátására törekvõ haditermelésbe. Az országban megjelenõ szénhiány emellett felértékelte a Pécs környéki szénbányákat. Mindezek ellenére a termelékenység és a lakók életszínvonala folyamatosan csökkent. A háború után ezt súlyosbította a szerb megszállás, amikor elvágták a várost az országtól, majd 1921-ben, mikor fõlszabadult Pécs, hirtelen lettek érvényesek a különbözõ rendelkezések Pécsre is. Mindezek következtében a város felszabadulása után egy rendkívül nehéz helyzetben lévõ város várta az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre érkezését.⁶

Ilyen viszonyok mellett nem volt kérdéses, hogy Pécsen csak már meglévõ épületek közül választhatva biztosíthatnak helyet az Egyetemnek. E helyek kiválasztásával Pekár Mihály lett megbízva, aki a szerb

megszállás utáni fölszabadulást követően azonnal Pécsre érkezett. Erendően az volt a terv, hogy egy egységes, nagy központi intézményben kerüljön kialakításra az Egyetem. Erre egyedül az ekkor üresen álló hadapródiskola épülete volt megfelelő, a hadügyminisztérium azonban ezt az épületet nem adta át. Ennek következtében 9 nagyobb és több kisebb épületben kapott otthon, a város területén szétszórva az Egyetem. Kiemelt segítséget nyújtott ebben a püspök, Zichy Gyula, aki a jogi líceum épületét és templomát, valamint a püspöki könyvtárat is átadta az Egyetem számára. Emellett a város is adott át különböző épületeket, így a városi felsőkereskedelmi iskola épületét, vagy például a városi tornacsarnokot. Ezen épületek készen álltak, csupán a feladataik ellátásához szükséges átépítések kellettek, melyet Sváb Gyula vezetésével az egyetemi építő bizottság látott el, mely aztán 1926-ban fel is oszlott, elvégezve feladatait.⁷

1927-ben azonban fölmerült egy egységes egyetemi campus létrehozása, ugyanis egyre inkább hátrányba került az Erzsébet Tudományegyetem színvonala a többi vidéki egyetemével, melynek csúcspontja az volt, mikor az a kérdés vetődött föl, hogy Budapest vagy Szeged legyen az ország szellemi központja. Egy új központ építése azonban költséges lett volna, ezért az lett a terv, hogy a Rókus dűlőre, egymáshoz közel kell letelepíteni a különböző egyetemi épületeket. Ez azonban csak terv maradt. Ezt az oktatási miniszter azzal indokolta, hogy a pécsi polgárság passzív az egyetem ügyében (tudniillik Szeged és Debrecen telekkel és a költségek felének átvállalásával támogatta a beruházásokat). Az elmaradó fejlesztésekhez azonban valószínűleg hozzátartozik az is, hogy sokkal kevésbé volt fontos Klebelsbergnek az Erzsébet Tudományegyetem, miután Pécs választotta meg őt országgyűlési képviselőjének.⁸

3. Az egyetem szakásainak és szimbólumainak kialakulása

Az Erzsébet Tudományegyetem már pozsonyi működése alatt is törekedett arra, hogy megteremtse önálló arculatát, szimbólumait. Ennek megfelelően az első világháború esztendői alatt elkezdte megtervezni a saját címerét, melynek használatára 1918-ban engedélyt is kapott. A csehszlovák hadsereg bevonulásakor a címerrel kapcsolatos vázlatok az egyetem lefoglalt irattárában maradtak.

1921-ben újra felvetődött az egyetemi címer használatának az ötlete. Megkezdődött az egyetemi címer tervének elkészítése, melyen több grafikus is dolgozott. A végső tervezetet azonban végül az évtized derekán az Országos Levéltár címerfestője, Major Henrik készítette el. Major törekedett a Pécs és Pozsony egyetemi hagyományainak megjelenítésére.

A tervben szerepelt a középkori pécsi egyetem vélt címere, az Anjou liliom, Pozsony város címere és a pozsonyi Academia Istropolitana-ra utalva a Hunyadiak hollója is. Végül az elkészült címer-tervet sosem használták, ugyanis jogi szempontból úgy vélte Döry Ferenc az Országos Levéltár igazgatója, hogy lehetetlen egy egyetemnek önálló címet használni. Ezt az álláspontot a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Egyetemi Tanácsa az 1927. évi december 21-i ülésén tudomásul vette.⁹

Rendelkezett azonban a Tudományegyetem egy saját zászlóval. Pozsonyi gyökereinek köszönhetően az egyetemi zászló négy színből állt: sárga, kék, ezüst és zöld. Pécsre kerülésekor ezt a zászlót elhagyta az Egyetem és eleinte a város és az ország zászlaját használta. 1924-ben aztán a kék és sárga városi lobogót kiegészítették a bölcsészettudományi- és a hittudományi kar színeivel.

Ekkor a kék szín az Orvostudományi Kart szimbolizálta, a sárga az Állam- és Jogtudományi Kart, a fréz Evangélikus Hittudományi Kart, míg a barna a Bölcsészettudományi Kart. E színek azonban nem csak a zászlón jelentek meg, hanem a díszdoktori érmek szalagjain is. De megjelentek a színek például a dísztalárokon is, valamint a kari pedellusok Anjou-kori mintára készülő öltözetében is.¹⁰

Szintén fontos szimbóluma az Egyetemnek az Anjou-liliom. Az Erzsébet Tudományegyetem nagyon erősen kapaszkodott azokhoz a történelmi gyökerekhez, melyekkel a székhelyet biztosító városok történelmi egyetemvárosi jellegét hangoztathatta. Az Egyetem Pécsre költözésével így értelem szerűen az 1367-es egyetemre emlékezve megjelent az Anjou-liliom mind a pedellusi díszruhákon, mind a jogarokon, egyetemi serlegen.¹¹

Az egyetemi hagyományokhoz tartozik a tanévnyitók és a tanévzárók kapcsán kialakult szokások is.

A tanévnyitók általában október elején vagy közepén tartották meg. Bár felmerült, hogy szeptember 22-én kellene ezeket tartani (ekkor száműzték az egyetemet Pozsonyból), hiába fogadta el az Egyetemi Tanács, sosem sikerült ekkorra megszervezni.

Az évnyitók egyik része egy istentisztelet volt (külön katolikus, protestáns és izraelita), valamint egy ünnepélyes közgyűlés. Ezen a közgyűlésen formális beszédet tartott az előző tanév rektora, melyben beszámolt az előző év sikereiről, köszöntötte az új oktatókat, valamint köszönetet nyilvánított az állami szervek- és a város képviselőinek. A beszédek után beiktatták az új rektort, majd ő is beszédet mondott, mely egy tudományos értekezésből állt, valamint a saját karának diákjainak köszöntéséből.¹²

A tanévzáróknak nehezebb volt megfelelő időpontot találni. Más egyetemek azt a példát nyújtották, hogy az alapítás évfordulóján tartották

a tanévzáró ünnepséget, ez azonban az Erzsébet Tudományegyetem esetén túl késő volt (július), illetve erről általában Erzsébet napon emlékeztek meg. Általában május 31 körül tartották, 1929-ben úgy döntöttek legyen a hősök napjakor (május utolsó vasárnapján), ez azonban nem volt szerencsés, így 1934-től május utolsó szombatján tartották a tanévzáró ünnepséget, valamint a rektorválasztást.

A tanévzárók is két részből álltak: egy istentiszteletből és egy ünnepélyes közgyűlésből. Ez utóbbin a leköszönő rektor mondott beszédet, valamint 1929-től itt adták át a különböző pályatételek díjait is.¹³

4. Az egyetem folyóiratai

Miképpen azt már láthattuk, az Erzsébet Tudományegyetem Pozsonyból nem csak intézményileg került át Pécsre, hanem az oktatók egy jelentős részével együtt átkerült az ott megkezdett munka is. A régi székhelyén, Pozsonyban az egyetemnek azonban nem volt semmilyen tudományos folyóirata, a kiadványok körét egyedül a tanrendek, almanachok és Erzsébet-napi ünnepi beszédek jelentették.¹⁴ Az Egyetemhez köthető folyóiratok megjelenése tehát teljes mértékig már a pécsi működéshez köthetőek.

Az első ilyen folyóiratnak a Minerva Társaság gondozásában megjelenő, Thienemann Tivadar nevéhez fűződő Minervát tekinthetjük. E folyóiratnál azonban kiemelendő, hogy az 1922-től meginduló folyóirat a Társaság hivatalos sajtóorgánuma és nem az Egyetem egy lapja.¹⁵ Az első lapszám elején ezt világosan tisztázza is a Minerva. Leírja a társaság célját (magyar szellemi élettörténet művelése), valamint röviden leírja azt is, hogy maga a folyóirat pedig azért jött létre, hogy a Társaság céljait szolgálja.¹⁶

A Minerva legfontosabb személye Thienemann Tivadar volt, akinek a Pécsre érkezésével a Társaság és a lap is a városba került.¹⁷

Mindezek ellenére, ha figyelembe vesszük a Minervában megjelent cikkeket, elmondhatjuk, hogy nem korlátozódott csupán a szellemtörténeti munkák publikálására a folyóirat. Nagyon jellemző volt, hogy különböző filozófiai írások jelentek meg, jelentős részt kaptak a történeti és irodalomtörténeti írások is, még akkor is ezeket igyekeztek a szerkesztők erősen bekapcsolni a lap koncepciójába. Ez egészen az 1930-as évekig volt tartható, amikor ez a koncepció egyre inkább bomlani kezdett, egyre inkább rendszertelenné vált a lap tartalma, az utolsó lapszámokban pedig központi helyet a doktori értekezések megjelentetése kapta.¹⁸

A folyóirat színvonalának csökkenésével már egyre inkább közeledett a megszűnése is. 1934-ben elhunyt Bleyer Jakab, ekkor pedig elhagyta a várost Thienemann, a Társaságé s a folyóirat vezetője, hogy elfoglalja a

Budapesten fölkinált állását, ahol aztán az Irodalomtudományi Évkönyvek szerkesztésébe fogott bele. Ezzel Pécs és Minerva Társaság kapcsolata megszűnt.¹⁹ A korabeli sajtó megvizsgálása alapján arra következtethetünk, hogy a város számára szomorú hír volt Thienemann távozása. Ezt szemlélteti például a Dunántúl 1934. évi ötödik, valamint harminchatodik száma, melyekben a következőképp fogalmaznak: „*Karrierje itt őszinte örömet kelt, bár ebbe az örömbé belevegyül az elvesztése felelt érzett fájdalom is.*”²⁰, illetve „*Távozása érzékeny vesztesége a pécsi egyetem tanári karának és a városnak, amely abban a tudatban viseli a veszteség fájalmát, hogy ezzel a kinevezéssel zenítje felé közeledik egy igazi tudós karrierje.*”²¹

Thienemann távozása után és a Minerva egyetemtől való eltávolodása után vált kulcskérdéssé, hogy szükséges lenne az Egyetemnek egy saját folyóiratot szerkesztenie. Az 1934/35-ös tanév december 20-án tartott 4. rendes ülésén a 25. napirendi pontban foglalkoztak először a folyóirat létesítésével.²² Ekkor az egyetemi tanács Koltay-Kastner Jenőt bízta meg azzal, hogy mérje föl, hogy milyen típusú folyóirat elindítására lenne az Egyetemnek lehetősége. Koltay-Kastner az eredményeit a következő évi, 1935-ben tartott első rendkívüli egyetemi tanácsülésen vázolta föl a tanácsnak, melyben egy elsősorban Pannónia kutatással foglalkozó folyóirat javaslata született meg, melyet a Tanács el is fogadott. A folyóirat megjelenését támogatta a város is, mely szerette volna, hogy a különböző tudományos eredmények a helyi lakosokhoz, közérthető nyelvezetben eljusson.²³ Ezt bizonyítja az is, hogy például egy, a Dunántúlban megjelent cikk is, melyben külön kiemelésre kerül, hogy a lapnak a Dunántúl kutatással kell foglalkoznia, valamint az, hogy az Erzsébet Tudományegyetemet e lappal a dunántúli *művelődés* központjává váljon.²⁴ Ezzel szemben a szerkesztési munkálatok teljes mértékig az Egyetem kezében maradtak, melynek következtében egyfajta ellentét feszült, hiszen ők sokkal inkább a tudományos publikum számára szerkesztették a lapot.²⁵

A lap végül is 1935 és 1943 között jelent meg. Az első főszerkesztője Koltay-Kastner lett, azonban nemsoká őt a római Magyar Intézet igazgatójává nevezték ki. Ekkor megpróbálkoztak azzal, hogy Olaszországban is elterjessék a lapot, ezért olvasható néhány példányon a Pécs–Róma megjelenés, azonban rövidesen új főszerkesztőt kellett választani. Így került a lap élére Prinz Gyula, aki maga mellé egy szerkesztőbizottságot állított. A szerkesztőbizottságba bekerült Halasy-Nagy József, Kerényi Károly, Koltay-Kastner.

A folyóirat jellegzetessége, hogy nagyon jelentős számban jelent meg ókortörténeti munka, sok esetben német nyelven (cserealapot képezve ezzel német egyetemek folyóirataival), valamint, hogy bár egy egyetemi

folyóiratról van szó, nem jelent meg a Pannóniában orvostudományi vagy jogi publikáció, mert e karok oktatói azt hitték, hogy a Minervához hasonlóan egy társaság folyóirata, így nem is ismerték ezeken a karokon részletesebben.²⁶

Az összegyűjtési folyóirattá változásban akkor következett be előrelépés, mikor az 1938/39-es tanévben Birkás Géza lett az egyetem rektora. Jelentős átszervezési javaslatot nyújtott be 1939-ben.

Ez az esztendő fordulópontot jelent a folyóirat életében. Az ókortörténeti munkák számbeli túlsúlya véglegesen megszűnik (ez eredményezi Kerényi folyóirattól való távozását), valamint négy évnyi működés után az 1939. esztendő első számában kerül megfogalmazásra, hogy mi a lap célja.²⁷ Ebben a leírásban a lap leszögezi, hogy a Pannónia egyfajta lokális háttérrel rendelkező folyóirat, azonban nem egy helyi lap és a Dunántúl, mint kutatási fókuszpont nem lesz egyeduralgó téma („*Különös szeretettel fordul ezután is a Dunántúl kérdései felé és közönségét is első sorban itt keresi, de ezeket a kérdéseket is olyan formában és színvonalon kívánjuk megbeszélni, amely túlelmelkedik a szűkebb látókörű provinciálizmus horizontján.*”).²⁸ Továbbá kiemeli azt is ez a bevezető, hogy nem egy tudományos szakfolyóirat kíván lenni a Pannónia, hanem sokkal inkább egy olyan lap, mely ugyan szól a tudósok felé, a legújabb kutatási eredményeket azonban közérthető nyelven (megtartva a magas színvonalat) ismertetné meg az emberekkel („*Cikkeink mintegy közvetítők akarnak lenni a tudomány emberei és a művelt közönség között.*”)²⁹

Bár Birkás Géza rektor tevékenységének köszönhetően a lap bölcsészkariprofiljából jelentős mértékben vesztett, a lap lassú megszűnése bölcsészettudományi kar Kolozsvárra helyezését megelőzően megkezdődött, hiszen például elment az egyetemről a lap szerkesztője, Halasy-Nagy József. Az új főszerkesztő Gorka Sándor lett, aki megpróbálta még életben tartani a Pannóniát, mely részben sikerült is. A jogi és az orvosi kar is vállalta, hogy életben tartja a folyóiratot, megpróbálták kapcsolatot keresni a Janus Pannonius Társasággal is, mely végül megghiúsult. Jól jelzi azonban a lap végnapjait, hogy 1941-42-es évfolyam összevont volt, valamint 1941 és 1943 között a lapszámok is összevonva jelentek meg. A lap megszűnéséhez végül Gorka Sándor halála (1944. április 10.) vezetett.³⁰

5. Az egyetemi ifjúsági élet

Pécsett több ifjúsági szervezet is létrejött. Az első, egyetemhez köthető szervezet 1923 szeptemberében az Egyetemi Tanács jóváhagyását is megkapta, ez lett a Pécsi Egyetemi Atlétikai Club (PEAC), mely első-

sorban a jogi kar diákjaira támaszkodott és a labdarúgás jelentette a legjelentősebb szakosztályt.³¹

A klub elnöke dr. Röth András lett, az alelnök dr. Lang Imre és Karl Lajos, a főtitkár Stentzer Emil, a pénztáros dr. Kötcsky Sándor, míg a főjegyző dr. Asztalos Miklós.³² Sportpályája a Pécsi Atlétikai Clubbal (PAC) közösen az újonnan épülő Tüzér utcai sportpálya lett.³³

Az alapító szakosztály az atlétika volt, mely az évtized végére kiemelkedő sportolókat adott az országnak. A korszakban ezt koronázta meg Bódossy Mihály távolugró 1936-os berlini olimpián való részvétele, noha helyezést nem ért el.³⁴

Említésre került már, hogy a labdarúgás fontos szakosztálya volt a Clubnak. Noha alapító szakosztályról beszélhetünk, hivatalosan 1925-től létezett. A csapat 1930-ban megnyerte az amatőr első osztályt is.³⁵

1925-ben megalakításra került továbbá a tenisz szakosztály, 1926-ban pedig a vívás szakosztály.³⁶

Ugyancsak ebben az évtizedben került sor az asztalitenisz megalapítására 1928-ban.³⁷ Szintén ebben az évben alakult meg a gyeplabda szakosztály, mely valószínűleg 1934 után megszűnt, hiszen utolsó mérkőzésüket ekkor játszották a Budapesti Hockey Clubbal.

Az időben tovább haladva, 1929 jelenti a következő állomását a Clubnak, mikor létrehozták a torna szakosztályt, 1932-ben feltűnik aztán a síszakosztály is³⁸. 1935-ben egy természetjáró szakosztály indult³⁹, valamint ugyan ebben az esztendőben megalakult a birkózó szakosztály is, mely igen rövid életű volt, hiszen 1936-ban (miután kerületi bajnokokká váltak) megszűntek. A Club történetének egyik legsikeresebb szakosztályának, a kosárlabdának a létrehozását 1939-ben kérvényezték először, majd 1941-ben kapott erre végül engedélyt, a következő esztendőben, 1942-ben a női csapat is megalakult.⁴⁰

A sportegyesületen kívül más ifjúsági szervezetek is kapcsolódtak az Egyetemhez, melyek kifejezetten politikai úton szerveződtek. Ilyen például a Turul Szövetség vagy Foederatio Americana.⁴¹

Ezek az egyesületek nem kizárólag Pécsre voltak jellemzőek. A bajtársi szövetségek országos szinten a legjelentősebb egyetemi ifjúsági egyesületek voltak. Ez megmutatkozik például abban, hogy nagyon jelentős számú tagegyesülettel rendelkeztek országos szinten. Így az évtized végére például 48 tagegyesülete volt a Turul Szövetségnek, míg a Foederatio Americanának 41. E szervezetek népszerűségét jól mutatja továbbá az is, hogy a bajtársi egyesületek a pécsi egyetem hallgatóinak a felét tömörítették.⁴²

Minden ilyen egyesületnek megvoltak a saját jellemvonásai, melyek jól elkülönítették a többi szervezettől. Ilyen formális megkülönböztető

jelzés például, hogy míg a Turul tagok fekete tányérsapkát hordtak, addig az emericánások zöldet. Továbbá szerkezetileg is különböztek egymástól. Noha mindkettő német mintára szerveződött, a Turul honfoglalás-, valamint középkori magyar és latin elnevezéseket használt (pl. apródok, leventék, dominusok, szenátus stb.). A Foederatio Emericana sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett a középkori-lovagi kifejezésekkel illetve saját testületeit és tagjainak tisztségét (pl. a helyi szervezetek például coloniák vagy conventek voltak).⁴³

Ezek a szervezetek többnyire szélsőjobboldali irányokat követtek. A Turul elsősorban a Gömbös-féle fajvédő irányvonalat támogatta, szinte évenként volt valamilyen vagy lokális jellegű vagy országos szintűre kiterjedő antiszemita indíttatású atrocitás. Az Erzsébet Tudományegyetemhez köthető például az 1923. decemberi zavargás (még Budapesten), majd a következő évben történő verekedések, valamint az országos szintűre kiterjedő 1924-es és 1928-as zavargások.⁴⁴

A felsorolt események közül a város nyugalma leginkább az 1924. májusának végén történt botrány zavarta meg. Az első hírek arról terjedtek el, hogy az egyetem bonctani intézetéből a keresztény hallgatók kiszorították a zsidó diákokat.⁴⁵ Ennek az erőszakos cselekedetnek a kiváltó oka az volt, hogy két anatómiai szolga a hallgatók részvételével készített elő egy halottat a temetésre annak felboncolása után. Az egyik szolga megjegyzéseket tett a halott túlvilági életére, melyeken a zsidó hallgatók nevettek. Ez váltotta ki a keresztény hallgatók felháborodását, valamint ez ügy kapcsán terjedt el, hogy halotti énekeket profanizáltak e hallgatók, melyek azonban valótlan állítások voltak. Mindezek ellenére a helyzethez nem méltó viselkedés miatt a hallgatók ellen fegyelmi eljárást indított az egyetem, a verekedés kivizsgálása pedig a rendőrség hatáskörébe került.⁴⁶

A másik ügy, mellyel a Dunántúl jelentős terjedelemben foglalkozott, az az 1928. esztendei tüntetésekhez kötődik. Ami bizonyos, hogy október 24-én a diákok egy csoportja a gyermekklinika előtt tüntetést szervezett azzal a céllal, hogy eltávolítsák az egyetemről a zsidó hallgatókat. Ezután a hallgatók egy csoportja ígéretet tett a rektornak, hogy a bajtársi egyesületen belül ezt az incidenst elintézik, ne léptesse életbe az egyetem bezárását előíró minisztériumi rendeletet. Mindezek ellenére október 25-én reggel az órákra igyekvő hallgatókat néhány társuk inzultálta, valamint egy biológiai előadáson megjelentek jogász hallgatók, akik eltávolították a teremről a zsidó társaikat, majd a rektor elrendelte az oktatási tevékenység beszüntetését, az előadásról kiáramló hallgatók tüntetésbe kezdtek, mely aztán a rendőrség felszólítására oszlott föl. A rektor közleményében külön kiemelte, hogy az egyetemi egyesületek vezetőit fogja felelőssé tenni a tagjaik viselkedése miatt.⁴⁷

Az 1930-as esztendőkből a Turul megmaradt szélsőjobboldali irányvonala mellett. Az antiszemitizmusát azonban kiegészítette, hogy egyre több radikális jobboldali, a fajvédő gondolatok helyett nemzetiszocializmusra emlékeztető eszmét épített magába, követelve a társadalmi-gazdasági problémák megoldását különböző kapitalizmus-ellenes módszerekkel.⁴⁸

Ezzel szemben az Emericana sokkal nehezebben értelmezhető szervezet volt. Önmagát kereszténynek nevezte, a keresztény politikai kurzussal azonban szoros kapcsolatot nem ápolt. Emellett antiszemitizmusa miatt bírálta a Turult, a zavargásoktól pedig egyenesen óva intette a tagjait.⁴⁹ A harmincas években, noha elítélték a nemzetiszocializmust és a fajelméletet, fokozottan erősödött a Foederatio Emericana tagjai között is az antiszemitizmus. Ugyan még ekkor is elítélte a különböző erőszakos megmozdulásokat, az első zsidótörvény elfogadásakor az Emericana egyetértett abban, hogy nem tekinthető minden kikeresztelkedett zsidó kereszténynek, valamint szükséges a zsidók számarányának visszaszorítása.⁵⁰

Ezek az egyesületek alapvetően pozitív értékítéssel jelennek meg a Dunántúl hasábjain. Például az 1930-ban hosszú cikkben üdvözli a lap, hogy a Turul Szövetség országos kongresszusa a nevezett esztendőben Pécs városában kerül megrendezésre.⁵¹ E cikk magáról a Szövetségről egy rendkívül pozitív leírást is nyújt: „[...] a Turul Szövetség, mint az ország legrégebb és egyik leghatalmasabb ifjúsági szervezete, ismét tanúbizonyságot tesz a keresztény és nemzeti ideálok mellett. Ez az ifjúság ismételten be akarja bizonyítani a magyar társadalomnak, hogy ezekben a válságos időkben is fiatalos üde magyar lelkülettel, tántoríthatatlan hittel és dacos magyar akarással dolgozik a kitűzött nagy magyar történelmi célok minél előbbi megvalósításáért.”⁵²

Hasonló írás jelent meg a Dunántúlban az Emericánáról 1938-ban, mikor e szervezet szintén országos seregszemlét tartott a városban. Egy egész oldalnyi terjedelemben ad hírt az újság erről az eseményről, pontosan leírja a szervezet tíz pontját, valamint közvetíti annak a gondolatait. Ezeket az álláspontokat az újság nem tárgyilagosan tárja a közönség elé, hanem egyetértéssel közvetíti. Ennek megfelelően például ilyen szófordulatokkal vezet föl egy-egy gondolatot, mint: „rámutatott arra”, „nagyhatású beszédet mondott” stb.⁵³ De korábbi cikkeiben is dicsérő szavakkal méltatta az újság az Emericánát. 1933-ban, az egyesület tíz éves jubileumakor például így ír a szervezetről: „[...] A Foederatio Emericana is ennek a nagystílusú nemzeti megújulásnak szolgálatában áll. A katolikus egyetemi hallgatókat akarja tömöríteni 'és lelküket csordultig krisztusi gondolatokkal és magyar eszményekkel telíteni. Vezéreket szeretne nevelni a szebb és jobb jövőnek [...]”⁵⁴

E támogató hozzáállás ellenére elmondható, hogy mikor valamilyen rendbontásra került sor, akkor a sajtó ezeket a cselekedeteket elítélte, ugyanakkor igyekezett felmenteni is a bajtársi egyesületeket. Jó példa erre a már említett 1928-as események Dunántúlban megjelent kommentárja: „[...] *Néhány fiatalember valószínűleg a fővárosból vett biztatásra felborította az egyetem rendjét, megtagadta a köteles fegyelmet és ezer kollégáját zárta el bizonytalan időre a tanulás lehetőségétől. Ez a néhány rendező, kényes helyzetbe hozta a bajtársi egyesületek vezetőségeit is, amelyekről távol áll ez az áldatlan és következményeiben nagyon súlyos zavargás.*”⁵⁵

Működtek továbbá a korszakban felekezeti ifjúsági egyesületek is. Ilyen volt Pécsen például az Egyetemi Luther Szövetség vagy a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége.⁵⁶ Ezek súlya azonban fokozatosan háttérbe szorultak a bajtársi egyesületek térnövekedésének következtében.⁵⁷

6. Összegzés

Összességében elmondható, hogy az Erzsébet Tudományegyetem viszontagságos időkben került egy olyan városba, amelyet egyrészt jelentős részben megviselt az első világháború hadigazdasága, másrészt a városra évekig nehezedő szerb megszállás terhe. A nehéz körülmények miatt a város képtelen volt egy nagy egyetemi campust kiépíteni, így szét-szórta, a városban kerültek elhelyezésre a különböző karok. Az évek során azonban az Erzsébet Tudományegyetem gyökeret vert a városban, elkezdtek kialakulnia a saját szokásai, hagyományai, valamint saját tudományos tevékenysége is, mellyel legitímálta saját működését. Ezeken túl az egyetemi ifjúság önszerveződése is igen jelentős volt, olykor botrányoktól sem mentes a városban. Ezek azonban már a korábbi kutatásoknak köszönhetően jól dokumentált tények. E tanulmány szempontjából sokkal fontosabb, hogy a Dunántúl megvizsgálásával röviden betekintést nyerhettünk abba, hogy a város milyen képet alkothatott azokról a történésekről, amelyek az Egyetemen zajlottak. Ez alapján elmondható, hogy a város nyitott és érdeklődő volt a Tudományegyetemen zajló eseményekkel kapcsolatosan. Ezen álláspont bizonyítására azonban mindenképp további kutatások szükségesek, bevonva más forrásokat is.

JEGYZETEK/NOTES

1. Fedeles Tamás–Lengvári István–Pohánka Éva–Polyák Petra (2011): A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 19. old.
2. Fedeles–Lengvári–Pohánka–Polyák (2011) 28.
3. Uo. 28.
4. Uo. 38–40.
5. Uo. 42.
6. Uo. 49–52.
7. Kaposi Zoltán (2014): Pécs gazdasági és társadalmi helyzete az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése évtizedeiben. *Per Aspera Ad Astra*. 2014/1. szám. 27–30. old.
8. Pilkhoffer Mónika (2014): Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei. *Per Aspera Ad. Astra*. 2014/2. szám. 38–41. old.
9. Polyák Petra: Szimbólumaink. <http://btk.pte.hu/szimbolumaink>
10. Uo.
11. Uo.
12. Polyák Petra (2014): Tanévnyitók az Erzsébet Tudományegyetemen (1914–1950). <http://leveltar.pte.hu/content/tanevnyitok>
13. Polyák Petra (2014): Tanévzárók az Erzsébet Tudományegyetemen. <http://leveltar.pte.hu/content/tanevzarok-az-erzsebet-tudomanyegyetemen>
14. Fedeles–Lengvári–Pohánka–Polyák (2011) 50. old.
15. Horváth Veronika (1986): A Minerva Társaság története. *Műhely*. 1986/3. szám. 306. old.
16. *Minerva* 1922/1. szám.
17. Horváth (1986) 306.
18. Uo. 307–309.
19. Uo. 311.
20. *Dunántúl* 1934. január 9. 3. old.
21. *Dunántúl* 1934. február 13. 2. old.
22. Sztana-Kovács Adrienn (2014): A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Egyetemi Tanácsa tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1914–1943. In: Lengvári István (szerk.): *PTE Egyetemi Levéltár Kiadványai* 3. *PTE Egyetemi Levéltár*. Pécs. 181. old.
23. Huber Kálmánné (1979): A Pannónia folyóirat története. In: Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1979*. Baranya megyei Levéltár. Pécs. 310. old.
24. *Dunántúl* 1935. április 21. 11. old.
25. Huber (1979) 310–311. old.
26. Uo. 313–313. old.
27. Uo. 313. old.
28. *Pannónia folyóirat* 1939/1. szám. 3–4. old.
29. Uo. 3. old.
30. Huber (1979) 314–317. old.

31. Fedeles–Lengvári–Pohánka–Polyák (2011) 58. old.
32. Bödő László (1999): A Pécsi Egyetemi Atlétikai Club rövid története I. Pécsi Szemle. 1999/4. szám. 63. old.
33. Fedeles–Lengvári–Pohánka–Polyák (2011) 58. old.
34. Bödő (1999) 65. old.
35. Bödő László (2000): A Pécsi Egyetemi Atlétikai Club rövid története II. Pécsi Szemle. 2000/1. szám. 105. old.
36. Uo. 108–110. old.
37. Bödő (1999) 64. old.
38. Bödő (2000) 107. old.
39. Uo. 108. old.
40. Bödő (1999) 67. old.
41. Fedeles–Lengvári–Pohánka–Polyák (2011) 58. old.
42. Ladányi Andor (1995): Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban. Vázlatos áttekintés. História. 1995/2. szám. 268. old.
43. Uo. 268. old.
44. Uo. 269–270.
45. Dunántúl 1924. május 31. 2. old.
46. Dunántúl 1924. június 7. 1. old.
47. Dunántúl 1928. október 26. 2. old.
48. Ladányi (1995) 273–274. old.
49. Uo. 270. old.
50. Uo. 274–275. old.
51. Dunántúl 1930. november 11.
52. Uo.
53. Dunántúl 1938. április 26. 2. old.
54. Dunántúl 1933. november 5. 1. old.
55. Dunántúl 1928. október 26. 1. old.
56. Fedeles–Lengvári–Pohánka–Polyák (2011) 58. old.
57. Ladányi (1995) 269.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bödő László (1999): A Pécsi Egyetemi Atlétikai Club rövid története I. Pécsi Szemle. 1999/4. szám. 63–68. old.
- Bödő László (2000): A Pécsi Egyetemi Atlétikai Club rövid története II. Pécsi Szemle. 2000/1. szám. 105–112. old.
- Fedeles Tamás–Lengvári István–Pohánka Éva–Polyák Petra (2011): A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
- Horváth Veronika (1986): A Minerva Társaság története. Műhely. 1986/3. szám. 305–312. old.
- Huber Kálmánné (1979): A Pannónia folyóirat története. In. Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1979. Baranya megyei Levéltár. Pécs. 305–372. old.

- Kaposi Zoltán (2014): Pécs gazdasági és társadalmi helyzete az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése évtizedeiben. *Per Aspera Ad Astra*. 2014/1. szám. 26–49. old.
- Ladányi Andor (1995): Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban. Vázlatos áttekintés. *História*. 1995/2. szám. 265–284. old.
- Pilkhoffer Mónika (2014): Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei. *Per Aspera Ad Astra*. 2014/2. szám. 37–61. old.
- Polyák Petra: Szimbólumaink. <http://btk.pte.hu/szimbolumaink>
- Polyák Petra (2014): Tanévnyitók az Erzsébet Tudományegyetemen (1914–1950). <http://leveltar.pte.hu/content/tanevnyitok>
- Polyák Petra (2014): Tanévzárók az Erzsébet Tudományegyetemen. <http://leveltar.pte.hu/content/tanevzarok-az-erzsebet-tudomanyegyetemen>
- Sztana-Kovács Adrienn (2014): A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Egyetemi Tanácsa tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1914–1943. In: Lengvári István (szerk.): *PTE Egyetemi Levéltár Kiadványai 3.* PTE Egyetemi Levéltár. Pécs.

SUBA János

térképtárvezető

Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár, Budapest

Directory map collection

Military history Institute and Museum, Map Archive, Budapest

email: subajanos@mail.militaria.hu

Határvédszok III. –

A Magyar Királyság határvédelme 1938–1944

BORDER GUARDS III. –

THE DEFENCE OF THE HUNGARIAN KINGDOM 1938–1944

ABSTRACT

The Hungarian leadership identified the defence of the Eastern border as the protection of the Carpathians which was supposed to be solved with the building of a defensive line, the ‘Árpád line’. The concept of the defensive system was that the directions leading through the Carpathians had to be closed (including mountain passes, canyons and river valleys) which were capable of transportation. These valleys and passable routes all over the country were closed well before the border line with fortifications, which were called valley fastening. A fortress century served in each valley fastening. Between the valley fastenings, where motor vehicles could not pass, border guard legions built defensive lines.

The Árpád-line was not ready in the late summer of 1944, in the time of the desertion of Romania. Yet it could held back the monumental attack of the Red Army for a while, until it was rounded from the South by the Soviet troops. This way the further protection became useless and so it lost its significance.

Kulcsszavak: határőrség, Keleti határvédelem, Árpád vonal, völgyzárak, erődszázad

Keynotes: border guard, defence of the Eastern border, Árpád line, valley fastening, fortress century

1. Bevezetés – határvédelem

A sikeres katonai tevékenység alapja mindig a tér és a táj kihasználása, történelmi koronként változó módon és méretben. A határok védelme hadtudományi és katonaföldrajzi szempontból nem egyszerűsíthető le a fegyveres küzdelem problémájára, hiszen itt a politikai élet, valamint a társadalom teljes egészét érintő földrajzi kérdésekről van szó.

1.1. Államhatár védelme

Az államhatár katonai védelmének kérdései a hadművészet kérdéseivel függ össze. A katonaföldrajz alaptétele szerint a határ két államot egymástól elválasztó vonalat jelöl, amelynek védhetőségét elsősorban az határozza meg, hogy milyen természetföldrajzi objektum mentén halad, és ez hol fekszik legközelebb az államterület földrajzi pontjai közül a szomszéd államhoz. Egy más megfogalmazás szerint; a határvonal mintegy tükörképe az ország erejének. Ez az államhatár két fontos funkciójára utal, az elválasztásra és az összekötésre, ezek egymáshoz való viszonya leképezi az adott társadalom hadtörténelmét. A „nyitott határszakasz” amely természet-földrajzilag nincs alátámasztva, „nem látható”, az állam szerveződésének gyenge pontját jelöli.

1.2. Határvédelem

A határvédelem feladata, és megszervezése más a teljesen sík vidéken futó, és más a hegyvidéken és megint más a folyók mentén haladó államhatár esetén. Ez a katonai elméletben az erők térbeli elosztását és egyesítését jelenti. Az egyszerű vonalat jelentő határ védelme csak úgy oldható meg, hogy a rendelkezésre álló erőket a védő fél – miután előre nem tudhatja, hogy ellenfele mely ponton támad – egyenletesen osztja meg. Ezzel pedig megfosztja magát erőinek hatékony alkalmazásától. Ezt az általános jelenséget azonban jelentősen módosítja, hogy a hadszíntér földrajzi viszonyai és a terep determinálják a fegyveres erők tevékenységét. Azaz, a vonalak: a vízválasztók, a folyók, és egyéb vízfolyások védelme soha nem egyetlen topográfiai vonal statikus védelmét jelenti, (mert erre nem tudnak soha elég erőt felsorakoztatni), hanem aktív és mozgó védelmet jelent. Egyrészt törekednek a támadó fél erejének szétforgácsolására, másrészt a földrajzi térben való manőverezésre, erőkoncentráció létrehozására. Ez nem az államhatáron zajlik le, hanem egy meghatározott földrajzi sávban (mélységben). Ez már átvezet az állam belső területeinek védelméhez.

1.2.1. Határvédelem hegyvidéken

A hegyvidéki államhatár védelme katonai és földrajzi szempontból eleve meghatározott, kedvezőtlen irányban. Katonai szempontból a határvédelem az úgynevezett járható irányokra szorítkoznak, és ezek befogadóképessége szabja meg az abban alkalmazható támadó erők nagyságát. A támadó erők így csak korlátozottan képesek, vagy nem tudják érvényesíteni az erőfölényüket. Mind a védők, mind a támadók az erőiket szétforgácsolják, ha a járható irányokat lezárják, illetve betörnek, mert a támadók több járható irányból fognak betörni. Ez azt is jelenti, hogy a kedvezőtlen terepviszonyok és az erők szétforgácsolása miatt nincs lehetőség arra, hogy egyetlen döntő csapással vereséget mérjenek a betörő ellenségre. Mert ekkor fennáll annak veszélye, hogy a betörő fél, az első nehézségek hatására a járható völgyekbe húzódik vissza, ami lehetlenné teszi erőinek teljes szétverését. A döntő csapást vagy a hegyvidék előterében az ellenséges állam területén, vagy mélyen bent a saját ország területén lehet mérni.

Azaz az ellenséget bizonyos mélységig be kell engedni a saját országnunk területére, vagy vele a döntő küzdelmet még a határ előterében kell felvennünk. A katonai tervezés szempontjából, az államhatár előterének megszállása, semleges térségként történő fenntartása, vagyis puffer zóna létrehozása irányába hat. A puffer zóna védelmi hadműveletekre történő felhasználása lehetővé teszi a védelmi tevékenység hátrányainak csökkentését. Az ellenséges kötelékek megsemmisítésének földrajzi feltételeit teremti meg, a hadművelati előnyök kihasználásával, azaz a hadműveletek áthelyezésével az ütköző területre.

2. Határvédelem elve és gyakorlata

A határőrizetet és határvédelmet különböző szolgálati utasítások szabályozták. A határszolgálat I. fokozata a „Határszolgálat rendes viszonyok között” volt. A rendes viszonyok a normális „béke” állapotokat jelölte. Ez volt az alapszolgálat. A Határszolgálatot a határőrség és a közrendészeti szervek utasításaiknak megfelelően végezték. Az összeköttetés biztosításra nagy hangsúlyt fektettek. A földi figyelés megszervezésére, magasfigyelők saját hatáskörben (községek közreműködésével stb.) való létesítésére és az éjjeli figyelés előkészítésére nézve a határőr kerületeknek minden lehető el kellett követni, állt az utasításban. A figyelőrendszer már békében a Határvédelem szükségletei szerint telepítették.

A határszolgálat II. fokozata a „Fokozott Határszolgálat” volt. Ez általában megegyezett a rendes viszonyok közötti Határszolgálatl, csak

az ellenőrzés intenzitása, mértéke nagyobb volt, amelyet a járőrszolgálat sűrítésével értek el. Fokozott Határszolgálat elrendelése után minden kiképzést beszüntettek és az összes rendelkezésre álló erőt a járőrözésnél „külszolgálatban” alkalmazták. A határőrség esetenkénti megerősítését más alakulatokkal csak a hadtestparancsnokság rendelhette el.

A határszolgálat III. fokozata a „Határzár” volt. A határzár elrendelésének részleteire vonatkozó utasítás megérkezéséig a határon átvezető minden utat azonnal és megbízhatóan lezártak. A biztosító osztagok 5 főből álltak. Határzár esetén a határőrség teljes állománya a járőrözésnél a „külszolgálatban” működött közre. A határőrség tervezett megerősítését a hadtestparancsnokság külön rendelte el. A határzár elrendelése esetén tervbe vett, és előkészített katonai szempontból fontos műtárgyak (utak, vasutak, távíróvezetékek stb.) megrongálására, megsemmisítésére vonatkozó parancsot csak a vezérkar főnöke adhatott ki.

A határszolgálat IV. fokozata a „Határvédelem” volt. A Határvédelem a Határszolgálat legfontosabb és „legéletbevágóbb”, legmagasabb fokozata volt. A mozgósítást (akkori elnevezéssel „felriasztás”) megelőző Határvédelem elrendelésével a hadiállományra való feltöltést azonnal, automatikusan kellett végrehajtani.¹ A mozgósítás elrendelésével a Határvédelem azonnal automatikusan életbe lépett.

Csendőr, rendőr és pénzügyőri szerveknek a határövbe eső részei mozgósítás elrendelésekor annak a határügyi tisztnek a parancsnoksága alá léptek, kinek területén szolgálatot teljesítettek. Azonban figyelemmel kellett lenni a mozgósítás alatti feladataikra.

Abban az esetben, ha a Határvédelem elrendelését Határzár előzte meg, akkor az ott igénybe vett közrendészeti megerősítések a határbiztosító alakulatok feltöltésének befejezésével, egységeikhez vonulnak be. Határvédelem elrendelése után a Határszolgálat különleges rendelkezései, pl.: naplóvezetés stb., érvénybe léptek.

Minden Határvédelmi egység, őrsig bezárólag önállóan, saját körletében elrendelte a felderítést. A közrendvédelmi erőket eredeti feladatuk teljesítése mellett rend fenntartására is alkalmazhatták. Ők csak mozgósítás elrendelésekor kerültek a területileg illetékes határügyi tisztek alárendeltségébe.

Külön intézkedéseket adtak ki a műszaki munkálatokra, a híradásra és a híradó berendezésekre vonatkozóan, illetve az anyagi (logisztikai) intézkedésekre. Kémelhárításra és hírszerzésre is külön intézkedtek. Az idegen hadseregről külön tájékoztatót adtak ki.

A katonai vezetés a határövben lakó megbízhatatlan – ellenséges érzelműnek ismert és valamilyen okból nyilvántartott – polgári egyéneknek a határövből való eltávolítására nagy súlyt helyezett. Számoltak az-

zal, hogy a szomszédos államok hadseregei ezekből az elemekből külön szervezetet akarnak kiépíteni a határövbén. Ezért a Határvédelem esetén „ezen egyének azonnali kiemelése és ezekkel szembeni kíméletlen fellépés honvédelmi érdek” – hangsúlyozta az utasítás. Ezen egyének elfogását és a csendőrségnek való átadását külön szabályozták. A csendőrség feladata volt, hogy összegyűjtse és a felállítandó internáló táborokba szállítsa őket. Az előkészítő munkálatokat (szemrevételezés, kijelölés) az állomásparancsnokságnak kellett elvégeznie. Ugyancsak tervezték az internáltak felügyelet alatti munkába állítását is.

A Határvédelmi tervekben, illetve intézkedésekben foglaltakat a végrehajtásra kijelölt csoportokkal, személyekkel állandóan gyakorolták, alkalmazó megbeszéléseken, gyakorlati foglalkozásokon természetesen anélkül, hogy a legénységi állományukat a gyakorlat konkrét céljáról tájékoztatták volna.

A katonai vezetés a határvédelemre kikülönített, illetve a mozgósított alakulatok oldalainak és hátának biztosítására „községi osztagok” szervezését is tekintetbe vette. Ezek egyszersmind az ellenség rajtaütéseinek kivédésére is felkészültek. A Községi osztagok célja a határbiztosító századok körletében, a határövbén, kellő mélységben egy összefüggő, ellenőrző szervezet létesítése volt.

A községi osztagokat a határmenti községekben lévő, a nem hadköteles évfolyamokba tartozó egyénekből – megszervezett, de be nem vonult tűzoltókból, erdő- és mezőőrökből, 15 évesnél idősebb leventékből – kellett létrehozni. Ezen belül tervezték megalakítani a határvédelmi erődítésekbe bevont rögtönzött munkásalakulatokat is. A Községi osztagok feladata kizárólag a megfigyelés, helységbiztosítás figyeléssel, figyelő őrszolgálattal, kémelhárítás, zavarkeltés és pánik megakadályozása, gyújtogatások, kártevések elhárítása; illetve azok bekövetkezésekor, elhárításukban való közreműködés, összekötő szolgálat ellátása, a műszaki munkákhoz munkaerő biztosítása és a műszaki munkák elvégzése, az anyagi utánszállító szolgálatban való közreműködés volt. Az osztagokat nem látták el katonai fegyverzettel, ruhával, ezért „őket a harcmező közelében alkalmazni nem szabad” – írta elő az utasítás.

A Határvédelem elrendelésekor (amikor a határvédelmet nem előzte meg a mozgósítás) és mozgósítással életbelépő Határvédelem (a mozgósítás elrendelésével automatikusan életbe lép a Határvédelem) esetén a határövbé eső összes községekben a határőr kerületparancsnokság irányítása mellett a határügyi tisztek megalakítják a községi osztagokat a helyi közigazgatási vezetők közreműködésével. A határügyi tisztek a körletükbe eső községek közigazgatási elöljáróival az osztagok felállítását megbeszélték, szolgálat útjaik alkalmával azokat esetenként ellen-

őrizték. Az év folyamán a közigazgatási vezetők az osztagokat időnként összeállították. A beszervezett egyénekről a határügyi tiszt és illetékes közigazgatási közeg névjegyzéket vezetett. A névjegyzéket március 10-ig felterjesztették a kerületparancsnoksághoz.

Az osztagoknak a Határvédelem 6. órájától együtt kellett lenniük. Ettől az időponttól kezdve alkalmazásukat és irányításukat tekintve alárendelték a területileg illetékes határbiztosító századparancsnoknak (Határügyi tisztnek). A határügyi tiszteknek gyakorlatilag legalább évente egyszer ellenőrizni kellett az összes községi osztagok működését. Minden egyes községi osztagról, elhelyezésükről, helyi speciális alkalmazásukról, felszerelésükről (a helyben összeszedhető polgári, vadász és zsebfegyverekkel való ellátásukról) jelentést kellett tenni.

Az elmondottak alapján tervezték és szervezték meg a m. kir. Honvédség határmenti alakulatainak alkalmazását a közbiztonsági szervek bevonásával a határvédelem területén, az alacsony intenzitású fegyveres konfliktustól a háborúvá váló eszkalálódásáig.

A határőrség, a határvadászok, mint a honvédség része, intenzíven részt vett a szomszédos országok katonai potenciáljának felderítésében. Különösen kiemelkedő szerepe volt a Magyarország határai mentén kiépült kisantant államok erődrendszereinek felderítésében.

A portyázó századok feladata volt: béke idején, rendes viszonyok között a határőrizete, a hadiállapotot megelőző külpolitikai feszültség idején a határzár – határbiztosítás – és a figyelés végrehajtása, saját előkészületek leplezése céljából. A hadiállapot bekövetkezésekor a határszakasz védelme, ellenséges betörés megakadályozása, betört ellenség visszavetése vagy elreteszése, túlerejű ellenség ellen halogató harc vívása. Cél az ellenség korai felfejlődésre kényszerítése, késleltetése, erejének és csoportosításának harc árán való felderítése, időnyerés és kedvező harchelyzet teremtése a határvadász zászlóalj harcba vetéséhez.

3. Honvédelmi határsáv

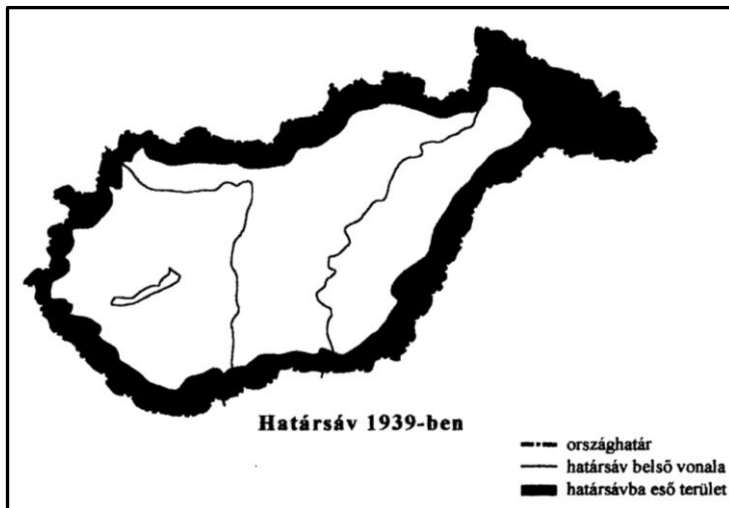
A határsáv fogalmát a magyar jogban a honvédelemről szóló 1939. II. tc. vezette be. A hivatkozott törvény szerint a határsáv alatt a határterületnek a határvonalhoz közel eső, meghatározott mélységű részét értjük, ahol a határrendi, határvédelmi érdekből államigazgatási korlátozásokat rendel el az erre vonatkozó jogszabály.

Magyarország határai a trianoni békeszerződés következtében „nyitottak” voltak. Ezért – követve a szomszédos államokat, – állambiztonsági szempontból olyan rendszabályokat kellett bevezetni, amelyek alkalmasnak látszottak arra, hogy területéről a nemkívánatos elemeket tá-

vol tudja tartani. Így került az előkészítés alatt lévő honvédelmi törvénybe az a felhatalmazás, amely a magyar kormány számára lehetővé tette a határ mentén egy bizonyos terület kijelölését, és e területen állambiztonsági szempontból különleges rendelkezések életbe léptetését. E különleges rendelkezések egyrészt az ingatlanok, másrészt az idegenforgalom (szállók, panziók), és a vendéglátóipar (italmérési jog) engedélyezése tekintetében tartalmaztak korlátozásokat. Az italmérés és a fogadóipar gyakorlásánál ez azt jelentette, hogy a folyamodó esetleg nem kapta meg a működési engedélyt. A korlátozó rendelkezések alapján ingatlant elkobozni, vagy annak tulajdonjogát elvonni még kártérítés ellenében sem lehetett.

A magyar kormány 1939. november 22-én a jelölte ki először a határsávot, az ország akkori teljes határa mentén.

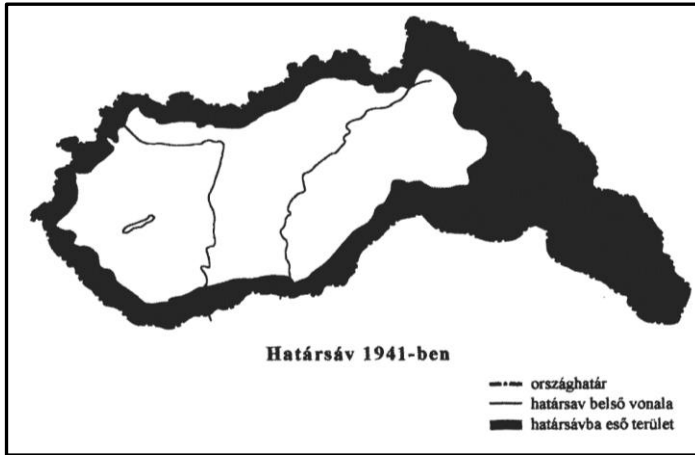
1. térkép. Határsáv 1939-ben
Map 1.: Border-land at 1939

Szerkesztette: Suba János

Erdély visszatérése után a határsáv belső vonalát kelet felé kitolták. Ez az ország összes lakott helyeinek 20%-át jelentette. Végül 1943. július 5-én újra módosult a határsáv területe. A határsáv kiterjedése igen nagy volt, az ország egész területének (160 400 km²) majdnem fele, körülbelül 76 400 km². A határsáv nagy kiterjedéséből, illetve a határsávban lévő települések nagy számából egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a határsáv kijelölésének nem katonai, hanem más politikai okai voltak.

2. térkép. Határsáv 1941-ben
Map 2.: Border-land at 1941

Szerkesztette: Suba János

4. Határvédelem a Keleti határon

4.1. Árpád vonal (1939–1944) telepítésének és működésének elve

A magyar katonai vezetés a háború addigi tapasztalataiból levont következtetések alapján olyan erődvonalt kiépítését határozta el, amely nem hasonlított egyetlen addig kiépített rendszerhez sem. Működési elve alapján egyedülálló volt Európában. Minimális erőbefektetéssel, élőerőt kímélve a lehető legnagyobb teljesítményre volt képes.

Az alapelv az volt, hogy a Kárpátokon átvezető irányokat (hágókat, szorosokat, folyóvölgyeket) kell lezárni. A folyó- és patak völgyek és a szorosok voltak alkalmasak a közlekedésre. Az ezer méteres és annál magasabb hegyek a csapatok számára támadásra alkalmatlanok voltak.

Ezen völgyeket, járható irányokat az ország területén (jóval a határvonal előtt) erődítésekkel zárták le, amelyet völgyzárnak neveztek. A völgyzárakban egy erőd század teljesített szolgálatot. A völgyzárak közötti, gépjárművel járhatatlan terepen határvadász- és határőr csapatok építettek ki hevenyészett védővonalat.

A völgyzárak (megerősített csomópontok) általában 15–25 bunkerből álltak, feladatuk a személyi állomány és a fegyverzet megóvása volt a tűzérési tűz ellen. Ezért nem rendelkeztek lőrésszel, és szellőzéssel. Csak ritkán és végszükség esetén építettek lőrésszel ellátott bunkert a völgyzárak megközelítő és a visszavonulási útvonalai mentén. Kétfajta bunkert építettek, az egyik egy raj, a másik egy félraj befogására volt alkalmas. Födémvastagságuk 60–100 cm volt, ezt földréteggel álcázták. Vezetési

pontok és segélyhelyek is készültek a föld alá süllyesztett vasbetonbunkerek mintájára.

A bunkerekhez csatlakoztak a futóárkok, amelyek a nyílt tüzelőállásokhoz vezettek. Minden fontosabb fegyvernek több váltóállást is kiépítettek. Ezek a tüzelőállások általában egymás fölött, a hegyoldalban helyezkedtek el, emeletes tűzrendszert képezve, egymást fedezve zárták le tűzérési tűzzel a kijelölt irányokat.

A védőállások egymással tűzösszeköttetésben álltak, hogy egymást tűztámogatásban tudják részesíteni. A völgyzárban a gépkocsival járható utakat, és a patak völgyeket elaknásították és lebetonozott harckocsiakasztó prizmákkal tették járhatatlanná. Az utakat kettős vasbeton sorompókkal látták el, amelyek között kanyarogva lehetett áthaladni.

A völgyzárak védelmét egy-egy erődszázad látta el. Az erődszázad mögött 5–10 km-re építették ki annak a határvadász-zászlóaljnak a védőkörletét, amelyikhez az erődszázad is tartozott. Itt már nem építettek annyi bunkert. Ez nem jelentette az erőrendszer hátsó határát, a határvadász-zászlóalj mögött (az elvek szerint) hegyi- vagy gyalogos csapatok álltak szükség szerint készenlétben, hogy a betört ellenséget visszaverjék.

A völgyzárak közötti hegygerinceken határportyázó-századok tartották az összeköttetést és látták el a határőrizetet. Háború esetén – az elképzelések szerint – a völgyzárak között gyalogos csapatok által kiépített és védett tábori erősítések húzódtak volna.

A völgyzárban védekező erődszázadnak az ellenség tűzérési tüzelőkészítése idején a bunkerben kellett tartózkodnia, a gyalogság támadásakor a nyílt tüzelőállásokból kellett megvívnia a harcot a mögöttük álló határvadász-zászlóalj hegyi-ágyúsütegének támogatásával.

A völgyzárát csak addig kellett védenie, amíg a támadást fölényesen vissza tudta verni. Amikor az ellenség nyomása olyan nagy, hogy az már veszélyezteti a század létét, akkor a rajok ismét – teljes fegyverzettel – saját bunkereikbe vonulnak, és magukra zárják az ajtót vagy visszavonulnak a határvadász-zászlóalj támpontja mögé.

Az ellenség folytatja a támadást a völgyben a határvadász-zászlóalj támpontja felé, amelyik tűzériségének és gyalogságának összefogott tüzével megállítja az előretörést. Ez a feltétele annak, hogy a zászlóalj mögül meginduló csoportosításban lévő hegyi- vagy gyalogos csapattek ellenlökése visszavegye a völgyzárát. Ekkor az erődszázad ismét felveszi eredeti harcrendjét, és minden kezdődhet előlről, mintha nem történt volna semmi.

Elmondhatjuk, hogy az Árpád-vonal védelme az erőd századok és a határvadász zászlóaljok együttműködésén alapult.

Az Árpád-vonal 1944 késő nyarán, Románia átállásakor még nem volt készen, ám egy ideig így is feltartóztatta a Vörös Hadsereg nagyszabású támadását addig, ameddig délről meg nem kerülték a szovjet csapatok, így további védelme értelmetlenné vált. Jelentőségét csak ekkor veszítette el.

A Keleti-Kárpátokban (északról dél felé haladva) a következő völgyzáró erődök létesültek: Malomrét, Havasköz, Vezérszállás, Alsóverecke, Volóc, Ökörmező, Felsőszinevér, Alsókalocsa, Királymező, Oroszmokra, Körösmező, Rahó, Tiszabogdány, Vasér, Havasmező, Borsa (Priszlop), Óradna, Kisilva, Nagyilva, Marosborgó (Tihuca), Gyergyótölgyes, Borszék, Palotailva (Szalárd), Gyergyóbékás, Gyimesfelsőlok, Kászonyújfalu, Sepsibükszád, Úz-völgy, Ojtoz-telep.

4.1.2. Hadműveleti előtér – Árpád vonal előtti felvételi állások

1943-ban határozták el az Árpád-vonal előtti hadműveleti előtér megerősítését. Az ezeréves határokat, azaz a Kárpátok fő hegyvonulatának hágóit, csak néhány irányból lehetett megközelíteni és ez terep alkalmas volt erődítésre. A Hunyadi-állás az Északkeleti-Kárpátok hágóit lezáró erődítések legkülső vonala volt. Nem képezett összefüggő védelmi vonalat. Műszakilag megerősített támpontokból, völgyzárakból, műszaki zárakból és az azokat fedező fa- és földerődök, illetve reteszállások rendszeréből állt.² Feladata a szovjet támadóerők lelassítása, szétbontakozásra kényszerítése, hogy túlerejével ne tudjon menetből azonnal teljes erővel a fő védőövre zúdulni és az állások leküzdése során mind élőerőben, mind haditechnikában minél nagyobb veszteségeket szenvedjen.

A Szent László-állás 1943-ig nem kapott nevet, nem is számított külön vonalnak, a Keleti-Kárpátokban, az ezeréves határok mentén kijelölt felvételi állás volt: az Árpád-vonal előretolt állásrendszereként a Keleti-Beszkidék és a Máramarosi-havasok hágóit, illetve azok megközelítési útjait zárta le a korabeli magyar határon. Létrehozását az Árpád-vonallal egy időben kezdték.

A „Kárpát-védelem”-elgondolásban az ezeréves határok külön szerepet kaptak, a Szent László-állást ezért felvételi állásként jelölték ki, hogy a Hunyadi-állás és az Árpád-vonal között legyen még egy terepszakasz, ahol a védők esetleges visszavonuláskor megkapaszkodhatnak. Feladata, hogy az Árpád vonal előtt ismételten szétbontakozásra, lelassításra, támadás megszervezésére készítse az ellenséget. Műszakilag megerősített, körkörösén védhető század-, illetve zászlóalj-támpontokból és reteszállásokból állt. 1944 augusztusában megkönnyítette a magyar 1. hadsereg visszavonulását az Árpád-vonalba, de hosszabb ideig nem tartották.

A magyar hadvezetés a Keleti-Kárpátokban kiépített három védelmi vonalat egy rendszernek tekintette, amit a későbbi események is igazoltak.

4.2. Határvadász zászlóaljok – erődcsázadokkal

4.2.1. Erődcsázadok Kárpátalján

Az Árpád vonal erődcsázadait a határvadász dandárok alárendeltségében szervezték meg, tovább növelve sokszínűségüket. Az erődcsázad abban különbözött egy gyalogszázadtól, hogy több sorozatlövő fegyverrel, aknavetővel, gránátvetővel rendelkezett, és páncéltörő fegyvereket is kapott. 1942-ben 20 erődcsázad volt, számuk 1943-ra 27-re (3 század erőd zászlóalj szervezetben került felállításra), 1944-re 39-re növekedett.

A VIII. hadtest területén –Kárpátalján – 1942-ben 9 erődcsázad volt, 6 zászlóalj kötelékében. 1943-ban 14 erődcsázad volt, 6 zászlóaljhoz rendelve, amelyek 5 portyázó osztályparancsnokság alá tartoztak, amely irányította a 12 portyázó századot és a 69 őrsöt.

A 3. határvadász zászlóalj felállította a 3/1. erőd századot, amelynek parancsnoksága Kőrösmezőre települt. A 3/2. erődcsázad parancsnoksága Felsővisón volt. 1943. október 1-jével, a Szabolcs-hadrend bevezetésével, a zászlóaljat átszervezték és átfegyverezték hegyivadász zászlóaljjá és belőle alakult meg a 13. hegyivadász zászlóalj.

A 10. határvadász zászlóalj erődcsázada a 10/1 Királymezőn, a 10/2. erődcsázad, először Ökörmezőn, majd Torcskán települt, a 10/3. parancsnoksága Vizközön volt.

A 25. határvadász zászlóaljnak két erődcsázada volt. A 25/1. erőd század parancsnoksága Volócon, a 25/2. erőd század századparancsnoksága Vezérszálláson volt. 1943. október 1-jével a határvadász-zászlóaljat átszervezték és átfegyverezték hegyivadász zászlóaljjá, és mint a 25. hegyivadász-zászlóalj tevékenykedett tovább.

A 26. határvadász zászlóalj két erődcsázadot állított fel, a 26/1. Nagybereznai és a 26/2. Malomréti erődcsázadokat.

4.2.2. Erődcsázadok Erdélyben

1940-től vette kezdetét az Árpád vonal kiépítése Erdélyben melynek keretében megkezdtek a Kárpátok átjáróinak háború estén történő lezárásának előkészületeit. Az átjárók lezárására kezdetben 13 erőd századot állítottak fel, amelyeket az adott területet felügyelő határvadász zászlóalj állományából szerveztek meg. Az erődcsázadokat 1942. október 1-jétől a 9. határvadász-dandárnak rendelték alá és annak a védelmi rendszerébe illesztették be. 1943-ban újabb erődcsázadokat (összesen 29, és 1 erőd zászlóaljat) állítottak fel.

A 2. határvadász zászlóalj 1941. október 1-én állította fel 2/1. erőd századát Felsővisón, feladata a Visó-völgy lezárása volt. 1942-ben a zászlóalj 2/1.-es erőd századát 2/2.-re számozták át és 2/1. hadrendi számmal új erőd század került felállításra Borsán. Feladata a Borsai hágó védelme volt.

A 21. határvadász zászlóaljnál felállításra került négy erőd század. Az erőd századok az alábbi helyeken álltak fel: A 21/1. erőd század parancsnoksága Gyergyóbékáson, feladata: Békás-szoros lezárása. A 21/2. erőd század parancsnoksága Maroshévízen, feladata: Székpaták körüli területek biztosítása. A 21/3. erőd századparancsnokság Borszéken, feladata: a Borszéki-hágó lezárása; és a 21/4. erőd századparancsnoksága Gyergyótölgyesen, feladata: a Tölgyesi-szoros lezárása. 1943. október 1-jével a Szabolcs-hadrend bevezetésével felállították a zászlóalj 5. és 6. erőd századát. A 21/5. erőd század parancsnokság Gyergyótölgyesen települt, feladata a Balázsnnyaki hágó lezárása volt. A 21/6. erőd század parancsnoksága Palotailván került elhelyezésre, feladatul a maros völgyének lezárását kapta. Az új átszervezéseket követően a zászlóalj új 21/5. és 21/6. erőd századainak parancsnokságát átvette az újonnan felállításra kerülő 62. Határvadász portyázó osztály (parancsnokság Kisilava). A zászlóalj málházott hegyi ágyús ütegét kivonták a zászlóalj alárendeltségéből és az újonnan felállításra kerülő 2. székely hegyitüzérosztály-parancsnokságának rendelték alá. Azonban állomáshelye továbbra is Gyergyótölgyes maradt.

A 24. határvadász zászlóalj felállította a 24/1. erőd századot, amely Ojtoz-telepre települt. Feladata az Ojtozi-szoros lezárása volt. 1943. október 1-jével állt fel a 24/2. hadrendi számmal Kászónújfalun a zászlóalj 2. erőd százada. Feladata az ellenséges erők kijutásának megakadályozása a Kászón völgyéből a Csiki-medencébe. A zászlóalj málházott hegyi ágyús ütegét kivonták a zászlóalj alárendeltségéből és az újonnan felállításra kerülő 1. székely hegyitüzérosztály-parancsnokságának rendelték alá. Állomáshelye továbbra is Kézdivásárhely maradt.

A 32. határvadász zászlóalj két erőd százada 1941-ben került felállításra. A 32/1. erőd század Úzvölgy-telepre települt, feladatul az Úz-völgyének lezárását kapta. A 32/2. erőd század Gyimesfelsőlokra települt, feladata a Tatros-völgyének lezárása. 1943-ban felállításra került a zászlóalj 3. erőd százada, 32/3. hadrendi számmal. Parancsnoksága Gyimesfelsőlokon volt, feladata a Tatros-völgye lezárása. A zászlóalj málházott hegyi ágyús ütegét 1. székely hegyitüzérosztály parancsnokságának rendelték alá. Állomáshelye továbbra is Gyimesfelsőlokon maradt.

1941-ben került felállításra a 33. határvadász-zászlóalj négy erőd százada. Az erőd századok a következő helyeken álltak fel: a 33/1. erőd század parancsnoksága Marosborgón, feladata: Borgói-hágó lezárása. A 33/2. erőd század parancsnoksága Nagyilván, feladata: Ilva-völgye lezárása. A 33/3. erőd század parancsnoksága Óradnán, feladata: Radnai-hágó lezárása. 1943-ban felállításra került a zászlóalj 4. erőd százada. 33/4. hadrendi számmal. Parancsnoksága Tihucára települt, feladata: a Borgói-hágó lezárása. Ekkor a zászlóaljat hegyivadász zászlóaljjá szer-

vezték át. Erődsszázadait átvette az újonnan felállított 62. (Kisilvai) portyázó osztály. Így a VIII. hadtest alárendeltségébe kerültek.

1943-ban a jobb vezetés miatt a zászlóaljok portyázó századait és erődsszázadait a portyázó osztályparancsnokságok alá rendelték. Így a VIII. hadtest területén a szlovák és német viszonylatban diszlokáló 58. portyázó osztály (két század, 23 örs) mellé még négy (hadrendi száma 62.–65.) osztályparancsnokságot szerveztek, alárendeltségében 10 portyázó századdal (46 örssel), és 14 erődsszázaddal. Külön szerveztek még egy erődsszázadot három századdal 1/1.–1/3.)

1. táblázat. Erődsszázadok rendszeresített állománya és fegyverzete 1944-ben
Table 1.: Fighting strength and arms of company

Sorszám	Erődsszázad	Létszám			Fegyverzet					
		Tiszt	Legénység	Összesen	Golyószóró	Géppuska	Nehézpuska	Páncéltörő ágyú	Gránátvető	Aknavető
1.	2/10	13	703	716	26	15	3	7	12	10
2.	2/1	11	466	477	19	5	1	4	6	4
3.	2/20	10	310	320	10	4	1	3	2	2
4.	2/20	8	219	228	11	2		1	2	2
5.	3/1	12	503	515	18	6	2	6	6	6
6.	3/10	10	320	330	10	3	1	3	4	4
7.	10/1	9	243	252	10	1		3	2	2
8.	10/10	11	267	278	8	2	1	3	2	2
9.	10/3	13	496	509	18	4	2	7	4	4
10.	10/30	10	452	462	18	4	3	6	8	6
11.	10/2	11	309	320	12	3	1	5	2	2
12.	10/20	9	298	307	12	3	1	6	4	2
13.	11/1	11	418	429	18	3	1	6	2	2
14.	11/10	8	194	202	9		1	2	2	2
15.	11/11	9	241	250	9	1	1	2	4	2
16.	25/1	10	390	400	15	6	1	6	4	2
17.	25/2	12	550	562	21	10	3	5	6	2
18.	25/20	11	311	322	12	3	2	4	2	2
19.	26/1	10	409	419	18	3	2	6	6	4
20.	26/10	9	258	267	12	2	1	3	2	2
21.	59/1	12	483	495	20	8	2	5	2	2
22.	24/1	12	437	449	18	6	2	4	2	2
23.	24/2	11	640	651	19	11	1	5	10	8
24.	32/1	11	359	370	14	6	2	2	2	2
25.	32/2	12	508	520	20	8	4	6	2	2
26.	33/3	10	605	615	25	9	1	7	12	8
27.	21/1	10	301	311	12	3	1	2	2	2
28.	21/2	11	361	372	12	3	1	3	4	4
29.	21/3	11	331	342	12	3	1	3	2	2
30.	21/4	11	340	351	12	3	1	4	2	2
31.	21/5	11	619	630	25		1	5	10	6
32.	21/6	10	550	560	20	8	2	4	10	6
33.	33/1	11	390	401	13	3	1	3	6	4
34.	33/2	11	416	427	16	5	1	4	4	2
35.	33/3	11	386	397	15	5	1	2	4	2
36.	33/4	10	553	543	21	7	1	5	10	6
37.	1/1	8	448	456	11	14	1	2	8	4
38.	1/2	6	361	367	14	6	1	7	6	2
39.	1/3	8	394	402	12	5	2	1	8	6
összesen		404	15 839	16 224	597	193	55	162	188	136

Forrás: Hadtörténelmi Levéltár, Budapest.; szerkesztette: Suba János

4.3. Erődcsázadok

Az erődcsázadok létszáma állandóan emelkedett, ahogy a völgyzárak kiépítése megtörtént. A völgyzárak legfontosabb kritériuma a szakemberek szerint, hogy körvédőképesnek kell lenniük, ezért ennek a feladatnak megfelelő völgyzáró erődcsoport nagysága terep és feladat szerint változott. A gyakorlat azt mutatta, hogy egy század volt az a legkisebb erő, amely a terepen, körkörös támadásnak kitéve, elszigetelten, ám a védelmi technika összes vívmányának felhasználásával még harcolni tudott. A századot meg kellett erősíteni páncéltörő eszközökkel, géppuskákkal, aknavetővel, gránátvetővel, valamint egyes lövegekkel. Így került az erődcsázadok állományába golyószórós, géppuskás, nehézpuskás, páncéltörő ágyús, gránátvető és aknavető rajok, valamint a gépkezelői és akadálytelepítő rajok. Így a magot képező puskás század létszáma gyakran megkétszereződött. A század, zászlóalj megnevezés csak az erődcsapatban alkalmazott erő nagyságát mutatta, ezért nem is szívesen használták az erődcsázad megnevezést. Helyette az erődalosztály, erődcsapat volt a hivatalos megnevezés.

A valóságban mindig a terep és a veszélyeztetettség foka döntötte el a védelem erejének nagyságát és összetételét, valamint a rendszer kiterjedését. Általában egy megerősített század támpontja 1 négyzetkilométer volt, egy zászlóalj 4–5 négyzetkilométer területen helyezkedett el. Ez azonban sohasem jelentett merev normát. Ezért nem találunk két egyforma erődcsázadot. Az erődcsázadok kiképzése is speciális volt, eltért a gyalogságitól és hegyivadászokétól, ezért nem is szabályzatot, hanem iránymutatást adtak ki a kiképzésre. Így elmondható, hogy egy új csapatnem született, az erődalakulatoké.

5. Székely határvédelmi erők – határőrzászlóaljok

1942 márciusában Észak-Erdélyben felállították a székely határőrséget. Ezen szervezet a 48–60 éves (III. korcsoportbeli) tartalékosokból álló, milíciarendszerű fegyveres erő volt. Békeidőben csak a keretekkel létező alakulatok voltak; amelyek alosztályait a székely városok, falvak állították volna fel. Az elképzelés szerint a zászlóaljok felállítása a nagyobb városok és járások feladata lesz, a nagyobb települések, falvak pedig a századokat és a szakaszokat szervezik meg. A fegyverzetet és lőszert, az egyenruhát a határőr otthon tárolja. A határőrök harcképességét meghatározott idejű fegyvergyakorlattal kívánták tökéletesíteni. A békeidőben mindössze 9 főből álló határőr-zászlóalj létszáma feltöltés után elérte majdnem az ezer főt. A zászlóaljok szervezésében és kikép-

zésében szinte a teljes székelyföldi katonai-, kiegészítő- és leventeparancsnokság részt vállalt. A legfiatalabb korosztályokat is beosztották, tehát apa fiával együtt vett részt szülőföldje védelmében.

Ez az erő 20 székely határőr zászlóaljból állott: A zászlóaljok székhelye a következő volt: 1–2. Gyergyószentmiklós, 3. Ditró, 4. Csíkszépvíz, 5. Csíkszentdomokos, 6. Csíkszereda, 8. Kézdivásárhely, 10. Kovászna, 11–12. Sepsiszentgyörgy, 13. Barót, 14. Székelyudvarhely, 15. Oklánd, 17. Székelykeresztúr, 18. Parajd, 19. Marosvásárhely, 20. Erdőszentgyörgy, 21. Ákosfalva, 22. Mezőmadaras, 27. Nyáradszereda. Ezen fegyveres erő feladata, egy esetleges román támadás esetén – a segítség beérkezéséig – a határvasz alakulatok harcának támogatása volt.

A Székely határőrség irányítását az 1942. november 15-én alakult Székely Határvédelmi Parancsnokság látta el. A parancsnokságnak Csíkszereda volt kijelölve állomáshelyül, azonban ideiglenesen Marosvásárhelyen települt. A határvasz zászlóaljakon kívül a Határvédelmi Erők parancsnokságának a 9. határvasz-dandár és a 69. határvasz-ezred is alárendeltségébe lépett. A jobb vezetés érdekében a Székely Határvédelmi Erők keretén belül határvaszcsoport-parancsnokságokat hoztak létre: a 65.-et Gyergyószentmiklóson, a 70.-et Csíkszeredán, a 67.-et Sepsiszentgyörgyön, a 68.-at Székelyudvarhelyen, a 69.-et pedig Marosvásárhelyen.

A 9. Csíkszeredai határvasz dandár parancsnoksága alá 3 határvaszcsoport parancsnokság tartozott. A 65. határvasz csoportparancsnokság Gyergyószentmiklóstra települt. Alárendeltségében a 21. (Gyergyótölgyesi) határvasz zászlóalj és az 1. és a 2. Gyergyószentmiklósi, és 3. Ditrói székely határőr zászlóalj tartozott.

A 70. Csíkszeredai határvasz csoportnak a 32. (Gyimesfelsőloki) határvasz zászlóalj és a 4. Csíkszépvíz, 5. Csíkszentdomokos, 6. Csíkszereda székely határőr zászlóaljok voltak alárendelve.

A 67. Sepsiszentgyörgyi határvaszcsoport parancsnokság alá volt rendelve a 24. (Kézdivásárhelyi) és a 26. (Nagybereznai) határvasz zászlóalj. (A 26. Nagybereznai határvasz zászlóaljat útba indították Sepsiszentgyörgyre megerősítésül.) A két határvasz zászlóaljat a 8. Kézdivásárhelyi, 10. Kovásznai, 11.-12. Sepsiszentgyörgyi és a 13. Baróti székely határőrzászlóaljok támogatták.

A 9. határvasz dandár alárendeltségébe tartozott az 59. (Tusnádfürdői) portyázó osztály két századdal és 7 őrssel. A határvasz-zászlóaljok ütegeiből felállították az 1. székely hegyi tüzérosztályt Csíkszeredán. Valamint még a 12. erődosztályt (az erődcsapadokat átszervezték és átnevezték).

A 69. Marosvásárhelyi határvasz ezred megszűnt, leadott állományából két határvasz csoportparancsnokságot hoztak létre. A 68. Székely-

kelyudvarhelyi székely határvadász csoport alárendeltségébe a 34. (Székelyudvarhelyi) határvadász zászlóalj és a 14. Székelyudvarhelyi, 15. Oklándi, 17. Székelykeresztúri, 18. Parajdi székely határőrszázaljak tartoztak.

A 69. Marosvásárhelyi székely határvadász csoport alárendeltségébe a 22. (Marosvásárhelyi), és a 23. (Besztercei) határvadász zászlóaljak, és a 19. Marosvásárhelyi, 20. Erdőszentgyörgyi, 21. Ákosfalvai, 22. Mezőmadarasi, 27. Nyárádszeredai székely határőrszázaljak tartoztak.

A Székely határvédelmi erők parancsnoksága alá tartozott a 2. székely tüzérszázalok 4-4 üteggel (állomáshely: Gyergyótölgyes, Dés, Marosvásárhely, Székelyudvarhely), a X. székely légvédelmi osztály (2 üteggel Ditrón), a 2. székely huszárszázad (ideiglenesen Szilágysomlyón nyert elhelyezést), a X. székely utászszázalok (Sepsiszentgyörgy), a X. székely híradó zászlóalj és a vonat (Csíkszeredán). A X. szám a Határvédelmi Erők parancsnoksága átszervezésével tervbe vett új hadtest számát jelentette, ami a hadiesemények miatt nem valósult meg.

1943. októberében 8 gyalog és 2 tüzér kiképző tábor létesült, ahol kb. 8000 székely határtör kapott rövid kiképzést. A Székely határőrségnek 1943. októberétől két, 18–19 éves behívottakból álló újoncévfolyma is volt. Az 1944–1945-re tervezett Szabolcs-hadrend azzal számolt, hogy ez az erő az 1943–1944-től kiképzendő fiatal évfolyamokkal megerősödve, a közvetlen határvédelemre kielégítően alkalmas lesz, s az így felszabaduló határvadász zászlóaljakkal a kétezredes 27. székely könnyű hadosztályt háromezredes gyaloghadosztállyá alakíthatják át. Az erdélyi határvédelmet 1944. okt. 1-től a 26 zászlóaljnyira bővített Székely határvédelem látta volna el. 1944. aug. 24-én az erdélyi szorosok védelmére a Székely Határvédelmi Erők keretében mozgósították a székely zászlóaljakat, amelyek a határvadász alakulatokkal részt vettek az Erdélyi hadműveletekben.

JEGYZETEK/NOTES

1. A mozgósítás korabeli – rejtési célból történő – megnevezése „felriasztás” volt. A mozgósításnak két fajtája van: Az általános mozgósítás a hadihadrendnek teljes hadiállományra való megalakulását jelentette. A részleges mozgósításkor a haderőnek csak bizonyos seregtestei vagy fegyvernemei egészülnek ki hadiállományra. A hadrendnek fokozatai voltak: békehadrend – békeállománnyal, békehadrend – hadiállománnyal, hadihadrend – békeállománnyal és hadihadrend – hadiállománnyal. (S. J.)
2. A Keleti-Beszkidékhez és a Máramarosi-havasokhoz vezető utakat zárta le a völgyek bejáratánál. Déli végpontja a Csorna Hora előterében lévő Zabie, Mikulicsin és Jaremcsa helységek térsége volt, fontosabb támpontjait a Ja-

vornik és a Gorgan előterében, a Tatár-hágó felé vezető úton Gyeljatyinnál, a Toronyai-hágó előtt Zielonánál és a Vereckei-hágóhoz felvezető úton, Sztrijnél építették ki. A Hunyadi-állás északi végpontja a Magura lábainál, az Uzsoki-szoros felé vezető völgyben, Turka volt. (S. J.)

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Csima J. (szerk.): Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945) Bp. 1961.
- Csüllög G. (2010): A Kárpát-medencei államter problémái Trianon után. In: Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 4. szám (No. 11.) 2010. 56–61. p.
- Csüllög G. (2012): A Közép-Európai Duna-Völgy történeti földrajzi jellemzői. In: Közép-Európai Közlemények V. évfolyam 3–4. szám (No. 18–19.) 2012. 37–146. p.
- Gulyás László (2018): A Horthy-korszak külpolitikája 5. kötet: A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Mihályi Balázs: Az Árpád-vonal története 1939–1944. – Budapest, Kárpátia Stúdió, 2014.
- Nagy Miklós M. (2006): Kis magyar hadelmélet. Zrínyi, Budapest, 2006. 224. p.
- Suba J. (2005a): A honvédelmi határsáv Magyarországon 1939–1945 között In: Rendvédelem-történeti füzetek XI. évf./14. sz. Budapest 2005. 133–139. p.
- Suba J. (2005b): Megerősített vonalak Magyarország területén In: „... És Újfént hadiidők! (avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939–1945. (Szerk.: Ravasz István) Petit Real Könyvkiadó. Budapest 2005. 288–292. p.
- Suba J. (2007): Határvadászok az ezeréves határokon. A magyar–román határvonal Kárpátokban lévő szakaszának felülvizsgálatában 1941-ben. In: Rendvédelem-történeti füzetek XII évf./15. sz. 2007. Budapest. 2007. 205–211. p.
- Suba J. (2008a): Erősítések a második világháború idején In: Hazánk dicsőségére 160 éves a Magyar Honvédség Budapest 2008. (Főszerk.): Holló József, 271–281. p.
- Suba J (2008b): Gyepűtől a honvédelmi határsávig In: „A nagy terek politikai földrajza” V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs. 2006. november. (szerk: Reményi Péter– Szebényi Veronika) 405–417. p. PTE TTK FI. Pécs 2008.
- Suba J. (2009a): Honvédelmi Határszolgálat In: Rendvédelem-történeti füzetek XIII. évf./16. sz. 2007. Budapest. 2009. 128–139. p.
- Suba J. (2009b): A magyar határőrizeti struktúra változásai és a déli határszakasz In: Balkán füzetek különszám II. (szerk.: M. Császár Zsuzsa) 222–232. p. Pécs TTK FI KMBTK 2009.
- Suba J. (2014): A magyar–lengyel határ és határforgalom 1939-ben In: Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor geográfus professzor 80. születésnapjára. (szerk.): Dr. Gál András–Dr. Kókai Sándor 211–222. p. Nyíregyháza–Szerencs. 2014.

- Suba J. (2015a): A határvédelem megszervezése a visszatért Erdélyben 1940–1944. In: Közép-Európai Közlemények No. 29. VIII. évf./2. 2015/2. szám 135–149. p.
- Suba J. (2015b): Határőrök Zemplénben 1920–1944 In: Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára (szerk.:) Dr. Kókai Sándor–Dr. Boros László. 513–530. p. (Nyíregyháza–Szerencs, 2015)
- Suba J. (2015c): A határvédelem megszervezése a visszatért Erdélyben 1940–1944. In: Közép-Európai Közlemények No. 29. VIII. évf./2. 2015/2. szám 135–149. p.
- Suba J. (2016): Magyar Királyi Honvédség Kárpátalján In: Közép-Európai Közlemények No. 34. (IX. évf. 2016/3. szám) 102–117. p.
- Suba J. (2017): Határvadászok I. – A M. Kir. Honvédség határszolgálat 1938–39 In: Közép-Európai Közlemények No. 39. (X. évf. 2017/4. szám) 102–119. p.
- Szabó József János: Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944, Budapest, Timp Kft. Kiadó, 2002.
- Szabó József János: Kárpáterődítés 1940–1944. Magyar katonai erődítések Kárpátalján és Székelyföldön. Az Árpád-vonaltól az Árpád-állásig, Budapest, Pillangó Kiadó, 2015.

Levéltári források

Honvédelmi Minisztérium (HM) Szervezési rendeletek – Hadtörténeti Levéltár (HL.)

HM.60.000/el.n.1/a. 1938.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1938)

HM.39.000/el.n.1/a. 1939.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1939)

HM.40.000/el.n.1/a. 1940.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1940)

HM.40.400/el.n.1/a. 1940.sz. Csapatáthelyezések és új felállítások az 1940/41. évben

HM.40.400/el.n.1/a. 1940.sz. A m. kir. Honvédség csapatainak elhelyezése (1940)

HM.40.400/el.n.1/a. 1940.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1940)

HM.41.00/el.n.1/a. 1941.sz. A m. kir. Honvédség csapatainak elhelyezése (1941)

HM.42.000/el.n.1/a. 1942.sz. A m. kir. Honvédség csapatainak területi elhelyezése (1942)

HM.43 000/el.n.1/a. 1943.sz. A m. kir. Honvédség csapatainak elhelyezése (1943)

HM.43 000/el.n.1/a. 1943.sz. m. kir. Honvédség békehadrendje (1943)

HM.43 100/el.n.1/a. 1943.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1943)

HM.44 100/el.n.1/a. 1944.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1944)

OLASZ Lajos

főiskolai docens

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged

college associate professor

University of Szeged Juhász Gyula Faculty of Education, Szeged, Hungary

e-mail: olasz@jgypk.szte.hu

**KETTŐS JÁTSZMA –
MAGYARORSZÁG ÉS AZ ANTIKOMINTERN PAKTUM**

*DOUBLE GAME –
HUNGARY AND THE ANTI-COMINTERN PACT*

ABSTRACT

The Imrédy Government already took steps to join the Anti-Comintern Pact at the end of 1938. However, the Pact was signed by Pál Teleki who replaced Béla Imrédy in the post of the prime minister. The Hungarian leadership considered it important to commit itself even in an agreement for the German and Italian foreign policy in order to strengthen the trust of the Axis Powers. They expected from this act that Berlin and Rome would finally support the Hungarian claim concerning Subcarpathia. This closer relationship with Germany and the open standpoint represented against the communist efforts seemed to be suitable even for neutralising the anti-government critics of the Hungarian extreme right wing. In addition, Teleki hoped that the symbolic step against the Soviet Union is welcomed by British politics. Thus, Hungary can take advantage of the Western powers against Czechoslovak leadership, which signed a military agreement with Moscow. The Western Powers did not show serious interest in relation to this Hungarian action. The Soviet Government harshly reacted. It froze diplomacy relationships. However, it was not primarily because of Budapest's anti-communist announcement, but because of the Hungarian action's precedent character so that the rest of the small states in Eastern Europe would not follow it.

Kulcsszavak: magyar külpolitika, tengelyhatalmak, területi revízió, Kárpátalja

Keynotes: Hungarian foreign policy, Axis powers, territorial revision, Subcarpathia

1. Az Antikomintern paktum

Az Antikomintern paktum terve 1935-ben merült fel a német és japán diplomácia részéről, hogy ezzel teremtsenek európai–ázsiai egységfrontot a kommunista mozgalmak, illetve a szovjet befolyás térnyerésével szemben. A paktum aktualitását Berlin számára a francia–szovjet közeledés és a Csehszlovákiával kötött katonai egyezmény, Japán esetében pedig a Kínára vonatkozó terjeszkedési terv adta. Az egyezmény kidolgozásában és megkötésének szorgalmazásában nagy szerepe volt Joachim von Ribbentropnak, aki a német kormány külügyi tanácsadója, majd meghatalmazott nagykövete volt. Felmerült más államok (Nagy-Britannia, Olaszország) bevonása is, ezek azonban egyelőre nem mutatnak érdeklődést az egyezmény iránt. A Berlin és Tokió közötti egyeztetések is igen körülményesen folytak. A nemzetközi viszonyok átalakulása nyomán 1936 őszére, különösen Berlin számára sürgetővé vált a paktum megkötése. 1936. november 1-jén a berchtesgadeni jegyzőkönyv aláírásával Németország és Olaszország között megszületett a tengelyszövetség. A két állam november 18-án elismerte a baloldali spanyol köztársasági adminisztráció ellen fellázadt Francisco Franco tábornok vezette nemzeti kormányt. A paktum megfelelő politikai háttérrel biztosított Németországnak a felkelők támogatására. Az egyezménnyel Berlin azt kívánta alátámasztani, hogy a bolsevizmust tekinti fő ellenségének, bárhol jelenjen is meg Európában.¹

Az Antikomintern paktum aláírására november 25-én került sor Berlinben. Az egyelőre 5 évre kötött megállapodás több jegyzőkönyvből állt. A német–japán alapegyezmény kimondta, hogy a Komintern a fennálló államok belügyeibe való beavatkozásra törekszik, fenyegeti azok belső rendjét, szociális jólétét, és ez által a világbékét is veszélyezteti. Ezért Berlin és Tokió kölcsönösen tájékoztatják egymást a Komintern tevékenységéről, egyeztetik a vele szembe való fellépést. Minden államnak, melyet hasonlóképp fenyeget a kommunista mozgalom, javasolják, hogy tegyen ellenintézkedéseket, illetve csatlakozzon ehhez az egyezményhez. A megállapodást egy „Pótjegyzőkönyv” egészítette ki, amely egy állandó bizottság felállításáról rendelkezett az együttműködés, a Kominternre vonatkozó híryanycsere és a kommunista törekvéseket támogató személyek elleni közös fellépés koordinálására. A paktumhoz társult egy „Titkos egyezmény” is, amely leszögezte, hogy a Szovjetunió támogatja a Komintern céljait, ezért ha valamelyik szerződő felet nem provokált szovjet fenyegetés vagy támadás érné, a másik szolidaritást vállal, egyeztet vele a további együttműködésről, és nem köt olyan megállapodást Moszkvával, ami ellenkezne a paktum céljaival, szellemével.²

Berlin részről történtek lépések, Lengyelország és Románia bevonására, hogy így próbálja elszigetelni a Szovjetuniót Közép-Európától. December 4-én Hermann Göring felajánlotta a román kormánynak, hogy ha Bukarest csatlakozik az egyezményhez és nem bővíti tovább a kapcsolatait Moszkvával, akkor Németország garantálja Románia határait Magyarországgal szemben. A román koronatanács azonban 1937. március 20-án a Népszövetség elveihez való ragaszkodás és a Szovjetunióval való viszony javítása mellett döntött, így Berlin ejtette ezt a tervet. Csatlakozott viszont Olaszország, 1937. november 6-án. Az olasz felet Németország és Japán az eredeti megállapodás részesének ismerte el. A lépést az indokolta, hogy a német és az olasz vezetés szükségesnek látta egy tábor kiépítését maguk körül, a Berlin–Róma tengelyegyezményt azonban nem kívánták bővíteni, így az Antikomintern paktum biztosította a szövetségi rendszer keretét. Mindkét állam támogatta Franco csapatait a köztársasági kormány elleni harcban, amely viszont a Szovjetuniótól kapott hadianyagot és katonai szakértőket. A Komintern-ellenes közös harcnak ez volt a gyakorlati terepe. A csatlakozás nyomán, december 11-én Olaszország kilépett a Népszövetségből.³

Az 1938. január 9. és 12. között zajló olasz–magyar–osztrák tárgyalások során, ahol a római jegyzőkönyvet aláíró államok tekintették át az időszzerű kérdéseket, az olasz kormány próbált nyomást gyakorolni, hogy tárgyalópartnerei csatlakozzanak a paktumhoz és lépjenek ki a Népszövetségből. A diplomáciai nyomást a két kisállam egyeztetett fellépéssel hárította el. Galeazzo Ciano külügyminiszter mindent bevetett, a magyar felet arra figyelmeztette, hogy vonakodás esetén Róma Magyarország helyett Romániát fogja barátjának tekinteni, és ennek megfelelően támogatni. A magyar kormány azonban csak a rokonszenvét nyilvánította ki az antibolshevik egyezmény iránt, illetve elismerte Franco nemzeti kormányát.⁴

A csehszlovákiai válság kibontakozásának időszakában, 1938. július 18-án Imrédy Béla kormányfő és Kánya Kálmán külügyminiszter Rómába utazott, hogy olasz politikai segítséget kérjen. Biztosítékot, hogy ha német ösztönzésre fegyveres lépésre szánja el magát a Felvidék magyarlakta részeinek visszacsatolására, akkor Jugoszlávia részéről nem fogja támadás érni. Az olasz kormány azonban nem vállalt garanciát Jugoszlávia és Románia magatartását illetően, csak annyit ígért, világossá teszi Belgrád és Bukarest számára, hogy Róma támogatja a magyar törekvést. Kánya erre közölte, hogy Magyarország így semmiképp sem játszik kezdeményező szerepét, legfeljebb egy német akció megindulását követően néhány nappal avatkozna be. A megbeszélések során Ciano és Benito Mussolini szorgalmazták, hogy Magyarország lépjen ki a Nép-

szövetségből, és csatlakozzon az Antikomintern paktumhoz. A magyar delegáció ezt elutasította, hangsúlyozva, hogy a Népszövetség az egyetlen nemzetközi fórum, ahol fel lehet lépni a magyar kisebbségek érdekében. A kommunista térhódítással szemben Magyarország hirdetett először harcot, annak azonban nem látja értelmét, hogy ilyen módon demonstráljon egy határaihoz közel fekvő katonai nagyhatalommal szemben.⁵

2. A revízió ára

1938. október 9. és 13. között magyar–csehszlovák tárgyalások folytak a Felvidék déli sávjára vonatkozó, etnikailag megalapozott magyar területi igényekről. Ezek azonban nem vezettek eredményre. Mindkét fél számolt egy fegyveres konfliktus lehetőségével is. Ebben a helyzetben Prága fontolóra vette, hogy szovjet katonai segítséget kérjen. Moszkva késznek mutatkozott nagyszámú repülőgép csehországi és szlovákiai bázisokra való telepítésére, ami Magyarország számára komoly fenyegetést jelentett, hiszen a csehszlovák haderő már önmagában is erősebb volt, mint a honvédség, melynek nyílt fejlesztése éppen csak elkezdődött. A tárgyalások megszakadását követően Magyarország bejelentette, hogy nemzetközi döntőbíráskodást kér a müncheni egyezményt aláíró négy nagyhatalomtól.⁶

Közben a magyar kormány több diplomáciai lépést is tett, hogy törekvéseihez megszerezze Németország és Olaszország támogatását. Október 14-én a külügyminiszter kabinetirodájának főnöke, Csáky István Rómába utazott, a kiváló német kapcsolatokkal rendelkező volt miniszterelnök, Darányi Kálmán pedig Münchenbe repült. Azért Darányit választották a németországi küldetésre, mert nem volt ott augusztus végén, a kiel-i látogatáson, ahol Horthy Miklós és a magyar kormánydelegáció elutasította Adolf Hitler kérését, egy Csehszlovákia elleni katonai támadásra vonatkozóan.⁷

Hitler és Darányit megbeszélése kifejezetten hűvös, megfélemlítő légkörben zajlott. A Führer egy ideig át sem vette Darányitól a kormányzó neki küldött levelét, csak élesen kritizálta a magyar kormányt, és személy szerint Kányát a kiel-i események miatt. Kijelentette, hogy emiatt nem tudta Berlin megszerezni egész Csehszlovákiát, hanem egyezkednie kellett a britekkel és a franciákkal. Hangsúlyozta, ha a magyar vezetés akkor együttműködőbb, egész Szlovákiát és Kárpátalját visszakaphatta volna, most viszont néhány település megszerzéséhez segítségre szorul. Felhántorgatta, hogy egyes magyar kormánykörök, Berlinnel szemben brit támogatásért kilincselnek Londonba. Szokásos

tárgyalási taktikájával élve, Hitler később megenyhült, lehetővé téve, hogy beszélgető partnere ajánlattal állhasson elő. Darányi, az Imrédy Béla kormányfővel való előzetes egyeztetés szerint a német segítségért cserébe felkínálta, hogy Magyarország csatlakozik az Antikomintern paktumhoz, és újabb tíz évre biztosítja Berlin számára a korábbi gazdasági koncessziókat. Hitler kérdésére válaszolva, a Népszövetségből való kilépést is lehetségesnek nevezte. Jelezte, hogy Budapest négyhatalmi döntőbíráskodást kíván kérni, a Führer azonban értésére adta, hogy csak német–olasz döntésért tudna garanciát vállalni. A komoly politikai és gazdasági elkötelezettség fejében Hitler végül támogatást ígért a Felvidék magyar többségű déli sávjának visszacsatolásához.⁸

Rómában, Csákyval tárgyalva Mussolini kilátásba helyezte, hogy akár néhány héten belül összehívhat egy négyhatalmi értekezletet a vitás területi kérdések ügyében, mert ezt kiváló alkalomnak látta a nemzetközi szereplésre. Az olasz vezetés támogatta a magyar területi igényeket. Kárpátalja visszacsatolása, a közös magyar–lengyel határ megteremtése is beleillett az ún. horizontális tengely (Róma–Belgrád–Budapest–Varsó) létrehozására törekvő olasz politika elképzeléseibe. Ribbentrop azonban október 27-i római látogatása során közölte Cianóval, hogy Németország csak akkor vállal döntőbírói szerepet, ha Olaszország nem támogatja a magyar–lengyel határ tervét.⁹

A magyar vezetés a Németországhoz való közeledés ellenére nagy figyelmet tanúsított a brit álláspontnak. Horthy október 8-án levélben fordult Neville Chamberlain kormányfőhöz, hogy támogassa a magyar területi igényeket. Barcza György londoni követ felkereste Alexander Cadogant, a külügyminiszter állandó helyettesét, hogy a magyar területi igények mellett érveljen. Cadogan nem vitatta a határrendezés indokoltságát, közölte, hogy reméli, Prága megfelelő ajánlatot tesz Budapest számára, mert sokkal jobb a kétoldalú megegyezés, mint a döntőbíráskodás. London egyébként sem kíván részt venni egy újabb területi rendezésben. Négyhatalmi döntésre tehát nem volt kilátás. Lord Halifax brit külügyminiszter azonban, október 24-i Edinburgh-i beszédében szintén jogosnak nevezte a magyar igényeket, hangsúlyozva, hogy az érintetteknek mindkét fél számára méltányos megoldást kellene találni. Hasonló szellemben válaszolt október 28-án Chamberlain is Horthynak. Konkrét segítséget nem ígért, csak megállapította a magyar szándékok megalapozottságát.¹⁰

A brit diplomácia Magyarországra vonatkozóan egyelőre várakozó álláspontot foglalt el. Hamilton Bruce Lockhart, a Foreign Office szakértője úgy értékelte, hogy Budapest még nem kötelezte el magát Németország mellett. Nem csatlakozott az Antikomintern paktumhoz, nem lépett

ki a Népszövetségből, Bledben a németektől független egyezményt kötött a kisantant államokkal, belpolitikájában pedig fellépett a szélsőjobboldallal szemben. A Foreign Office dél-európai osztályának referense, Andrew Noble arra figyelmeztetett, hogy ha a méltányos magyar területi igényeket nem elégítik ki, az az Imrédy-kormány bukásához vezethet, akkor viszont egy szélsőjobboldali politikus is hatalomra kerülhet.¹¹

A november 2-án megszületett bécsi döntést London is elfogadta. Chamberlain november 14-i alsóházi beszédében azt hangsúlyozta, hogy mivel mindkét érintett fél kérte a német–olasz döntőbíráskodást, a területrendezés tulajdonképpen Prága és Budapest megegyezésének tekinthető. A *Le Temps* vezércikke úgy fogalmazott, hogy a tárgyalásos rendezés súlyos francia–magyar bonyodalmakat előzött meg, hiszen egy katonai konfliktus esetén Párizst szerződés kötelezte volna Csehszlovákia támogatására. A bécsi megállapodás mindenben megfelel a Franciaország által is aláírt müncheni szerződésnek. A pozitív reakciókban közrejátzott, hogy London és Párizs a nyugati német expanzió megelőzésére fókuszált, Berlin keleti irányú törekvéseivel szemben viszont a szovjetellenes politikai beidegződés jegyében jóval megértőbb magatartást tanúsított.¹²

Az első bécsi döntés során Kárpátalja nem került vissza Magyarországhoz, csak annak többségében magyarlakta déli sávja. A magyar kormány számára az egész terület fontos volt, gazdasági erőforrásai, a jól védhető hegyi határok és a Lengyelországgal való közvetlen érintkezés miatt. Berlin azonban egyrészt, nem kívánt közös magyar–lengyel határt, másrészt, Kárpátaljával, mint egy német védnökség alá kerülő autonóm ruszin tartománnyal (állammal) számolt, amely kiinduló pontja lehet a lengyelországi és szovjetunióbeli ukrán területek egyesítésének. A tervezett Nagy-Ukrajna megteremtéséig a kárpátaljai német jelenlét alkalmas lett volna a szomszédos lengyel, magyar és román állam sakkban tartására is.¹³

Miután a Budapesttel jó kapcsolatot tartó, és a terület sorsát népszavazás útján eldönteni igyekvő Bródy Andrást, Ruszinszko miniszterelnökét a csehszlovák kormány bebörtönözte, és helyére az ukrán nacionalista erők által támogatott Avgustin Volosin került, a magyar kormány katonai fellépésre szánta el magát. Ehhez Imrédy igyekezett megszerezni Berlin jóváhagyását. Felkérésére Darányi levelet intézett Hitlerhez és Ribbentrophoz, melyben megismételte, hogy Budapest kész csatlakozni az Antikomintern paktumhoz és elhagyni a Népszövetséget. Darányi azt is fontosnak tartotta jelezni, hogy kormányátalakítás várható, és a Kányával szembeni német elégedetlenség miatt posztját várhatóan Csáky István veszi át. Horthy november 14-én fogadta a német követet, hogy

köszönetét fejezze ki Berlin számára a bécsi döntésért, valójában azonban arról beszélt, hogy a kárpátaljai feszült helyzet belső zavargásokhoz vezethet, és ez esetben a honvédség kénytelen lenne bevonulni, legalább arra az időre, amíg népszavazás dönt a terület hovatartozásáról.¹⁴

A német vezetés azonban határozottan elutasított minden magyar akciót, és bár az olasz érdekekkel Kárpátalja magyar megszállása alapvetően nem ellenkezett volna, Berlinre való tekintettel Ciano is azt javasolta, Magyarország nyugodjon bele, a bécsi döntésbe. A hivatalos szovjet politika igen tartózkodóan nyilatkozott a bécsi döntéssel kapcsolatban. A sajtó viszont Csehszlovákiát áldozatként tüntette fel, akit folyamatosan fenyegetnek a szomszédai, a Nyugat cserbenhagyta, tehát egyedül a Szovjetunióra számíthat. Kárpátaljára vonatkozóan viszont a kormányzati tényezők is határozottabban foglaltak állást, leszögezve, hogy Moszkva érdekeivel alapvetően ellenkezik mind a német „Nagy-Ukrajna” elképzelés, mind a magyar visszacsatolás és a magyar–lengyel közös határ létrejötte.¹⁵

November 18-án a magyar diplomácia tett még egy kísérletet. Villani Frigyes római követ azzal igyekezett meggyőzni az olasz külügyminisztert, hogy Budapest nem hagyhatja figyelmen kívül a kárpátaljai lakosság ismétlődő kéréseit a magyar bevonulásra vonatkozóan. Ciano azonban kijelentette, hogy Magyarország súlyos kudarcot kockáztat, ha belevág ebbe a vállalkozásba, amelyhez a német elutasítás miatt Róma sem nyújtana semmilyen támogatást. Utalt viszont arra, hogy a magyar kormány újabb érdemeket szerezhetne a korábban már felvetett diplomáciai lépésekkel (csatlakozás az Antikomintern paktumhoz, a Népszövetség elhagyása), amivel előnybe kerülhetne Prágával szemben. Sztójay Döme berlini követ hasonló érvekkel kereste fel a német Külügyminisztériumot. A magyar megszállást Berlin saját politikai és gazdasági érdekeire való tekintettel továbbra is ellenezte, Ernst Woermann külügyi államtitkár-helyettes azonban nem ezzel indokolta az elutasítást, hanem, hogy Berlin félti a honvédséget a jóval erősebb csehszlovák haderővel való összecsapástól.¹⁶

Az elterelő indoklást viszont a magyar külügy úgy értelmezte, hogy Németország nem tiltja a vállalkozást, csak kockázatosnak tartja. A Honvéd Vezérkar november 19-én kiadta a csapatoknak a Kárpátalja megszállásával kapcsolatos intézkedést. A támadást november 21-re tűzték ki. Mussolini még októberben olasz repülőgépeket ígért szükség esetére, Budapest védelmére, ha azt csehszlovák támadás fenyegetné. A magyar kormány, jelezve, hogy Berlin már nem ellenzi a magyar bevonulást most 100 olasz vadászgépet kért Rómától, egy esetleges csehszlovák támadás elhárítására. Amikor Ribbentrop erről értesült, kategorikusan fel-

lépett az akció lefújása érdekében. Berlin és Róma hivatalos diplomáciai lépésre szánta el magát, hogy elejét vegyék az újabb magyar magánakcióknak. November 20-án Ribbentrop jegyzéket juttatott el Budapestre, melyben emlékeztetett, hogy a bécsi döntésben megszabott határokat (Kárpátalja határvonalát is) Magyarország elfogadta. Ha a honvédség támadást indít, az csorbítaná a döntést garantáló tengelyhatalmak hitelét, ezért Berlin elvárja, hogy a magyar kormány tartsa be a megállapodást. Egy fegyveres összecsapás súlyos magyar vereséghez vezethet. Mindennek politikai és katonai következményeiért egyedül Magyarországot terhelné a felelősség. Másnap, az olasz diplomáciától is hasonló tartalmú jegyzék érkezett.¹⁷

A magyar kormány gyors kármentésbe kezdett, igyekezett megbékíteni a német és olasz vezetést, ugyanakkor próbálta nyitva hagyni Kárpátalja visszaszerzésének lehetőségét is. November 22-én Imrédy memorandumot küldött Berlinbe és Rómába, melyben tárgyalásokat kezdeményezett a tengelyhatalmakkal a még szorosabb együttműködés érdekében. Közölte, hogy a magyar kormány hajlandó a gazdasági kapcsolatok jelentős bővítésére. A politikai együttműködés szorosabbra vonása érdekében pedig kész csatlakozni az Antikomintern paktumhoz. A memorandum átadásakor Sztójay próbált tájékozódni Ribbentropnál, hogy van-e esély a német álláspont megváltozására Kárpátalja ügyében. A német külügyminiszter ezt kizárta, szóba hozta azonban Magyarország Népszövetségből való kilépését, amire viszont Sztójay adott kitérő választ. Hasonlóképpen zajlott Rómában Villani megbeszélése Cianóval, aki örömmel fogadta az Antikomintern paktumhoz való csatlakozási szándékot, de fontosnak nevezte a Népszövetségből való kilépést is.¹⁸

November 22-én kormányválság robbant ki Magyarországon. Imrédy kénytelen volt benyújtani a lemondását, a kormányzó azonban, más potenciális jelölt nem lévén, ezt nem fogadta el. Kánya Kálmán viszont megvált a külügyi tárcától, melynek élére hamarosan Csáky Istvánt nevezték ki. Német részről örömmel fogadták a változást. December 1-jén nagyszabású nyilas tüntetésre került sor Budapesten. A mintegy 10 000 fős demonstrációt a rendőrség szétverte, 348 főt őrizetbe vettek, 49 fő ellen szabálysértési, 46 fő ellen bünvádi eljárás indult. A kormány számára a belpolitikai pozíciója erősítéséhez is szükség lett volna külpolitikai sikerre, amit csak a tengelyállamok támogatásával remélhetett.¹⁹

Az adott helyzetben Németországnak és Olaszországnak is fűződött bizonyos érdeke, hogy a magyar kormány együttműködését a kárpátaljai akció tiltása ellenére biztosítsa. Ribbentrop december 5-én, közölte Imrédyvel, Berlin kész egyeztetni a német–magyar kapcsolatokban felmerült vitás kérdésekről. Válaszában Imrédy jelezte, hogy amint alkalom

nyílik, Berlinbe küldi az új külügyminisztert. December 19-én Magyarországra érkezett Ciano, akit a kormányzó még december elején hívott meg vadászatra. Csákyval folytatott megbeszélésén sürgette Magyarország kilépését a Népszövetségből és csatlakozását az Antikomintern paktumhoz. Elsősorban a Népszövetség elhagyását forszírozta, testület további kelet-európai térvesztése, és ezzel az olasz pozíciók erősítése érdekében. A magyar kormány azonban a Nyugattal való kapcsolatok fenntartására tekintettel a kilépést még halasztani akarta, az Antikomintern paktumhoz való csatlakozásnak azonban nem látta akadályát, az jól beleillett a kormányzat kül- és belpolitikájába. A találkozón Csáky felvetette a Jugoszláviával való viszony javítását, amit a horizontális tengely koncepció kapcsán fontos lépésnek ítélt.²⁰

December 27-én Csáky körkérdést intéz a washingtoni, londoni és párizsi követhoz, mit szólnának a nagyhatalmak, ha Magyarország csatlakozna az Antikomintern paktumhoz, illetve kilépne a Népszövetségből. Londonból Marosy Ferenc ügyvivő azt jelentette, hogy az ország megítélése a csehbarát üzleti körökben, illetve a Foreign Office apparátusában így is rossz, ezen már nem ronthat ez a lépés. A brit kormány más körei viszont emiatt nem fordulnának el Magyarországtól. Hasonló válasz érkezett a washingtoni követtől is. Khuen-Héderváry Sándor párizsi követ arra hívta fel a figyelmet, hogy a Szovjetunió iránti korábbi szimpátia gyengült, így ha a magyar lépés a Moszkva és a kommunizmus elleni álláspontot demonstrálja, azt a franciák elfogadnák. Negatív reakciókat váltana ki viszont, ha a magyar csatlakozást, a Németországgal való feltétlen együttműködés jeleként kommunikálnák, ezért a csatlakozás bejelentésekor nyilatkozatot kellene kiadni a nyugati államok megnyugtatására.²¹

3. A magyar csatlakozás

Az 1939-es év a kárpátaljai kérdés további kiéleződésével kezdődött. Bethlen Istvánnak a *Pesti Napló* által közölt újévi cikke arra figyelmeztetett, hogy a magyar érdekek különböznek a németekétől, és Kárpátalja visszacsatolásának Berlin a legfőbb akadálya, mert kijátszotta a jogos magyar követeléseket. Csáky, saját újévi cikkében, amit a *Pester Lloyd* adott közre, viszont azt hangsúlyozta, hogy a világ két táborra szakad, és Magyarországnak is választani kell. A tengely folyamatosan erősödik, a Népszövetség pedig gyengül. Ebben a helyzetben Budapest elismeri az Antikomintern paktum fontosságát, és nemzetközi horderejét. A kijelentés gyakorlatilag a csatlakozási szándék nyilvánosságra hozatalát jelentette.²²

Január 6-án Munkács térségét cseh katonai támadás érte, melyet a magyar szabadcsapatok, az ún. Rongyos Gárda október óta a csehszlovák területen folytatott gerillaakcióival szembeni erődemonstrációnak szántak. A csehszlovák erőket a helyi honvéd és rendőr egységek, illetve civil nemzetőrök visszaverték. A magyar kormány először katonai válaszlépésre gondolt, a német és olasz diplomácia nyomására azonban csak a védelem megerősítésére tett lépéseket és erőteljes tiltakozó jegyzéket intézett Prágához. Berlin azonban igyekezett több vasat is a tűzben tartani. Titokban támogatta a Kárpátalján 1938 novemberében megalakult ukrán nacionalista fegyveres szervezetet, a Szics gárdát. Januárban galíciai és németországi ukrán katonatisztek érkeztek a gárdához és átvették annak irányítását. Németország a színtalpak mögött igyekezett javítani a kapcsolatait a Szovjetunióval, gazdasági tárgyalásokat folytatott Moszkvával, és a német sajtó szovjetellenes hangja sokat enyhült.²³

Az Antikomintern paktumhoz való magyar csatlakozás azonban ütközött a Szovjetunió törekvésével. Itt nemcsak egy ország ellenséges megnyilatkozásáról volt szó, hanem Moszkva attól tartott, hogy a lépést más kelet-európai államok is követhetik, ha másért nem, hogy az egymás közötti rivalizálás során így keresnék Berlin kegyeit. Ezért január 7-én Makszim Litvinov külügyi népbiztos azt javasolta Joszif Sztálinnak, hogy figyelmeztetésül fagyasszák be a közvetlen diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal. Zárják be a budapesti szovjet követséget és szólítsák fel viszontlépésre a magyar kormányt is. A minimális kapcsolatok az ankarai vagy varsói követségen keresztül továbbra is fenntarthatók.²⁴

Január 9-én Litvinov magához kérte Mihálkovic János ideiglenes moszkvai ügyvivőt. Közölte vele, hogy a szovjet vezetés nem érti, miért akar Magyarország a szovjetellenes Antikomintern paktumhoz csatlakozni, amikor nincs semmilyen vitás kérdés a két ország között. Egyben reményét fejezte ki, hogy Magyarország a Népszövetség tagja marad. A barátságos hangnem ellenére figyelmeztette Mihálkovicot, hogy súlyos következményekkel járhat a két ország kapcsolatára, ha a magyar fél csatlakozik a paktumhoz. Mihálkovic jelentése nyomán Csáky kategorikus hangnemben utasította vissza a szovjet figyelmeztetést. Közölte, hogy az Antikomintern paktum a kommunista felforgatás elleni védelmi szerződés. Moszkva mindig elhárította, hogy köze lenne a Kominternhez, így hát nincs oka az esetleges magyar csatlakozást kifogásolni. Budapest egyelőre nem írta alá az egyezményt, erre nem is kapott felkérést a tagoktól, de ha egyszer így döntene, Moszkva ebbe nem szólhatna bele.²⁵

Olasz kérésre január 12-én Csáky hivatalosan is bejelentette, hogy Magyarország kész csatlakozni a paktumhoz, ha erre meghívást kap.

Olasz szempontból ez azért volt fontos, mert ezen a napon érkezett Rómába Chamberlein, így Ciano már egy tengely által vezetett tömb képviselőjeként tárgyalhatott a brit miniszterelnökkel. Másnap Litvinov ismét kérette Mihálkovicst, és kifejtette, hogy a Szovjetunió felfogása szerint az Antikomintern paktum valójában szovjetellenes megállapodás. Moszkva nem kíván nyomást gyakorolni a magyar kormányra, de örül annak, hogy a csatlakozás még nem történt meg. Azt azonban egyikük sem tudta, hogy ugyanebben az időben Da Vinci budapesti olasz követ, német és japán kollégájával együtt megjelent Csákynál és hivatalosan is meghívták az Antikomintern paktum tagjai közé. Január 14-én a Minisztertanács megtárgyalta a kérdést. Csáky hangsúlyozta, hogy Kárpátalja visszaszerzése csak német támogatással lehetséges. Ennek ára, a csatlakozás, amelyet a tengelyhatalmak kedvezően fogadnának, és nem rontaná az ország nyugati megítélését sem. Közölte azt is, hogy a lépés nem ró olyan kötelezettséget az országra, amelyhez parlamenti döntésre lenne szükség. A Minisztertanács helybenhagyta a csatlakozást és elhatározta, hogy kellő indok esetén az ország kilép a Népszövetségből is.²⁶

A gyors döntésre azért volt szükség, mert Csáky január 16-án Berlinbe utazott, ahol ismét fel akarta vetni Kárpátalja ügyét. Berlinben Hitler, szokásos megfélemlítő taktikájával először szemrehányásokat zúdított rá. Bírálta a magyar kormányt és főként Kányát, hogy a bledi egyezményrel a kisantantot erősítették Németországgal szemben, hogy passzivitásukkal megakadályozták a Prágával való végleges leszámolást. Csáky szemére vetette a Kárpátalja megszerzésre tett magyar lépéseket is. Közölte, ha a honvédség megindulna, a csehszlovák haderő néhány napon belül Budapesten volna. Csáky készséggel elismerte, hogy német segítség nélkül Magyarország semmire se menne. Erre Hitler is hangot váltott és arról beszélt, hogy szorosabb együttműködést szeretne a magyar kormánnyal. Azt állította, hogy nem ellenzi a lengyel–magyar határ létrejöttét, de Kárpátalja ügyének megoldása most nem időszerű. Adott időben majd egyeztet róla Varsóval és Budapesttel. Magyarország addig is igyekezzen normalizálni a kapcsolatait Romániával és Jugoszláviával.²⁷

Csáky kijelentette, az utóbbi események tanúsága nyomán a kormány letett arról, hogy mindent visszaköveteljen, a fő cél a magyarok egyesítése, mert a nagyszámú nemzetiség csak gyengítené az országot. Ennek bizonyosságaként felvetette egy önálló Erdély létrehozásának gondolatát, amely német–magyar–román közös állam lehetne. Ezt persze csak gesztusnak szánta. Hitler zsidóságra vonatkozó megjegyzésére reagálva megkérdezte, hogy nem lehetne-e valamilyen nemzetközi megoldást találni erre a problémára, de Kárpátaljáért cserébe nem kínált fel egy új zsidó-

törvényt (holott az már előkészítés alatt állt). Helyette az Antikomintern paktumhoz való mielőbbi csatlakozást hangsúlyozta. Hitler ezt nagy horderejűnek nevezte, de kérte mellé a Népszövetség elhagyását is. Kijelentette, hogy a szervezet Németország féken tartására hozták létre, de Magyarországot sem támogatta sosem. Ha Budapest kilépne, példát mutatna ezzel a régió többi államának is. Csáky kijelentette, hogy erre májusban sor kerül.²⁸

Bár hazatérve Csáky a megbeszéléseit sikeresnek állította be, valójában Hitler csak további várakozásra intette a magyar kormányt. A Berlinben kiadott diplomáciai értesítőben közben kritikus megjegyzések jelentek meg, hogy magyarországi „népfrontos, zsidó elemek” nyíltan Németország ellen politizálnak. Ehhez képest nem sokat jelentett, hogy Lord Rothermere az Antikomintern paktumhoz való csatlakozás bejelentése kapcsán üdvözlő levelet küldött Horthynak, melyben megállapította, hogy ez a lépés alapvetően nem ütközik Nagy-Britannia érdekeivel, ugyanakkor újabb területek visszaszerzését segítheti elő.²⁹

Január 21-én Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ tárgyalást folytatott Litvinovval. Hangsúlyozta, hogy a lépés nem Moszkva ellen irányult, csak politikai manifesztáció Berlin és Róma számára, amivel a kormány a hazai szélsőjobboldal vitorlájából is kifogta a szelet. Magyarország az egyezmény szövegében foglaltakra vállalt kötelezettséget. Mindez nem jelent változást Budapest politikájában, a kommunizmus hazai képviselőit eddig is üldözte. Litvinov szerint viszont a magyar kormány ezzel mindinkább német befolyás alá kerül. Holott Moszkva jóindulatúan viselkedett, bár francia és román részről arra kérték, hogy lépjen fel a lengyel–magyar közös határ ellen, mégsem próbált az útjába állni a magyar törekvéseknek. Litvinov külön nehezményezte, hogy Mihálkoviccsal folytatott legutóbbi megbeszélésen azt a tájékoztatást kapta, Magyarországot még fel sem kérték a belépésre, holott ez már megtörtént, amit csak napokkal később közöltek Moszkvával. A magyar követ kommunikációs gondokkal igyekezett magyarítani a kínos esetet. Jungerth-Arnóthy békítő törekvését az sem könnyítette, hogy a magyarországi propagandában a csatlakozás egyértelműen szovjetellenes élt kapott. A kormány-közel *Függetlenség* például olyan karikatúrát közölt, ahol négyágú szigony dőfte le a Szovjetuniót jelképező sárkányt. A szigony ágain Berlin, Róma, Tokió és Budapest neve, a nyelén pedig az antikomintern felirat szerepelt.³⁰

Moszkva február elejéig várt a magyar csatlakozás hivatalos bejelentésére, majd e nélkül is ellenlépésre szánta el magát. Ezekben a hetekben a Szovjetunió nemzetközi helyzete bizonyos mértékig erősödött. London és Párizs nem támogatta nyíltan Németország keleti expanzióját. London

láthatóan az egyensúly fenntartására törekedett, Franciaország pedig nem mondta fel a Szovjetunióval kötött katonai egyezményt. Meghosszabbításra került a lengyel–szovjet meg nem támadási szerződés. A japánokat az elfoglalt kínai területeken támadt katonai nehézségek kötötték le. Így a Magyarországgal szembeni diplomáciai retorzióknak nem volt semmilyen kockázata, ugyanakkor Moszkva szükségesnek ítélte, hogy más kisállamokat (Románia, balti államokat) elrettentse a hasonló elhatározástól.³¹

Február 2-án Litvinov magához kérte a magyar követet és közölte vele, hogy bezárják a budapesti szovjet követséget, és hasonló lépést várnak a magyar féltől is. A diplomáciai kapcsolatokat nem szakítják meg, de ezek fenntartását a magyar kormány válasza szerint a londoni, a párizsi vagy az ankarai követségek biztosíthatják. A magyar követ indokolatlannak nevezte a szovjet lépést, utalt a kormány hivatalos állásfoglalására, hogy a csatlakozásnak nincs szovjetellenes jellege, hangsúlyozta, hogy Budapest nem folytat tárgyalásokat a paktum résztvevőivel egyéb politikai tervekről, leszögezte, hogy az aláírás, de facto még meg sem történt. Feltette a kérdést, hogy Moszkva miért Magyarország ellen lép fel, mikor az eredeti aláírók követségei zavartalanul működnek a szovjet fővárosban. Litvinov minderre érdemben nem reagált, a példastatuálási szándékot viszont nem nagyon leplezte. A szovjet sajtó, amely az előző hetekben visszafogott volt Magyarországgal szemben, most éles támadásba kezdett, önállóságát elvesztő bábállamként mutatta be az országot. Ehhez képest Németországot és Olaszországot is kíméletesen kezelték, és csak Japánt nevezték agresszív hatalomnak.³² Jungerth–Arnóthy próbálta húzni az időt, 4 hetet kért Litvinovtól a távozásra, remélve, hogy addig esetleg változhat a helyzet. Csáky azonban arra utasította, hogy 48 órán belül utazzon el, így február 5-én elhagyta Moszkvát. Március 1-jén felmentették a követi pozícióból, és egyelőre nem jelöltek ki senkit a helyére.³³

Csáky számára Moszkva túlzott reakciója csak újabb érvet jelentett a Kárpátaljáért folyó politikai küzdelemben. Ezzel is jelezte Berlin és Róma felé, hogy a tengellyel való szorosabb együttműködésért az Antikomintern paktum szellemében az ország még a Szovjetunióval való szembekerülést is kész vállalni. Szerette volna, ha visszaigazolásként Berlin, Róma és Tokió demonstratív módon szimpátiát nyilvánít. Feltette, hogy a paktum államai tiltakozásul egyszerre hazahívják „szabadságra” moszkvai nagyköveteiket. Két héttel később már csak arra kérte a paktum tagállamait, hogy nagyköveteik legalább fejezzék ki megütközésüket Litvinov előtt a Magyarországgal szembeni szovjet intézkedésért. A három nagyhatalom azonban nem állt ki Budapest mellett. Egyéb ér-

dekeik miatt nem kívántak még ilyen formában sem konfrontálódni a szovjet vezetéssel.³⁴

A magyar kormány a moszkvai követség ügyét Londonban és Párizsban elsősorban úgy állította be, hogy Magyarország a Szovjetunió által támogatott nemzetközi kommunista mozgalom ellen lépett fel, ez vezetett Sztálin barátságtalan gesztusához. A nyugati államok világosan látták, hogy Magyarország csak áldozata a nagyhatalmak kötékhúzásának. Úgy értékelték, hogy Moszkva győzelmet aratott Németország és Japán felett azzal, hogy egy melléjük álló kisállamot megbüntetett, és ők nem tehetek érte semmit. Megállapították azonban azt is, hogy mindezt Budapest Németországhoz való gyors közeledése váltotta ki.³⁵

Csáky csalódottan tapasztalta, hogy a magyar „áldozathozatal” ellenére a német álláspont egyelőre nem változott Kárpátaljával kapcsolatban. Bízatónak tekintette viszont, hogy főként a francia–szovjet egyezmény megújítása nyomán a Nagy-Ukrajna elképzelés háttérbe szorult. Az, hogy február 11-én Huszton német konzulátust létesítettek, azt jelezte a magyar kormány számára, hogy a Berlin is számol Kárpátalja státuszának esetleges közeli megváltozásával. Erre alapozva Csáky ismét megpróbált jóváhagyást szerezni a terület visszacsatolásához. Formálisan arra hivatkozott, hogy információi szerint a február 12-re kiírt helyi választások idején zavargások kirobbanása várható, amit csak a honvédség tudna megakadályozni. Ribbentrop azonban ismét elutasított mindenféle magyar fellépést.³⁶

4. Teleki és a paktum

Időközben a kormányfő túlzott német elkötelezettségét és a szélsőjobb oldali erőkkel való együttműködési hajlandóságát bíráló mérsékelt politikai tényezők, a kormányzó hallgatóságos egyetértésével, módot találtak Imrédy elmozdítására. Az új miniszterelnök, Teleki Pál más politikai irányvonalat képviselt. Haladéktalanul tájékoztatta Londont, hogy bár a geopolitikai adottságok miatt, a függetlenség megőrzése érdekében együtt kell működnie Berlinnel, a magyar kormány azonban nem tesz olyan lépést, ami Nagy-Britannia érdekeit sértené. A Foreign Office szkeptikusan fogadta Teleki üzenetét, Lord Halifax és Cadogan viszont pozitívan nyugtázta a gesztust. Az Antikomintern paktumhoz való csatlakozást azonban Teleki is felkarolta. A korábbi felajánlkozás után már vissza sem léphetet, de megvoltak vele a saját tervei is. A paktum egyrészt a tengellyel való jó kapcsolat zálogát jelentett, a „nyugati ablak” nyitva tartása ellenére, másrészt, Teleki is bízott benne, hogy a csatlakozás elősegíti Kárpátalja visszacsatolását. A kormányfő határozott fellé-

pésre készült a szélsőjobboldal ellen, amit főként az 1939 nyarán esedékes parlamenti választások miatt tartott sürgetőnek, és szabad kezet akart biztosítani magának, nehogy Berlin beavatkozzon. A külpolitikával kívánta távol tartani a németek, többek között ezért maradhatott meg Csáky a külügyi tárca élén.³⁷

A paktum súlya ebben az időszakban felértékelődött. Berlinnek és Rómának egyre inkább egy szövetségi rendszerre volt szüksége, amely legitimitást és erődemonstrációt biztosít, és segíti terveik megvalósítását. A német vezetés 1939 februárjában felvetette, hogy szükség lenne egy, az Antikomintern paktumnál szélesebb politikai célokat megfogalmazó és esetleg a katonai együttműködést is megalapozó szerződés (Háromhatalmi egyezmény) megkötésére. Olaszország támogatta a tervet, Japán azonban egyelőre csak a Szovjetunió elleni fellépés koordinálását tartotta szem előtt, így új megállapodás nem született. Mindez megnövelte az Antikomintern paktum jelentőségét. A három nagyhatalom további belépőkkel számolt. Japán Mandzsukuo bábállam felvételét szorgalmazta, Olaszország pedig Franco tábornokot sürgette, hogy szánja el magát a csatlakozásra, aki február 21-én be is jelentette belépési szándékát.³⁸

Február 24-én, hivatalos formák között Magyarországot aláírta a csatlakozási jegyzőkönyvet. Ugyanezen a napon lépett a tagok sorába Mandzsukuo is, míg Spanyolország március 27-én csatlakozott. A magyar részvétel sajátos következménye volt, hogy mivel korábban az ország követi szintű diplomáciai képvisellel nem rendelkezett a Távol-Keleten, ezt a Japánnal való kapcsolattartás miatt most kellett megteremtteni. A nyár folyamán Ghika Györgyöt nevezték ki Tokióba, rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címmel, de egyelőre főkonzuli beosztásban. Berlin elégedetten nyugtázta a magyar csatlakozást. Hitler csak ennek kapcsán, február 25-én, tíz napos késéssel, gratulált Telekinek kormányfőinek kinevezéséhez. Ciano dagályosabb üdvözlő táviratot küldött, hangsúlyozva, hogy ezzel a lépéssel Magyarország ismét felsorakozott a béke és az igazság mellett.³⁹

A helyzetet Teleki mind a bel-, mind a külpolitikában igyekezett gyorsan kiaknázni. Február 25-én a belügyminiszter elrendelte szélsőjobboldali szervezetek (Magyar Nemzeti Szocialista Párt, Hungarista Párt) betiltását, 124 pártirodát bezártak, 150 vezetőt és aktivistát őrizetbe vettek, és 43 főt internáltak. Teleki részletes dokumentációt állítottatott össze arról, hogy miért van szüksége Magyarországnak Kárpátaljára. Ebben a korábbi történeti és etnikai érvek, illetve a lengyel–magyar határ megteremtése helyett főként gazdasági szempontok szerepeltek. Elsősorban az, hogy a Kárpátok erdőségeinek felelőtlen és szakszerűtlen, túlzott mértékű kitermelése az egész térségben visszafordíthatatlan természeti vál-

tozásokot okozhat, már rövidtávon is hozzájárulhat az Alföld elszikeseedéséhez, és ezzel a magyar mezőgazdasági termelés visszaeséséhez.⁴⁰

Csáky utasította Sztójajt, közölje a német külüggyel, hogy az Antikomintern paktumhoz történt csatlakozás után a tengelyállamokkal való szorosabb kapcsolat kiépítéséhez sokat segíthetne egy német gesztus, például a Kárpátaljára vonatkozó magyar igény megértőbb kezelése. Ez után kerülne sor további magyar diplomácia lépésekre, köztük a Népszövetség elhagyására. Sztójay ehhez az új gazdaságpolitikai érveket használta, és biztosította Berlint, hogy a térséggel kapcsolatos érdekeit (közlekedési hálózat használata, gazdasági szállítások) Magyarország messzemenően figyelembe fogja venni. A berlini katonai attasénak, Hardy Kálmánnak ugyanezt kellett katonai vonalon továbbítania. Hozzáteve, hogy ha már lesz további diplomáciai lehetőség, Budapest a katonai akcióra szánja el magát, és ha ezt Berlin nem támogatja, akkor Lengyelországgal közösen fog lépni. Ebben az esetben azonban népszövetségi tagságát továbbra is fenntartja. Ribbentrop türelmet javasolt a magyar követnek, meglegebegtette előtte, hogy a térségben hamarosan jelentős változások várhatók.⁴¹

Március 10-én belpolitikai válság robbant ki Csehszlovákiában. A prágai kabinet leváltotta a szlovák kormányt, és több tagja ellen elfogatóparancsot adott ki. Németország viszont a függetlenség kikiáltására bátorította a szlovák nacionalista erőket. Az események hírére Csáky kijelentette, hogy ha Berlin továbbra sem támogatja Kárpátalja magyar birtokba vételét, akkor a kormány megvizsgálja az Antikomintern paktumból való kilépés lehetőségét. Teleki sürgetésére a Minisztertanács március 10-én kimondta, hogy ha a válság nyomán a németek megszállják Csehszlovákiát, a honvédség Berlin engedélye nélkül is bevonul Kárpátaljára. Másnap erről a magyar diplomácia tájékoztatta a német, az olasz és a lengyel kormányt is.⁴²

Ugyanezen a napon, a XVIII. pártkongresszuson elmondott beszédében Sztálin kitért Kárpátalja kérdésére is, és jelezte, irreális az a német terv, hogy a kicsiny Kárpát-Ukrajnához esetleg hozzácsatolják a nagy Szovjet-Ukrajnát. Sztálin a fordítottját realisabbnak tartotta. Már felmerült benne Kárpátalja szovjet bekebelezésének lehetősége, hogy ezzel vegye elejét a térségben a német jelenlétnek, ugyanakkor bázist teremtsen az aktívabb Kelet-Európa politikához. Ezt a lehetőséget az emigrációba vonult Edvard Beneš is felvetette, aki a közös csehszlovák–szovjet határtól Csehszlovákia helyzetének megerősödését várta, ezért kész lett volna átengedni Moszkvának Kárpátalját, és további kelet-szlovák területeket is, Eperjesig.⁴³

Hitler nem örült annak, hogy Moszkva fokozott biztonságpolitikai jelentőséget tulajdonít az adott térségnek. Miután a francia–szovjet és a

lengyel–szovjet egyezmények megújítása miatt a Nagy-Ukrajna terv aktualitását veszítette, kijelentette, hogy nem is foglalkozik ezzel az elképzeléssel, hanem szabadkezet készül adni a magyaroknak. Ez válasz volt Budapest határozott fellépésre is, az ugyanis komoly presztízavesztéséget jelentett volna a számára, ha a honvédség a német tiltás ellenére is bevonul Kárpátaljára, főleg lengyel részvétellel, erősítve ezzel Varsó pozícióit is. Hitlernek az adott helyzetben szüksége volt a magyar lojalitásra, egy Budapesttel való nyílt konfliktus, ha megoldhatatlan problémát nem is, de kellemetlenségeket okozhatott volna terve gyors végrehajtásában. Rendkívül rossz üzenetként hatott volna az Antikomintern tábor további potenciális belépőire nézve, ha Németország máris szembekerül egyik szövetségeseivel. Berlinben azt is számításba vették, hogy a magyar igény támogatásáért komoly gazdasági és politikai viszonzást kérhetnek Budapeستől.⁴⁴

Éppen ezért, Kárpátalja visszacsatolásának jóváhagyását Berlin először bizonyos feltételek megfogalmazásával lebegtette meg. Március 11-én Erdmannsdorff arról tájékoztatta Csákyt, hogy magyar bevonulás esetén német részről elvárják a kárpátaljai közlekedési hálózat használatának, illetve a korábbi gazdasági koncesszióknak a biztosítását, a német kisebbség jogainak garantálását, illetve ragaszkodnának ahhoz, hogy a helyi vezetőket ne érje bántódás. A közlés, ha nem is explicit engedély volt, de jelezte, hogy Magyarország hamarosan léphet az ügyben. Március 13-án tájékoztatták a magyar kormányt Csehország német megszállásáról, és a várható szlovák függetlenségi deklaráció elismeréséről. Kárpátalja esetében viszont Berlin lehetőséget adott egy magyar akcióra. Horthy, Hitlerhez írott levelében kijelentette, hogy Magyarország örökké hálás lesz, hogy visszaszerezheti Kárpátalját.⁴⁵

Március 14-én, a szlovák függetlenség kikiáltása után a magyar kormány ultimátumot intézett Kárpátalja ügyében Prágához. Követelte a magyar internáltak szabadon engedését, a politikai szervezkedés lehetőségét, a személyi és vagyonbiztonság garantálását, a csehszlovák haderő 24 órán belüli kivonulását. A német megszállástól fenyegetett prágai kormány ezt kész lett volna elfogadni. Elutasította viszont a fegyveres magyar polgárőrség felállítására vonatkozó kérést. Mindez azonban csak diplomáciai formalitás volt, a Honvédség már megkapta a támadási parancsot.⁴⁶

Ezen a napon Volosin deklarálta Kárpátalja önállóságát. Tájékoztatta Csákyt, hogy jó viszonyra törekszik Budapesttel és kész akár államközi unió létrehozásáról is tárgyalni. Csáky ezt megoldhatatlannak tartotta. Volosin Berlinhez fordult segítségért, a németek azonban, akik korábban függetlenségre bíztatták, most azt tanácsolták, hogy ne álljon ellen a magyaroknak. Volosin megpróbált román csapatokat behívni rendfenntartás ürügyén, valójában, hogy így tartsa távol legalább bizonyos körzetektől

a Honvédséget. Hajlandó volt még a Romániához való csatlakozás proklamálására is, Bukarest azonban nem vállalta a beavatkozást. Volosin és kormánya tagjai külföldre távoztak, a magyar csapatok pedig a kivonuló csehszlovák erőkkel és a helyi ukrán nacionalista Szics gárdával vívott kisebb összecsapások árán birtokba vették Kárpátalját. A magyar kormánynak sikerült a német vezetéssel elfogadtatni, hogy Kárpátalja határát az Ung mentén valamivel nyugatabbra tolhassa az új szlovák állam rovására. Ennek során március 23. és 26. között helyi összecsapásokra került sor a szlovák erőkkel, az ún. szlovák–magyar kisháború azonban Berlin fellépése nyomán gyorsan véget ért. Németország garantálta Szlovákia területét, cserébe csapatokat állomásoztathatott az országban.⁴⁷

Kárpátalja visszavétele nem váltott ki éles reakciókat nyugati kormánykörökben. London és Párizs megdöbben, hogy alig fél évvel a müncheni egyezmény után Hitler felszámolta Csehszlovákiát. Chamberlain március 17-i birminghami, majd március 31-i londoni alsóházi beszédében a megbékélési politikával szakítva kemény fellépést ígért a német terjeszkedés szemben. Ehhez képest Kárpátalja magyar megszállását nem tartották a nyugati érdekeket, vagy a régió békéjét veszélyeztető lépésnek. London tisztában volt vele, hogy a magyar lépés német jóváhagyással történt. Lord Halifax a honvédség bevonulását, mint a Nagy-Ukrajna terv meghiúsulásaként értékelte. Cadogan nem értett egyet a fegyveres akcióval, de London szempontjából jobbnak tartotta, hogy a magyarok vonultak be, mintha a németek tették volna. A Foreign Office köreiben viszont kritikusan szemlélték a magyar lépést. Úgy vélték, hogy az Antikomintern paktumhoz való csatlakozás áráként megkapott Kárpátalja csak még inkább elkötelezi Budapestet a tengelyhatalmak mellett. A brit lapok az eseményről szűkszavúan tudósítottak, különösebb kommentár nélkül. Magyarországgal kapcsolatban a nyugati sajtó sokkal kedvezőbb hangot használt, mint amilyen élesen Németországot támadták.⁴⁸

Ebben az időszakban az Antikomintern paktum jellege bizonyos mértékben megváltozott. A német–szovjet taktikai közeledés nyomán már nem elsősorban a bolszevikellenességet (és a Moszkvával való szembenállást) demonstrálta, hanem inkább a Berlinnel együttműködő tábor szervezeti keretét szolgált. A magyar kormány április 11-én tájékoztatta a Népszövetség főtitkárát az ország kilépéséről. A paktumhoz való csatlakozás után ez elkerülhetetlen lépés volt, egyben egy újabb gesztus a tengelyhatalmak mellett. A döntést Teleki is támogatta. Már korábban is felvetette, hogy a nehézkes, hatékony kisebbségvédelemre nem képes nemzetközi szervezettől Magyarország nem remélhet érdemi támogatást törekvései megvalósítására.⁴⁹

Az Antikomintern paktumhoz való magyar csatlakozás rövidtávon eredményesnek tűnt. A revízió, 1938–1939-ben az ország területe 26%-

kal, lakossága 19%-kal nőtt, és közel 1 millió magyar került vissza. Németország (egyelőre) távol tartotta magát a magyar belpolitikától, így az erősödő szélsőjobboldal nem jelentett közvetlen veszélyt. A másik oldalon, Magyarország megőrizte nyugati kapcsolatait. London és Párizs az első bécsi döntést hivatalosan, Kárpátalja visszacsatolását hallgatólagosan tudomásul vette. Mindezzel azonban egyre jobban elkötelezte magát az ország a tengelyhatalmak mellett, és hosszabb távon egy mindinkább beszűkülő külpolitikai kényszerpályára került.

JEGYZETEK/NOTES

1. Ormos Mária–Majoros István (1998): *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris. Budapest. 388. old.; Weinberg, Gerhard (2005): *The Foreign Policy of Hitler's Germany: The Road of World War II*. Enigma Books. New York. 342–356. old.
2. Halmosy Dénes (1983): *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest. 407–411. old.
3. Macartney, Carlyle A. (1961). *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. Vol. I–II. Edinburgh University Press. Edinburgh. I. 193–196. old.; Ormos–Majoros 1998. 389. old.
4. Gulyás László (2016): *A Horthy korszak külpolitikája* 4. kötet. A revíziós sikerek. 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése, 1937–1939. Attraktor. Máriabesnyő. 54–55. old.; Macartney 1961. I. 205. old.
5. Barcza György (1994): *Diplomata-émlékeim*. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból, 1911–1945. I–II. kötet. Európa–Historia. Budapest. I. 400. old.; Tóth Imre (2016): *Egy polgári arisztokrata*. Kánya Kálmán (1869–1945). Kronosz–MTT. Pécs–Budapest. 189–190. old.
6. Ragsdale, Hugh (2004): *The Soviets, the Munich Crisis and the Coming of World War II*. Cambridge University Press. New York. 120–121. old.
7. Kerepeszki Róbert (2018): *Darányi Kálmán. Pályakép, személyiségrajz, korrajz*. Kronosz Kiadó. Pécs. 227–228. old.
8. *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. (1968). Összeállították, és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 303–306. old.; Milotay István (2001): *Egy élet Magyarorszáért*. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt. Gede Testvérek. Budapest. 122–125. old.
9. Bogiv, Olekszandr (2014): *A Kárpátukrán kérdés hatása a magyar–német viszonyra, 1938–1939*. In. Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna*. Vereckétől Husztig. Kalligram. Pozsony. (245–260. old.) 253. old.
10. Horthy Miklós titkos iratai. (1963). Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós–Szűcs László. Kossuth. Bu-

- dapest. 179–180., 185–187. old.; Réti György (1998): Budapest–Róma, Berlin árnyékában. Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 138–141. old.
11. The National Archives, Public Record Office, Foreign Office (TNA PRO FO) 371. 22 372. D. Stephens: 17. 10. 1938.
  12. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. III. kötet Magyarország külpolitikája 1918–1939. (1970). Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda. Akadémiai. Budapest. 257–260. old.; Bán D. András (1989): Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941. Osiris. Budapest. 58–59. old.
  13. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K 74. Külügyminisztérium (KÜM) Számjeloszt. 1938-7/a. 1042., 1060. sz.; Bogiv 2014. 250–252. old.
  14. Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik. Serie D 1937–1939, Band V. (1953). Hrsg: Schmitt, Bernadotte–Marshall-Cornwall, James–Baumont, Maurice. Imprimerie Nationale. Baden-Baden. 274. old.; A Wilhelmstrasse... 1968. 325. old.; Romsics Ignác (1996): Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris. Budapest. 214. old.
  15. A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. (1992). A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót írta: Pastor, Peter. Századvég–Atlanti Kiadó. Budapest. 166–167. old.; Diplomáciai iratok... 1970. III. 107–108. old.
  16. MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1938-33/a-74. Villani: 1939. 11. 18.; A Wilhelmstrasse... 1968. 325. old.; Zselicky Béla (1998): Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében. Napvilág. Budapest. 42–43. old.
  17. MNL OL K 74. KÜM Számjeloszt. 1938-33/a. 1400., 1433. sz.; A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója. (1978). Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Lőrincz Zsuzsanna. Kossuth. Budapest. 63–65. old.; A Wilhelmstrasse... 1968. 328–330. old.
  18. MNL OL K 74. KÜM Számjeloszt. 1938-33/a. 1406., 1433. sz.; Réti 1998. 150.; Bogiv 2014. 256.
  19. TNA PRO FO. 371. 22 375. Knox to Halifax: 18. 12. 1938., Knox to Ingram: 19. 12. 1938.; Szöllösi-Janze, Margit (1989): Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn. Oldenbourg. München. 124. old.
  20. Akten zur Deutschen... 1953. 318. old.; A moszkvai magyar követség... 1992. 172–173. old.; Gulyás 2016. 174–175. old.
  21. MNL OL K 74. KÜM Számjeloszt. 1938-41. 1502., 1502. sz.; 1939–41. Sztj. 9., 12. sz. Diplomáciai iratok... 1970. III. 296–297., 299–300. old.
  22. Macartney 1961. I. 316–317. old.
  23. A madridi követségtől... 1978. 83–86. old.; Ciano gróf naplója 1939–1943. (1999). Szerk. Eszes Máté. Ármádia Kiadó. Budapest. 14–17. old; Fedinec Csilla (2015): „A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Jaffa. Budapest. 67–69. old.
  24. Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok, 1920–1941. Napvilág. Budapest. 259–260. old.

25. A moszkvai magyar követség... 1992. 177–179. old.; Diplomáciai iratok... 1970. III. 315–316., 325. old.; Macartney 1961. I. 321–322. old.
26. MNL OL K 27. Minisztertanács Jkv. 1939. 01. 14.; A moszkvai magyar követség... 1992. 177–179. old.; Réti 1998. 154–155. old.
27. A Wilhelmstrasse... 1968. 342–347., 347–350. old.; Barcza 1994. I. 401. old.; Macartney 1961. I. 316–322. old.
28. Akten zur Deutschen... 1953. 308. old.; Romsics 1996. 214. old.
29. MOL K 27. MT Jkv. 1939. 01. 20., A madridi követségtől... 1978. 91. old.; Horthy Miklós titkos iratai... 1963. 211–212. old.
30. A moszkvai magyar követség... 1992. 179–180., 180–184. old.; Kolontári 2009. 262. old.
31. A moszkvai magyar követség... 1992. 184–185. old.; Pastor, Peter: Hungarian–Soviet Diplomatic Relations 1935–1941: A Failed Rapprochement. *Europe–Asia Studies*. 2004/5. szám. (731–770. old.) 739. old.
32. Diplomáciai iratok... 1970. III. 421. old.; A moszkvai magyar követség... 1992. 185–188. old.
33. Kolontári 2009. 264–265. old.; Gulyás 2016. 178. old.
34. A moszkvai magyar követség... 1992. 189–191.; Kolontári 2009. 265.
35. A moszkvai magyar követség... 1992. 189–191.
36. A madridi követségtől... 1978. 97–98., 100–103.
37. PRO FO 371. 23 116. O'Malley to Halifax: 8. 11. 1939.; Barcza 1994. I. 403–404. old.; Bán 1998. 64–65. old.
38. Ciano 1999. 35–36. old.
39. Pritz Pál (1995): Magyar diplomácia két háború között. MTT. Budapest. 87. old.; Halmosy 1983. 406–407. old.; Réti 1998. 156–157. old.
40. PRO FO 371. 23 112. Knox: 5. 2. 1939.; PRO FO 371. 23 113. Gascoigne: 1. 3. 1939.; Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. *Osiris*. Budapest. 392. old.; Szöllösi-Janze 1989. 124–125. old.
41. MNL OL K 74. KÜM Számjeloszt. 1939–33/a. 155. Diplomáciai iratok... 1970. III. 421. old.
42. Fedinec 2015. 80–81. old.; A madridi követségtől... 1978. 113–114. old.
43. Pastor 2014. 268. old., Hauner, Milan (2009): We Must Push Eastwards! The Challenges and Dilemmas of President Benes after Munich. *Journal of Contemporary History*. 2009/4. szám. (619–656. old.) 622–623. old.
44. Nebelin, Manfred (1989): *Deutsche Ungarnpolitik 1939–1941*. Leske–Budrich. Opladen. 13–14. old.; Pastor 2014. 267. old.
45. *Die Weizsäcker-Papiere 1933–1950*. (1974.) Hrsg. von Hill, Leonidas E. Propyläen Verlag. Frankfurt–Berlin–Wien. 153. old.
46. Bán 1998. 66. old.
47. Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzettel ellátta: Pritz Pál. Gondolat. Budapest. 255–256. old.; Fedinec 2015. 83–84. old.
48. Diplomáciai iratok... 1970. III. 257–260. old.; Bán 1998. 67–70. old.; Barcza 1994. I. 407–412. old.
49. Diplomáciai iratok... 1970. III. 336. old.; Nebelin 1989. 16. old.; Gulyás 2016. 181. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Levéltári források

The National Archives, Public Record Office, Foreign Office (TNA PRO FO)
TNA PRO FO 371. Political Departments: General Correspondence from
1906–1966.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OL K 27. Minisztertanács (MT) Jegyzőkönyv

MNL OL K 64. Külügyminisztérium (KÜM) Politikai Rezervált ir.

MNL OL K 74. Külügyminisztérium (KÜM) Számjelosztály ir.

Szakirodalom

A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója. (1978). Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Lőrincz Zsuzsanna. Kossuth. Budapest.

A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. (1992). A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót írta: Pastor, Peter. Századvég–Atlanti Kiadó. Budapest.

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (1968). Összeállították, és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula. Kossuth. Budapest.

Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Budapest.

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik. Serie D 1937–1939, Band V. (1953). Hrsg: Schmitt, Bernadotte – Marshall-Cornwall, James – Baumont, Maurice. Imprimerie Nationale. Baden-Baden.

Bán D. András (1989): Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941. Osiris. Budapest.

Barcza György (1994): Diplomata-emlékeim. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból, 1911–1945. I–II. kötet. Európa–História. Budapest.

Bogiv, Olekszandr (2014): A Kárpátukrán kérdés hatása a magyar–német viszonyra, 1938–1939. In: Fedinec Csilla (szerk.): Kárpáti Ukrajna. Vereckétől Husztig. Kalligram. Pozsony. 245–260. old.

Ciano gróf naplója 1939–1943. (1999). Szerk. Eszes Máté. Ármádia Kiadó. Budapest.

Die Weizsäcker-Papiere 1933–1950. (1974). Hrsg. von Hill, Leonidas E. Pro pyläen Verlag. Frankfurt–Berlin–Wien.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. III. kötet Magyarország külpolitikája 1918–1939. (1970). Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda. Akadémiai. Budapest.

Fedinec Csilla (2015): „A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Jaffa. Budapest.

Gulyás László (2016): A Horthy korszak külpolitikája. 4. kötet. A revíziós sikerek. 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése, 1937–1939. Attraktor. Máriabesnyő.

- Halmosy Dénes (1983): Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest.
- Hauner, Milan (2009): We Must Push Eastwards! The Challenges and Dilemmas of President Benes after Munich. *Journal of Contemporary History*. 2009/4. szám. 619–656. old.
- Horthy Miklós titkos iratai. (1963). Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós – Szűcs László. Kossuth. Budapest.
- Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzettel ellátta: Pritz Pál. Gondolat. Budapest.
- Kerepeszki Róbert (2018): Darányi Kálmán. Pályakép, személyiségrajz, korrajz. Kronosz Kiadó. Pécs.
- Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok, 1920–1941. Napvilág. Budapest.
- Macartney, Carlyle A. (1961). *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945, Vol. I–II.*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Milotay István (2001): Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt. Gede Testvérek. Budapest.
- Nebelin, Manfred (1989): *Deutsche Ungarnpolitik 1939–1941.* Leske–Budrich. Opladen.
- Ormos Mária–Majoros István (1998): Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris. Budapest.
- Pastor, Peter: Hungarian–Soviet Diplomatic Relations 1935–1941: A Failed Rapprochement. *Europe-Asia Studies*. 2004/5. szám. 731–770. old.
- Pritz Pál (1995): Magyar diplomácia két háború között. MTT. Budapest.
- Ragsdale, Hugh (2004): *The Soviets, the Munich Crisis and the Coming of World War II.* Cambridge University Press. New York.
- Réti György (1998): Budapest – Róma, Berlin árnyékában. Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Romsics Ignác (1996): Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris. Budapest.
- Szöllösi-Janze, Margit (1989): *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn.* Oldenbourg. München.
- Tóth Imre (216): Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán (1869–1945). Kronosz–MTT. Pécs–Budapest.
- Weinberg, Gerhard (2005): *The Foreign Policy of Hitler’s Germany: The Road of World War II.* Enigma Books. New York.
- Zselicky Béla (1998): Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében. Napvilág. Budapest.

OROSZ László

tudományos főmunkatárs

VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest

senior research fellow

VERITAS Research Institute for History, Budapest, Hungary

email: laszlo.orosz@veritas.gov.hu

A REVÍZIÓORIENTÁLT MAGYAR–NÉMET EGYÜTTMŰKÖDÉS GÁTJAI ÉS LEHETŐSÉGEI (1918–1923)

*OBSTACLES AND OPPORTUNITIES IN HUNGARIAN–GERMAN
COOPERATION AS RELATED TO TERRITORIAL REVISION
(1918–1923)*

ABSTRACT

It is a cliché of history that Hungary, in the wake of WWI and the Treaty of Trianon, could depend on Germany only in her pursuit of territorial revision. Thus the road had already been paved for the Hungarians to side with Germany, initially as an ally and later as a satellite state, in the tragic events of WWII. Far fewer people are aware, however, that Hungarian hopes rested on an utter illusion, even though the historical literature makes it evident. With respect to the German attitude on territorial revision, which was the main priority of Hungarian political leadership, the Nazi Era has been the most comprehensively documented, although numerous works have also been produced on the preceding historical period, Weimar-Era Germany. This short one-and-a-half-decades-long era was not characterized by a unanimous viewpoint as related to Hungarian territorial revision, however. The Weimar Era can be divided into three distinct periods: the initial uncertain period (1918–23) with its difficult-to-profile years; the medial period (1923–29) when Gustav Stresemann, who rejected Hungarian revisionist aspirations, served as Minister of Foreign Affairs; and the late Weimar Era (1930–33), which evinced a tactical change of perspective towards Hungary. Our work focuses on the contradictory relations of the most interesting and least well-known initial period.

Kulcsszavak: nemzetközi kapcsolatok, diplomáciatörténet, német és magyar történelem 1918 után, trianoni békediktátum, revizionizmus

Keynotes: international relations, history of diplomacy, German/Hungarian history after 1918, Trianon Treaty, territorial revisionism

1. Bevezetés

Történeti közhely, hogy Magyarország az I. világháborút követően egyedül Németországtól remélhetett segítséget a trianoni határok megváltoztatását célzó revíziós elképzeléseihez. Mindez jelentősen beszűkítette mozgásterét, s egyben kijelölte számára az utat Németország szövetséges, majd csatlós államaként a II. világháború tragikus történéseihez.

Ugyanakkor a történeti szakirodalomban az is evidencia, hogy e magyar remények pusztán illúzióknak nyugodtak. Nem vitatott az sem, hogy a magyar politika legfontosabb prioritásához, a területi revízió kérdéséhez való német hozzáállás leginkább a hitleri korszak vonatkozásában dokumentált. A revízióorientált kapcsolatrendszer azonban már a weimari időszakot illetően is számos tekintetben tisztázott és világosan korszakolható; mégpedig három, egymástól jól elkülöníthető szakaszra. Időben szándékosan visszafelé haladva az látható, hogy a versailles-i rendezést tagadó magyar álláspont felkarolását (fontos taktikai elemeként a térségbeli német behatolásnak) elsőként a Brüning-adminisztráció vállalta föl.¹ Ily módon kijelenthető, hogy a német külügy irányváltása nem a hagyományosan korszakhatárként kezelt nemzetiszocialista hatalomátvételkor következett be, hanem már 1930-ban!

Egy ezt megelőző szakaszként különítendő el a weimari demokrácia virágkoraként számon tartott „stresemanni korszak”² (1923–29 között), melyet ismeretes módon a revíziós együttműködés kérdésében nyomást gyakorló Budapest teljes kudarca és nem titkolt csalódottsága kísért végig.³ Ennek akár mottója is lehetne a Bethlen miniszterelnök közös fellépést indítványozó ajánlatával Stresemann fölkereső Windischgrätz Lajos hercegnek adott kategorikus elutasítás 1923-ból: „Nem, kedves herceg, mivel egy vak és egy béna, ha összefognak, nem sokat tudnak elérni, a külpolitikai együttthaladásnak kevés értelme volna!”⁴

A stresemanni tartózkodás alapvetően passzív, illetve az őt váltó új külügyi kurzus reményteli pezsgést hozó aktív kapcsolatai előtt azonban volt még egy harmadik (időrendileg tehát első) igen izgalmas szakasz is (1918–23 között), mely épp kialakulatlanságával, kölcsönös bizalmatlanságával és kivárássra berendezkedésével keltheti fel a kutató figyelmét. A többi, jóval letisztultabb profilt mutató korszakhoz képest kevésbé feltárt első korszak ellentmondásos kapcsolatainak főbb aspektusait kívánjuk most szemügyre venni.

2. A magyar–német kapcsolatok első szakasza 1918–1923

1918 ősze, az önálló magyar államiság (oly fájdalmas következményekkel együtt járó) megteremtése a kétoldalú kapcsolatokban komoly változásokat hozott. Egyfelől két szuverén állam diplomáciai kapcsolatairól van immáron szó,⁵ amit az is jól jelez, hogy a még 1872-ben főkonzulátusként megteremtett budapesti képviselőt⁶ irányító Fürstenberg-Stammheim grófot⁷ Berlin 1921 októberében követi (Gesandter) rangra emelte.⁸ Másfelől azonban a megváltozott nemzetközi koordináta rendszerben a magyar fél Bismarck óta egyértelmű német orientációját⁹ mostanra kényszerű antant-orientáció váltotta fel; egyedül ez biztosíthatta ugyanis – akár a megszűnés lehetőségét is alternatívaként állítva – az ország nemzetközi jogi státuszát, a külső konszolidációt. (Németország a Tanácsköztársaság rövid életű orientáció-váltása idején sem merült fel igazodási pontként, a horizontot ugyanis teljességgel elfoglalta Szovjet-Oroszország.)

Am egyidejűleg Berlin térség- és Magyarország-képe is alapvető változáson ment át a császári időszak elgondolásaival¹⁰ összevetve. Ausztria–Magyarország oly kívánatos léte egyszer s mindenkorra szertefoszlott. Vele a Kárpát-medence egységes geopolitikai térségként kezelése is megszűnt az Auswärtiges Amt szemében. Budapest politikai jelentőségét tekintve kétségkívül leértékelődött, és inkább csak az instabilitást növelő rizikófaktorként¹¹ jelent meg – az amúgy továbbra is számos okból fontos – Délkelet-Európa térségében.¹² A további viszonyulás kialakulásáról árulkodva számos kérdőjel, kétség és bizalmatlanság tükröződik a budapesti német külképviselet által hazaküldött – magyarul is olvasható – jelentésekben.¹³ Berlin Magyarország irányában tanúsított kezdeti passzivitása ugyanakkor, és ezt rögzítenünk is kell, korántsem a leértékelődésből, netán érdektelenségéből fakadt, hanem saját mozgásterének korlátozottságából, gyöngeségből. Azt egy percig sem felejtették el, hogy a délkelet-európai jelenlét Németország számára eminens érdek, márpedig az antant által újjáprofilírozott térségbe való behatoláshoz – legyen az kulturális, gazdasági, vagy idővel majd politikai természetű – Magyarországra feltétlenül szükség lesz.¹⁴

1918/19 fordulóján, bár mindkét országban politikai kurzusváltás zajlott le, ami világos balra tolódásban manifesztálódott, a kétoldalú kapcsolatokat a feszültség légköre hatotta át. A megjósolhatatlan irányú folyamatok a korábbi kiszámítható magatartást és a tervezhetőséget nehezítették meg mindkét fél számára. Berlin nem egy barátságtalan incidenssel is szembesült magyar részről. A demarkációs vonalakat rögzítő november 13-i belgrádi katonai egyezmény a magyar területen tartózkodó

német alakulatok internálását írta elő, s ezt a Románia felől hazainduló Mackensen-hadsereg esetében Károlyi Mihály – óriási belső botrányt kavarva – meg is tette. A magyar lakosság körében erdélyi sikerei miatt igen népszerű agg tábornagyot (aki még azt is felajánlotta, hogy intakt csapataival megvédi Magyarországot a román betöréstől), Budapesten letartóztatták, és csak néhány nappal Kun Béla hatalomátvételét megelőzően, az antant misszióinak átadva, távolították el az országból.¹⁵

Károlyi – antantbarát magatartásának bizonyítása okán – a Németországtól való látványos távolságtartás politikáját követte, s ez okból még a konzuli szintű diplomáciai kapcsolatok megszakításának opciója is érdemben felmerült. Erre mégsem került sor. A szálak teljes elvágását egy felelős kormányzat nemigen vállalhatta föl: égető szükség volt ugyanis a Németországból érkező szénzállítások folyamatos biztosítására, és egyáltalán, a gazdasági kapcsolatok további fenntartására. De politikailag is értelmezhetetlen és a hazai közvélemény számára aligha kommunikálható lett volna egy efféle lépés a jelenlegi helyzetben, amikor Németország maga is baloldali fordulatot ment át és polgári demokratikus alkotmány kidolgozásához kezdett. Ugyanakkor Németország sem akarta a szakítást. Budapesti főkonzulátusának fölszámolása a magyarországi német érdekeltségek képviselőjének ellehetetlenülését hozta volna magával, nem is beszélve arról, hogy ez Berlint a délkeleti térséggel kapcsolatos egyik legfontosabb információs csatornájától fosztotta volna meg.¹⁶ Nem véletlen, hogy a német külképviselet ekkori jelentései épp e kérdéskör kapcsán kínálnak számos háttéranyagot.

Fürstenberg-Stammheim – 1919. február 15-i, majd 16-i jelentéseiben – óvatos, mégis inkább megértő magatartást ajánl berlini feletteseinek a Magyarországot ért trauma és a polgári demokratikus kormányzat megítélése kapcsán: „Nincs szükség arra, hogy most elkötelezzük magunkat Magyarországgal szemben, és a szomszédjaival kapcsolatos konfliktusokban állást foglaljunk. [...] De nem lenne célszerű Magyarországtól teljesen elfordulni. Bizonyosan előnyös lesz a jövőre vonatkozóan, ha most megértő magatartást tanúsítunk kétségbeejtő helyzete iránt és nem tesszük felelőssé az országot egy felelőtlen kormány magatartásáért.” Arra is rámutat: „Ajánlatos lenne, hogy a német sajtó ismét mérsékelje hangját Magyarországgal szemben és barátságos tónusban foglalkozzék vele. Különösen hálásan fogadnánk itt, ha valamelyik német újság alkalomadtán szimpátiát fejezne ki az iránt a nehéz küzdelem iránt, amelyet a magyarok most országuk integritásáért folytatnak. [...] A német fél Magyarország integritása melletti kiállása már csak azért is aggály nélkül indokolt, mert tekintetbe veszi a német álláspontot [értsd: Bleyer Jakab magyarországi német nemzetiségi mozgalomának integritásvédő törekvé-

seit – O. L.]¹⁷ ebben a kérdésben.” Berlinben az Auswärtiges Amt március 12-i belső állásfoglalása ugyanakkor aggályosnak érezte a magyar területi integritás érdekében javasolt kiállást: „Legalábbis kérdéses, hogy Magyarország újbóli megerősödése megfelel-e a német érdekeknek. [...] A románokkal és szerbekkel való végzetes ellentétek újra élednének. A csehekhez fűződő kapcsolataink még inkább megnehezülnének. Egy kicsiny és gyenge Magyarország viszont előreláthatóan arra kényszerülne, hogy Német-Ausziára és ezáltal a német birodalomra támaszkodjék. [...] Ezért nézetem szerint politikai okokból nem ajánlatos kiállni a sajtóban Magyarország integritása mellett. Ez egyébként sem felelne meg a német nép érzéseinek, amelyet felizgatott a jelenlegi magyar kormány tőlünk való elszakadása és egész magatartása. [...] Más vonatkozásban a magyar nép melletti szimpátia-megnyilvánulások, melyek nem érintik a területi kérdéseket [...], helyeselhetők, mivel mindig érdekünk lesz, hogy Magyarországgal – akár nagy lesz, akár kicsiny – a legjobb kapcsolatot tartsuk fenn, helyzetéből fakadóan ugyanis a Közel-Kelet irányába vezető területet képez.”¹⁸

1919. március 21., vagyis a Tanácsköztársaság hatalomra jutása, újabb bizalmatlansági és elidegenedési tényezőt hozott a német–magyar kapcsolatokba. Berlinben a forradalmi változásokat levezénylő – a belső szakadás után jobboldalinak minősített – szociáldemokrácia önnön, a forradalmat „továbbvinni” igyekvő (szélső)baloldalával leszámolt ekkorra,¹⁹ s mivel ily módon megmentette Németországot a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá történő radikalizálásától, az odahaza megakadályozott kísérlet magyarországi megvalósulását nemigen kísérte szimpátiával. Mégis azt látjuk, hogy kifelé feltűnően visszafogott magatartásba burkolózott. A magyar események ugyanis eltérően érintették Németországot bel-, illetve külpolitikai tekintetben. Ami az elsőt illeti, a weimari demokrácia konszolidációját igen kedvezőtlenül befolyásolták azok a tömegmozgalmak, melyeket a magyarországi kommün híre, biztatása, kapcsolatfelvételi törekvése csak még tovább gerjesztett, és (a brémai, illetve bajor tanácsköztársaságok formájában) exportálni is tudott. Ami viszont az utóbbit illeti, külügyi vonatkozásban igenis hasznosítható volt a magyarországi fordulat, merthogy a német diplomácia az antant által a béketárgyalásokon követett politika helytelen, sőt kontraproduktív voltát az esetleges következmények konkrét példájával támaszthatta alá, így próbálván önmagára nézve több mérsékletet kicsikarni. Ez az ambivalens megközelítés az oka, hogy Károlyi polgári demokratikus kurzusának alapvetően kedvezőtlen megítélését követően az új, kommunista rezsim működését minden különösebb (támogató vagy elítélő) kommentár nélkül vette tudomásul a berlini kormányzat. A

kapcsolatok fenntartása útjába ugyan nem gördített akadályt, ám azok erősítésének magyar oldalról érkező próbálkozásait mindvégig elhárította.²⁰

1919 őszének eseményeire, a magyarországi kommünnek a szerveződő ellenforradalom általi megdöntésére a berlini külügy és budapesti képviselte már előre számított. A megnyugvás, a bizalom és az összehangolt partnerség kedvező légköre azonban mégsem köszöntött be. Ennek egyik alapvető okaként a vesztes háborút követően mindkét országban lezajlott forradalmi eseményekből való kibontakozás eltérő útját és irányát jelölhetjük meg. Németországban 1918 novembere után a politikai paletta mérsékelt baloldalának aktív közreműködése mellett polgári demokratikus államrend született, s e demokrácia (minden belső instabilitása ellenére) vitathatatlanul szalonképes államalakulatként igényelt és nyert is bebocsátást a békeszerződések révén újjáformált európai nagypolitikába. Ezzel szemben Magyarországon a régi rend polgári demokratikus irányú átalakításának kísérletét (és annak szélsőbaloldali kisiklását) radikális jobboldali visszarendeződés – nem mellesleg az egyik irányú terrort egy másik irányú terror – követte, márpedig a forradalmi események után jobbra tolódó Magyarország aligha kínálta a diplomáciai nyitás érdemi alternatíváját a maga saját hasonló eseményei után mindkét oldal szélsősége között egyensúlyozni próbáló Németország kormánya számára.

A „hatás–ellenhatás” mechanizmus alapján a belpolitikai erőterben jobbfelé elinduló Magyarország a szocdemek által dominált „weimari koalíció” szemében a kedvezőtlen irányú elmozdulás analógiájaként mutatkozott. Annál is inkább, mivel a berlini kormányzat, a Németországgal folytatott béketárgyalások következményeként, odahaza is egyre kevésbé tudta feltartóztatni – Tokody Gyula szavaival – „az egész német politikai élet fő tendenciáját, a versailles-i rendezéssel szemben fellángoló revansista nacionalizmust, és az azt képviselő politikai erők aktivizálódását.”²¹ Ennek egyértelmű tünete volt az 1920. márciusi Kapp-puccs. E sikertelen hatalomátvételi kísérlet²² megerősítette a weimari demokrácia konszolidálását irányító politikai erőket abban a meggyőződésükben, hogy pozícióikat immár nem a forradalom további balra tolódása, hanem inkább a jobboldali radikalizmus veszélyezteti. Innen szemlélve az eseményeket, különösen kényes helyzetet teremtett a német–magyar kapcsolatokban – s bizony csöppet sem a kooperáció gondolatát erősítette – az a tény, hogy a Kapp-puccs több vezetője, illetve az Erzberger-gyilkosság²³ elkövetői a konzervatív nacionalista vezetésű Magyarországra menekültek.²⁴ Berlin egyértelmű jelzésekkel válaszolt: leváltotta a Bethlen miniszterelnök iránt túlzott szimpátiát mutató Fürstenberg-Stammheim követet (aki amúgy is egyre kevésbé tudta véka alá rej-

teni, hogy még a régi, a háború előtti konzervatív gárdához tartozván nehezen azonosul a demokratikus változásokon átesett Németország kormányának elvárásaival), továbbá 1922-ben éles hangú jegyzékben tiltakozott Budapestről.²⁵

A vesztes háború utáni konszolidáció mindkét állam esetében megoldásra váró fontos problémája – és ismét csak az egymásétól eltérő válaszadásának példája – volt az államforma kérdése. Németországban 1918 novemberében kikiáltották ugyan a köztársaságot, s a következő év februárjában maga Ebert kancellár cserélte (nagy többséggel megválasztva) pozícióját a birodalmi elnökségre, ám a vele ellenséges konzervatív-revansista erők a nyíltan monarchista Hindenburg marsall mögé sorakoztak, aki az államforma-választást amúgy is csak átmeneti megoldásnak tekintette: a lappangó konfrontációt a Kapp-puccs leverése vette csak le a napirendről. Ezzel szemben Magyarországon az inga kezdeti balra lendüléséből visszatérve maga a köztársasági államforma is diszkreditálódott, és a monarchikus forma helyreállítása következett be, ráadásul komoly nemzetközi bizonytalanságot gerjesztve az esetleges Habsburg restauráció tekintetében. Márpedig ez – a kisantant államok mellett – Berlint is aggodalommal töltötte el, mert az egykori Monarchia két tagállamának esetleges újbóli egymásra találása (horribile dictu perszonálunióra lépése a régi dinasztia alatt)²⁶ akadályt gördíthetne a hosszabb távon jó eséllyel Németország ölébe pottyánó Ausztria jövőjét illető német tervek útjába. Az Auswärtiges Amt ebből a szemszögből is feszült figyelemmel követte a magyar belpolitikai eseményeket, s noha budapesti kirendeltsége arról értesítette, hogy „a magyar nép mind belső beállítottságát, mind pedig külső magatartását tekintve barátságos a királysággal szemben”,²⁷ alighanem a köztársasági államforma nyugtatta volna meg igazán. Ám lépésekre a rendezés végeredményének ismeretében sem kényszerült, ehelyett csupán a Tanácsköztársaság iránti magatartásához hasonló passzív bizalmatlansággal szemlélte az események alakulását.

Burgenland kérdése azonban, túllépve a pusztá bizalmatlanságon, immár tényleg világos érdekkellentétet jelentett a két ország kapcsolatában.²⁸ A vitathatatlanul túlnyomórészt németek által lakott Nyugat-Magyarország Ausztriához kerülése Németország számára is előnyösnek tűnt. Nemcsak azért, mert az újonnan kialakuló népiségi terminológia szerint az itteni populáció – mint „határmenti németiség” (Grenzdeutschtum) – fokozottan védendőnek, konkrétan a német Volksboden részének számított, de azért is, mert az Anschluss távolabbi perspektívájában gondolkodva egy a szóban forgó területsávval is kikerekített Ausztriát vehet majd birtokába a délkeleti térségbe behatolni igyekvő Németország.²⁹ A magyar kormányoknak a vitatott terület sorsát véglegesen

rendező döntést szabotáló magatartása, túl az osztrákok területi nyereségének akadályozásán, már csak azért is szembe ment Berlin eminens külpolitikai érdekeivel, mert a további akadékoskodás és vele a nemzetközi bizonytalanság akár még odáig is vezethetett volna, hogy az antant döntéshozói felkarolják a csehszlovák–jugoszláv korridor létesítésének ötletét (így elválasztva egymástól Ausztriát és Magyarországot). E megoldás viszont az Anschluss-szal számoló Németországot is bekerítené egyúttal, és tartósan elválná őt a hön áhított délkeleti expanzió lehetőségétől. Mindez a német diplomácia által mérlegelt lehetőségek közül a legrosszabb forgatókönyvet jelenthette volna.³⁰

Ezek voltak azok a fontosabb körülmények, melyek a békekonferenciával párhuzamosan és közvetlen az után a német–magyar revíziós együttműködésnek gátat szabtak. A következő korszakban, Stresemann idején, az ő egész külügyi vonalvezetésével, Locarno-irányvonalával és francia–német megbékélési kísérletével, valamint a német revíziós igényeknek (legalábbis Berlin fű alatti szívós megerősödéséig tartó) jelgelésével³¹ mindez aztán le is került a napirendről – egészen a 20-as évtized legvégéig...

JEGYZETEK/NOTES

1. Brüning kancellár 1930 novemberében vendégül látta Bethlen miniszterelnököt (ilyen magas szintű látogatásra, fogadókészség híján, a 20-as évtizedben esély sem volt), és a megváltozott, a nemzetközi megbékélés előmozdítása helyett újból expanzív irányt öltő német külügyi doktrína Budapest felé tett látványos gesztusaként a felek deklarálták, hogy Németország és Magyarország közös célja a kelet- és délkelet-európai francia szövetségi rendszer meggyengítése. Curtius külügyminiszter még azt a simogatóan ható kijelentést is megengedte magának, hogy „az új külpolitika célkitűzései a határrevízió és a leszerelés legfontosabb kérdéseiben párhuzamosan haladnak a magyar külpolitika céljaival.” V. ö. Seewann, Gerhard (2002): *Deutsch–ungarische Beziehungen 1918 bis 1944. Verbündete in Niederlage und Revision*. In: *Ungarn und Deutschland – eine besondere Beziehung*. Silberburg. Tübingen. 135–150., 143. old. – A miniszterelnök útját a magyar szakirodalom is „kifejezetten eredményes látogatás” gyanánt értékeli, mely alapján okkal volt remélhető, hogy Németországban „új külpolitika kezd formálódni, a területi revízió [...] kérdésében a németek mintha a magyarokkal párhuzamosan haladtak volna.” V. ö. Pritz Pál (2001): *A magyar–német viszony 1918–1945 között*. In: *Újrakezdekés krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok*. (2001) Szerk. Ujváry Gábor és Pröhle Gergely. Corvina. Budapest. 57–77., 63. old.
2. A német külügyminiszter munkásságához (magyar nyelvű monográfia hiányában) lásd Wright, Jonathan (2002): *Gustav Stresemann*. Weimar’s

- Greatest Statesman. Oxford University Press. Oxford. Lásd még az egykori magyar külügyminiszter-kolléga által írott nekrológot, Gratz Gusztáv (1929): Stresemann. Magyar Szemle 7. köt. 1929/9–12. szám. 209–215. old.
3. Stresemann, híven másutt is alkalmazott irányvonalához, Magyarországgal és a térség egészével kapcsolatban is a kivárás és csöndes építkezés politikáját alkalmazta a hangoskodás helyett. A láncok lerázásában hasonlóképp érdekelt Budapest részéről ezért voltaképp nem is csodálható a mutatott érdeklődés mértékét övező értetlenség és a fokozott aktivitást sürgető türelmetlenség. A magyar kormányzat ugyanakkor nem számolt Berlin mozgásszabadságának korlátozottságával, sem pedig a német külügy – kényszerű – új prioritásaival: a megbékélés Franciaországgal és a szuverenitás (a jóvátételi kérdéssel összekötött) visszaszerzése a revízió megvalósításához szükséges erőgyűjtés időszakában jó okkal élvezett elsőbbséget a térségben újjáélesztendő német expanzióhoz képest. Aligha véletlenül érzi úgy Romsics Ignác, hogy Stresemann-nak a nemzetközi terminológiában használatos *Erfüllungspolitik*-jét „némileg félrevezetően [tartják] ’teljesítési’, illetve ’megbékélési’ politikának”, így ehelyett ő inkább a „felkészítési politika” kifejezést alkalmazza. V. ö. Romsics Ignác (2005): Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában. In. Uő.: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris. Budapest. 187 és 182. old. A kérdéskörrel lásd még Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. című könyvének „Magyar–német viszony a Stresemann-korszakban 1923–1929” című alfejezetét, 73–76. old.
  4. „Nein, lieber Fürst, nach Außen hätte ein Zusammengehen wenig Sinn, denn ein Blinder und ein Lahmer erreichen nicht viel, wenn sie sich verbinden!” V. ö. Windisch-Graetz, Ludwig (1967): Helden und Halunken. Selbsterlebte Weltgeschichte 1899–1964. Wilhelm Frick. Wien. 143. old. – Magyar nyelven egyelőre még csak a herceg világháborús és az 1918/19-es forradalmak alatti tevékenységéről írott naplójegyzetei olvashatók – Gali Máté jegyzeteivel és utószavával. Lásd Windisch-Graetz Lajos herceg (2018): Küzdelmeim. Szépmíves. Budapest.
  5. A két országnak ez idáig nem voltak közvetlen diplomáciai kapcsolatai. Nem is lehettek, hisz 1918-ig önálló magyar állam, ily módon önálló magyar külügyi apparátus nem létezett. A hivatalos érintkezések, nagykövetségi szinten, az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Birodalom között folytak, amit mindkét államban konzuli hivatalok segítettek. A Bécsben működő német nagykövetségnek a magyar birodalom-fél fővárosába kihelyezett kirendeltségét Berlin 1872-ben emelte főkonzulátusi rangra. A magyar külügy intézményi megszervezéséhez Pritz Pál (vál., szerk., jegyz.) (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez, 1918–1945. Akadémiai. Budapest; valamint Pritz Pál (1995): A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig. In. Uő.: Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 37–56. old.

6. A budapesti német főkonzulátust irányító – gondosan válogatott, tehetséges és előkelő – diplomaták közül kiemelést érdemel a tisztségét 1909–12 között ellátó Ulrich Graf von Brockdorff-Rantzau, aki később a weimari köztársaság első külügyminisztere lesz, a német béke delegációval Versaillesba utazik (ám az aláírást megtagadja), majd 1922-től az oroszbarát orientáció híveként moszkvai nagykövetségként szolgál. Az I. világháborút megelőző korszak feszültségektől mentes, kiegyensúlyozott időszakot jelentett a német–magyar kapcsolatokban, maga a német diplomácia is úgy ítélte meg, hogy Berlin stabil szövetségesre lelt Magyarországon, mely külső és belső kockázati faktorai semlegesítésében egyaránt Németország támogatására van utalva. V. ö. Sutter, Berthold: Die innere Lage Ungarns vor dem ersten Weltkrieg in der Beurteilung deutscher Diplomaten. Südostdeutsches Archiv XIII (1970). 119–194. old. és XIV (1971). 188–224. old.
7. Egon Graf von Fürstenberg-Stammheim (1869–1925) 1912 és 1922 között állt a német képviselő élén, 1921 októberéig (elődeihez hasonlóan) főkonzulként, majd ezt követően (elsőként ilyen rangban) követként.
8. A weimari korszak budapesti német követeiről lásd Höpfner, Hans-Paul (1983): Lang. Frankfurt. 106–108. old.
9. Bertényi Iván, ifj. (2001): Szövetség életre-halálra vagy érdelemmentes érdek-közösség? A magyarok Németország-képe 1848-tól az első világháborúig. In: Újrakezdések krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok. (2001) Szerk. Ujváry Gábor és Pröhle Gergely. Corvina. Budapest. 31–56. old.
10. V. ö. Tokody Gyula (1959): Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei (1890–1918). Akadémiai. Budapest. – Fischer, Fritz (1961): Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918. Droste. Düsseldorf.
11. Berlin a térségre tekintve Magyarországot egy olyan államnak látta, „amelyet szomszédaival leginkább a kibékíthetetlennek tűnő érdekellentétek, az örökös civakodás köt egybe.” V. ö. Pritz (2001), 58. old.
12. Az új külügyminisztériumi hierarchia magalkotásakor (1922) a császári külügy tematikus (politikai, gazdasági, jogi stb.) reszortjait regionális tagolódás váltotta fel. Magyarország Súdosteuropa térségéhez került, amelyen belül mindvégig önálló referatúrát képezett, a térség többi államát ezzel szemben időről időre új – nem mindig konzekvensnek tűnő – országcsoportokba sorolták be. V. ö. Höpfner (1983). 94–95. old.
13. A budapesti német főkonzulátus jelenti... Az 1918–1919-es forradalmak és az ellenforradalom német diplomáciai iratok tükrében. (1989) Szerk. Tokody Gyula. Kossuth. Budapest.
14. Eiler Ferenc (2002): Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In: Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Szerk. Fedinec Csilla. Teleki László Alapítvány. Budapest. 37–63. old. – Németh István (2013): Német Közép- és Délkelet-Európa-tervek a weimari köztársaság éveiben (1919–1933). Grotius. Közlemények. 1–9. old.
15. A Mackensen-ügy kapcsán lásd Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig. Kossuth. Budapest. 93–103. old.

16. A budapesti német főkonzulátus jelenti. 52. old.
17. V. ö. Orosz László (2016): A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In. VERITAS Évkönyv 2015. Szerk. Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló. Budapest. 123–145. old.
18. Az idézetek helye: A budapesti német főkonzulátus jelenti. 89, 93, 93–94. old.
19. Tokody Gyula (1980): Németország 1918–1919. Akadémiai. Budapest.
20. A budapesti német főkonzulátus jelenti. 96–102. old.
21. A budapesti német főkonzulátus jelenti. 143. old.
22. Wolfgang Kapp és Walther von Lüttwitz tábornokok puccskísérlete kapcsán lásd Kerekes Lajos (1985): A weimari köztársaság. Kossuth. Budapest. 74–81. old.
23. 1918. november 11-én a compiegne-i erdőben, Foch marsall vasúti szalonkocsijában aláírásra került a német fegyverszüneti egyezmény. Az egyezményt aláíró delegáció vezetője, a centrupárti Matthias Erzberger államtitkár nem sokkal e dicstelen aktust követően szélsőjobboldali merénylők áldozata lett. V. ö. Ormos Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon. Budapest. 96–98. és 111. old.
24. A magyar kormányzat és a német szélsőjobb kapcsolatához lásd Höpfner (1983). 218–223. old., illetve Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor. Máriabesnyő. 41–46. old.
25. Romsics (2005). 189. old.
26. Kerekes Lajos (1976): A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák–magyar viszony 1921-ben. Századok. 1976/1. szám. 3–50. old.
27. Fürstenberg-Stammheim jelentése. Budapest, 1919. augusztus 19. A budapesti német főkonzulátus. 162. old.
28. A kérdéskörrel bővebben lásd Gulyás László (2015): A magyar revízió és Burgenland kérdése. Közép-Európai Közlemények 2015/4. szám (No. 31.) 96–106. old.
29. Nem véletlen, hogy még a nagy-magyarországi németiség felaprózódásától s ezáltal felgyorsuló asszimilációjától féltő – német részről amúgy nagyra tartott – Bleyer Jakab is (aki négy egymást követő magyar kormánynak volt a kisebbségügyi minisztere) hasztalan kilincselte Berlinben, bizonygatni akarván, hogy német szemszögből is micsoda fontossággal bírna az intakt és erős öntudatú nyugat-magyarországi német tömb meghagyása Magyarországnál az amúgy is megcsappant és fejletlen népi öntudatú csonkaországi sváb közösség megmentése érdekében. V. ö. Tilkovszky Loránt (1998): Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai. Debrecen. 41–42. old.
30. A Burgenland-kérdéshez lásd Soós Katalin (1971): Burgenland az európai politikában 1918–1921. Akadémiai. Budapest. – Tóth Imre (2004): Nyugat-Magyarország és Burgenland a német külpolitikában (1922–1939). Századok. 2004/6. szám. 1327–1360. old. – Gulyás (2012): 107–119. old. – Romsics Ignác (2001): A trianoni békeszerződés. Osiris. Budapest. 222–226. old.

31. A kor német és nemzetközi diplomáciájának alapos áttekintését lásd Diószegi István (1997): *A hatalmi politika másfél évszázada. História–MTA TTI. Budapest.*

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- A budapesti német főkonzulátus jelenti... Az 1918–1919-es forradalmak és az ellenforradalom német diplomáciai iratok tükrében. (1989) Szerk. Tokody Gyula. Kossuth. Budapest.
- Bertényi Iván, ifj. (2001): Szövetség életre-halálra vagy érzelmentes érdek-közösség? A magyarok Németország-képe 1848-tól az első világháborúig. In. *Újrakezdések krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok.* (2001) Szerk. Ujváry Gábor és Pröhle Gergely. Corvina. Budapest. 31–56. old.
- Diószegi István (1997): *A hatalmi politika másfél évszázada. História–MTA TTI. Budapest.*
- Eiler Ferenc (2002): Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In. *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában.* Szerk. Fedinac Csilla. Teleki László Alapítvány. Budapest. 37–63. old.
- Fischer, Fritz (1961): *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918.* Droste. Düsseldorf.
- Gratz Gusztáv (1929): Stresemann. *Magyar Szemle* 7. köt. 1929/9–12. szám. 209–215. old.
- Gulyás László (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924.* Attraktor. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): *A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931.* Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015): A magyar revízió és Burgenland kérdése. *Közép-Európai Közlemények* 2015/4. szám (No. 31.) 96–106. old.
- Höpfner, Hans-Paul (1983): *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik.* Lang Frankfurt.
- Kerekes Lajos (1976): A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák–magyar viszony 1921-ben. *Századok.* 1976/1. szám. 3–50. old.
- Kerekes Lajos (1985): *A weimari köztársaság.* Kossuth. Budapest.
- Németh István (2013): Német Közép- és Délkelet-Európa-tervek a weimari köztársaság éveiben (1919–1933). *Grotius. Közlemények.* 1–9. old.
- Ormos Mária (1984): *Padovától Trianonig.* Kossuth. Budapest.
- Ormos Mária (2008): *Németország története a 20. században.* Rubicon. Budapest.
- Orosz László (2016): A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a *Neue Post* című napilapban az I. világháború idején. In. *VERITAS Évkönyv 2015.* Szerk. Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló. Budapest. 123–145. old.
- Pritz Pál (vál., szerk., jegyz.) (1994): *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez, 1918–1945.* Akadémiai. Budapest.

- Pritz Pál (1995): A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig. In: *Uő: Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 37–56. old.*
- Pritz Pál (2001): A magyar–német viszony 1918–1945 között. In: *Újrakezdések krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok. (2001) Szerk. Ujváry Gábor és Pröhle Gergely. Corvina. Budapest. 57–77. old.*
- Romsics Ignác (2001): A trianoni békeszerződés. Osiris Budapest.
- Romsics Ignác (2005): Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában. In: *Uő: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris. Budapest.*
- Seewann, Gerhard (2002): Deutsch–ungarische Beziehungen 1918 bis 1944. Verbündete in Niederlage und Revision. In: *Ungarn und Deutschland – eine besondere Beziehung. Silberburg. Tübingen. 135–150. old.*
- Soós Katalin (1971): Burgenland az európai politikában 1918–1921. Akadémiai. Budapest.
- Sutter, Berthold (1970) és (1971): Die innere Lage Ungarns vor dem ersten Weltkrieg in der Beurteilung deutscher Diplomaten. *Südostdeutsches Archiv* XIII. évf. 119–194. old. és XIV. évf. 188–224. old.
- Tilkovszky Loránt (1998): Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai. Debrecen.
- Tokody Gyula (1959): Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei (1890–1918). Akadémiai. Budapest.
- Tokody Gyula (1980): Németország 1918–1919. Akadémiai. Budapest.
- Tóth Imre (2004): Nyugat-Magyarország és Burgenland a német külpolitikában (1922–1939). *Századok*. 2004/6. szám. 1327–1360. old.
- Újrakezdések krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok. (2001) Szerk. Ujváry Gábor és Pröhle Gergely. Corvina. Budapest.
- Windisch-Graetz, Ludwig (1967): Helden und Halunken. *Selbsterlebte Weltgeschichte 1899–1964*. Wilhelm Frick. Wien.
- Windisch-Graetz Lajos herceg (2018): *Küzdelmeim. (Gali Máté jegyzeteivel és utószavával.) Szépmíves. Budapest.*
- Wright, Jonathan (2002): *Gustav Stresemann. Weimar’s Greatest Statesman*. Oxford University Press. Oxford.

DOMONKOS Endre

tudományos főmunkatárs

**Budapesti Gazdasági Egyetem, Alkalmazott Tudományok Egyeteme
Külkereskedelmi Kar, Budapest**

senior research fellow

**Budapest Business School University of Applied Sciences
Faculty of International Management and Business, Budapest, Hungary**

email: Domonkos.Endre@uni-bge.hu

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF HUNGARY DURING WORLD WAR II.

ABSTRACT

During World War II, Hungary's economic development was determined by the integration of the German Grossraumwirtschaft. Thus, the Central European country together with Southeastern Europe became an integral part of the German war economy. Hungary served as agricultural and raw material exporter in order to fulfil the war needs of the Third Reich. As a consequence of the orders by the Hungarian state-owned companies and the war boom, industrial output rose steadily in the heavy industry (engineering and iron, and steel production). Because of lack of raw materials and energy supply, the output of light industries declined by 25-30 per cent. In the field of agriculture, state intervention played an increasingly important role by the requisition, allocation and price regulation of foodstuffs. Agricultural production was determined by three facts: the weather conditions; the requisition system; and the necessary deliveries to the German Reich.

The objective of my essay is to give an overview of the economic development of Hungary during World War II. First, I would represent the factors, which determined the situation of the agriculture and afterwards I focus on the conditions that influenced the industrial production in the war years. Finally, emphasis must be given on the consequences of war boom to the industrial output of the country. Because of limited extent I wouldn't like to deal with the reasons of the semi-peripheral situation and economic development of other Central, Eastern and Southeastern European countries.

Kulcsszavak: gazdaságtörténet, Magyarország gazdasága a második világháború idején, ipar és mezőgazdaság fejlődése, hadigazdaság, jegyrendszer

Keynotes: economic history, the economy of Hungary during World War II, industrial and agricultural development, war economy, rationing system

1. Bevezetés

Magyarország a második világháború idején a többi kelet-közép- és délkelet-európai országgal együtt a nagynémet gazdasági térség, valamint a német hadigazdaság részévé vált. Magyarország a térség államaival együtt a Német Birodalom hadviseléséhez szükséges mezőgazdasági termékek és nyersanyagok szállítását biztosította. Az állami megrendeléseknek és a háborús konjunktúrának köszönhetően a nehézipar termelése (gépipar, vas- és acélgyártás) folyamatosan és gyors ütemben növekedett. Ugyanakkor az általános nyersanyag- és energiahiány miatt a könnyűipari ágazatok termelési volumene mintegy 25–30 százalékkal csökkent. A mezőgazdaságban az állami beavatkozás egyre nagyobb szerepet játszott az élelmiszerek begyűjtésével és elosztásával, továbbá az árak központi szabályozásával. Az agrárágazat teljesítményét három tényező határozta meg: az időjárási viszonyok, a beszolgáltatási rendszer és a Harmadik Birodalomnak történő mezőgazdasági termékszállítások.

Tanulmányom célja Magyarország második világháború éveiben végbement gazdasági fejlődésének vizsgálata. Fontos szempontnak tartom a mezőgazdaság teljesítményének értékelése mellett az ipari termelés alakulását befolyásoló tényezők ismertetését. Végül bemutatom, milyen következményekkel járt hazánkban a világháború éveiben végbement háziipari fellendülés és hogyan alakult az ipari termelés volumene.

Ugyanakkor területi korlátok miatt nem kívánok foglalkozni a kelet-közép-európai térség államainak félperifériás fejlődésének okaival és gazdasági fejlődésével.

2. Magyarország gazdasága a második világháború éveiben (1939–1943)

Magyarország második világháború éveiben végbement gazdasági fejlődésének alakulását döntő mértékben meghatározta, hogy hazánk 1938–1941 közötti időszakban négy lépcsőben kiterjesztette a területét 93-ról 172 000 km²-re).¹ A visszacsatolt felvidéki, észak-erdélyi és délvidéki területek elősegítették a gazdaság szerkezetének módosulását. Nőtt a népesség is (9-ről 14 millióra), amely kedvező hatást gyakorolt a foglalkoztatottságra is (nőtt a munkaerő létszáma).² A magyar területi gyarapodást még a müncheni egyezmény (1938. szeptember 30.) indította el azzal, hogy Mussolini javaslatára olyan függelék csatoltak az egyezményhez, miszerint a csehszlovákiai magyarok ügyét további tárgyalásokon a két országnak kell rendeznie. Mivel a magyar és csehszlovák kormány közötti tárgyalások nem vezettek eredményre, a vitatott területi kérdésekben Németország és Olaszország döntött.³ 1938. novem-

ber 2-án megszületett az első bécsi döntés, melynek értelmében Magyarország 12 109 km²-nyi területet kapott vissza az 1920-ban Csehszlovákiához csatolt területből. A visszacsatolt terület lakossága 869 ezer fő volt, melyből 86,5% volt magyar. A bécsi döntéssel mintegy 117 ezer fő nem magyar (szlovák, rutén, német) került a magyar állam keretei közé, ugyanekkor 320 ezer magyar továbbra is a magyar–szlovák határ túloldalán – azaz Szlovákiában – maradt.⁴

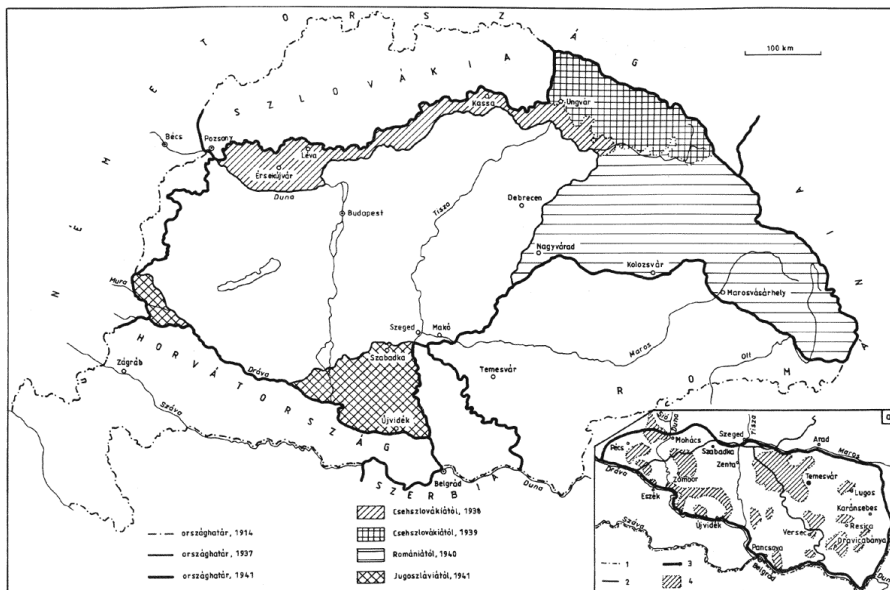
Miután Hitler 1939. március közepén egész Csehországot bekebelezte, a magyar Királyi Honvédség csapatai 1939. március 15-én – német beleegyezéssel – három irányból benyomultak Kárpátaljára és birtokba vették a 12 ezer km²-nyi és 700 ezer lakosú területet. A visszatért Kárpátalján a magyar kormány ideiglenes katonai közigazgatást vezetett be.⁵ Kárpátalján azonban a lakosság 70–75%-a ruszin nemzetiségű volt. A magyarok számaránya mindössze 10%-ot tett ki.

A Szovjetunió 1940 nyarán tovább folytatta területi terjeszkedését a szomszédos országok rovására. A szovjetek 1940. június 26-án ultimátumban követelték Romániától Besszarábia és Észak-Bukovina átadását. A románok végül átadták a kért területeket a sztálini Szovjetuniónak. A történet esemény hatására a magyar kormány esélyt látott Erdély újbóli visszaszerzésére. Hitler a Szovjetunió Balkán térségében való katonai megjelenésének veszélyétől tartva megváltoztatta korábbi álláspontját, és kétoldalú tárgyalásokra szólította fel a magyar és román felet. Mivel a magyarok és románok között 1940. augusztus 16-án Turnu-Severinben kezdődött tárgyalások nem vezettek eredményre, ezért a fegyveres konfliktus elkerülése érdekében a Führer német-olasz döntőbíráskodást javasolt, amit a magyar kormány egyhangúlag, a román pedig gyenge szó többséggel fogadott el. A második bécsi döntés (1940. augusztus 30-án) értelmében Magyarország 43 ezer km²-nyi területet kapott vissza 2,5 millió lakossal. Hazánk visszaszerezte a Székelyföldet és Erdély északi részét. Az 1941-es magyar népszámlálás szerint a lakosság 52%-a magyar, 38%-a román, s 10%-a német, míg az 1930-as román statisztika szerint 49%-a román, 38%-a magyar, s 13%-a német volt. Ugyanakkor a Dél-Erdélyben maradt magyarok száma elérte a 400 ezer főt.⁶

A magyar területi gyarapodás utolsó állomását a Délvidék területének visszaszerzése jelentette. A hitleri Németország Magyarországgal közösen 1941 áprilisában lerohanta Jugoszláviát. A katonai részvételért cserébe hazánk visszakapta Bácskát, a baranyai háromszöget és Muraközt, összesen 11 ezer km²-nyi területet. A Bánság jugoszláv része, amelyet Hitler eredetileg ugyancsak Magyarországnak ígért közvetlen német katonai igazgatás alá került. A visszakerült részek összesen 1 millió 30 ezer fős lakosságából a magyar adatok szerint a magyarok részaránya 39%, a

németeké 19%-ot, a szerbeké 16%-ot tett ki. A jugoszláv népszámlálás szerint viszont a magyarok hányada csak 30%-ot ért el, míg a délszlávoké együttesen meghaladta a 43%-ot.⁷

1. térkép: Magyarország területi gyarapodása 1938 és 1941 között
Map 1.: Territorial enlargement of Hungary between 1938 and 1941

Forrás: Köztes-Európa Térképgyűjtemény. Erdélyi Magyar Adatbank
 In: <http://terkeptar.transindex.ro/legbelso.php?nev=224> Letöltve: 2019. március 11.

Egyetértünk Kaposi Zoltán azon állításával, hogy a visszacsatolt határon túli területek igénybevétele és beillesztése a magyar gazdasági rendszerbe rendkívül nehéz feladatnak bizonyult. Történtek ugyan lépések a magyar közigazgatás kiépítésére, a nyelvi kérdések rendezésére, a munkaerő megszervezésére, a gyárak és üzemek termelésének a trianoni Magyarország felé fordítására, de nyilvánvaló volt, hogy az eltelt 20 esztendő alatt mind a hagyományos munkakapcsolatok, mind a kereskedelmi rendszerek oly nagy mértékben megváltoztak, hogy igen hosszú időre lett volna szükség ahhoz, hogy a visszacsatolt területek újra szerves rendszert képezzenek Magyarországgal. Erre viszont a második világháború kitörése miatt nem volt lehetőség.⁸

A visszacsatolt területek ásványkincsekben nem voltak túlságosan gazdagok, jóllehet a területi változások következtében néhány fontos nyersanyagból (pl. fa, só) a behozatal teljesen megszűnt vagy minimálisra csökkent. Ugyanakkor a szén- és érckészlet jelentős része, valamint a legnagyobb kőolaj- és földgázmezők, sóbányák Romániánál maradtak

(Resica-Anina, Petrozsény, Medgyes, Kissármás, Marosújvár). Észak-Erdélyben Nagybánya, Felsőbánya és Borkut arany-, ezüst-, réz és ólom-bányái, Aknasugatag és Désakna sóbányái és néhány kisebb szénbánya (Kiskeresztes, Bodonos) jelentették a Magyarországhoz kerülő bányászatot. Az ipari kapacitások túlnyomó többsége is a dél-erdélyi energiaforrások közelébe települt, északon csak néhány kisebb ipari vállalat működött csupán. A Felvidék legfontosabb nyersanyagforrása a fa volt, az ásványkincsek közül pedig vasérc fordult itt elő nagy mennyiségben.⁹

A mezőgazdasági termőterület (erdő nélkül) a területi változások következtében 13 142 ezer kh-ról 21 987 ezer kh-ra nőtt. Hangsúlyoznunk kell, hogy a visszacsatolt részek lakossága a trianoni országhoz képest sokkal nagyobb arányban foglalkozott mezőgazdasággal, ezért ezek a területek ipari késztermékekből is behozatalra szorultak. Az agrárágazat természetföldrajzi feltételeit tekintve a kivételt Délvidék jelentette, ahol a Kárpát-medence legjobb minőségű gabonatermő területei találhatóak. A németek azonban az 1941 májusában megkötött egyezmény alapján a délvidéki mezőgazdasági termelés teljes feleslegét lefoglalták.¹⁰ Mindezek a körülmények jelentős mértékben meghatározták a magyar agrártermelés alakulását a második világháború éveiben.

A második világháború alatt a mezőgazdaságban – a többi gazdasági ágazathoz hasonlóan – központi szerepet játszott a tervezés. A magyar kormány arra törekedett, hogy a mezőgazdasági termelés folyamatos maradjon, s ne essen vissza. A hadsereg és a lakosság ellátása érdekében apparátust építettek ki a terményfelesleg elvonására. A beszolgáltatási rendszer a termelés visszaesésének megakadályozását szolgálta. A kormányzat a lakosság és a hadsereg ellátását egészen a német megszállásig (1944. március 19.) aránylag sikeresen biztosította. Az agrártermelés az időjárási viszonyoknak megfelelően erősen ingadozott.¹¹ 1939-ben az átlagosnál jobb volt a termés, de 1940-ben és 1942-ben kimondottan kedvezőtlen volt az időjárás. 1941-ben, 1943-ban és 1944-ben átlagos termést takarítottak be. Az eredmények – összehasonlítva az első világháború terméseredményeivel – kedvezőbbek voltak. A terménymennyiség csak annyiban csökkent, amennyiben a háborús évek során érvényesült a kormányzat vetésszerkezet módosítására irányuló törekvése (ipari és olajnövények vetésterületének növelése). A mezőgazdaságban többnyire a német igényeket sem sikerült kielégíteni, vagy ha igen, akkor némileg csökkentek a hazai fejadagok.¹²

Ugyanez érvényes az állattenyésztésre is. Az állatállomány a háború éveiben, 1942-ig nőtt, de később is nagyobb volt, mint az 1920–30-as években. Az állatállomány kedvező alakulásában szerepet játszott a kedvező takarmánytermékek mellett a háború következtében kibontakozott

konjunktúra. Az inflációtól való félelmükben a nagybirtokosok és a gazdag parasztok állatokba fektették a pénzüket, mivel más beruházásra alig volt lehetőség. A lakosság és a hadsereg ellátását tehát biztosították, itt is főleg a német igények teljesítése okozott gondot.¹³

**1. táblázat: Állatállomány alakulása a trianoni Magyarországon, 1940–1944
(ezer darabban kifejezve)**

Table 1.: Hungary (Trianon area): livestock holdings 1940–1944 (thousand head)

	1940	1941	1942	1943	1944
Ló	865	844	900	...	783
Szarvasmarha	2068	2049	2365	....	...
Sertés	4390	3949	4670	...	...
Juh	1510	1254	1708	...	...

Forrás: Radice, Edward Albert (1986): Agriculture and Food. In: The Economic History of Eastern Europe 1919–1975 (Ed. M. C. Kaser–E. A. Radice). Vol. II. Clarendon. Oxford. 384. old.

Erőteljesen érvényesült az állami beavatkozás az ár- és a bérstruktúra szabályozásában. Az árszerkezet megfelelő irányú és mértékű módosításával ugyanis befolyásolni tudták a gazdasági eredményeket. A kormányzat fő törekvése a mezőgazdaság jövedelemtermelő képességének biztosítása volt. Ezt a célt többszöri ár- és bérszabályozással sikerült elérni. 1943-ig elkerülték az agráröllő szélesebbre nyílását, de 1944-ben a mezőgazdaság számára kedvezőtlen helyzet alakult ki: az ipari termékek árarányai meghaladták a mezőgazdaságiakét.¹⁴

A második világháború időszakában a polgári lakosság mellett a hadsereg ellátásáról is gondoskodni kellett. A széles belső piac kedvező hatást gyakorolt az agrárszektor fejlődésére. A gabonafélék vetésterülete ugyan 1942-ig folyamatosan csökkent, ám a könnyen tárolható hüvelyesek vetésterülete 1943-ban az 1931–38-as évekhez viszonyítva megháromszorozódott. Ennél is gyorsabb ütemben növekedett egyes ipari növények (napraforgó, len, kender) vetésterülete.¹⁵ Pozitív fejleményként értékelhető a magyar mezőgazdaság tízéves fejlesztési programját szolgáló 1942. évi törvény, amely összesen 1 milliárd pengőt irányzott elő agrárberuházásokra. A program komplex módon felölelte a mezőgazdaság teljes termelését és a hozzá kapcsolódó területeket is (oktatás, kísérleti tevékenység, mintagazdaságok létesítése, termelőknek nyújtott kedvezmények, talajjavítás, mezőgazdasági termékek feldolgozása, tagosítás és értékesítés megszervezése).¹⁶

**2. táblázat: Gabonafélék termelése a trianoni Magyarországon, 1940–1944
(ezer tonnában kifejezve)**

Table 2.: Hungary (Trianon area): crop production 1940–1944 (thousand head)

	1934– 1938 közötti idő- szak átlaga	1940	1941	1942	1943	1944
Búza	2218	1819	1886	1703	2279	2319
Rozs	697	597	560	513	669	646
Árpa	608	551	603	511	705	679
Zab	270	319	339	279	352	318
Kukorica	2306	2379	2120	1804	1821	2636
Alapvető gabona- félék	6099	5665	5194	4455	5251	6219
Burgonya	2137	2372	2120	1804	1821	2636
Cukorrépa	960	1168	906	738	726	1136

Forrás: Radice, Edward Albert (1986): Agriculture and Food. In: The Economic History of Eastern Europe 1919–1975 (Ed. M. C. Kaser–E. A. Radice). Vol. II. Clarendon. Oxford. 383. old.

Az állami beavatkozás a mezőgazdaságban a terményforgalmazás és a beszolgáltatási rendszeren keresztül is érvényesült. Az állam már a gazdasági válság óta beavatkozott az agrártermékek értékesítésébe az értékesítési monopolszervezetek („egykezek”)¹⁷ kialakításával. Ezek a szervezetek a világháború előtt csak a mezőgazdasági termékek kivitelét bonyolították le. Az egykezek intézményét 1939-ben terjesztették ki a belföldi értékesítésre is.¹⁸ A belföldi mezőgazdasági termékek kizárólagos értékesítésével foglalkozó „egykezek” rendszere a világháború első két évében elegendőnek bizonyult, az állam rendelkezett a termékfölslegekkel, s gondoskodott a lakosság ellátásáról és a kivitelről.

1942-ben új beszolgáltatási rendszert léptettek életbe, melyet Jurcsek Béla államtitkárról neveztek el. A Jurcsek-rendszerben a szántóterület holdankénti tiszta jövedelmének minden aranykoronája után 50 egységnyi terméket kellett beszolgáltatni. Ennek egy része kötött (10 egységnyi kenyérgabona, 10 egységnyi zsír), más része (30 egység) szabadon választható volt. A rendszer hozzájárult a mezőgazdaság termelési szerkezetének módosulásához és a gazdaságokat a termelés bővítésére ösztönözte.¹⁹ Az intézkedés következtében a kis- és törpegazdaságok körében az állattenyésztés szerepe megnőtt, miközben a műveletlenül hagyott földterületek aránya csökkent. A rendszer végső soron a nagybirtoknak kedvezett, mert azok hozamai a háborús viszonyok között is mintegy 30%-kal haladták meg a parasztgazdaságokét és ezt a hozamkülönbséget a rendszer figyelmen kívül hagyta.²⁰

A beszolgáltatási rendszer mellett a kormány által felállított értékesítési központok is a mindenkori terményfelesleg feletti rendelkezés eszközei voltak. Ezekben csak a nagy kereskedelmi társaságok és a legnagyobb magán tőkésvállalatok vehettek részt, melyek monopolizálták a terményértékesítést. Ez a rendszer mindaddig zavartalanul működött, amíg a fegyveres harcok el nem érték Magyarország területét.²¹

A lakosság élelmezését szolgálta a jegyrendszer fokozatos bevezetése. 1940 áprilisában országosan bevezették a jegyrendszert a cukor és Budapesten a zsír elosztására (a fővárosban havi 1 kg, a törvényhatósági városokban 0,5 kg, másutt 300 g cukor és heti 24 dkg zsír volt a juttatás, amit hamarosan 20 dkg-ra csökkentettek. 1941 elején kormányrendelettel tiltották meg a háztartásokban az élelmiszer felhalmozását (nem őstermelő maximum 25 kiló lisztet, 2 kiló szárazfőzelék-félét, 3 kiló zsiradékot és szalonnát tarthatott). Márciusban Budapesten tovább csökkentették (16 dekára) a heti zsiradagot. Április 15-én a háztartásokban tartható élelmiszerek mennyiségét 50%-kal csökkentették. Ezzel párhuzamosan megtiltották a 100 kiló alatti sertések levágását. A Délvidék visszacsatolása sem enyhítette az élelmiszer-ellátási nehézségeket, mivel egy német-magyar államközi szerződésben Magyarország kötelezte magát a bácskai élelmiszerfelesleg exportálására. Budapesten 1941 szeptemberében a liszt-, kenyér- és tésztafélékre is bevezették a jegyrendszert, majd decemberben a vendéglátóipar számára is előírták, hogy csak zsírjegyek leadása ellenében szolgálhatnak ki vendégeket.²²

A kormányzatnak a polgári lakosság és a hadsereg szükségletei mellett biztosítania kellett a németországi kivitelhez szükséges termékennyiséget is. Ez utóbbi rendszeres vita tárgya volt a magyar–német kereskedelmi tárgyalásokon. A magyar fél sérelmezte, hogy a németek nem teljesítették az iparcikkek szállítására vonatkozó kötelezettségeiket és nem fizettek a mezőgazdasági kivitelért. A németek viszont azzal érveltek, hogy Magyarországon nagyon jó az élelmiszerhelyzet, ezért tovább kell növelni a mezőgazdasági termékek Harmadik Birodalomba történő kivitelét. Megjegyzendő, hogy hazánk már az 1941-ben megkötött kereskedelmi egyezményben vállalta, hogy búza- és rozsfőlöslegei felét, kukoricafőlöslegének 80%-át, s teljes olajosmagfőlöslegét Németországba szállítja.²³ A hazai és nemzetközi szakirodalom véleménye alapján megállapítható, hogy hazánk nem tudott eleget tenni a német követeléseknek. Ránki György történész szerint Magyarország az ország német megszállásáig összesen 900 ezer tonna gabonát szállított Németországnak, amely lényegesen kevesebb volt, mint a 30-as években.²⁴ Nyilvánvaló, hogy az 1940. és 1942. évi kifejezetten rossz termés miatt a német igényeket csak a polgári lakosság és a magyar hadsereg élelmiszer-fogyasztásának drasztikus csökkentésével lehetett volna biztosítani.

Összességében véve elmondható, hogy az agrártermelést tekintve az 1943-as év számít fordulópontnak, addig néhány termék esetében legalább a szinten tartás látszik az adatokból. 1944-től kezdve a mezőgazdaság dezorganizálódott és az erőteljes kibocsátáscsökkenés szinte minden téren jelentkezett.²⁵

A második világháború időszakában az ország német megszállásáig (1944. március 19.) kedvezően alakult a hazai gyáripár fejlődése. A hazai ipár fejlődésében kulcsfontosságú szerepet játszott a Darányi Kálmán miniszterelnök által 1938. március 12-én meghirdetett győri program. A kormány öt évre szóló 1 milliárd pengős beruházási programot kívánt megvalósítani, amiből 600 millió pengő közvetlen katonai célokat szolgált, a további 400 milliónak valamivel több mint felét (210) a közlekedési rendszer fejlesztésére irányozták elő. A program 60%-át egyszeri vagyonadó, 40%-át pedig az állam által felveendő kölcsön finanszírozta. Megjegyzendő, hogy az 1930-as években a magyar gazdaság belső tőkefelhalmozása 180 millió pengő körül alakult, ezért az 1 milliárd pengő összegű katonai és infrastrukturális fejlesztési célokat szolgáló beruházás már a második világháború kitörése előtt elősegítette a magyar gazdaság fellendülését.²⁶

A győri programot eredetileg öt évre tervezték, de gyakorlatilag két év alatt, 1940. augusztus 1-jéig végrehajtották. A haderő és a katonai célokat szolgáló infrastrukturális fejlesztések konjunktúrát eredményeztek az iparban. A termelés volumene 1939 nyarán már 22%-kal haladta meg az előző évit. Az ipari foglalkoztatottság 1940 nyarán elérte a 845 000 főt. A hadiipar részesedése az ország teljes ipari termeléséből 1939-ben 7,5%, 1940-ben pedig már 9,1% volt. A nehéziparra vetítve ez a részesedés elérte a 11,2%-át. A hadiiparban az erőteljesen foglalkoztatott iparágak közül a vas- és fém-, valamint a gépipar szerepe volt meghatározó. Ezen nehézipari ágazatok részesedésüket a harc- és gépjárműgyártás területén 1940-ben 40%-ra növelték.²⁷

Az állam háborús kiadásai, melyek beruházás és megrendelés formájában jutottak az iparnak, az 1938–1939 közötti időszakban összesen 16 milliárd pengőt tettek ki. Ez a nemzeti jövedelem 22%-át kötötte le. A győri program eredményeként a gyáripárban soha nem tapasztalt fellendülésre került sor.²⁸

A Szovjetunió elleni háború (1941. június 22.) következtében Magyarországon újabb hadiipari konjunktúra bontakozott ki.

3. táblázat: A gyáripari termelés háborús növekedése
Table 3.: The growth of industrial war output

Év	A gyáripari termelés növekedési indexe
1938	100
1939	121
1940	133
1941	130
1942	135
1943	142

Forrás: Csikós-Nagy Béla (1996): A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulmányok az ezredforduló küszöbén. Akadémiai Kiadó. Budapest. 100. old.

Az alumínium szerepe nemcsak a repülőgépgyártásban volt fontos, hanem ötvöző és helyettesítő anyagként is nagy mennyiségben alkalmazták. Német részről szorgalmazták az alumíniumgyártáshoz szükséges hazai bauxit kitermelésének növelését és Harmadik Birodalom részére történő szállítását. A viszonylag gyorsan felfutó, 1938-ban 500 ezer tonna kitermelt érc jelentős részét Németországban dolgozták fel. A háború alatt a kitermelés megkétszereződött, s 1943-ban elérte az 1 millió tonnát. A kitermelt érc 90%-át (900 ezer tonnát) Németországba szállították.²⁹ 1939-ben Magyarország évente 10 ezer tonna alumínium gyártására elegendő kapacitással rendelkezett. A csepeli Weiss Manfréd alumíniumkohó kapacitása 1939-ban évi 3000 tonna, 1940-ben pedig 3200 tonna volt, amely fedezte a hazai szükségleteket. 1941-től a hazai alumíniumgyártás gyors ütemben növekedett és 1944-ben elérte a 13 200 tonnát. Ez utóbbi mennyiség elegendő volt a magyar hadiipar és repülőgépgyártás szükségleteinek biztosítására is.

A feldolgozóipari kapacitás növekedése következtében a magyar alumínium termelés jelentősen emelkedett a háborús évek alatt, de ennek eredményeként a bauxitkivitel a németek rosszallása közepette 1943-tól csökkent.³⁰

4. táblázat: Bauxit- és alumíniumtermelés és -export (tonna)
Table 4.: Bauxite and aluminium production and export (tons)

	1941	1942	1943	1944
Bauxittermelés	823 410	988 550	1 000 130	760 240
Alumíniumtermelés	4 770	5 610	8 910	9 870
Bauxitexport	–	1 029 000	896 881	692 270

Forrás: Dombrády Lóránd (2003): A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Petit Real Könyvkiadó. Budapest. 165. old.

Jóllehet a régió országaiban található mangánérc-lelőhelyek nem biztosították teljes mértékben az acélgyártáshoz szükséges mennyiséget, Magyarország mangántermelése egészen 1944-ig folyamatosan növekedett.³¹ A kitermelt mangánérc nagy részét Németországba szállították.

5. táblázat: Mangánérc- és magnezit termelése 1940–1944 között (tonna)
Table 5.: Manganese ore and magnesite production between 1940 and 1944 (tons)

Megnevezés	1940	1941	1942	1943	1944
Mangánérc	313 00	22 800	20 400	24 200	37 200
Magnezit	250 00	25 300	27 300	18 400	13 200

Forrás: Dombrády Lóránd (2003): A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Petit Real Könyvkiadó Budapest. 164. old.

A bauxithoz hasonlóan stratégiai jelentőségű volt a hazai kőolaj. A németek az olajtermelés fokozására és a termelt mennyiség minél nagyobb részének átadására is rá akarták kényszeríteni a magyar kormányt. Emellett nyomást gyakoroltak a magyarországi olajkutatók jogainak megszerzése érdekében. A Wintershall A. G. az Alföld délkeleti részén, két olasz–német társaság pedig Kárpátalján, illetve a Muraközben kapta meg az olajkutató jogát.³²

A magyar kőolajipar fejlődésében fontos szerepet játszott a Balatontól délnyugatra elhelyezkedő Lisper térsége, ahol a MAORT irányítása alatt indult meg a kitermelés. A második világháború alatt korszerűsítették a Shell Kőolaj Rt. Csepel-szigeten található kőolajfinomítóját, bővítették a kenőolaj előállítására szakosodott almásfüzitői üzemet és az állami tulajdonú péti finomító kapacitását is növelték. Tervek készültek a MAORT részéről Lisper térségében egy kőolajfinomító és egy csővezeték építésére is. Az elképzelés szerint a Lisper és Budapest között megépített csővezetéken keresztül évi 1 millió tonna kőolajat szállítottak volna. Végül a tervezett beruházás nem valósult meg.³³

6. táblázat: Nyersolajtermelés és nyersolaj, illetve származékainak kivitele
Table 6.: Output of crude oil and export of crude oil and oil-products

Év	Nyersolajtermelés	Nyersolaj és származékainak kivitele
	tonna	
1938	42 797	Nincs adat
1939	143 793	
1940	253 453	
1941	422 200	
1942	665 000	325 582
1943	838 700	458 753
1944	624 600	481 252

Forrás: Dombrády Lóránd (2003): A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Petit Real Könyvkiadó. Budapest. 167. old.

Megjegyzendő, hogy az 1944. évi nyersolajtermelés a rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint (1944. január–október) az előző évihez viszonyítva a légitámadások ellenére sem csökkent, sőt, december végéig elérte és valószínűleg meg is haladta az 1943. évi mennyiséget. Az egyes hónapokban a kiszállított mennyiség 150 ezer tonna is volt.³⁴

A magyar hadiipari kapacitások lefoglalásának fontos formáját képezte a német hadsereg számára végzett bérmunka rendszere, mely eleinte – részben német szabadalmak, tervek alapján – főleg a könnyűfegyver és lőszergyártás fejlesztési célját szolgálta. 1941-ben 130, 1942-ben 580, 1944 tavaszán 825 millió pengőre emelkedett a német bérmunkarendszer magyar kormány által biztosított hitelkerete.³⁵ A legnagyobb magyarországi gépgyárak (Weiss Manfréd Művek, Vadásztölténygyár, Fegyvergyár, Láng Gépgyár, Győri Vagongyár, Ganz és MÁVAG) állami megrendeléseket kaptak. Az állami beruházási program összege 1942-ben elérte a 4,5 milliárd pengőt, amelyből 1941 végéig 2,3 milliárdot ténylegesen el is költöttek.³⁶ A bérmunkarendszerben kiemelt fontosságú volt a német–magyar repülőgépgyártási program. Az 1941 őszen aláírt megállapodás szerint a Messerschmitt-programban a Győri Magyar Waggon- és Gépgyár mellett a csepeli Weiss Manfréd Művek vett részt. Az eredeti elképzelés az volt, hogy a két legnagyobb magyar hadiipari vállalat bevonásával kiépítik a hazai repülőgépipart, havi 50 db. Me (109s) és 50 db. (Me 210) repülőgép, valamint 700 db. Daimler Benz repülőgépmotor gyártására.³⁷ A Weiss Manfréd Művek és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 6 millió pengő alaptőkével megalapította a Dunai Repülőgépgyár Rt.-t, ahol 1943 végétől megkezdődött a vadászgépek sorozatgyártása. A motorok gyártására a Weiss Manfréd Motorgyár vállalkozott. A Me 109, illetve Me 210 sárkányok gyártását és a gépek összeszerelését a Weiss Manfréd és a Dunai Repülőgépgyár Rt. végezte. A győri Waggon- és Gépgyár repülőgépzeme a Me 109 sárkányok gyártására és összeszerelésére vállalkozott. A gyárak állami hitelekkel bővítették gyártási kapacitásukat és az alvállalkozók széles körét vonták be, hogy függetlenítsék magukat a német szállításoktól és a terv szerint áttérjenek a magyar gyártásra.³⁸

Dombrády Lóránt–Germuska Pál–Kovács Géza Péter és Kovács Vilmos: A magyar hadiipar történetéről írt monográfiájukban hangsúlyozzák, hogy a német partnerüzemek kezdettől fogva nem tudták teljesíteni vállalt kötelezettségeiket. A gyártás megkezdése és felfuttatása késedelmet szenvedett a rajzok, az idomszerek, szerszámok és alkatrészek késedelmes szállítása miatt. Nem érkezett meg a vadászgépekhez ígért német fegyverzet sem, amely hátráltatta a sorozatgyártás felfuttatását. A gyártási feltételek 1943-ban és később sem javultak, a gyártás sohasem érte el a kívánt mennyiséget. A határidők megállapítása és betartásának követelése megalapozatlan volt. A gyárak 1944. március 31-ig 125 darab Me 210-est és 141 darab

Me 109-est adtak át.³⁹ 1944. április elejétől a szövetségesek Magyarország ellen indított légitámadásai néhány hónap alatt súlyos károkat okoztak a csepei, szigetszentmiklósi és győri üzemekben, ezért a repülőgépgyártás 1944 tavaszától folyamatosan csökkent.

7. Repülőgépgyártás Magyarországon 1942 és 1944 között (darab)

Table 7.: Aircraft production in Hungary 1942–1944 (head)

	1942	1943	1944
Me 109	1	80	367
Me 210	1	57	215
Messerschmitt program keretében	2	137	582
Héjja vadászgép	4	130	106
Szállító és gyakorló gépek	...	...	85

Forrás: Radice, Edward Albert (1986): *Industry*. In: *The Economic History of Eastern Europe 1919–1975* (Ed. M. C. Kaser–E.–A. Radice). Vol. II. Clarendon. Oxford. 437. old.

A második világháború éveiben a hadiipari termelés és gépgyártás felendülését mutatja, hogy 1938-hoz képest a nehéziparban foglalkoztatott munkások száma 1943 végére megháromszorozódott: a háború előtti 47 800 főről 136 200 főre emelkedett.⁴⁰ A háború éveiben dinamikusan nőtt hazánk ipari termelése. A magyar kormány még közvetlenül a háború előtt, 1938 márciusában közel 1 milliárd pengős beruházási programot dolgozott ki, amely 1939–40-ben valamennyi iparágra kiterjedő konjunktúrát eredményezett. 1940-ben a gyáripar 32%-kal termelt többet, mint két évvel korábban. 1941-től a gazdasági fellendülés megtört; az ipari termelés egésze és a növekedés egyoldalúvá vált. Míg a nehézipar gyors ütemben növekedett (1943-ban a gépipar termelése 150%-kal, a vas- és fémiparé pedig 50%-kal haladta meg az 1938. évi szintet), addig a könnyűipari ágazatok termelése – a bőr, textil és papíriparé – mintegy 25–30%-kal csökkent.⁴¹ A fogyasztási iparágakat 1940 közepétől általános nyersanyag- és energiakorlátozások sújtották. A műselyem termelése pedig nem tudta ellensúlyozni a textilipar általános hanyatlását. A textiliparban foglalkoztatott munkaerő létszáma a háború előtti 75 500 főről 1943-ra 69 200 főre csökkent. Az egyetlen könnyűipari ágazat, amely a háború éveiben is tovább tudta növelni kapacitását a konzervipar volt. Mindez szoros összefüggésben állt a háborúval és a hadiellátás megszervezésével. Az építőipar 1940–41-ig jelentős megrendeléseket kapott a győri program infrastrukturális beruházásai révén (út, híd, vasútépítések), részben a háborúra való készülődés miatt (óvóhelyek, kaszárnyák, hadiüzemek építése és bővítése). 1941-től a fokozódó nyersanyag-, energia- és munkaerőhiány miatt az ágazat kibocsátása visszaesett.⁴²

1938 és 1943 között az ipari termelés változatlan áron számolva 37,5%-kal termelt többet, mint az 1920–30-as években. A legnagyobb mértékben a nehézipari ágazatok növelték termelésüket. A széntermelés 9,3 millióról 12,7 millió tonnára nőtt, a vastermelés 335 ezer tonnát ért el és 20%-kal nőtt az acélgyártás is.⁴³

3. Konklúzió

Összegezve megállapítható, hogy a második világháború idején a hadigazdálkodás és a gyáripar termelésének növekedése a nemzetgazdaság egész szerkezetében módosulásokat eredményezett. A haditermelés fennállása a kisipart is érintette, bár növekedése jelentősen elmaradt a nagyipar mögött. Ennek következtében részesedése az ipari termelésből 1940-ben 25,2%-ra csökkent (1930-ban még 28,4% volt, de jóval kisebb termelési bázison). Végül jelentős eltolódás következett be a nemzetgazdaság két ága, az ipar és a mezőgazdaság között. 1939-re az ipar részesedése a nemzeti jövedelemből 37,5% volt (1929–1930-ban még 31,1%).⁴⁴

Kétségtelenül igaz az a megállapítás, hogy a második világháború éveiben a fogyasztási iparágak termelése a polgári célú fogyasztás drasztikus korlátozása és az általános nyersanyaghiány miatt csökkent, ugyanakkor a háborús erőfeszítések eredményeként gyors fejlődés következett be a magyar hadiiparban. Az állami beruházásoknak a hadimegrendeléseknek köszönhetően új kapacitások épültek ki számos nehézipari ágazatban (vasfém- és gépipar). Mindezek a tényezők hozzájárultak a hazai gazdaság teljesítményének és a foglalkoztatottságnak a növekedéséhez. Ugyanakkor a világháború utolsó nyolc hónapja alatt hazánk hadszíntérré vált és az 1939 és 1943 közötti időszakban létesített ipari kapacitások nagy része elpusztult, ezért 1945 tavaszán az ipari termelés az 1938. évi szint alig 25–30 százalékát tette ki. Az anyagi javakban és emberéletekben bekövetkezett veszteségek döntő mértékben meghatározták Magyarország második világháború utáni gazdasági fejlődésének lehetőségeit.

JEGYZETEK/NOTES

1. Ennek diplomáciatörténetét lásd Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2018): A Horthy-korszak külpolitikája 5. kötet: A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2019): A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940–1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

2. Rab Virág: A mezőgazdaság a háborús korszakban (1939–1945). In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyi-től a Széchenyi tervig. JATE Press Szegedi Egyetem Kiadó. Szeged. 135. old.
3. Honvári János (2005): Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig. Aula Kiadó. Budapest. 81–82 old.
4. Gulyás László (2016): 158. old.
5. Gulyás (2016): 182–193. old.
6. Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. 246. old.
7. Romsics (1999): 249. old.
8. Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs 320. old.
9. Honvári (2005): 83. old.
10. Honvári (2005): 83. old.
11. Rab (2011): 136. old.
12. Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 106–107. old.
13. Gunst (2006): 107. old.
14. Rab (2009): 136. old.
15. Berend T. Iván–Szuhay Miklós (1975): A tőkés gazdaság története Magyarországon. (1848–1944). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 309. old.
16. Honvári (2005): 87. old.
17. A legfontosabb állami tulajdonú értékesítési szervezetek közé tartozott a Hangya Szövetkezet és a Futura Rt.
18. Rab (2009): 136 old.
19. Rab (2009): 136. old.
20. Gunst (2006): 111–112. old.
21. Gunst (2006): 112. old.
22. Ungváry Krisztián (2012): A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944. Jelenkor Kiadó. Pécs–Budapest–OSZK. 396–397. old.
23. Gunst (2006): 113–114. old.
24. Ránki György (1990): A II. világháború gazdaságtörténete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 296. old.
25. Kaposi (2002): 321. old.
26. Csikós-Nagy Béla (1996): A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredforduló küszöbén. Akadémiai Kiadó. Budapest. 100. old.
27. Dombrády Lóránd–Germuska Pál–Kovács Géza Péter–Kovács Vilmos (2016): A magyar hadiipar története. A kezdetektől napjainkig, 1880–2015. Zrínyi Kiadó. Budapest. 143. old.
28. Csikós-Nagy (1996): 100. old.
29. Berend T. Iván–Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Atdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 572–573. old.

30. Dombrády (2003): 165. old.
31. Radice, Edward Albert: Energy and Materials. In. Kaser, Michael C.–Radice, Edward A. (ed.) (1986): The Economic History of Eastern Europe 1919-Vol. II. Clarendon. Oxford. 405. old.
32. Dombrády (2003): 166. old.
33. Radice, Edward Albert: The Development of Industry. In. Kaser, Michael C.–Radice, Edward A. (ed.) (1986): The Economic History of Eastern Europe 1919–1975. Vol. II. Clarendon. Oxford. 436. old.
34. Dombrády (2003): 172. old.
35. Berend–Ránki (1976): 575. old.
36. Honvári (2005). 86. old.
37. Radice (1986): 437. old.
38. Dombrády–Germuska–Kovács–Kovács (2016): 174. old.
39. Dombrády–Germuska–Kovács–Kovács (2016): 175. old.
40. Radice (1986): 438. old.
41. Iván T. Berend–György, Ránki: Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914–1980. In. Unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V. (1987): Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Klett-Clotta. Band 6. Stuttgart. 819. old.
42. Honvári (2005): 87. old.
43. Gunst (2006): 115. old.
44. Gunst (2006): 116. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Berend T. Iván–Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Atdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Berend T. Iván–Szuhay Miklós (1975): A tőkés gazdaság története Magyarországon. (1848–1944). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Cornelius, Deborah S. (2015): Kutyaszorítóban. Magyarország és a II. világháború. Rubicon-Könyvek. Budapest.
- Csikós – Nagy Béla (1996): A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulmányok az ezredforduló küszöbén. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Dombrády Lóránd (2003): A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Petit Real Könyvkiadó. Budapest.
- Dombrády Lóránd–Germuska Pál–Kovács Géza Péter–Kovács Vilmos (2016): A magyar hadiipar története. A kezdetektől napjainkig, 1880–2015. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2018): A Horthy-korszak külpolitikája 5. kötet: A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

- Gulyás László (2019): A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940–1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Honvári János (2005): Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszer-váltásig. Aula Kiadó. Budapest.
- Iván T. Berend–György, Ránki: Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914–1980. In. Unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V. (1987): Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Klett-Clotta. Band 6. Stuttgart.
- Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
- Rab Virág: A mezőgazdaság a háborús korszakban (1945–1989). In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenytől a Széchenyi tervig. JATE Press Szegedi Egyetem Kiadó. Szeged.
- Radice, Edward Albert: Energy and Materials. In. Kaser, Michael C.–Radice, Edward A. (ed.) (1986): The Economic History of Eastern Europe 1919–1975 Vol. II. Clarendon. Oxford. 398–415. old.
- Radice, Edward Albert: The Development of Industry. In. Kaser, Michael C.–Radice, Edward A. (ed.) (1986): The Economic History of Eastern Europe 1919–1975. Vol. II. Clarendon. Oxford.
- Ránki György (1990): A II. világháború gazdaságtörténete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. Ungváry Krisztián (2012): A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944. Jelenkor Kiadó. Pécs–Budapest–OSZK.

NYÁRI Gábor

**tudományos munkatárs
Magyarságkutató Intézet, Budapest**

**research fellow
Institute of Hungarian Research, Pécs, Hungary
email: nyari.gabor@mki.gov.hu**

A HORTHY-KORSZAK SZELLEMISSÉGÉNEK TOVÁBBÉLÉSE AZ EMIGRÁCIÓBAN

THE SURVIVAL OF HORTHY ERA'S ETHOS IN EXILE

ABSTRACT

The last phase of World War II brought an end a quarter-century period in Hungary. The end of the Horthy Era was more than a simple change in the Hungarian political system. The German and Soviet occupation, followed by the formation of Communist dictatorship after a short democratic transition, implied the temporary cessation of the thousand-year-old Hungarian state.

Around one million Hungarian citizens were beyond the western borders of the country, whom 250 000 decided to emigrate to the West, in 1945. Most of them were intellectuals such as military officers, civil servants, teachers, clericals, who have been a key base of the civil society, political and institutional system of the Horthy era. The majority of this group owed conservative values, therefore, they were afraid of retaliation because of their worldviews and any previous works. These reasons were the major causes of their life-changing decision, the emigration. In this study, I try to find out, how could survived the Horthy era's Christian, conservative ethos in the emigrant groups and how has changed the image of the thousand-year-old Hungarian state among them.

Kulcsszavak: második világháború; emigráció; oktatás; Horthy-korszak; konzervativizmus; menekültek

Keynotes: World War II.; emigration; education; Horthy Era; conservatism; refugees

1. Bevezetés

A második világháború utolsó fázisa véget vetett a Magyarország történetében Horthy-korszaknak nevezett negyedszázados időszaknak. Ez több volt egyszerű korszak- vagy rendszerváltásnál; a német, majd a

szovjet megszállás, ezt követően pedig a kommunista diktatúra kialakulása egyben az ezeréves keresztény magyar állam végét is jelentette.

A világháború vége körülbelül 1 000 000 magyar állampolgárt ért az ország nyugati határain túl, akik közül 250 000-en maradtak az emigrációban. Ez a nagyszámú magyar csoport döntően értelmiségiekből – katonatisztek, hivatalnokok, pedagógusok, egyháziak – és családjaikból állt, olyan személyekből, akik a Horthy-korszak társadalmának legfontosabb bázisát adták, politikai- és intézményrendszerét működtették. Jelen tanulmány keretein belül annak igyekszem utánajárni, hogy az emigráns csoportokban – politikai, jogi értelemben és az identitás alakításának szempontjából kulcsfontosságú oktatás tekintetében – milyen módon élt tovább a Horthy-korszak keresztény, konzervatív szellemisége, illetve hogyan változtak az ezeréves magyar államiságról alkotott képek.

2. A Magyar Királyság megszűnése és Horthy-korszak politikai és társadalmi berendezkedésének leépítése

A Magyar Királyság megszűnése 1944. március 19-én kezdődött, amikor a Margarethe hadművelettel Németország megszállta Magyarországot, és bár a korszakot jelképező Horthy Miklós kormányzó a helyén maradt, hatalma jelentősen csökkent, az ország pedig a teljhatalommal felruházott Edmund Veessenmayer irányítása alatt szolgálta ki a német háborús érdekeket. Miután az ország hadszínterré vált, Horthy 1944. október 15-én sikertelenül próbált meg kiugrani a háborúból, a következő napon pedig a nyilas puccsal Szálasi Ferenc vette át a hatalmat. Bár a szovjet Vörös Hadsereg 1945 áprilisára kiűzte Magyarországról a német csapatokat, ezzel véget vetve a háborúnak, új megszállóként az ország területén maradt, és hiába kezdődött egy átmeneti demokratikus időszak, a szuverenitás nem állt helyre.

1946. február 1-jén az az évi I. törvény¹ alapján kiáltották ki a Magyar Köztársaságot, ezzel hivatalosan is megszüntetve a korábbi királysági államformát és annak hivatalit.² A rövid demokratikus átmenet után, 1949. augusztus 20-án lépett életbe a – magyar jogfejlődéstől teljesen idegen – sztálini típusú alkotmány, amely az államformát népköztársaságként határozta meg,³ ezzel formálisan is megteremtve az 1948 óta tartó kommunista diktatúrát.

Ugyanezen időszakban lezajlott a társadalom és intézményrendszerének átalakítása. Már a német megszállást követően – a zsidók gettósítása és deportálása mellett – megkezdődött a német szempontból nem kívánatos elemek eltávolítása, ami legnagyobb részt azokat a politikusokat érintette, akik a Horthy-korszak valamelyik parlamenti pártjának tagja-

ként élesen felléptek a németek ellen. Ez nem csak az ellenzéki, hanem sok kormánypárti politikus üldöztetését is jelentette, például letartóztatták és Mauthausenbe hurcolták Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, Kállay Miklós miniszterelnök pedig előbb a török követségre menekült, és a nyilas puccs után, feladva magát, került korábbi belügyminisztere mellé a koncentrációs táborba.⁴ Szálasi Ferenc hatalomra jutását követően az állam- és kormányfői posztot a magyar jogrendtől teljesen idegen módon egyesítve magát nemzetvezetőnek mondta ki.⁵

A háború után a magyar társadalom többsége sem szeretett volna visszatérni a királyság intézményéhez, ugyanakkor a megszállók tettek arról, hogy erre esély se legyen. 1945 tavaszán, még a háború vége előtt megindultak az internálások a szovjetek által ellenőrzött országrészen. Az első internáltak pedig a nyilasok mellett a korábbi hivatalnokok és politikusok voltak, akiknek egyetlen „bűnük” az volt, hogy a Horthy-korszak intézményrendszerében dolgoztak, tehát „reakciós elemeknek” számítottak. A Politikai Rendészeti Főosztály 1945. április 12-ig 8260 „fasisztát és reakcióst” vett őrizetbe, 1946 márciusáig további 35 000 főt tartóztatott le. 5642 fő ellen indult bírósági eljárás, 17 418 személyt internáltak, 9360 személyt rendőri felügyelet alá helyeztek.⁶ A Kis Újság már 1945. december 5-én közölte azt a rendelettervezetet, amely az 1946 elején indult B-listázások, tehát a hivatalnoki réteg további átalakításának alapjául szolgált.⁷ A rendvédelmi szervek tagjai sem érezhették magukat biztonságban, mivel az Ideiglenes Nemzeti Kormány – kommunista nyomásra – már 1945 májusában a Magyar Királyi Csendőrséget feloszlatta, megállapította kollektív bűnösségét,⁸ és intézkedett az egykori csendőrök igazoltatási eljárásáról.⁹

A Horthy-korszak kormánypártját (utolsó nevén Magyar Élet Pártja) szintén betiltották, egykori politikusai sem indulhattak az 1945-ös választáson. Mind a társadalom, mind a politikai rendszer változását jól mutatja, hogy az 1945-ös választás két legtöbb szavazatot kapó pártjának esete. A háború utáni első választáson győztes Független Kisgazdapárt 2 697 262 szavazatot kapott (57,03%), míg a második Szociáldemokrata Párt 823 260-at (17,41%).¹⁰ Ezzel szemben a Horthy-korszak utolsó, 1939-es választásán ugyanez a két párt a harmadik–negyedik helyen végzett, 569 054 (15,44%), illetve 126 237 (3,42%) szavazatot kapva.¹¹ Azt nem lehet megállapítani, hogy az arányváltozás milyen arányban köszönhető a politikai és jogi rendszer változásának, illetve a választók megváltozott véleményének, de az megállapítható, hogy a Horthy-korszakban megszokott politikai erőviszonyok teljesen átalakultak. Ez nem csak a szavazatarányok eloszlásán érhető tetten, hanem a pártstruktúra megváltozásán is: amellet, hogy betiltásra került a Horthy-korszak kor-

mánypártja és az attól jobbra álló szélsőséges pártok,¹² megjelent tényezőként a korábban betiltott szélsőbal, a Kommunista Párt.

A Horthy-korszak társadalmi rendszerének fontos elemét képezték továbbá az egyházak, illetve a részben ezekhez kapcsolódó oktatási rendszer. A keresztény egyházak teljes visszaszorítása, majd működésük állami felügyelet alá vonása a kommunisták hatalmának megerősödésével párhuzamosan zajlott, csúcspontján Mindszenty József hercegprímás koncepciójában való 1949. február 8-i életfogytiglani elítélésével.¹³ Az egyházi iskolák államosítása az 1948-as évben ment végbe.¹⁴ A két folyamat azért kulcsfontosságú mert a történelmi egyházaknak és az iskoláknak kiemelt szerepe van a társadalom véleményformálásában, identitásának kialakulásában. A hagyományosan konzervatív keresztény egyházak és az oktatási rendszer így a Horthy-korszak fontos tartópillérei voltak.

Alig öt év alatt, 1944. március 19-től 1949. augusztus 20-ig Magyarországon két, a teljes társadalmat és politikai életet érintő rendszerváltás zajlott le, amelyek következtében a Horthy-korszak keresztény, konzervatív királyságától eljutottunk a Rákosi-korszak kommunista népköztársaságáig. A folyamat részletesebb bemutatása a tanulmány témája szempontjából azért fontos, mert megfigyelhető, hogy a magyarországi eseményekre adott egyfajta válaszként erősödött egyre jobban a Horthy-korszak szellemisége a menekültek körében.

3. Az 1945-ös menekültek összetétele

Az 1945-ös menekültek vizsgálatánál először azt kell meghatározni, hogy hányan lehettek, és kik alkották ezt a csoportot. A menekültek számára vonatkozóan elsősorban becslések vannak. Borbándi Gyula szerint a menekültek száma meghaladta az 1 000 000 főt, akik között hadifoglyok, fegyveres hatóságok emberei, szovjetek elől menekülők, németek által elhurcoltak és kitelepítettek is voltak.¹⁵ Ugyancsak 1 000 000 körülire teszi a menekültek és koncentrációs táborból szabadulók számát Máday Béla a Magyar Vöröskereszt munkatársa, a szervezet tevékenységéről írt beszámolójában,¹⁶ valamint Puskás Julianna történész egy igen részletes tanulmányában.¹⁷ Szerencsés Károly történész 500 000 emberről ír,¹⁸ hasonló számról tett említést Hennyey Gusztáv egykori külügyminiszter 1953-ban,¹⁹ valamint Baráth Magdolna egy 2018-as tanulmányában.²⁰ A háború után a Honvédelmi Minisztérium béke előkészítő anyaga 580 000 főben adta meg a Németországba kitelepült és ott fogságba esettek számát. A legrészletesebb leírást vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc adja, aki összességében 800 000 főben adja meg az egykori Harmadik Biro-

dalom területén lévő magyarok lélekszámát. Szerinte a csoport összetétele az alábbiak szerint alakult: 100 000 katona, 150 000 levente, 300 000 polgári személy (köztük 40 000 nyilas), 250 000 népi német.²¹ Farkas nem említi számításában a koncentrációs táborokból szabaduló (elsősorban zsidó származású) magyar állampolgárokat, akikkel együtt a magyarok száma kitehette a Borbándi által írt 1 000 000 főt. Farkas adatainak hozzávetőleges helyességét az is alátámasztja, hogy a fegyveres alakulatok (katonák és leventék) tagjainak számát illetően „csupán” 50 000 fő az eltérés²² Major Jenő vezérezredes 1944–1945-ös áttelepítési adataitól.²³

Jelen tanulmánynak nem célja, hogy bemutassa a menekültek mindennapi életét, de összességében elmondható, hogy többségük minél előbb szeretett volna hazatérni. A repatriálások döntő többsége 1947-re befejeződött, ekkortól döntően azok maradtak az emigrációban, akik féltek az esetenként jogos, de általában alaptalan számonkérésektől. A tiszteket ez a veszély különösen fenyegette.²⁴ Az, hogy a fogság alatti kihallgatások során a nyugati szövetségesek ártatlannak nyilvánították őket, még nem volt garancia arra, hogy Magyarországon nem vár rájuk meghurcolás. A hatóságok sokakat már a vonatról leszállva elhurcoltak,²⁵ a Székesfehérváron, Komáromban, Kaposváron és Zalaegerszegen kialakított szűrőtáborokban pedig a rendőrség és a Katonapolitikai Osztály közösen vontak szigorú ellenőrzés alá minden hazatérő katonát, sokakat már kész névlistáról kerestek.²⁶ A civilek közül elsősorban azok döntöttek az emigráció mellett, akik politikusként felléptek mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal ellen, ezért már a németek elhurcolták őket, valamint azok, akik a nyilas uralom alatt hivatali pozíciót viseltek.²⁷ Ez azonban nem azt jelentette, hogy mindannyian nyilasok lettek volna. Ebbe a csoportba tartoztak a katonatisztek, csendőrök és hivatalnokok is, akik családjaikkal együtt az 1945-ös emigráció többségét alkották.

A menekültek életében fontos választópont volt az 1948–1949-es kivándorlási hullám. Ekkorra vált nyilvánvalóvá, hogy Magyarországon állandósul a szovjet megszállás, leereszkedik a Vasfüggöny kettévágva Európát és Németországot,²⁸ amelynek nyugati fele nem képes eltartani számos nemzet menekültjeinek millióit. Az emigrációnak körülbelül 10%-a maradt német és osztrák területeken, a többiek Nyugat-Európa más országaiban, az amerikai kontinensen vagy Ausztráliában leltek új otthonra.²⁹

Ekkorra már kialakultak azok a politikai szervezetek, társadalmi egyesületek, oktatási intézmények, amelyek az emigrációt a kivándorlás ellenére is össze tudták fogni, és szellemi irányt mutattak.

4. Az 1939-es alap

Az 1945-ös emigráció túlnyomó többségének alapvetése az volt, hogy saját magát az 1939-es választáshoz kötötte, amelyet a magyar nemzet utolsó szabad megnyilvánulásának tartott, mivel befolyásoló tényezőként még nem volt jelen idegen megszálló hatalom,³⁰ nem voltak háborús állapotok, valamint a törvényi keretek többnyire demokratikusak voltak,³¹ így nagyrészt megfeleltek a Nyugat-Európában és Észak-Amerikában elvárt követelményeknek. Az ekkor összeülő országgyűlést senki sem oszlatta fel,³² így a politizáló '45-ösök többsége ezt tekintette a magyar állam egyetlen törvényes képviselőjének.³³ Ez az úgynevezett „1939-es alap”, amely egyben többet jelent, mint ragaszkodást a Horthy-korszakhoz, a '45-ösök az ezeréves magyar állam jogfolytonos fennállásának kulcsát látták benne.

5. A Magyar Szabadság Mozgalom és az altöttingi események

A német és osztrák területeken tucatjával jöttek létre a hosszabb-rövidebb ideig működő magyar emigráns szervezetek. Ezeket három csoportra lehet osztani: politikai, társadalmi és érdekvédelmi jellegűekre, de a legtöbb szervezet egyszerre több funkciót is betöltött. Ezeknek a csoportnak határozott politikai képe volt, ez szinte minden esetben egy nemzeti, keresztény, konzervatív szemléletet jelentett, amely jogi alapjának az 1939-ben megválasztott országgyűlést tekintették.

A legfontosabb 1939-es alapon álló szervezet az 1946. május 17-én alapított Magyar Szabadság Mozgalom volt,³⁴ amelynek vezetői tisztségét vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc töltötte be, aki az első időkben a legtöbbet tette a magyar hadifoglyok és katonák segítéséért, és a sikertelen kiugrás előtt élvezte Horthy Miklós bizalmát, de a nyilas uralom ideje alatti szerepvállalása miatt megítélése kezdetektől fogva vegyes volt.³⁵

Az MSZM legfontosabb politikai lépése az 1947. augusztus 20-i, Szent István-napi altöttingi zárandoklat és titkos országgyűlés megszervezése volt. Az országgyűlés az 1939-ben megválasztott képviselők összehívásával biztosítani akarta a jogfolytonosságot, és egy olyan kormányt szeretett volna létrehozni, amely a nyugati szövetségesek támogatásával hatékonyan képviselheti a magyarság érdekeit.³⁶ Ezt az országgyűlésen résztvevő egykori képviselők – körülbelül 50–60 fő,³⁷ többségében az egykori kormánypárt tagjai³⁸ – nyilatkozatukban a következőképpen fogalmazták meg: „Az országgyűlés tagjai nem akartak egyebet, mint megőrizni a független magyar állameszmét, a magyar alkotmányosság, a magyar szuverenitás elvét, gondolatát és erkölcsi tartalmát, hogy

*mindezt egy jobb jövőre átmentse, annak töretlen folytonosságát fenntartsa és az abban rejlő erőit tisztán adhassa át a magyar népnek, minden fenntartás és haladék nélkül, mihelyt szabad országban, szabad népként veheti át tőle.*³⁹

Jelen tanulmány szempontjából elsősorban az a fontos, hogyan viszonyult az országgyűlés jogilag, illetve szellemileg a Horthy-korszakhoz. Már az előkészítés folyamán előkerült Horthy Miklós személyének kérdése, aki ekkor maga is emigrációban élt, de távol tartotta magát a politikától. Az országgyűlés előkészítő bizottsága elismerte Horthy kormányzói érdemeit, de elfogadta lemondó levelét is, amelyben kényszer hatására Szálasi Ferencre bízta a hatalmat. Így megüresedettnek tekintették az államfői tisztséget. Bár meghagyták annak lehetőségét, hogy Horthy visszatérjen a hatalomba, ha bizonyítja, hogy lemondását kérés szakolták,⁴⁰ de ez a lépés akkor is komoly jogi aggályokat vet fel. Amennyiben a bizottság jogilag elfogadta az 1944. március 19-e, de még az október 15-e utáni eseményeket is, mint amilyen Horthy lemondása volt, Magyarországot a német megszállás ellenére egy független államként kellett elismernie.

A másik súlyos jogi probléma az országgyűlés törvénykezési jogát illette, ugyanis a források alapján nem volt jelen ahhoz elég képviselő, hogy az 1939-es házszabálynak megfelelően döntőképes ülést tartsanak,⁴¹ valamint ekkorra lejárt a képviselők – törvényileg meghosszabbított – mandátuma is, amelyre ráadásul – minden bizonnyal szándékosan – rosszul hivatkoztak.⁴²

A következő, talán legsúlyosabb jogi probléma a miniszterelnöknek és ideiglenes államfőnek megválasztott Farkas Ferencsel kapcsolatos,⁴³ ugyanis a magyar jogalkotással ellentétesen egy olyan személyt választottak miniszterelnöknek, aki nem volt az országgyűlés tagja, aki ráadásul szintén jogellenesen egyszerre birtokolta a kormányfői és államfői posztot.

Részben e jogi problémák, részben pedig az aktuális politikai körülmények és rivalizálás miatt az országgyűlést és megválasztott kormányát a másik két legfontosabb 1939-es alapon álló szervezet, a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége és a Müncheni Magyar Iroda sem fogadta el. A még csak alakulófélben lévő MHBK vezető katonái az altöttingi országgyűlést egy jó szándékú, de szerencsétlen eseménynek tartották, amely többet ártott a magyar menekültek ügyének, mint használt.⁴⁴ A korábbi külügyminiszter, Hennyey Gusztáv által vezetett MMI már az események előtt jelezni akarta Farkasnak, hogy hibának tartja az országgyűlés megtartását.⁴⁵ A szervezetek mellett a német külügyminisztérium is úgy gondolta, hogy hiba volt az országgyűlés összehívása.⁴⁶

Időközben kialakult az úgynevezett '47-esek csoportja, amely elsősorban azokból a politikusokból tevődött össze, akik szerepet vállaltak Magyarországon az 1945 utáni demokratikus átmeneti időszakban, de a kommunisták menekülésre kényszerítették őket. Az „1945-ösök” és „1947-esek” között a fő különbség az volt, hogy nem fogadták el egymás alapállításait.⁴⁷ A „45-ösök” szemében a világháború után Magyarországon történt események illegitímek voltak, mivel egy megszállt állam területén, egy megszálló hatalom irányítása és ellenőrzése alatt mentek végbe, eldobva a történelmi jogot és hagyományt. Nézeteik szerint, aki elismerte az 1945 utáni politikai rendszert, az egyben elismerte a népbírói ítéleteket, az egyházak meghurcolását és a törvénytelenégeket. Ezzel szemben az 1947-es emigráció a világháború után kialakult politikai rendszert tekintette alapnak, amelyről azt tartotta, hogy bár a Szovjetunió veszélyeztette és idővel a kommunisták kezébe játszotta át a hatalmat, de a törvényi keretek demokratikusak voltak. A Horthy-korszakot és annak szellemiségét nem fogadták el, mivel az konzervatív nemzeti, nem pedig demokratikus alapokon nyugodott és felelőssé tették olyan második világháború alatti bűnökért, amelyekért csakis a megszálló németeket és az őket kiszolgálókat terhelte a felelősség. Az emigráció két csoportjának ugyanaz volt a problémája. Nem fogadta el a másik eredményeit, a kudarcokat viszont túlzottan kihangsúlyozták. Elsősorban azért ítélték el a másikat, amit egy megszálló hatalom kényszerítésére tettek vagy nem volt módjuk ellene fellépni. Így szinte lehetetlen volt, hogy ez a két csoport közös nevezőre jusson és közös harcot folytasson Magyarország függetlenségéért. Ilyen ellentétek után természetes, hogy a '47-esek, és fő szervezetük, a Magyar Nemzeti Bizottmány teljes mértékben elítélte az altöttingi országgyűlést, és ők kezdték el először terjeszteni, hogy az egy „nyilas csoport” találkozója volt.⁴⁸

Az altöttingi országgyűlés fontossága nem az elvégzett feladatokban áll. A jogfolytonosság fenntartásának kísérlete nemes és a magyar menekültek által támogatott cél volt, de az adott körülmények között jogilag is megkérdőjelezhető volt, a gyakorlatban pedig nem volt lehetőség a megvalósítására.

Az országgyűlésnél fontosabb esemény volt az ezzel együtt tartott Szent István-napi zárandoklat tartása, amelyen 10 000–12 000 magyar menekült vett részt.⁴⁹ Ennek a magas számnak az értékét tovább emeli, hogy az adott viszonyok között gyakorlatilag csak gyalogosan lehetett közlekedni, és az emigráns magyarok többsége ekkor még az életben maradáshoz szükséges betevőkért küzdött. A zárandokok bizonyították, hogy nem felejtették el magyarságukat, hitüket, hagyományaikat, értékeiket, összetartozásukat. Mindezt politikai felhang nélkül, hiszen a za-

rándokok túlnyomó többsége nem az országgyűlés miatt érkezett.⁵⁰ A zárándoklat azonban bizonyította, hogy a résztvevők többsége a Horthy-korszakra is jellemző keresztény, konzervatív értékrendet vallotta sajátjának. Meghatározó abban a tekintetben, hogy az ezeréves magyar állam és a kereszténység ünnepén tartották, egy olyan időszakban, amikor Magyarországon éppen ezek felszámolása zajlott.

6. Oktatás

Az 1945-ös emigráció egyik legnagyobb eredménye volt, hogy már a menekülttáborokban gondoskodni tudott a gyerekek taníttatásáról, az 1950-es évekre pedig a német és osztrák területeken kiépített egy olyan alap- és középszintű iskolarendszert, amely képes volt a magyar menekült gyermekek befogadására, és nemzetközileg is elfogadott bizonyítványokat adó, minőségi oktatás kialakítására.⁵¹

Az oktatási rendszer kialakítása kezdetektől fogva elsősorban a katolikus egyházhoz kötődött. Az egyházak szerepe – elsősorban a katolikusé, hiszen ez a felekezet adta a '45-ös emigráció 70%-át⁵² – kiemelkedő volt a menekültek segítésének minden területén. A keresztény, konzervatív magyar hagyományok továbbörökítésére pedig elsősorban az oktatásban nyílt lehetőség. A tanárok között kezdetül fogva nagy számban voltak egyházi személyek – az első szervezők között kiemelendő a ferences Fekete Géza és a piarista Rozsályi Ferenc⁵³ –, és voltak olyan iskolák, amelyeket már 1945 végén a Vatikáni Misszió helyezett védnöksége alá.⁵⁴ Innsbruck városa a háború befejezése óta fontos magyar közösségi- és kulturális központ volt, ahol 1946-ban már megkezdődött a tanítás a Magyar Elemi- és Középiskolában. Az intézmény 1951-es tanterve pontosan mutatja be, milyen volt az oktatás az emigrációban.

A terv elsősorban az 1945. január 1-jén Magyarországon érvényben lévő tanmenetet követte. Pontosán meghatározta az elemi-, polgári- és középiskolákban eltöltendő évek számát és az oktatóórát. A hittan kötelező tanítását a körzeti papokra bízta, és szorgalmazta kereskedelmi- és leányiskolák létesítését is. A diákoknak külön kellett foglalkoznia honismerettel, hogy az idegen föld ellenére is magyaroknak érezhessék magukat. Az iskolák típusaitól függően a fiatalok magyar nyelvet, irodalmat, történelmet, földrajzot, művészetet, közigazgatást, természettudományt, gazdaságot, igazságszolgáltatást, egyházi és nemzetiségi viszonyokat tanultak. A legnagyobb gondot a taneszközök beszerzése jelentette, gyakorlatilag semmilyen tantárgyhoz nem volt megfelelő könyv. A tervezet az 1944. évi német megszállás előtti, a Szent István

Társulat által kiadott tankönyvek beszerzését tartotta szükségesnek.⁵⁵ Az iskola számára az innsbrucki püspökség már fennállásának első évében megvette a várostól nyugatra található Mentlberg kastélyt.⁵⁶

Az innsbruckival együtt Ausztriában 1947-ben három középiskola működött, összesen 160 tanulóval. Ezen kívül volt még nyolc elemi iskola 213 diákkal és öt gyermekmenhely 87 növendékkal. Mindegyik intézményt papok vezették.⁵⁷ Németországban 1948-ban (a valutareform előtt) hét jelentősebb magyar iskola működött, 648 diákkal és 44 tanárral.⁵⁸

Jelentősek voltak a Young Men's Christian Association és a Young Women's Christian Association⁵⁹ ifjúsági szervezetek magyar csoportjai. Az egyetemisták München központtal hozták létre szervezeteiket, a Katolikus Magyar Diákok Szövetségét (KMDSZ) és a Magyar Diákok Önszegélyező Körét (MDÖK). Felelevenítette munkáját a református Soli Deo Gloria. Jelentős volt még a magyar hallgatók száma a leuveni, a grazi és az innsbrucki egyetemeken. Az egyetemisták voltak a fő hangadók az 1949. évi niederaudorfi és az 1950-es grazi ifjúsági konferenciákon. Programjuk a keresztény és nemzeti értékek megtartása és hirdetése volt, de vitáikon kompromisszumképesebbek voltak a „45-ösök” idősebb vezetőinél. Elsősorban a KMDSZ tett szert nagy tekintélyre,⁶⁰ amely már 1947-ben olyan szépirodalmi könyvet adott ki, amelynek szerzői között szerepelt többet között Wass Albert, Nyíró József vagy Ölvédy János,⁶¹ 1951-ben pedig már 161 magyar egyetemista tagot számlált.⁶²

Az eddigi kutatások alapján megállapítható, hogy az 1950-es évek elején Ausztriában és Németországban volt a leghatékonyabb a magyar ifjúság keresztény szellemen történő nevelése. Összességében az oktatás területén volt a legnagyobb a kontinuitás a Horthy-korszak és az 1945 utáni emigráció között. Valószínűsíthetően éppen emiatt a hivatalos magyar diplomácia már 1947-ben jelezte, hogy az emigrációs oktatási intézmények semmilyen módon nem kapcsolódnak a magyar államhoz.⁶³ Az oktatáshoz szorosan kapcsolódik az egyházak helyzete is. Amíg Magyarországon a második világháború után az egyházak folyamatosan háttérbe szorultak, a kommunista hatalomátvétel után pedig működésüket meglehetősen korlátozva, állami felügyelet alatt végezheték, és az oktatási tevékenységük szinte teljesen megszűnt, addig az emigrációban a történelmi egyházak és a keresztény szellemű oktatás folyamatosan erősödött, nagy megbecsülésre és tiszteletre tett szert, a német területekről kiinduló magyar egyházi- és iskolahálózat pedig világméretűre nőtt.

7. Összegzés

A második világháború utáni emigráció törzsét a Horthy-korszak értelmiségi, polgári rétege adta, akik hittek a Magyar Királyság ezeréves múltra visszatekintő politikai és társadalmi struktúrájában.

Magyarországon a rövid demokratikus átmeneti korszak után lezajlott a kommunista hatalomátvétel, az új rendszerben pedig minden fasisztának volt bélyegezve, aminek köze volt az 1945 előtti Magyarországhoz. Ugyanezen időszak alatt az emigráció 1939-es alapon álló, '45-ösnek nevezett tagjai semmit sem fogadtak el, ami Magyarországon 1945 után történt – beleértve a demokratikus választást és a koalíciós kormány tevékenységét –, mivel azok egy a szovjet Vörös Hadsereg által megszállt, nem szuverén országban zajlottak le. Amilyen ütemben erősödött Magyarországon a diktatúra, egyfajta arra adott válaszként ragaszkodtak az emigrációban élő magyarok egyre jobban keresztény gyökereikhez.

A '45-ösök tovább vitték hagyományaikat, konzervatív szemléletmódjukat, amely meghatározta mindennapjaikat, szervezeteiket, a kiépülő oktatási rendszert. Összességében elmondható, hogy az emigránsok elsősorban nem a Horthy-korszakot akarták „életben tartani”, hanem azt az évezredes magyar jogfolytonosságot, amelynek utolsó képviselője a Horthy Miklós nevével fémjelzett negyedszázad volt. Bár a politikai színtéren zajló folyamatos csatározások nem csak az 1939-es alapon álló szervezetek közé vertek éket, hanem ellehetlenítették a mélyebb kapcsolatok kialakulását a többi emigráns csoporttal, mégis kijelenthető, hogy a konzervatív magyar hagyományok és szemléletmód legfontosabb megőrzői egészen az 1990-es rendszerváltásig a '45-ösök voltak.

JEGYZETEK/NOTES

1. 1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról. (<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/torvenycikk1.htm>, 2019. március 24.)
2. Vida István (1990): A második köztársaság kikiáltása. *História*. 1990/5–6. old. 41–43. old.
3. 1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság alkotmánya. (<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/1949.evi3.htm>, 2019. március 24.)
4. Később mindkettő az emigrációban maradtak, de amíg Keresztes-Fischer 1948 márciusában bekövetkezett haláláig – a család birtokában lévő levelek tanúsága szerint – többszöri kérésre sem volt hajlandó csatlakozni egyik politikai csoporthoz sem, addig Kállay közel évtizedes visszavonulás után, 1953-ban New Yorkba költözött, a következő évtől pedig tagja lett a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának.

5. Horváth Attila (2014): A nyilas diktatúra. In: Horváth Attila (szerk.): Magyar állam- és jogtörténet. NKE. Budapest. 315–319. old.
6. M. Kiss Sándor (2011): Közelítések – 1956. Kairosz. Budapest. 184–185. old.
7. Kis Újság, 1945. december 5.
8. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1.690/1945. M. E. számú rendeletének indoklása szerint: „(...) a mult népellenes kormányait feltétlen engedelmességgel kiszolgáltta, a magyar demokratikus mozgalmat kíméletlen eszközökkel megsemmisíteni törekedett és a magyar parasztság és a magyar munkásság ellen megszámlálhatatlan erőszakosságot követett el”.
9. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1.690/1945. M. E. számú rendelete a csendőrség feloszlataásáról és az államrendőrség megszervezéséről. 1945. május 7. In: Magyarországi rendeletek tára, 1945 (1946). Belügyminisztérium. Budapest. 96. sz. 131–133. old.
10. Az 1945-ös választás eredményeiről bővebben lásd: Balogh Sándor (2010): Szabad és demokratikus választás, 1945. In: Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010. Napvilág. Budapest. 216–242. old.
11. Az 1939-es választás eredményeiről bővebben lásd: Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország, 1939. In: Földes–Hubai (2010) 181–215.
12. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 529. M. E. számú rendelete a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek felosztásáról. In: Magyarországi rendeletek tára, 1945 (1946) 42. sz. 49–50. old.
13. Balogh Margit (2015): Mindszenty József. II. kötet. MTA. Budapest. 883–916. old.
14. Balogh Margit (2018): Az iskolaháború. Avagy az egyházi iskolák államosítása 1948-ban. Vigília. 2018/12. 949–956. old.
15. Borbándi Gyula (2006): A magyar emigráció életrajza, 1945–1985. Mikes. Budapest–Hága. 3. old.
16. Máday Béla (1947): Beszámoló a Magyar Vöröskereszt ausztriai és németországi kirendeltségének tevékenységéről. Salzburger Druckerei und Verlag. Salzburg. 5. old.
17. Puskás Julianna (1996): Magyar menekülők, emigránsok – „DP-k” és „56-osok”, 1944–1957. Aetas. 1996/2–3. 67–102. old. 72. old.
18. Szerencsés Károly (2008): Életfogytiglani emigráció. Kínpad, börtön vagy emigráció. Rubicon. 2008/2. 12–23. old. 12. old.
19. Münchener Magyar Katolikus Misszió Irattára. Magyar Caritas Szolgálat rendezetlen iratai. Hennyey Gusztáv beszéde a Katolikus Liga vacsoráján. Tudósító, 1953. február 17. 16. old.
20. Baráth Magdolna (2018): Menekültekből emigránsok. Múltunk. 2018/4. 32–59. old. 32–33. old.
21. Farkas Ferenc (1969): Az altöttingi országgyűlés. Mikes. München. 12. old.
22. Az adatok bár hasonlóak, Major és Farkas valószínűleg nem egyeztettek ezekről. Major emlékiratait az 1950-es évek folyamán vetette először papírra, az elkészítésében pedig minden valószínűség szerint segítségére volt

- katonai naplója vagy valamilyen ehhez hasonló irat, amelyet hadifogsága idején nem koboztak el. Írása azonban széles körben csak akkor lett ismert, amikor azt az 1970-es évek elején Dálnoki Veres Lajos rendelkezésére bocsátotta a „Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt, 1920–1945” című háromkötetes munka elkészítéséhez. Farkas ezzel szemben 1969-ben kiadott „Az altöttingi országgyűlés története” című munkájában közölte adatait, de azok – vagy egyes részadatok – a Magyar Szabadság Mozgalom egyes dokumentumaiban már 1947–1948-ban is szerepeltek. Természetesen nem kizárt, hogy a két tábornok találkozott egymással és egyeztettek, de mivel Major visszavonultan élt, valószínűbb, hogy mindketten korábbi pozícióik alatt szerzett információkból dolgoztak.
23. Major Jenő (2000): Emléktörödékek. Visszaemlékezés az 1944. március és 1945. július közötti háborús eseményekre. Petit Real. Budapest. (<http://mek.oszk.hu/04900/04975/html/>, 2016. augusztus 7.) „...a német összeomláskor 300 000 magyar katona tartózkodott német területen” című fejezet.
  24. Borbándi (2006) 8. old.
  25. Ponor Thewrewk Aurél (2004): Nyugatosok. Hadifogoly-émlékezések. Mundus. Budapest. 121. old.; Miklós Tamás interjúja Holop Géza egykori katonával és hadifogollyal. 2010. december 29.
  26. Erdős Kristóf (2015): A Hazahozatali Kormánybiztosság a politikai ellenőrzés szolgálatában (1945–1947). In: Soós Viktor Attila (szerk.): Súlypont-áthelyezés a diplomáciában. A NEB külügyi munkacsoportjának tanulmányai. I. kötet. Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest. 171–196. old. 174. old.
  27. Borbándi (2006) 6–7. old.
  28. A Német Szövetségi Köztársaság 1949. május 23-án, a Német Demokratikus Köztársaság 1949. október 7-én jött létre.
  29. Nyári Gábor (2018): Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története, 1945–1956. Unicus Műhely. Budapest. 58–63. old.
  30. Megjegyzendő, hogy az 1939-es választás idején a német befolyás és nyomasztás mind a bel- mind a külpolitikában igen jelentős volt.
  31. Az 1939-es választás az 1938. évi XIX. törvénycikk alapján ment végbe, amely az egyéb demokratikus alapelvek mellett már előírta a titkos választást.
  32. Az országgyűlés saját mandátumát az 1944. évi VIII. törvénycikkkel további egy évre hosszabbította meg, azonban a törvény elfogadása már a német megszállás után zajlott, tehát jogilag megkérdőjelezhető. Hivatalosan az országgyűlést később sem oszlatták fel.
  33. Farkas (1969) 25. old.
  34. Farkas (1969) 18. old.
  35. Bonhardt Attila (2007): Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok. Hadtörténelmi Közlemények. 2007/1. 203–219. old.
  36. Az országgyűlésről lásd részletesen: Nyári (2018) 118–133. old.

37. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, A-2127/19/1 Hírszerzés-történeti kutatás. MHBK, 1948–1953. Farkas Ferenc életrajza. 70. old.
38. Az altöttingi országgyűlésen megjelent képviselőkről a kutatás során nem került elő pontos névsor, azonban a név szerint is ismert 22 képviselőből 3 volt felsőházi tag, 4 az országgyűlés mandátumának ideje alatt Magyarországhoz visszacsatolt területekről behívott képviselő, 11 a Magyar Élet Pártjának tagja, 1 a Magyar Megújulás Pártjának tagja és csupán 3 valamilyen szélsőjobboldali párt képviselője. Az eddigi adatok alapján nem igazolható az a később az emigráció köreiből is hangoztatott vád, hogy az altöttingi országgyűlést egy „nyilas csoport” szervezte volna. Így az altöttingi országgyűlést joggal tekinthetjük a Horthy-korszak kormánypárti politikai elitje egyik utolsó megnyilvánulásának.
39. Kótai Zoltán (1948): Az altöttingi zarándoklat, 1947. augusztus 20. Herder-Druck. München. 4. old.
40. Farkas (1969) 28–29. old.
41. A Felsőház házszabályai. 1939. évi hivatalos kiadás. Atheneum. Budapest. 79. §. (1).; A Képviselőház házszabályai. 1939. évi hivatalos kiadás. Atheneum. Budapest. 128. §. (2).; 220. §.
42. Farkas (1969) 25. old.
43. Farkas (1969) 36–37. old.
44. Radnóczy Antal (1998): A magyar katonai emigráció története, 1945–1990. Hadtörténelmi Közlemények. 1998/3. 728–744. old. 733. old.
45. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 3.2.5. O-8-2001/39 „H” Emigrációs szervezetek által készített emlékeztetők, 1948. Jegyzőkönyv az MHBK megbeszéléséről Henyey Gusztáv volt külügyminiszterrel. München, 1949. február 7. 317. old.
46. Politisches Archiv Berlin, B 11 Ausarbeitung des Südost-Instituts die von der damaligen Ostabteilung des Auswärtigen Amts, Die ungarische Emigration mit besonderer Berücksichtigung der Lage in Westdeutschland, neuen Aktennummer 594, der alten Akte 677–678. old. 23. old.
47. Farkas (1969) 53–54. old.
48. Farkas (1969) 54–55. old.
49. Münchener Magyar Katolikus Misszió Irattára. Magyar Caritas Szolgálat rendezetlen iratai. Kótai Zoltán vatikáni delegátus éves jelentése Rómába. 1947. 5. old.
50. Egymással ellentmondásos adatok vannak arról, hogy a zarándoklatra érkezők közül hányan tudhattak az országgyűlésről. Farkas és társai igyekeztek bizalmasan intézni a szervezést, de arról politikusokon és vezetőkön kívül sokan mások is tudomást szerezhettek. A kutatás során sikerült adatokat szerezni a zarándoklaton résztvevő két, ma is élő személytől. Clara von Osváth-Czanik édesanyjával együtt vett részt a zarándoklaton, de ők sem korábban, sem a zarándoklat ideje alatt nem hallottak az országgyűlésről. Ezzel szemben Bárány Ferencné Kerecseny Alice és családja tudtak arról, hogy a zarándoklattal egy időben országgyűlést tartottak, amelyen Farkas Ferencet ideiglenes államfőnek és kormányfőnek választották. Clara von

- Osváth-Czanik levele Miklauzic Istvánnak. München, 2013. augusztus 15.;
Bárány Ferencné Kerecseny Alice személyes közlése a szerzőnek. 2016. szeptember 1.
51. Az iskolahálózatról lásd bővebben: Koncz Lajos (2006): Az írás megmarad. A németországi magyar gimnáziumok története, 1945–1956. BookSurge. Seattle.
52. Münchener Magyar Katolikus Misszió Irattára. Magyar Caritas Szolgálat rendezetlen iratai. Kótai Zoltán vatikáni delegátus éves jelentése Rómába. 1947. 1. old.
53. Koncz (2006) 134. old.
54. Koncz (2006) 3–4. old.
55. Münchener Magyar Katolikus Misszió Irattára. Magyar Caritas Szolgálat rendezetlen iratai. Az Innsbrucki Magyar Elemi- és Középskola Tantervezete. Innsbruck, 1951.
56. Münchener Magyar Katolikus Misszió Irattára. Magyar Caritas Szolgálat rendezetlen iratai. Az innsbrucki magyar iskolák leírása. 1952.
57. Prímási Levéltár Esztergom, Mindszenty-per iratai 5. doboz V-700/17A. 335. (4582/1947.) Részletek a vatikáni Államtitkárságnak küldött jelentésből. 395. old.
58. Münchener Magyar Katolikus Misszió Irattára. Magyar Caritas Szolgálat rendezetlen iratai. Kótai Zoltán vatikáni delegátus éves jelentése Rómába. 1948. 7. old.
59. Hivatalos magyar fordítás és megnevezés: Keresztény Ifjak Egyesülete
60. Borbándi (2006) 16. old.
61. Pávaszemes Pillangó (1947). Katholikus Magyar Diákok Szövetsége. München.
62. Münchener Magyar Katolikus Misszió Irattára. Magyar Caritas Szolgálat rendezetlen iratai. A németországi KMDSZ névsora. 1951.
63. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, NSZK Admin, 1945–1964. 4. doboz. 110. tétel. Magyar diaszpóra és emigráció Nyugat-Németországban (1945–1964). Németországi magyar oktatásügyi kérdések. 1947. február–március. (Köszönöm Erdős Kristófnak, hogy felhívta a forrásra a figyelmem.)

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Münchener Magyar Katolikus Misszió Irattára. Magyar Caritas Szolgálat rendezetlen iratai

Politisches Archiv Berlin

Prímási Levéltár Esztergom

Törvények, rendeletek

1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról. (<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/torvenycikk1.htm>, 2019. március 24.)

1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság alkotmánya. (<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/1949.evi3.htm>, 2019. március 24.)

A Felsőház házszabályai. 1939. évi hivatalos kiadás. Atheneum. Budapest.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1.690/1945. M. E. számú rendelete a csendőrség felosztatásáról és az államrendőrség megszervezéséről. 1945. május 7. In: Magyarországi rendeletek tára, 1945 (1946). Belügyminisztérium. Budapest. 96. sz. 131–133. old.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 529. M. E. számú rendelete a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek felosztásáról. In: Magyarországi rendeletek tára, 1945 (1946). Belügyminisztérium. Budapest. 42. sz. 49–50. old.

Képviselőház házszabályai. 1939. évi hivatalos kiadás. Atheneum. Budapest.

Visszaemlékezések, egyéb források

Bárány Ferencné Kerecseny Alice személyes közlése a szerzőnek. 2016. szeptember 1.

Clara von Osváth-Czanik levele Miklauzic Istvánnak. München, 2013. augusztus 15.

Farkas Ferenc (1969): Az altöttingi országgyűlés. Mikes. München.

Kótai Zoltán (1948): Az altöttingi zarándoklat, 1947. augusztus 20. Herder-Druck. München.

Máday Béla (1947): Beszámoló a Magyar Vöröskereszt ausztriai és németországi kirendeltségének tevékenységéről. Salzburger Druckerei und Verlag. Salzburg.

Major Jenő (2000): Emléktörödékek. Visszaemlékezés az 1944. március és 1945. július közötti háborús eseményekre. Petit Real. Budapest. (<http://mek.oszk.hu/04900/04975/html/>, 2016. augusztus 7.)

Miklós Tamás interjúja Holop Géza egykori katonával és hadifogollyal. 2010. december 29.

Pávaszemes Pillangó (1947). Katholikus Magyar Diákok Szövetsége. München.

Ponori Thewrewk Aurél (2004): Nyugatosok. Hadifogoly-emlékezések. Mundos. Budapest.

Radnóczy Antal (1998): A magyar katonai emigráció története, 1945–1990. Hadtörténelmi Közlemények. 1998/3. 728–744. old.

Sajtó

Kis Újság

Cikkek, tanulmányok

- Balogh Margit (2018): Az iskolaháború. Avagy az egyházi iskolák államosítása 1948-ban. *Vigília*. 2018/12. 949–956. old.
- Balogh Sándor (2010): Szabad és demokratikus választás, 1945. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010*. Napvilág. Budapest. 216–242. old.
- Baráth Magdolna (2018): Menekültekből emigránsok. *Múltunk*. 2018/4. 32–59. old.
- Bonhardt Attila (2007): Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2007/1. 203–219. old.
- Erdős Kristóf (2015): A Hazahozatali Kormánybiztosság a politikai ellenőrzés szolgálatában (1945–1947). In: Soós Viktor Attila (szerk.): *Súlypontát helyezés a diplomáciában. A NEB külügyi munkacsoportjának tanulmányai*. I. kötet. Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest. 171–196. old.
- Horváth Attila (2014): A nyilas diktatúra. In: Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. NKE. Budapest. 315–319. old.
- Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország, 1939. In: Földes György–Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010*. Napvilág. Budapest. 181–215.
- Puskás Julianna (1996): Magyar menekülők, emigránsok – „DP-k” és „56-osok”, 1944–1957. *Aetas*. 1996/2–3. 67–102. old.
- Szerencsés Károly (2008): Életfogytiglani emigráció. Kínpad, börtön vagy emigráció. *Rubicon*. 2008/2. 12–23. old.
- Vida István (1990): A második köztársaság kikiáltása. *História*. 1990/5–6. old.

Monográfiák

- Balogh Margit (2015): *Mindszenty József*. II. kötet. MTA. Budapest.
- Borbándi Gyula (2006): *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985*. Mikes. Budapest–Hága.
- Koncz Lajos (2006): *Az írás megmarad. A németországi magyar gimnáziumok története, 1945–1956*. BookSurge. Seattle.
- M. Kiss Sándor (2011): *Közelítések – 1956*. Kairosz. Budapest.
- Nyári Gábor (2018): *Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története, 1945–1956*. Unicus Műhely. Budapest.

KAPOSI Zoltán

egyetemi tanár, az MTA doktora

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

professor

University of Pécs Faculty of Business and Economics, Pécs, Hungary

email: kaposi.zoltan@ktk.pte.hu

PÉCS IPARÁNAK VÁLTOZÁSAI A TRIANON UTÁNI ÉVTIZEDBEN

CHANGES IN THE INDUSTRY OF PÉCS IN THE DECADE FOLLOWING THE TREATY OF TRIANON

ABSTRACT

The basic question of this study is how an average-sized Transdanubian city adapted to the changed economic conditions due to the Treaty of Trianon. Before 1914 Pécs was a quickly developing city of Transdanubia which became the fifteenth largest city of Hungary with its 50.000 citizens just before the WWI. Its manufacturing industry was outstanding; plants well known all over Europe were operating here (Zsolnay Porcelain Manufactory, Hamerli Gloves Factory, Angster Organ Factory, etc...). The industrial development was broken by WWI and the three years of Serbian occupation. The economy of the city struggled to regain its pre-war form in the 1920s. Due to the low incomes the aggregate demand dropped and the loss of markets and natural resources through the Drava River resulted industrial difficulties. Artisans suffered significantly since they had lost most of their orders from retail clients. It was troublesome that till 1927 most of the coal production was transported to the Kingdom of Yugoslavia as part of the compensation payments. There was some increase in economic activity in the second half of the 1920s in the field of mechanical engineering and the Speyer-loans also resulted the construction of public infrastructure and buildings. Till the end of the decade the city's economy consolidated; there was population growth, decrease in unemployment and more and more urban development was introduced. However, the crisis of 1929–33 quickly demolished these results.

Kulcsszavak: ipar, gyár, kisipar, szénbányászat, fejlődés

Keynotes: industry, factory, small-scale, coal-mine, development

1. Bevezetés: Pécs ipara a dualizmus vége felé

Pécs a 19. században a Dunántúl egyik leggyorsabban fejlődő városa volt. Az önálló törvényhatósági jogú város az első világháború előtti évekre a csaknem 50 000 lakosával a történeti Magyarország tizenötödik legnépesebb településévé vált.¹ A város fejlődése különösen a kiegyezés utáni időszakban gyorsult fel, amikor is Pécssett gomba módra szaporodtak az ipari vállalkozások. Országos és birodalmi piacokat szerző nagyvállalkozások születtek ebben az időben, amelyek jelentős technikai innovációkat tudtak felmutatni.² Az iparosodás másik szála a szénbányászat fejlődése volt: a város határain belül lévő Pécs-bányatelepen, illetve a Pécs melletti falvakban a Dunagőzhajózási Társaság (továbbiakban DGT) egyre kiterjedtebb kőszénbányászatot folytatott. A félévszázados fejlesztések nyomán a századfordulóra már egy 3800 főt foglalkoztató nagyvállalat épült ki, s e munkástömeg mintegy harmada Pécssett élt,³ s fogyasztásával, munkájával nagy hatást gyakorolt a város működésére.⁴ A gyáriparosodás és a szénbányászat mellett erős maradt a tradicionális kisipar is, amit jól mutat, hogy az első világháború előtt az összes pécsi ipari és kereskedelmi vállalkozás 56%-a segédek nélkül működő kisvállalkozás volt.⁵

Az első világháború időszaka, majd az azt követő hároméves szerb megszállás megtörte a Pécs gazdasági fejlődését. 1914 után a hazai gazdaság tulajdoni jellegét tekintve megtartotta ugyan magánjellegét, de az állam megrendeléseivel és kényszerítő erejével alaposan átalakította működését. A beavatkozás révén felértékelődött a hazai nehézipar, a fegyvergyártás, a hadianyaggyártás. A pécsi iparrendszerben viszonylag sok olyan üzem volt, amely közvetlenül is bekapcsolódhatott a fronttermelésbe, a katonaság kiszolgálásába; különösen fontosak voltak a gépiparral, vasiparral foglalkozó vállalatok, valamint a szénbányák. A hadiüzemekben a dolgozók létszáma általában nem csökkent. A katonai szállítási kapacitások üzemeltetése, az energiaellátás és a fűtőanyag-biztosítás miatt egyre fontosabbá vált a Pécs környéki szénbányászat is. A bevonulások, a családi munkaerő-szerkezet felborulásából következett a pótlólagos jövedelmek megszerzésének (pl. borértékesítés) elmaradása. A gyorsuló infláció miatt a reáljövedelmek csökkentek. Főleg 1916 után nőtt meg a bankjegymennyiség, ugyanakkor az árukészletek csökkentek, a feketekereskedelem terjedt, az árak emelkedtek, ami leginkább a bérből, fizetésből élők helyzetét sújtotta.

2. A pécsi ipar szerkezete az 1920-as években

Az 1920-as évek első fele Közép-Európában, s így Magyarországon is az útkeresés és az instabilitás jegyében telt el. A Hegedűs-féle deflációs kísérlet ugyan pénzügyi stabilitást hozott, de azt követően újra felerősödött az infláció.⁶ Mindez igen bizonytalan működési hátteret adott a hazai ipar egészének. A pénzromlás ugyan a növelte a cégalapítási kedvet és a vállalkozói bevételeket, ám a bizonytalan gazdasági helyzetben a lakosság tartózkodott a nagyobb kiadásoktól. A kivárás, a túlélés elsődleges stratégiának számított: banki hitelekhez nem nagyon lehetett hozzájutni, a beruházások elmaradtak, ugyanakkor több ágazatban is tartós munkanélküliség lépett föl.

A szerbek kivonulása 1921 augusztusában nem jelentette a pécsi gazdaság megpróbáltatásainak végét.⁷ A város integritásának helyreállása után továbbra is bizonytalan évek jöttek. Ha ránézünk az 1921. év végén felvett statisztikai adatok szerinti pécsi ipar rendszerére, érdekes képet láthatunk. Pécssett 1921-ben a szénbányával együtt 2503 ipari vállalkozás működött. A vállalkozások között 42 olyan üzemet találunk, amelyben 20 főnél több dolgozót foglalkoztattak. Ezek között külön kell említenünk a DGT-t, amely önmagában 1954 pécsi alkalmazottal bírt. A nagyobb iparágakat tekintve a legtöbb vállalkozás egyértelműen a ruházati iparban található, az 1454 cég az összes vállalkozás 58%-át tette ki; 214 céget (8,5%) találunk az élelmezési- és élvezeti cikkek gyártása terén, 187 vállalkozást pedig az építőiparban. A nagyobb ágazatok közé sorolhatjuk még a vas- és fémipart (148), valamint a gépkocsi- és járműgyártást (127).⁸ Mindezt a foglalkoztatás oldaláról szemlélve kiderül, hogy az ipar a pécsi gazdaság legjelentősebb ágazata volt, 1921-ben a Pécssett dolgozó 22 642 keresőből 10 526 (vagyis a keresők 46,5%-a) az iparból és a bányászatból élt. A nagy tradíciókkal bíró mezőgazdaság, avagy a közlekedés, a kereskedelem és hitelélet, és egyéb más ágazatok jóval kisebb részaránnyal bírtak.

2.1. A gyáriparosodás megtorpanása

„Negyvenhat iparvállalat kéménye füstölög Pécs külvárosában. Olyan vállalatok, amelyeknek világhírük van. A Zsolnay-féle majolika-gyárat, a Littke-féle pezsgőgyárat ki ne ismerné? – írták Pécs gazdaságáról egy országos lapban 1922-ben.⁹ Az erősen keresztény beállítottságú lapban felsorolták még, mint ismert nagyobb, a „keresztény tényező” közé tartozó Angster-gyárat, Zelms Gyula mészégetőjét és kőbányáját, Hamerli kesztyűgyárat. A lelkesedés ellenére az 1920-as évek elején még a fenti cégek sem voltak kellemes helyzetben. A megelőző

nyolc nehéz év alatt a vállalkozások lehetőségei csökkentek, így komoly gazdasági beruházásokra, fejlesztésekre nem volt lehetőség. A talpon maradás vagy a továbblépés érdekében a korábbi domináns családi vállalkozási modellt is át kellett alakítani. A fejlesztési programok egyre komolyabb tőkebefektetést igényeltek, s ez közelebb hozta a bankszférát az iparhoz: a pénzügyintézeteknek is érdekükben állt tulajdonrészt szerezni egy-egy vállalatban, amivel biztonságosabbá teheték kihelyezéseiket. Ennek következtében a háború után az addigi magánüzemek körében társas vállalkozássá válási hullám söpört végig, amelynek során többször idegen tőke is megjelent a gyári tulajdon rendszerében.¹⁰

A fenti átalakulásra sok pécsi példánk van, de tanulmányunk korlátozott mérete miatt csak néhányat említünk. A Hamerli József Gépgyár és Vasöntöde az első világháború végéig magánkézben volt, ezt követően azonban a hadimegrendelések megszűntek, a nyersanyagellátás akadozott, s vissza kellett térni a régi mezőgazdasági eszközgyártásra. A vállalat még mindig nyereséges maradt, ám már nyoma sem volt a háború alatti nyereségnek. A nehézségekkel küszködő cég 1918 végén kényszerűen részvénytársasággá alakult át. A társaság tulajdonosai között megjelent a Pécsi Takarékpénztár és a Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár is, bár a cég megtartotta a régi tulajdonos nevét (Hamerli József Gépgyár és Vasöntöde Rt.). A két pénzügyintézet révén jelentős folyószámlahitelhez jutott a vállalat, ami az 1920-as évek első felének bizonytalan pénzügyi helyzetében különösen fontos volt. Az üzleti és termelési nehézségek miatt felemelték az alaptőkét. 1922-ben a tulajdonosok között megjelent az Industria Rt., a Mezőgazdasági Üzemi Malátagyár Rt., a Szentlőrinci Takarékpénztár és az Első Pécsi Bőrgyár Rt. is. Hamerli a későbbiekben elkezdte eladni a saját részvényeit. 1925-ben az Első Pécsi Bőrgyár Rt. több tulajdonos részét megvásárolta, s 1926 áprilisára már mintegy 75%-át birtokolta a gépgyárnak.¹¹

De a vásárló bőrgyár élete sem volt eseménytelen. A vállalat már a háború előtt, 1912-ben átalakult, s Höfler Bőrgyár Rt. név alatt folytatta munkáját: a gyár igazgatója Höfler János maradt, ám új tulajdonosok is megjelentek.¹² A világháború alatt a termelés felfutott, óriási katonai megrendelések voltak a vállalatnak, s gyorsan nőtt a foglalkoztatás is. Még terjeszkedésre is futotta, 1916-ban megvették az eszéki bőrgyárat, amit két év múlva jó pénzért eladtak.¹³ 1917-ben viszont meghalt Höfler János, ugyanakkor a családtag Höfler Jakab kilépett az rt.-ből, s Mohácson létrehozott egy másik bőrgyárat.¹⁴ A hasonló név miatt a pécsi gyár közgyűlése úgy döntött, hogy 1919 januárjától a pécsi cég új neve *Első Pécsi Bőrgyár Rt.* lesz. A bőrgyár tulajdonosi struktúrájában a vállalat-alapító család befolyása egy darabig még megmaradt, bár egyre több új

név is feltűnt.¹⁵ Az 1925-re a tulajdonosok között már a Pécsi Takarékpénztár és két másik pénzügyintézmény volt a meghatározó, amelyek együtt a részvények 45%-át, míg az alapító Höflerek alig több mint 25%-át birtokolták.

A családtagok számának növekedése és az örökítés játszott nagy szerepet a Zsolnay-gyárban kialakult bonyolult vállalatvezetésben. Az 1922-ben elhunyt Zsolnay Miklósnak nem voltak gyermekei, ami az oldalági rokonság vállalaton belüli előtérbe kerülését hozta magával. Bonyolította azonban a dolgot, hogy a gyár, amely a 20. század első évtizedében igen jól működött, s nyereséget termelt, a háború alatt elvesztette piacainak nagy részét, megrendelése megszűntek (ami főleg az középítkezések visszaesésével és a lakossági jövedelmek csökkenésével függött össze). 1917-ig Zsolnay Miklós irányította a vállalatot, ahol a lánytestvérei, azok férjei, valamint gyermekeik is dolgoztak. Most viszont az említett családtagok is beléptek a vállalat vezetésébe, s a gyárat az örökösök 1919-ben közkereseti társasággá szervezték át.¹⁶ A gyár fellendülése egyelőre váratott magára, az 1920-as években a korábbi hazai és nyugati megrendelések hiánya miatt látványos volt a visszaesés, ugyanakkor némi kárpótlást jelentett a délszláv királyság piacainak megnyílása, amely komoly exportlehetőségeket kínált.¹⁷

Voltak azért olyan pécsi vállalatok is, amelyek még a nehéz körülmények között is jól tudtak gazdálkodni. Közülük kiemelkedik a Pannonia Serfőző Rt. (a korábbi Hirschfeld-sörgyár), amely jó működése eredményeképpen 1928–30 között a Nádort és a Pannonia Szálloda- és Étterem komplexumát is meg tudta venni.¹⁸ A sörgyár a megyén túl is terjeszkedett: 1930-ban a kaposvári sörgyár is a tulajdonába került. A pécsi cég a kaposvári gyár összes alkalmazottját elbocsátotta, a vevőkört a pécsi gyár vette át, s a sörellátását a továbbiakban a pécsiek biztosították. Nem volt ez új dolog, hiszen a pécsiek már régóta vásárolgatták a kaposvári gyár részvényeit.¹⁹ A piaci konkurencia letörésének egyik (modern) eszközét láthatjuk ez esetben, amikor is az erősebb gyár megszerzi egy másik tulajdonrészét, aztán gyorsan leépíti az ottani termelést, és teríti saját termékét (vagyis valójában piacot vásárol).

A nehéz időkben történő vállalati koncentráció és szervezeti átalakulás sajátos kortünete volt a pécsi gazdaságnak. Hasonló eseteket még sokat lehetne említeni, egy azonban bizonyos: az 1920-as évek első felének gyáripari átalakulása még nem a dinamikus fejlődésről, hanem az életben maradásról szólt. Az inflációs finanszírozás Pécsen nem vezetett sem a gyári termelés, sem a foglalkoztatás bővüléséhez. Bár az 1920-as évek második felében valamennyit élénkült a pécsi gyáripar (exportlehetőségek megnyílása, a tömegtermelésre való áttérés stb.), ám jelentős előre-

lépés nem történt. Gyárból, vagyis 20 főnél többet foglalkoztató ipari üzemből 1930-ban továbbra is 42 volt Pécsett, az ezekben előforduló segedékek száma 2710 főt tett ki, vagyis átlagban egy gyárra 52 munkás jutott.²⁰ Bár kétségtelen, hogy számos új céget alapítottak az 1920-as évek első felében, de ezek között nem nagyon voltak hosszú távon életképes vállalkozások, inkább csak a régiek összevonásával alakultak új szervezetek. A beruházások elmaradása, a termelékenység megrekedése hatással volt a népesség megélhetésére is, hiszen a növekvő lakossági betelepülés következtében egyre több munkaerő-problémát kellett kezelnie a városnak. A fentebbi gyáripari folyamatok nagyjából egybe estek a térség másik két nagyvárosában (Nagykanizsa, Kaposvár) végbementekkel.²¹

2.2. Az infrastrukturális szolgáltató iparok

Az 1880-as évektől kezdve a háborúig viszonylag gyors tempóban kiépült Pécs modern vonásokat is mutató infrastruktúrája (vasút, egyéb közlekedési ágak, víz, gáz stb.). Az infrastruktúra-fejlesztés terén az 1920-as évektől is láthatunk érdemi előrelépést. A vasút esetében az országos közlekedésföldrajzi- és szervezési változások is segítették az 1920 utáni pécsi gazdaság működését: 1913-ban alakították ki az Pécsett az Üzletigazgatóságot. Ezzel 1921 után Pécs a Balatontól délre eső vasútvonalak központjává vált, majd pedig a Déli Vasút 1932. évi állami megvásárlása után a Dél-Dunántúlon minden vasúti tevékenységet Pécsről irányítottak. Ez sok mindent magával vont. Egyrészt a MÁV-nak több javítóműhelye volt, amelyek közül a pécsi főműhely egyre komolyabb gazdasági szerephez jutott, s az idők során egy jelentős gépipari üzemmé nőtte ki magát. Az 1930. évi foglalkozási kimutatások szerint 127 embert alkalmaztak a pécsi javítóműhelyben. Ezen kívül a gőzvasút sokaknak biztosított stabil megélhetést, a keresőket tekintve 849 férfi és 33 nő dolgozott a vasútnál.²²

Pozitív változások történtek más szolgáltató ágazatokban is. Az 1890-es években létrehozott városi villanytermelő telep 1918-ban befejezte működését, szerepét a DGT Újhegyi villamos erőműve vette át.²³ A korábbi villanytelepet már az új erőmű látta el egy 15 KV-os vezetéken árammal. Az 1920-as években az áramellátás bővült, ami a közületi és a magánfogyasztásban is látszik. Mivel a város időközben tulajdonba vette a korábbi gázgyárat, így lehetőség nyílt a gázmonopólium megszűnésével az elektromos világítás terjesztésére. A városi villanylámpák először 1924-ben gyulladtak fel, ebben az évben a belvárosban már 45 közvilágítási lámpát kapcsoltak be a rendszerbe.²⁴ Az 1920-as években az egyfázisú rendszerről áttértek a háromfázis használatára, az egyfázisú veze-

tékek csak a város külső területein maradtak meg. A Pécs Város Villamos Művek látta el a tortyogói vízművet is árammal egy 15 KV-os vezetéken keresztül. Speciális volt a város villanyárammal való ellátása abból a szempontból, hogy tulajdonán kívüli volt az áramtermelő, így nem kellett a környéket ellátni, a város maga volt egy önálló nagy fogyasztó egység.²⁵ Pécs villamosáram-elosztását végző üzeme a korszakban nyereséges cég volt.

A vízszolgáltatás terén a korábbi időkre is jellemző nehézkesen működő ellátást figyelhetjük meg. A város folyamatosan fejlesztette a víz-ellátást, ami sok ipari beruházást igényelt. A tortyogói vízkiemelést állandóan bővítették; 1925 után 8 új kutat is fúrtak. Képzítették a vízkiemeléshez szükséges elektromos vezetéket, amely egy 20 km hosszú rendszeren keresztül biztosította a szükséges áramot.²⁶ 1927-ben sikerült a Speyer-kölcsonból befejezni a csatornarendszert és a szivattyútelepet.²⁷ Nagyon fontos szempont volt a pécsi iparosságnak, hogy lehetőleg a helyi iparosok kapják meg a kivitelezés lehetőségét. Sokat hivatkoztak a 3591/1925. évi B. M. rendeletre, amely arra adott lehetőséget, hogy amennyiben a helyi vállalkozók ajánlata 6%-kal nem haladja meg a más-honnan jöttékét, akkor a helyieknek kell a lehetőséget biztosítani; jelen esetben 3,8% volt a differencia.²⁸ A kibővített vízmű 1928-tól önállóvá válhatott, ugyanakkor létrehozták a Pécsi Vízvezetéki és Csatornaművet, amely a vízszállítással, elosztással stb. foglalkozott. Pénzügyi előnye is volt a vállalat létrehozásának, hiszen 3800 olyan fogyasztóhely volt már a város területén, ahol havonként olvasták le a fogyasztást és számláztak.²⁹ Kísérletet tettek a tettyei víztermelés bővítésére is, valamint a tortyogói víznek a hegyre vitelére, amihez tározót építettek, ezzel mintegy 2000 ember ivóvíz-ellátását tudták biztosítani. Azt azonban látni kell, hogy a város gyorsan terjeszkedett, ám sem a vízmennyiség növelése, sem a csatornarendszer bővítése ezzel nem tartott lépést. A csatornarendszer hossza az 1930-as évek közepe felé már 43 km volt, ehhez egy 6000 m³/nap teljesítőképességű szennyvíztisztító telep kapcsolódott.³⁰

2.3. A kisipar lehetőségei

Magyarország iparosodásának fontos vonása volt a kisipari és kiskereskedelmi szféra gyors fejlődése. Bár kétségtelen, hogy a látványos változások elsődlegesen mindig a tőkeigényesebb és innovatívabb gyáripár területén mentek végbe, mégis azt kell mondanunk, hogy a hazai iparosok és munkások fele a kisiparban volt érdekelt. Pécsen a háború alatt egyfajta túlélést jelentett a kisiparba vagy kiskereskedelembe való menekülés, vagyis egy egyéni vállalkozás elindítása: adataink szerint 1910–

20 között jelentősen nőtt a kisüzemek száma. 1920-ban az ipari és kereskedelmi vállalkozások közül 1687 (62%) segédek nélkül, további 421 (15,6%) legfeljebb egy segéddel dolgozott. Ez azt jelenti, hogy a cégek mintegy négyötöde olyan kisüzem volt, amely valószínűleg családi munkaerőre épült.³¹ Az 1920-as adatokat szakmák szerint vizsgálva világos, hogy a legtöbb kisüzemi vállalkozás a ruházati iparban, az építőiparban, az élelmiszeriparban és a vendéglátásban működött.

Magyarországon 1920-ban 244 187, tíz évvel később, 1930-ban 222 813 kisipari vállalat működött, vagyis egy évtized alatt a kisüzemek mintegy 10%-a megszűnt. Ezzel szemben Pécssett, ahol az 1920-as években jelentős népesség költözött be a városba, emelkedett a kisiparosok száma. Az Iparosok Lapja adatai alapján készült kimutatás szerint 1927-ben 1717, 1929-ben 1753, míg a válság kitörésekor, 1931-ben már 1894 önálló kisiparost találunk.³² (Más adatok ettől az eredménytől mintegy 10%-kal eltérnek.)³³ Viszont a kisüzemek szerkezetében nagy változást hozott, hogy ugyanezen időben a segédek száma harmadára, a tanoncok száma pedig kétharmadára csökkent. Az önállók számának emelkedése vélelmezhetően egyrészt kényszervállalkozást jelentett, de biztosan sokan ki tudták használni az 1920-as évek első felének inflációs finanszírozásából fakadó gazdasági előnyöket is.

Az 1930-as statisztikai adatokat vizsgálva kiderül, hogy a kisipar területén a legjelentősebb szakmacsoport még mindig a ruházati ipar volt. E területen az önálló, és legfeljebb egy segédet foglalkoztató ipari vállalkozásokból 908-at találunk, vagyis az összes kisipari vállalkozás több mint a fele (53%) ehhez az iparághoz tartozott. A ruházati iparág abszolút kisipari jellegű volt: legnagyobb létszámban a szabók, illetve a varrással és a kesztyűgyártással foglalkozók voltak jelen. A pécsi szabók között sok olyat találunk, akiknek familiája már akár évszázadok óta is gyakorolta a mesterségét.³⁴ A második legnépesebb kisipari ágazat az építőipar volt 152 (9%) vállalkozással, valamint a fa- és csontipar kategóriába sorolt iparági csoport 141 vállalkozással (ez utóbbi elsődlegesen asztalosokat jelentett). Visszaesett viszont a korábbiakhoz képest az élelmezési- és élvezeti cikkek gyártásával foglalkozó ágazat (96 cég), akár csak a vas- és fémiparban, valamint gépgyártásban érdekelték száma és aránya. A többi iparág, így például a papíripar, a fonó- és szövőipar, a sokszorosító- és műipar, a vasipar stb. mesze elmaradt a fentiekől. Fontos rögzítenünk, hogy a ruházati iparhoz hasonlóan más iparágak is szélsőségesen kisipari jellegűek voltak. 1930-ban a 2292 ipari vállalkozásból 1361 (vagyis az összes pécsi cég 59%-a) egyáltalán nem foglalkoztatott segéderőt. Mindebből látható, hogy struktúráját tekintve a pécsi iparon belül az 1920-as években továbbra is erős maradt a kisipar.

Az évtized vége felé azonban már viharfelhők is gyülekeztek: az 1928–29-es évek már fokozódó értékesítési nehézségekről, kisipari műhelyek bezárásáról, növekvő munkanélküliségről szóltak.³⁵ Nem volt ez másképp máshol sem. A régió második legnagyobb városában, a legnépesebb napilapban külön sorozat indult „*Mentsük meg Nagykanizsát*” címmel, ahol egyrészt bemutatták az évszázados hagyományokkal rendelkező kisipari és kiskereskedelmi cégek nehézségeit, ugyanakkor ötletelni lehetett a megoldásokról.³⁶ Pécssett a helyi sajtóban is egyre másra jelentek meg cikkek a „*haldokló pécsi kisipar*”-ról.³⁷ A panaszok az általános drágaságról, a beruházások visszaeséséről, a kereslet csökkenéséről szóltak, hozzátéve persze azt is, hogy Pécs kisiparosága az egyik legrosszabbul járt vállalkozói csoport, hiszen a háború, a szerb megszállás, a határzár, a korábbi piacok elvesztése stb. az átlagnál sokkal jobban sújtotta a helyi vállalkozói réteget. Néhány nappal a magyarországi pénzügyi válság kitörése előtt az építőiparosok tartottak értekezletet nyomórútságos helyzetükről, rámutatva, hogy közismerten a kisiparosi életpálya nem ad lehetőséget nyugdíjra, s ha a vállalkozó nem tud pénzt termelni, szolgáltatni és pénzt keresni, akkor annak sok negatív hatása lesz. Mivel az építőipar alkalomadtán sok embert tudott foglalkoztatni, az építkezések elmaradása jelentős munkanélküliséget is hozott magával.³⁸ A pécsi építkezések az 1920-as évek elején igencsak vajúdtak. A MÁV tervezett bérlekásokat a vasút melletti Bánffy (ma Mártírok útja) utcában, de az nagyon hosszú átfutással rendelkezett.³⁹ A városnak a Mezőszél utcában sikerült kislakásokat építeni, amelyeket 1922 nyarán át is adtak, de ezeknél az volt a probléma, hogy csak részben kapták meg pécsi iparosok az építés lehetőségét, hiszen a fővárosiak rendszerint alá tudtak ígérni a pécsi iparosok árajánlatainak.⁴⁰ Az építőiparosoknak különösen a téli hónapok voltak nehezek, hiszen ilyenkor alig-alig akadt érdemi munka.⁴¹

2.4. A szénbányászat lehetőségei

A gazdasági működési feltételek politikai megváltoztatása, a trianoni határok meghúzása új helyzetbe hozta a szénkitermelést is. A DGT szénbányászata felértékelődött, hiszen az elcsatolásokkal a mecseki fekete-szén-kitermelő bányák a hazai vasipar és más, jelentősebb szénfűtőértéket feltételező üzemek egyedüli ellátói maradtak.⁴² Az 1920-as években azonban a DGT széntermelésének nagy része a délszláv királyságba került, hiszen azt jóvátételi fizetesként könyvelték el. Öt éven keresztül minden munkanap után 88–100 vagon szenet kellett szállítani. A kötelezettség 1926. szeptember 12-én járt le; összesen 12,48 millió métermázsa szenet vittek ki, vagyis a mecseki szénmedence másfél évnyi termelése

került ki az országból.⁴³ A termelési adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a DGT szénbányászati üzeme a háború és a szerb megszállás következményeit lassan heverte ki, 1922-re az 1915 évi kitermelés nagyságrendjét is elérték, de mindez messze volt a háború előtti termelési szinttől. Az 1924-ben lezajlott 31 napos sztrájk visszavetette a termelést, amikor is a megelőző évhez képest 20%-kal kevesebb szenet hoztak felszínre.

Kétségtelen azonban az is, hogy időközben nőtt a termelékenység is. A Jicinsky-terv⁴⁴ szerint két új akna kiépítését fejezték be, ugyanakkor egy rekonstruált szállítóakna és egy újhegyi szénelőkészítő, brikettgyár, főműhely kialakítására került sor. Átalakították az addigi üszögi vasútállomást is, s létrehoztak egy felső és egy alsó pályaudvart a szén fogadására és feldolgozására. A DGT jelentős foglalkoztatója maradt a városnak és a környék bányásztelepüléseinek. Pécs város a nehéz években is számíthatott a DGT szénkiutalásaira, szénsegélyeire.⁴⁵ Fentebb már említettük, hogy a bányauzem volt Pécs villamosenergia-ellátója, hiszen 1918-tól a DGT tulajdonában lévő újhegyi erőmű szolgáltatta az áramot. A bányauzem dolgozóinak keresete felülmúlta a magyar átlagot, ami helyi kereskedőknek perspektivikus volt. A DGT-nek áttételesen hatása volt a helyi politikára is, hiszen a bányatelepi munkásközösségekben a szociáldemokrata mozgalom erősödött. A nagyvállalat által korábban kiépített egészségügyi ellátási rendszer (kórházak, orvosi felügyelet stb.) révén a város komoly kiadásoktól mentesült.⁴⁶ A dolgozókról való gondoskodás magas szintű volt a vállalatnál, segélyekhez, ellátáshoz, iskolai képzéshez lehetett hozzá jutni. A DGT lakásépítkezései szinte folyamatosak voltak: a két világháború között a legnagyobb lakásépítési program Meszesen valósult meg, ahol 1922–25 között 177 munkáslakást és 2 felvigyázó lakást hoztak létre. A munkáslakásokból 24 egyszobás, míg 153 kétszobás volt.⁴⁷

2.5. Ipar és munkásság

Végül említsük meg a fejlődés egy fontos velejáráját, az iparosok és a munkások számbeli és politikai súlyának erősödését. Pécs népessége 1921–30 között 50 000-ról 61 000 főre emelkedett.⁴⁸ Ezen belül a (a keresőket vizsgálva) az iparral és a bányászattal foglalkozók száma 10 526-ról 11 717 főre, vagyis mintegy 10%-kal nőtt.⁴⁹ Az iparral foglalkozók egyértelműen a legnagyobb foglalkozási csoportot alkották a városban: e rétegek kereskedelmi, fogyasztási, lakhatási, szórakozási és egyéb igényeinek kielégítése a városi működés nagyon fontos területét képezték. A 20. századi jogkiterjesztés révén megnöttek a munkásság politikai lehetőségei is. Az 1920-as években a helyi munkásság a szociáldemokrata párt által szervezve egyre jelentősebb érdekérvényesítő csoporttá vált. A

nagyobb vállalatokon belüli bérharcok, sztrájkok, a gyáripari munkásság politikai szervezettségének erősítése, erős munkás-összetartozás kiépülése jelezte a réteg jelenlétét a városon belül. A munkásság növekvő erejét mutatták a helyi választásokon elért eredményei. Az 1922. évi parlamenti választásokon Pécs város II. számú országgyűlési kerületében (amely nagyrészt a munkástöbbségű Budai külváros lakosságára terjedt ki) az MSZDP jelöltje, Esztergályos János szerzett mandátumot.⁵⁰ Mivel a munkáscsaládok alapvetően fizetésből éltek, így mint keresleti forrás nagyban meghatározták a helyi kiskereskedelem működését. Bár a munkások vásárlásai – területi elhelyezkedésük miatt – elsődlegesen a külvárosokban realizálódtak, azt világosan lehetett látni, hogy a gazdasági és politikai fejlődés szempontjából egyre fontosabb társadalmi csoportról van szó.

3. Összegzés

Áttekintésünkből látható, hogy Pécs iparrendszere igen sokat változott az első világháború utáni időkben. A háború megpróbáltatásai, de különösen a trianoni határok meghúzása miatti piacvesztés, valamint a szerb megszállás alatti pusztítások rányomták bélyegüket a gazdaság működésére. Az 1920-as évek második felében a lassan stabilizálódott gazdaságban ugyan mutatkoztak már az élénkülés jegyei, de továbbra is gyenge lábakon állt a helyi magángazdaság. Érdekes, s egybe esik a hazai városok gyakorlatával, hogy az 1920-as években érdemi magántőke és magánvállalkozások hiányában maga a város vette át a gazdaságélénkítő funkciókat, amely intézmény a helyi gázszolgáltatás, a víz- és csatornarendszer kiépítése és működtetése, a helyi közlekedés megszervezése terén egyre nagyobb szerepet játszott. Az élénkülés a világgazdasági válságig tartott, az ezt követő kereslet csökkenése, a munkanélküliség növekedése, a piacvesztés újra megakasztotta a gazdaság fejlődését. A kilábalás lehetőségét az 1934-től szélesedő piaci körülmények kínálták.

JEGYZETEK/NOTES

1. Lásd: Népszámlálás (1910): 1. 12. old.; lásd még: Katus László (1995) tanulmányát.
2. Az ipar fejlődésének áttekintéshez lásd: Kaposi Zoltán (2006); Kaposi Zoltán (2011/a.)
3. Népszámlálás (1910): 3. 1059. old.
4. Lásd: Babics András (1952); Huszár Zoltán (2005)
5. Népszámlálás (1910): 3. adatai alapján.

6. Berend T. Iván–Szuhay Miklós (1975): 212. old.; Berend T. Iván–Ránki György (1976)
7. Lásd: Kaposi Zoltán (2011/b.) tanulmányát.
8. Népszámlálás (1920): 3. 283. old.
9. Szózat, 1922. november 17.
10. Ezt a fúziós hullámot szinte az egész országban meg lehet figyelni, a déldunántúli nagyobb városok esetében Pécs mellett a legtipikusabban Nagykanizsán fordult elő.
11. Kopasz Gábor (1965): 59. old.
12. Gulyás József–Tóth Géza (1962): 78. old.
13. Ugyanott.
14. Jakab Antal (1999): 112. old.
15. Ugyanott, 113.
16. A Zsolnay-gyár áttekintéséhez lásd: Rúzsás Lajos (1954): 196. old.
17. Világ, 1921. október 9.
18. Harcos Ottó (1973): 155. old.
19. T. Mérey Klára (1985): 187. old.
20. Népszámlálás (1930): 3. 221. old.
21. Andrassy Antal (1975): 358. old.; Nagykanizsára: Kaposi Zoltán (2014): 173–178. old.
22. Népszámlálás (1930): 3. 104. old.
23. Csávolszky Jenő (1996): 254. old.
24. 100 éves (1994): 40–41. old.
25. Ugyanott, illetve Szabó Antal (1996): 483. old.
26. Kraft János (1996): 526. old.
27. Pécs Lexikon (2010): 1. 143–144. old.
28. Dunántúl, 1925. január 29.
29. Ugyanott.
30. Pécs ezer éve (1996): 256. old.
31. Népszámlálás (1920): 3. 283. old. alapján.
32. Az adatok forrása: B. Horváth (1977): 150. old. Táblázat.
33. Népszámlálás (1930): 3. 221. old. alapján.
34. A szabók a Pécsi Ipartestületen belül is igen fontos szakosztályt alkottak. Lásd: Pécsi Lapok, 1922. május 30.
35. Ez világosan tükröződik a korabeli sajtó hangulatából is. Lásd: Dunántúl, 1929. április 18.
36. A cikksorozatról lásd: Kaposi Zoltán (2014): 210–211. old.
37. Dunántúl, 1931. július 25.
38. Lásd például: Dunántúl, 1931. július 11.
39. Lásd: Pécsi Lapok, 1922. július 19.; Pécsi Lapok, 1922. július 25.
40. Pécsi Lapok, 1922. július 29.; lásd még: Pécsi Lapok, 1922. augusztus 19.
41. Lásd: Pécsi Lapok, 1924. november 23.
42. A Komló körüli területek a magyar kincstár kezében voltak, míg az északi szénvidék (Máza, Szászvár környéke) a Salgótarján Kőszénbánya Rt. tulajdonába került.

43. PAP (1928): 4. 417. old.; illetve annak szerzői helyesbítése: (1928): 5. 492. old.
44. Jaroslav Jicinsky 1913–1931 között a DGT pécsi bányauzemeinek igazgatója, az 1913–27 közötti korszerűsítések megtervezője és megvalósítója volt. Lásd: Pécs Lexikon (2010): 1. 355. old.
45. Így például 1922-ben Baranya vármegye árvaházának 150 mázsa, a Pécsi Jótékony Nőegyletnek 300 mázsa; 1925-ben a városi szegények számára 800 mázsa szénét juttattak. A segélyezettek között voltak hadiárvák, katonatisztek, városi tisztviselők, állami alkalmazottak, iskolák, egyesületek, egészségügyi intézmények, vasutasok, újságírók, csendőrök stb. Lásd: Huszár 2005. tanulmányát.
46. Huszár Zoltán (2005): 191. old.
47. Pilkhoffer Mónika (2008): 138. old.; lásd még: Dunántúl, 1925. június 10.
48. A népességnövekedéshez lásd: Hoóz István (1995) tanulmányát.
49. Népszámlálás (1920): 3. 94–95. old. alapján számolva.
50. Szita László (1985): 45. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Hivatkozott szakirodalom

- Andrássy Antal (1975): A város az ellenforradalmi rendszer idején. In: Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár. 357–456. old.
- Babics András (1952): A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest.
- Berend T. Iván–Suhay Miklós (1975): A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest.
- Bernd T. Iván–Ránki György (1976): Kelet-Közép-Európa gazdasági fejlődése. Budapest.
- B. Horváth Csilla (1977): Mozaikok a pécsi kisipar történetéből az 1930-as években. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 19. Pécs, 1977. 149–167. old.
- Csávolszky Jenő (1996): Energiafejlesztés-, termelés. In: Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996 (Szerk.: Kassai Miklós). Pécs. 250–260. old.
- Gulyás József–Tóth Géza (1962): A kapitalista börtgyártás. In: A kétszáz éves Pécsi Börtgyár. Pécs.
- Harcos Ottó (1973): A pécsi Pannónia Sörtgyár története. Pécs.
- Hoóz István (1995): Pécs népességének alakulása a két világháború közötti időszakban. In: Pécs népessége 1543–1900 (Szerk.: Vonyó József). Pécs. 95–115. old.
- Huszár Zoltán (2005): A szénbányászat szerepe Pécs város fejlődésében a 19. század végétől a második világháború kitöréséig. In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből (Szerk.: Szirtes Gábor–Vargha Dezső). Pécs. 186–206. old.
- Jakab Antal (1999): A Pécsi Börtgyár történetéből (1889–1989). In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok (Szerk.: Szirtes Gábor–Vargha Dezső). Pécs. 108–128. old.

- Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs
- Kaposi Zoltán (2011/a.): Iparszerkezet és városfejlődés Pécsen a 19–20. század fordulóján. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* (6. évf.) 2011. 1. 51–76. old.
- Kaposi Zoltán (2011/b.): Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). *Pécsi Szemle*, 2011. nyár. 66–77. old.
- Katus László (1995): Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 1. (Szerk.: Vonyó József). Pécs. 37–93. old.
- Kopasz Gábor (1965): Hamerli József Gépgyár és Vasöntöde Részvénytársaság (1918–1944). In: *A pécsi Sopiana Gépgyár 1865–1965* (Szerk.: Kopasz Gábor). Pécs. 56–62. old.
- Kraft János (1996): Pécsi Vízmű. In: *Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996* (Szerk.: Kassai Miklós). Pécs. 522–534. old.
- Pap László (1928): A pécsvidéki szénmedence termelése. *Statisztikai Szemle*, 1928. 4. 411–418. old.; lásd még: szerzői helyesbítés: 1928. (5). 492.
- Pécs ezer éve (1996): Pécs ezer éve. *Szemelvények és források a város történetéből 1009–1962* (Főszerk.: Márfi Attila). Pécs
- Pécs Lexikon (2010): Pécs Lexikon 1–2. (Főszerk.: Fomváry Ferenc). Pécs.
- Pilkhoffer Mónika (2008): Bányászat és építészet Pécsen a 19–20. században. Pécs.
- Rúzsás Lajos (1954): *A Pécsi Zsolnay-gyár története*. Budapest.
- Szabó Antal (1996): Villamosenergia-ellátás. In: *Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996* (Szerk.: Kassai Miklós). Pécs. 481–502. old.
- Szita László (1985): A munkásmozgalom újjászervezése a szerb megszállás után. In: *baranyai-pécsi munkásmozgalom története II.* (Szerk.: Szita László – Szűts Emil). Pécs. 11–70. old.
- 100 éves (1994): 100 éves az áramszolgáltatás Dél-Dunántúlon 1894–1994 (Szerk.: Szabó Antal). Pécs.
- T. Mérey Klára (1985): *Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején*. Budapest.

Statisztikai források

- Népszámlálás (1910) 1.: *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, 1912.
- Népszámlálás (1910) 3.: *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika*. Budapest, 1914.
- Népszámlálás (1920) 3.: *Az 1920. évi népszámlálás. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika*. Budapest, 1926.
- Népszámlálás (1930) 3.: *Az 1930. évi népszámlálás. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika*. Budapest, 1935.

Hivatkozott sajtóanyagok

Dunántúl, 1925, 1929, 1931.; Pécsi Lapok, 1922, 1924.; Szózat, 1922.; Világ, 1921.

GERGICS Tünde¹– HUSZTI Réka²– SCHWERTNER Marcell³

¹PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

University of Pécs, Doctoral School of Earth Sciences, Pécs, Hungary

email: gergics@gmail.com

²PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

University of Pécs, Doctoral School of Earth Sciences, Pécs, Hungary

email: husztir@gmail.com

³PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

University of Pécs, Doctoral School of Earth Sciences, Pécs, Hungary

marcell.schwertner@gmail.com

**A V4 ORSZÁGOK VERSENYKÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSA,
KITEKINTÉSEL A KÍNÁVAL VALÓ GAZDASÁGI
KAPCSOLATOKRA**

*THE DEVELOPMENT OF V4 COUNTRIES' COMPETITIVENESS,
WITH AN OUTLOOK ON ECONOMIC RELATIONS WITH CHINA*

ABSTRACT

One of the main directions of this study is the examination of the economic development and competitiveness of the Visegrad countries since the 2000s. From the turn of the millennium, development has entered a new phase that visibly shapes the former fields of power in the region and creates new geopolitical focal points. In this rearrangement, different economic processes play a key role. Although the development of the countries of the Visegrad Group is homogenous – partly due to the common historical past – has, in many respects, varied in some of its features. However, the analysis of the V4 countries, due to the above-mentioned homogeneity and central geographical location, is appropriate subject of examination to draw conclusions for the situation in the

Central and Eastern European region. Following the 2008 global economic crisis, China's economic development and global political expansion has entered a new phase. The effect of this phenomenon is exerted on the geopolitical field. The New Silk Road Program announced by the Chinese government in 2013 is of paramount importance for the future of the Central and Eastern European region. The new commercial opportunities and potential FDI investments resulting from the program are desirable for the entire Visegrad Group. In the course of our study, we intend to include several indicators that better illustrate and measure the economic strategy and geopolitical changes of the period 2004–2015 in the V4 countries, with a special view on economic relations with China.

Kulcsszavak: gazdaság, versenyképesség, versenyképességi modellek, Visegrádi országok, V4, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Kína

Keynotes: Economy, Competitiveness, Models of Competitiveness, Visegrad Countries, V4, Czech Republic, Poland, Hungary, Slovakia, China

1. Bevezetés

A Visegrádi Együttműködés egyik fő célja az Európai Unióba történő integráció beteljesült, helyébe új kihívások jelentek meg. Az ezredfordulótól a világ fejlődése egy olyan szakaszba lépett, amely láthatóan alakítja a térség korábbi erőtereit és ezzel együtt új geopolitikai súlypontokat formál. Ebben az átrendeződésben a különböző gazdasági folyamatoknak kiemelt szerepük van. Habár a Visegrádi országok gazdasági fejlettsége viszonylag homogénnek mondható – részben a közös történelmi múlt miatt –, mégis számos jellemzőben eltérést mutat. Ennek ellenére a V4 országok – az említett homogenitás, illetve a hasonló központi földrajzi fekvés miatt – megfelelő vizsgálati alapot nyújtanak a kelet-közép-európai régiós helyzet feltérképezésében. A 2008-as világgazdasági válságot követően a kínai gazdasági fejlődés, világpolitikai térnyerés új fázisba lépett. Ennek a jelenségnek a fokozott hatása érvényesül a geopolitikai erőtérré. A kínai kormányzat által 2013-ban meghirdetett „Új Selyemút” program rendkívüli jelentőséggel bír a kelet-közép-európai térség jövője szempontjából. A programból fakadó új kereskedelmi lehetőségek és potenciális FDI befektetések kiaknázása pedig a teljes Visegrádi csoport számára kívánatos.

A tanulmány célja, hogy feltárja a különféle – főként gazdasági – indikátorok alapján a Visegrádi országok versenyképességét az uniós csatlakozást követően, továbbá bemutassa, hogy a kínai gazdasági kapcsolatok milyen hatást gyakorolnak minderre főként az „Új Selyemút” 2013-as elindí-

tását követően. Ehhez az első részben a versenyképesség definíciói, modelljei és mérésének meghatározása kerül kidolgozásra a szakirodalom alapján, míg a második részben a Visegrádi országok versenyképességének elemzése és a versenyképesség növelésének egyik lehetőségét rejtő kínai gazdasági kapcsolatok bemutatása történik.

2. Anyag és módszertan, a versenyképesség meghatározása, mérése és modelljei

A versenyképesség egy komplex fogalom, széles körben elfogadott egységes definíciója (még) nem létezik.

Michael Porter szerint az országok versenyképességét a nemzeti termelékenység szemszögéből kell vizsgálni, ami az országban előállított termékek és szolgáltatások értékétől és azok előállítási hatékonyságától függ¹. Általános megfogalmazásra törekszik Matolcsy,² aki szerint a versenyképesség „az a képesség, ami lehetővé teszi, hogy gazdasági szereplő egy adott piacon terméket vagy szolgáltatást tudjon értékesíteni”. Hasonló, de kibővített Lengyel³ definíciója: a „versenyképesség a piaci versengésre való készséget jelenti, a pozíciószerezés és a tartós helytállás képességét, amit elsősorban az üzleti sikeresség, a piaci részesedés és a jövedelmezőség jelez”. Az Európai Unió definíciójában a két kulcstényező a relatív magas jövedelem és a relatív magas foglalkoztatottsági szint a nemzetközi (globális) versenynek való kitettség mellett.⁴

Dicken⁵ alapján a globális gazdaságot öt meghatározó tényező alakítja; a transznacionális vállalatok, a technológiák, a nemzetközi integrációk, az „új” pénzügyi rendszerek, valamint a termékek és szolgáltatások előállítása (rugalmas termelés), melyek egymást is befolyásolják, kölcsönhatásuk révén pedig különböző térszerveződési szintek alakulnak ki. Míg korábban egy domináns térszerveződési szint volt, a nemzetgazdasági szint, addig a globalizáció során e pozíció megváltozott, jelenleg a gazdaság hármas kötődésűvé vált, így a szupranacionális gazdaság, a nemzetgazdaság és a regionális/lokális gazdaság, mint területi egységek egyenértékűek. Ezáltal területi szempontból is megkülönböztethetünk szupranacionális, nemzetgazdasági és regionális versenyképességet.

A nemzeti versenyképességnek két fő elméleti megközelítése van közgazdaságtudományi szempontból; a mikroökonómiából kiinduló piacszerkezeti és a makroökonómiából kiinduló intézményi közgazdasági elmélet. A piacszerkezeti megközelítés fő képviselője Michael Porter a versenyképességet a nemzeti termelékenység szemszögéből vizsgálja, ahol a kormányzat exogén tényező. Az intézményi közgazdasági megközelítésben (fő képviselői: North, Acemoglu, Aiginger) a kormányzat

befolyásolja a versenyképességet, mivel az intézmények hatnak a társadalmi folyamatokra, továbbá elsődleges a szerepük többek között az erőforrások allokációjában, az innováció ösztönzésében, a (gazdaság)politikai folyamatok kialakításában. Ehhez kapcsolódóan született meg az intézményi versenyképesség fogalma is (Campbell–Pedersen nyomán), amely szerint az országok versenyképessége azon múlik, hogy mennyire rugalmas annak intézményrendszere, a vállalati szféra szempontjai alapján mennyire sikeresen és gyorsan képes a kormányzat azon változtatni.⁶

Egy régió versenyképessége – Lengyel⁷ nyomán – függ a régióban megtermelt egy lakosra jutó jövedelem nagyságától és növekedési ütemétől, amely jövedelem egyaránt adódik a munkatermelékenység és a foglalkoztatottság magas szintjéből.

Egy másik csoportosítás alapján megkülönböztetünk *ex post* és *ex ante* versenyképességet. Az *ex post* vagy realizált versenyképesség alatt a múltbeli gazdasági teljesítményt értjük, mely többnyire mérhető tényezőkhöz köthető (bruttó hazai össztermék növekedési üteme és egy főre jutó értéke, külkereskedelmi egyensúly alakulása, exportpiaci részesedés, reálárfolyam stb.). Az *ex ante* vagy másként feltételes versenyképesség kevésbé mérhető tényezők vizsgálatán alapul; a vállalati versenyelőnyöket nyújtó elemek, a globális versenyben való helytállás, a megfelelő üzleti környezet háttérelmése, így gyakran alkalmaz kérdőíves felméréseket, szakértői interjúkat, becsléseket.⁸

A versenyképesség fogalmának megértéséhez és könnyebb átláthatóságához versenyképességet leíró modellek is születtek. Az első ilyen modellt Michael Porter dolgozta ki, melyet gyémánt vagy rombusz modellnek nevezünk, ami elsődlegesen az iparági versenyelőnyök forrását tárja fel, egyúttal stratégiát is vázolva javításukra. A modell négy – egymással kölcsönhatásban álló – determinánsból áll, melyek közül minél több minél jobb minőségben megtalálható, annál sikeresebb egy adott terület. Az egyik „csúc” (determináns) az adott iparág szempontjából jelentős termelési tényezők; ebben az esetben a (természeti, humán és tőke) erőforrások és a (műszaki, közigazgatási, informatikai, valamint tudományos és technikai) infrastruktúra. A termelési tényezők rendelkezésre állása és minősége elsődleges, továbbá az is, hogy milyen költséggel használhatóak fel. A második „csúcson” a keresleti tényezők; a hazai kereslet szerkezete, a növekedés összetétele és üteme, valamint a belföldi kereslet nemzetközivé történő kiterjesztésének lehetősége található, természetesen ez esetben is a minőség az első, nem pedig a mennyiség. A harmadik „csúc” a támogató és kapcsolódó iparágak tényezői, vagyis mennyi és milyen minőségi kiszolgáló és kapcsolódó iparági vállalat található már meg az adott térségben. Végül a negyedik „csúcson” a vállalati stratégia

és verseny tényezői található; a belföldi vállalatok stratégiája és szerkezete, a területi célok és a területen jelentkező versengés.⁹

A versenyképességi fa modell – melyet az ECORYS¹⁰ kutatócsoportja dolgozott ki – bár a regionális versenyképességhez alkották, inkább a nemzetgazdasági elemzésekhez használható. Ki kell emelni, hogy egyes kategóriái nehezen mérhetőek, sok helyen túldimenzionál, továbbá egzakt tudományos összefüggéseket nem vizsgál, mindazonáltal megjelenít fejlesztési lehetőségeket, valamint szimbolikusan ábrázolja a versenyképesség komplexitását és ciklikusságát. A fa gyökerei a talajban a versenyképesség faktorai (tehetség, innováció, kapcsolódás, vállalkozókészség stb.), melyeket a legegyszerűbben lehet befolyásolni. A törzs, ami az ipari szerkezetet és a termelékenységet jelöli, valamint az ágak (outputok: foglalkoztatottság, profit és adók) együttesen adják a versenyképesség alapjait. A gyümölcs pedig maga a versenyképesség, vagyis a jólét, a fenntarthatóság és a szociális biztonság, melyek „lehullva” visszahatóznak és táplálják a gyökereket.¹¹

Budd és Hirmis regionális versenyképesség kapacitás (RCC) modellje értelmében nemzetgazdasági szinten a komparatív, regionális (lokális) és vállalati szinten a kompetitív, szubnacionális szinten pedig mindkét előny jut érvényre. Ekképpen az urbanizációs (metropolitan) régiókra a nemzetgazdaságira jellemző komparatív, míg a lokális, kisvárosi régiók esetében a kompetitív szemléletnek kell meghatározónak lennie. A modell alapján a területi verseny ilyenformán másképpen működik, mint a vállalati verseny.¹²

A versenyképességi cylinder regionális versenyképességi modell, mely négy különböző szintből áll. A cylinder tetején a regionális eredmény található, melynek két tényezője a bruttó hazai össztermék és a foglalkoztatottak aránya, valamint a foglalkoztatottak száma, melyhez természetesen kapcsolódnak még a regionális transzferek és a nem piaci hozzáadott érték. A cylinder hengeres palástján lefelé haladva a regionális kibocsátás (a piaci bruttó hozzáadott érték, mely bérekből és profitból tevődik össze, továbbá más mérőszámokból, mint a piaci részesedés vagy a munka egységköltése), majd a regionális közbenső kibocsátás, másképp az összesített vállalati teljesítmény (a belső tényezők) található. A kalap karimáján a versenyképesség tényezői helyezkednek el, melyek koncentrikus köröket alkotnak és melyeket a cylinder szintől-szintre történő haladásával lehet felfedni. A legbelső körben a termelési tényezők található, míg a második körben a regionális tőkebefektetési viszonyok tényezői, melyek nehezen mérhetőek.¹³

Az egyik legátfogóbb és legmérhetőbb kategóriákkal rendelkező modell a régiók versenyképességének piramis-modellje, mely vállalatokra

és területi egységekre egyaránt alkalmazható, ekképpen egyre szélesebb körben elfogadott. A piramis csúcsán található a végső cél, vagyis az életszínvonal javítása, amihez három egymásra épülő szinten lehet eljutni. Az első (a csúcs alatti) szinten az alapkategóriák találhatók; a jövedelem, a munkatermelékenység és a foglalkoztatottság, melyek ex post tényezők. A második szinten az alaptényezők helyezkednek el, melyek elsősorban rövid távon ható gazdasági tényezők: kutatás-fejlesztés, infrastruktúra és humán tőke, külföldi befektetések, kis- és középvállalkozások, valamint intézményi és társadalmi tőke. Ezek a tényezők a gazdaságfejlesztéshez és a stratégiai programozáshoz alkalmazhatóak. A legalsó szinten, a talapzaton a sikerességi (hosszú távon ható) faktorok találhatók, melyek ex ante tényezők: gazdasági szerkezet, innovációs kultúra és kapacitás, regionális elérhetőség, munkaerő felkészültsége, társadalmi szerkezet, döntési központok, környezet minősége, továbbá a régió társadalmi kohéziója. Ezen tényezők át is fedhetik egymást, gazdaságon kívüli jellemzők, melyekre gazdaságfejlesztési programokkal alig lehet hatni.¹⁴

Az országok versenyképességének mérésére a két legismertebb a Világ-gazdasági Fórum (WEF) Globális Versenyképességi Jelentése (Global Competitiveness Report), valamint a svájci IMD (Institute for Management Development, World Competitiveness Report) versenyképességi rangsora. A WEF (1971 óta fennálló szervezetként) 12 pillérbe (innováció, üzleti komplexitás, piacméret, technológiai fejlettség, pénzpiac, munkaerőpiac, árupiac, felsőoktatás és szakképzés, egészségügy és alapképzés, makrogazdasági környezet, infrastruktúra, intézményi háttér) sorolva összesen 114 mutató alapján évente készíti el – 2018-ban 140 országról – rangsorát¹⁵. Az IMD viszont négy nagy témacsoportban (gazdasági teljesítmény, üzleti hatékonyság, kormányzati hatékonyság, infrastruktúra) több mint 230 indikátort – a 2018-as jelentésében 63 gazdaságot – vizsgálva 1989 óta évente adja ki rangsorát¹⁶. Az általános versenyképességen felül az IMD 2017 óta digitális versenyképességi rangsort¹⁷ is készít, melyben számos új kritériumot vezettek be az országok azon képességének mérésére, hogy a kormányzati gyakorlatok, az üzleti modellek és a társadalom általános átalakulásához vezető digitális technológiákat milyen mértékben és minőségben alkalmazzák és fedezik fel.

3. Eredmények

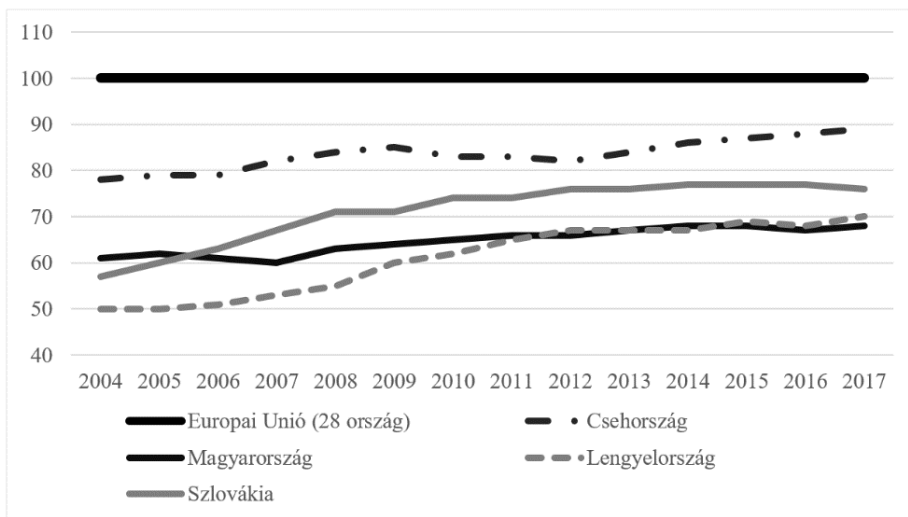
Jelen tanulmány a Visegrádi országok versenyképessége során elsődlegesen a nemzetgazdasági versenyképességet elemzi – az előző részben bemutatott – piramis modell alapkategóriái alapján; a vásárlóerőparitá-

son mért egy főre jutó bruttó hazai összterméket, a 15–64 éves kor közötti foglalkoztatottsági rátát, továbbá a nominális egy főre, illetve egy munkaóra-ra jutó munkatermelékenységet. A nemzetgazdasági adatokon felül az Európai Unió átlagos értékei is feltüntetésre kerülnek az összehasonlíthatóság érdekében, sőt a legtöbb mutató az uniós átlag alapján kerül bemutatásra. Az elemzés második részében a piramis modell második szintjén található alaptényezőkből a külföldi befektetések és az export-import adatok vizsgálata hangsúlyos a Visegrádi országok és Kína között.

3.1. A visegrádi országok versenyképessége

A versenyképesség alapkategóriái közül a legjelentősebb tényező a nemzeti jövedelem, melynek a leggyakrabban alkalmazott mérőszáma a bruttó hazai össztermék, annak is az egy főre jutó indexe. Az elemzés során érdemes a vásárlóerő-paritáson (PPP) számolt értékeket figyelembe venni a jobb összehasonlíthatóság érdekében, annál is inkább, mivel az Európai Unió is ezt a módszert alkalmazza az országok és régiók fejlettségének megállapításához. A következő – 1. számú – ábra így a V4-ek PPP-n mért egy főre jutó GDP-jét mutatja az EU 28 országának átlagában számolva.

1. ábra: A vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermék az EU 28 országának átlagában mérve a Visegrádi országokban, 2004–2017 (százalék)
Figure 1.: Gross domestic product at current market prices, purchasing power standard per inhabitant in percentage of the EU (28 countries) average in Visegrad Countries, 2004–2017 (percentage)

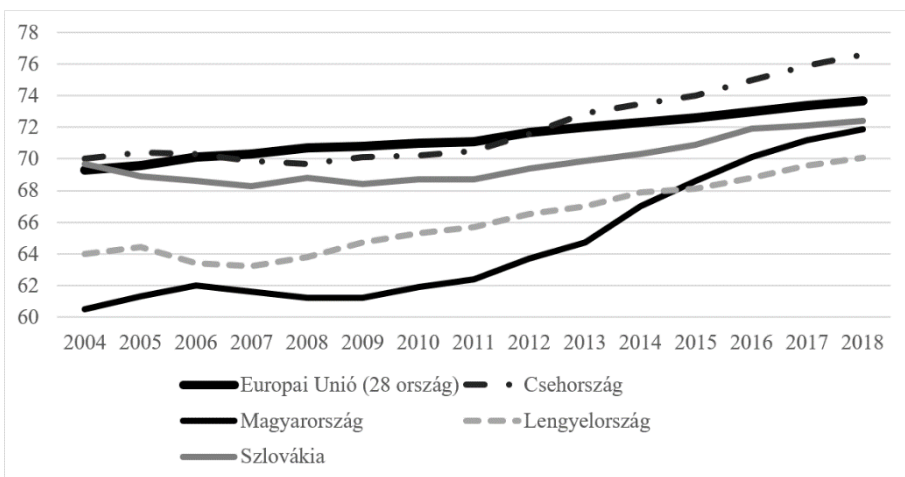

Forrás: Eurostat adatbázisa alapján saját szerkesztés

Látható, hogy a Visegrádi országok a 2004-es uniós csatlakozást követően az EU átlagához felzárkózó pályán vannak a vizsgált mutató alapján. A négy ország közül a legfejlettebb Csehország, a vizsgált időszakot figyelembe véve 11 százalékpontos emelkedést jelez. Magyarország a legkisebb mértékű felzárkózást mutatja, 2004-ben az Unió 61 százalékos szintjéről 69 százalékra sikerült feljutni 2017-re. Bő 20 százalékpontos emelkedést produkált Szlovákia és Lengyelország, bár különböző tendenciával. Szlovákiában a nagy megugrás a csatlakozást követően a 2008–2009-es pénzügyi és gazdasági világválságig figyelhető meg, azt követően (70 százalékos szint fölött) mérsékelt emelkedés mutatkozik. Ezzel szinte ellentétes a lengyel tendencia, 2008-ig lassú emelkedés, azt követően nagy ugrás mutatkozik a fejlődésben, így a 2004-ben a V4-ek közül a legalacsonyabb (50 százalékos) fejlettségi szintről 2017-re már Magyarországot is beelőzve, az EU 70 százalékos szintjén áll. Megállapítható, hogy a nemzeti jövedelem alapján nincs igazán versenylőnye a visegrádi országoknak az EU-hoz viszonyítva, mindazonáltal kiemelendő, hogy pozíciójuk folyamatosan javul.

A versenyképesség vizsgálata során a következő tényező a foglalkoztatottság. Ehhez kapcsolódóan a 15–64 éves kor közötti foglalkoztatási rátát célszerű elemezni, melyet a 2. ábra mutat.

2. ábra: A 15–64 éves kor közötti foglalkoztatottsági ráta a Visegrádi országokban és az Európai Unióban, 2004–2018 (az összlakosság százalékában)
Figure 2.: The employment rate of the active population aged 15–64 in the Visegrad countries and the European Union, 2004–2018 (percentage of total population)

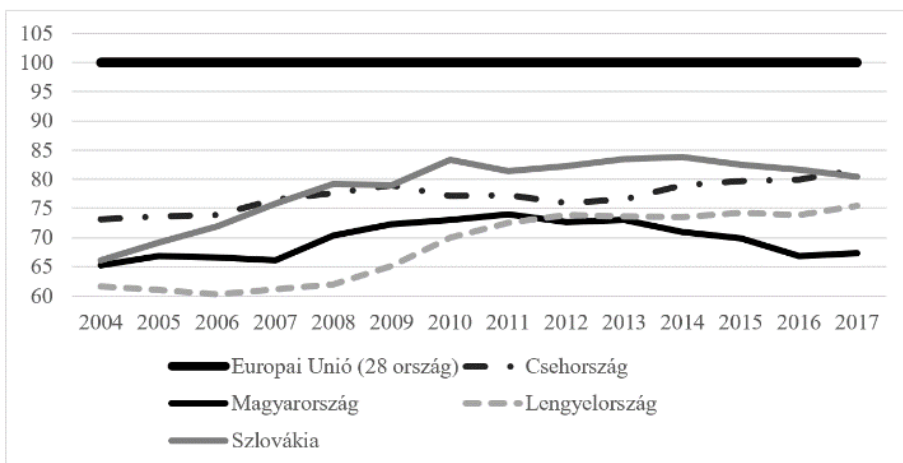

Forrás: Eurostat adatbázisa alapján saját szerkesztés

Az ábrán jól látszik az Európai Unió foglalkoztatottsági rátájának folyamatos javulása. E mutató tekintetében is a legjobb értékeket Csehország hozza, bár 2004–2005-ben még uniós szint fölött teljesített, 2006–2011 között az alá került, de 2012-től ismét átlagon fölötti, fokozatosan az uniós emelkedést is többszörösen meghaladóan teljesít. Lengyelország a csehekéhez hasonló erős növekedést jelez, de még 2018-ban is az uniós átlag alatt van közel 4 százalékkal. A legnagyobb javulást a legmélyebbről érkező Magyarország mutatja, így szinte elérve – a négy ország közül az átlaghoz képest romló teljesítményt nyújtó – Szlovákiát, így már csak 2 százalék hiányzik az uniós szint eléréséhez. Elmondható, hogy a foglalkoztatottságot tekintve már kiemelkedőbb a visegrádi országok teljesítménye, sőt Csehországnak e tényező tekintetében uniós szinten versenyelőnye jelentkezik. Hozzá kell tenni, hogy ilyen tendencia mellett pár éven belül Magyarország és Lengyelország esetében is jelentkezhet (és remélhetőleg Szlovákia esetében is).

A versenyképesség harmadik vizsgált alapkategóriája a munkatermelékenység, melyet célszerű egy főre és egy munkaóraóra jutóan is elemezni. A 3. és 4. számú ábrák ezeket a tényezőket mutatják az EU átlagában mérve.

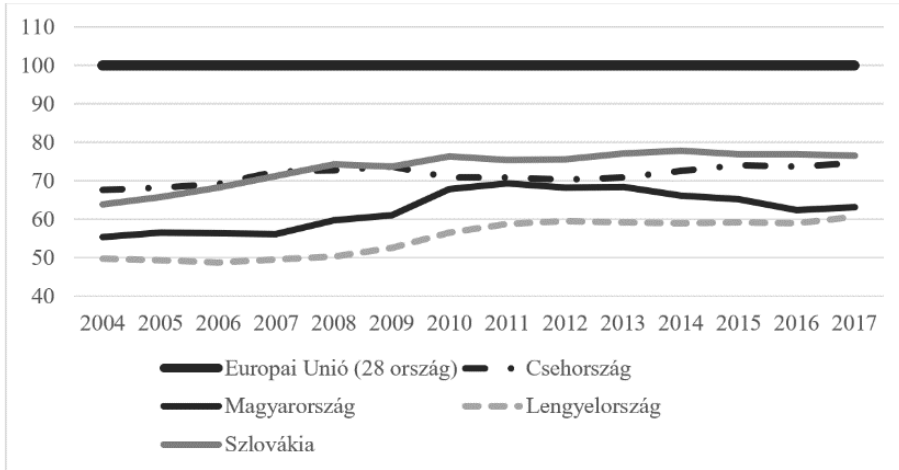
3. ábra: A nominális egy főre jutó munkatermelékenység a Visegrádi országokban az EU 28 országának átlagában, 2004–2017 (millió PPS, aktuális árakon, százalék)
Figure 3.: Nominal labour productivity per person in Visegrad Countries, 2004–2017 [percentage of EU28 total (based on million purchasing power standards, current prices)]

Forrás: Eurostat adatbázisa alapján saját szerkesztés

4. ábra: A nominális egy munkaóra jutó munkatermelékenység a Visegrádi országokban az EU 28 országának átlagában, 2004–2017 (millió PPS, aktuális árakon, százalék)

Figure 4.: Nominal labour productivity per hour worked in Visegrad Countries, 2004–2017 [percentage of EU28 total (based on million purchasing power standards, current prices)]

Forrás: Eurostat adatbázisa alapján saját szerkesztés

Az ábrák alapján összességében a munkatermelékenységben a legkevésbé versenyképesek a V4 országai. Érdekes, hogy e mutató tekintetében a legjobb értékeket Szlovákia mutatja szoroson versenyezve Csehországgal. Egy főre jutó értékeknél Lengyelország fejlődött nagyot, azt is 2009–2011 között. Igazán sajnálatos a magyar munkatermelékenység EU átlagtól való lemaradása 2013 után, remélhetőleg a 2016-os évtől újra növekedésnek indul a tényező uniós átlaghoz viszonyított aránya. Összességében a Visegrádi országok az EU átlagának 60–80 százalékos sávjában helyezkednek el munkatermelékenység szempontjából, ami nem jelent sokat a versenyképességben.

Míg szinte minden – az előbbieken – vizsgált mutatónál javultak az értékek az uniós átlaghoz viszonyítva, az IMD és a WEF besorolása alapján vegyes a Visegrádi országok versenyképességének helyzete. A WEF rangsora szerint a 2004-ben a V4-ek közül a legjobb, 39. helyen szereplő Magyarország 2018-ra hátracsúszott a 48. helyre; a többiek előreléptek: Csehország 40-ről 29-re, Szlovákia 43-ról 41-re és Lengyelország 60-ról 37-re. Az IMD általános versenyképességi rangsorában a csehek (43. helyről 29-re) és a lengyelek (57. helyről 34-re) javítottak a 2004-es pozíciójukon 2018-ra, míg a szlovákok (40. helyről 55-re) és a magyarok (42. helyről 47-re) rontottak. Az IMD digitális versenyképességi rangsorában 2018-ban legelőrébb Csehország áll a 33. helyen, utána 36. Len-

gyelország, 46. Magyarország és 50. Szlovákia. Az első, 2017-es digitális versenyképességi sorrendhez viszonyítva csak a lengyelek – igaz éppen egy helyet – javítottak pozíciójukon.¹⁸

3.2. A kínai kapcsolatok hatása a Visegrádi országok versenyképességére

Az elmúlt négy évtized során Kína világgazdasági súlya vitathatatlanul és visszafordíthatatlanul megnövekedett. Az ázsiai kontinens zászlóshajója, bruttó hazai össztermék alapján 2017-ben a világ második legnagyobb gazdaságával rendelkező országa¹⁹ – korai történelmének bezártágával élesen szembenálló – intenzív és gyümölcsöző gazdasági kapcsolatok kialakítására törekszik az Európai Unióval, az Amerikai Egyesült Államokkal, valamint investíciókat hajt végre Afrikában és Ázsia egyéb államaiban.

A kínai gazdasági fejlődés elképesztő ütemét és az ország gazdasági potenciálját emelik ki azok a feltételezések, amelyek szerint Kína akár már 2020-ra átveheti a világ legnagyobb nemzetgazdasága címet az Amerikai Egyesült Államoktól²⁰. Ezzel párhuzamosan Kína a világ legnagyobb exportőre²¹, a Kínába érkező külföldi beruházások zöme a feldolgozóiparba áramlik, nem véletlenül emlegetik az országot a világ gyáráként. A megtermelt árukat természetesen a lehető legrövidebb és leggazdaságosabb úton el is kell juttatni a külföldi piacokra, az „Új Selyemút” koncepciójának megalkotása ettől a tényről nem függetleníthető. A vázolt világgazdasági dinamikáját tekintve túlzás nélkül kijelenthető, hogy a Visegrádi országok külön-külön egyenként nem bírnak túlzott jelentőséggel Kína számára, természetesen aktív gazdasági kapcsolatokat tart fenn velük, azonban nem élveznek kitüntetett figyelmet. Kína geopolitikai és gazdasági perspektívája egyébként is jóval tágabb és messzemenőkéig racionalizált, nem korlátozódik egy régióon belül egy országra, főként akkor, ha a kelet-közép-európai régiót tekintjük, mely földrajzi kiterjedését vagy gazdasági erejét tekintve nem vetekedhet a világ vezető nagyhatalmaival. A V4 országok azonban együtt – központi földrajzi fekvésük okán és EU tagságuk miatt is – a kelet-közép-európai régióon belül igen fontos szereplőkké válhatnak Kína számára, kapuként funkcionálhatnak a nyugat- és dél-európai országok felé. A visegrádi országok pedig mindent megtesznek a Kínából érkező működőtőke bevonása, valamint a Kínába irányuló export növelése érdekében.

Magyarország – csakúgy, mint a V4 országok mindegyike – megszenvedte a 2008–2009-es pénzügyi és gazdasági világválságot, amely a hagyományos export piacait jelentő Európai Unió tagállamokat és az Amerikai Egyesült Államokat sem hagyta érintetlenül. Az ebből levont

tanulások erőteljes szerepet játszottak a V4 tagállamok felerősödő távol-keleti gazdasági érdeklődésében, legalábbis erre enged következtetni a négy ország Kína-fókuszú programjain keresztül nyitottsága. A magyar kormányzat által 2011 végén meghirdetett „Keleti Nyitás” politika a megváltozott világ gazdasági környezetet kívánta nyomon követni annak segítségével, hogy hazánk földrajzi adottságait állította középpontba. Célja az volt, hogy Magyarország – amellet, hogy a nyugat-európai növekedési övezet keleti kapuja – képes legyen az EU egyik keleti kapcsolódási kapujává is válni, amely helyzetéből adódóan könnyebben kapcsolódik az ázsiai növekedési zónához. Csehországban a 2010-es választások után fektették le „A Külpolitika Új Konceptióját” melynek értelmében a bilaterális és regionális együttműködésekben Kína, USA és Oroszország elsőbbséget élvez, kiemelt helyen szerepelnek. Szlovákiában 2011-ben született meg az „Új külpolitikai stratégia” melynek része, hogy Ázsiát tekintve Szlovákia a stratégiailag legfontosabb országokra fog fókuszálni sorrendben ezek: Kína, Japán, India, Dél-Korea, Indonézia. Lengyelország pedig 2012-ben indította útjára a „Go China” nevű programját. A program gyakorlatilag a kínai „Go Global” -ra adott válaszlépésként értelmezhető. A Go China program keretében a lengyel kormány anyagilag támogatja a lengyel vállalatok kínai piacra lépését, illetve azt, hogy kereskedelmi tevékenységükhöz kínai partnert találjanak.

A V4 országok keleti fókuszú programjaira jól reflektál a Kínai Népköztársaság elnöke, Hszi Csin-ping által 2013-ban deklarált „Egy Övezet Egy Út” program (későbbi nevén „Új Selyemút”). Az „Új Selyemút” programhoz, a program hivatalos kezdőpontjaként Hszi Csin-ping elnök 2013. szeptemberében az Asztanai Egyetemen mondott beszédét szokás kiemelni. A beszédben az elnök öt területre kiterjedő fokozott kommunikációt és együttműködést határozott meg melyek a következők:

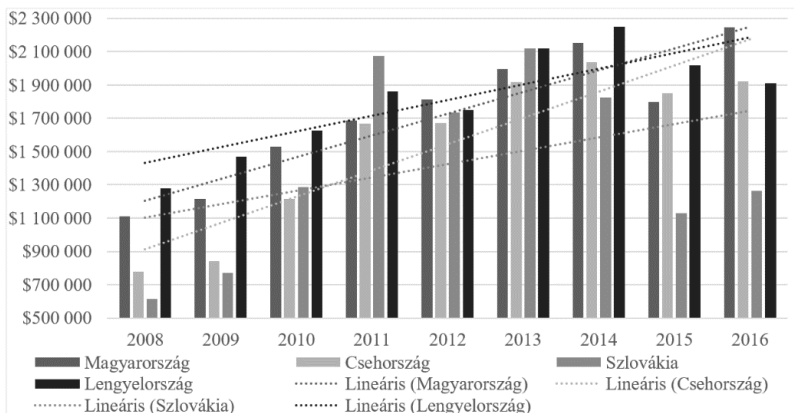
- politikai koordináció,
- közúti összeköttetés,
- akadálymentes kereskedelem,
- pénzforgalom,
- különböző népek közötti kölcsönös megértés.

A program célja egy nagyjából húsz éves időkereten belül egy olyan gazdasági övezet létrehozása, mely 64 országot, 4,4 milliárd embert és a világ GDP-jének a negyven százalékát érinti²². A program első üteme a 2016–2020-as időszakra esik. Maga a program nem egy „köbevésett” projektlistaként képzelendő el, sokkal inkább a konnektivitást az elérhetőséget biztosító projektek organikus láncolataként. Európát tekintve a „16 + 1 Együttműködés” tekinthető fő platformjaként, ahol gyakorlati-

lag maguk a projektek és a finanszírozási formák kerülnek kidolgozásra. A V4 országokat közvetlenül érintő – és az „Új Selyemút” program bejelentését közvetlenül megelőző – fontos eseménynek tekinthető a „16 + 1 Együttműködés” létrehozása. A szervezetet formálisan 2012-ben hozták létre Varsóban 16 közép-kelet-európai ország²³ vezetői és Kína elnöke. Az alapítással együtt elfogadták a „Tizenkét intézkedést”, amely meghatározza a közös célokat, az intézményi keretet és egy 1 milliárd dolláros hitelkeretet hoz létre, amely közös projektekre hívható le²⁴. A „16 + 1 Együttműködés” az Új Selyemút 2013-as formális bejelentésével a program integráns részét képezi. Olyan nélkülözhetetlen platform lett, amely lehetőséget biztosít évente legalább egyszeri csúcstalálkozók megrendezésére Kína és a teljes kelet-közép-európai régió számára. Kína szemszögéből nézve teljesen reális, hogy inkább egy nagyobb, több területileg összefüggő országot tömörítő szervezeten keresztül kommunikáljon és hozzon létre projekteket az „Új Selyemút” program keretein belül.

Magyarország és a Visegrádi országok számára az „Új Selyemút” kardinális jelentőséggel bírhat, ha gazdasági érdekeiket időben azonosítják és artikulálják is Kína felé. Erre megfelelő platform lehet a „16 + 1 Együttműködés” de akár külön-külön is jelentős eredményeket tudnak elérni a politikai lobbival, vagy az imént részletezett keleti nyitást célzó programokkal. Kulcskérdés, hogy kedvező, központi földrajzi fekvésüket és EU tagságukkal járó előnyüket mennyiben tudják érvényesíteni mind a kereskedelemben, mind pedig a beáramló FDI beruházásokat tekintve. Ami a kereskedelmet illeti, a V4 országok Kínába irányuló export tekintetében növekvő tendenciát mutatnak.

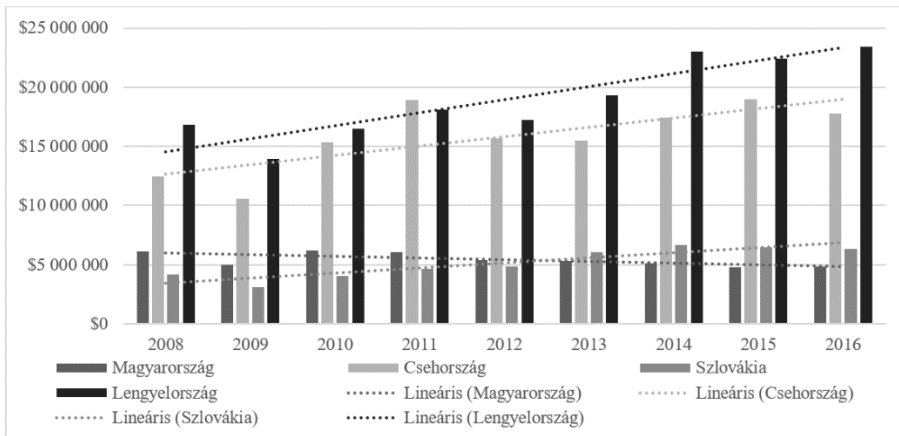
5. ábra: A V4 országok export volumene Kínába a 2008–2016 időszakban (1000 USD)
Figure 5.: Export volume of the V4 countries to China in 2008–2016 (1000 USD)

Forrás: Eurostat és WITS (World Integrated Trade Solution) adatbázisa alapján saját szerkesztés

Az országos export adatokra illesztett időszaki lineáris trendvonalak alapján a legnagyobb ütemű emelkedés Csehország esetében mutatkozik. A Kínába irányuló export értéke 2014-ig gyakorlatilag minden visegrádi országban fokozatosan emelkedett 2008-tól, 2015-ben és 2016-ban viszont szinte mindenhol csökkenés mutatkozott, kiemelten Szlovákiában. Magyarország kiugróan jól teljesít a többi országhoz képest, 2012-ben és 2016-ban a legtöbbet exportálja Kínába. Lengyelország – amely egy jóval nagyobb piac – csak a 2014-es és 2015-ös években exportálja a legtöbbet. A 2016-os évben a magyar export mértéke eléri a 2,246 milliárd USD szintet, amelyet csak a lengyel 2014-es szám múl felül a maga 2,251 milliárd USD értékével. A Kínából a V4 országokba irányuló export egyes országoknál növekvő tendenciát, míg másoknál csökkenést mutat.

6. ábra: Kína export volumene a V4 országokba a 2008–2016 időszakban (1000 USD)
Figure 6.: export volume of China to the V4 countries in 2008–2016 (1000 USD)

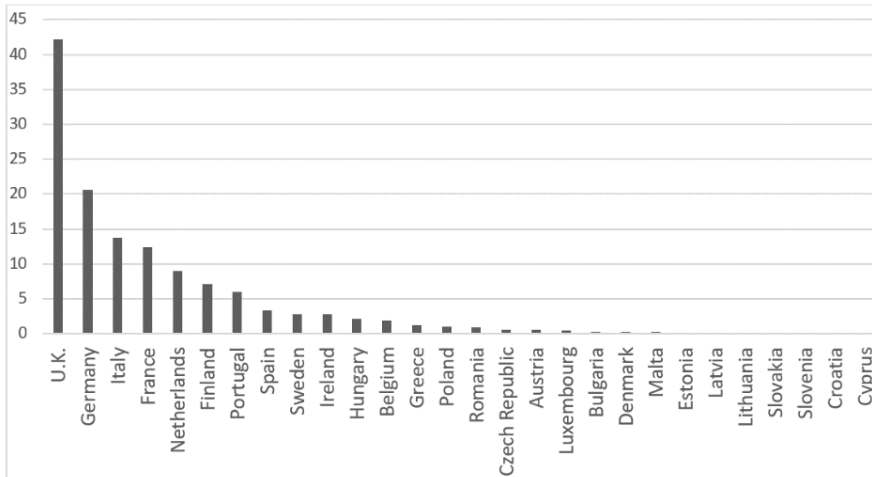

Forrás: Eurostat és WITS (World Integrated Trade Solution) adatbázisa alapján saját szerkesztés

Össességében elmondható, hogy a Kínából a V4 országokba érkező export és a V4 országok Kínába tartó exportja nem kiegyenlített. A legnagyobb mértékben kínai terméket importáló Lengyelország a 2016-os évben a 25 milliárd USD-t közelítette meg, míg ugyan ebben az évben a V4-ek közül legtöbbet Kínába exportáló Magyarország csupán 2 milliárd 241 millió USD értékben tudott exportálni. A különbség több mint tízszeres. Ennek fényében nem meglepő, hogy az „Új Selyemút” kezdeményezéstől többek között a kereskedelmi mérleg javulását, Kínába irányuló növekvő export volument várnak többek között Lengyelországban is²⁵. Ami a Kínából érkező FDI beruházások volumenét illeti, az alábbi 7. ábra mutatja az EU 28 tagállamába áramló kínai tőke nagyságát.

7. ábra: Kínai működőtőke-beáramlás az EU tagországokba (2000–2017)
(milliárd euró)

Figure 7.: China's FDI inflow into major EU member states (2000–2017)
(billion euro)

Forrás: Eurostat adatbázisa alapján saját szerkesztés

A 2000-es „Go Global” kínai program bevezetése óta rendkívüli mértékben nőtt a világban a kínai működőtőke mértéke. A fő célpont azonban Nyugat-Európa és az ott már meglévő know-how, nemzetközi márkák és technikai cégek felvásárlása²⁶. Az EU-ba összesen 132 milliárd euró folyt be 2000 és 2017 között, ebből a V4-ek részesedése 3,8 milliárd euró. Ez az igen kis mérték is alátámasztja azt, hogy a kelet-közép-európai régióba irányuló kínai tőke viszonylag új keletű, de feltételezések szerint növekvő ágban van²⁷. A V4 országok közül Magyarország áll az első helyen, öt követi Lengyelország és Csehország a sereghajtó Szlovákia előtt. Érdeemes kiemelni, hogy a V4 országokba történő beruházások esetében is a zöld mezős beruházások helyett inkább a fúziók és felvásárlások (M&A) a népszerűbbek²⁸.

4. Összegzés, következtetések

A tanulmány azzal a céllal íródott, hogy bemutassa a Visegrádi országok versenyképességét az európai uniós csatlakozást követően, és kitekintést nyújtson a Kínával való gazdasági kapcsolatok alakulására, amely kihatással van a versenyképességükre is. Ehhez kapcsolódóan a tanulmány elején a szakirodalom áttekintésével világossá vált a versenyképesség fogalmának komplexitása, többféle értelmezési kerete. A kutatás során elsődlegesen a nemzetgazdasági versenyképességre helyeztük

a hangsúlyt. A versenyképességi modellek szisztematikus elemzése során a piramis modell bizonyult megfelelő bázisul a Visegrádi országok vizsgálatához.

A választott modell alapkategóriái – a jövedelem, a foglalkoztatottság és a munkatermelékenység – alapján, uniós szinten (a 15–64 év közötti aktív lakosság) foglalkoztatottsági rátájában mutatkozott a legerősebb versenyelőnye a V4-eknek. E tényező tekintetében Csehországnak kiemelkedő, uniós szint fölötti versenyelőnye van. A vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermék (az EU átlagában) vonatkozásában 2004 óta javuló tendenciájú a versenyképességük, mindazonáltal itt az uniós szinttől még jóval elmaradnak az értékek, itt is a legjobb helyzetben Csehország van. A három alapkategória közül a legkevésbé versenyképes tényezője a Visegrádi országoknak az (egy főre, illetve egy munkaóraóra jutó) munkatermelékenység, amiben elengedhetetlen a fejlődés.

A piramis modell második szintjén lévő alaptényezők közül – a tanulmány terjedelme miatti kötöttségekből adódóan – két mutatószámot; a külkereskedelmi mérleget és a külföldi befektetéseket emeltük ki, még hozzá Kínához kapcsolódóan. Összességében elmondható a Kínával való gazdasági kapcsolatok alakulását tekintve, hogy a V4 országok a vizsgált időszakban megkülönböztetett figyelmet fordítanak a kérdésre. Ez jól látható a Kína felé nyitó programjaikon, amelynek egyik példája a magyar „Keleti Nyitás” politika, illetve abból is, hogy a „16 + 1 Együttműködés” ezáltal pedig az „Új Selyemút” aktív résztvevői is. A kereskedelmi kapcsolatokat tekintve elmondható, hogy míg az exportban a Visegrádi országok egyre jobban – növekvő tendenciával – teljesítenek, azonban a nagy mértékű Kínából érkező import miatt egy kereskedelmi deficitest helyzetről beszélünk. Az „Új Selyemút” kezdeményezés ennek javítására is szolgálhat a Visegrádi országok szempontjából. A Kínából érkező FDI beruházások egyelőre kis mértékben vannak jelen az EU egészébe érkező kínai FDI-hoz viszonyítva. Ez annak tudható be, hogy a kínai tőke preferálja a már meglévő know-how-ba, nemzetközi márkákba való befektetést. A V4-ek közül a vizsgált időszakban Magyarországra érkezett a legnagyobb mértékben kínai működőtőke. Az, hogy ez az érték tovább növekedjen, illetve hogy a többi V4 ország ehhez felzárkózzon szükséges a gazdasági érdekeik hatékony érvényesítése az „Új Selyemút” kapcsán, akár együttesen, akár külön-külön például a „16 + 1 Együttműködés” keresztül.

A tanulmány során bemutatott ex post versenyképességi tényezők a 2004-es uniós csatlakozást követően összességében javulást mutatnak, mindazonáltal szükséges a további fejlődés a Visegrádi országokban. Mindehhez a bemutatott kínai FDI beruházások és kereskedelmi kapcsolatok a megfelelő lépésekkel jelentősen hozzá tudnak járulni. Fontos ki-

emelni, hogy az ázsiai térségből érkező lehetőségeket a meglévő európai (és más tengerentúli) adottságok és kapcsolatok megtartása mellett, additív módon szükséges felhasználni. A fejlődés, így a versenyképesség növelésének is feltétele, hogy minden lehetőséget meg kell ragadni és azokból előnyt kell kovácsolni. A kapu nyitva áll a Visegrádi országok előtt, minden azon múlik, milyen mértékben képesek kamatoztatni kelet-közép-európai központi szerepüket és együttes érdekérvényesítő képességüket.

JEGYZETEK/NOTES

1. Chikán Attila–Molnár Boglárka–Szabó Erika (2018): A nemzeti versenyképesség fogalma és támogató intézményrendszere. *Közgazdasági Szemle*, LXV. évf., 2018. december, 1205–1224. old.
2. Matolcsy György (2015): Egyensúly és növekedés. *Konzolidáció és stabilizáció Magyarországon 2010–2014*. Kairosz Kiadó, Budapest. 639. old.
3. Lengyel Imre (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*. XLVII. évf., 2000. december. 962. old.
4. Lengyel (2000) 962–987. old.
5. Lengyel Imre–Rechnitzer János (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
6. Chikán–Molnár–Szabó (2018).
7. Lengyel (2000).
8. Lengyel (2000).
9. Káposzta József (2007): *Regionális gazdaságtan*. Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Debrecen.
10. Az ECORYS 1929 óta működő nemzetközi kutatási, tanácsadási, programirányítási és kommunikációs szolgáltató cég. A világ egyik vezető vállalata a kutatás és fejlesztés területén, amely a társadalom legfontosabb kihívásaival foglalkozik.
11. Lukovics Miklós (2008): *Térségek versenyképességének mérése*. JATEPressz, Szeged. 23–31. old.
12. Fenyővári Zsolt–Lukovics Miklós (2008): *A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai*. *Tér és Társadalom*, 22. évf. 2008/2. 1–20. old.
13. Káposzta (2007).
14. Lukovics (2008).
15. Klaus Schwab, World Economic Forum (2018): *The Global Competitiveness Report, 2018*. WEF, Cologny/Geneva, Switzerland.
16. IMD World Competitiveness Center (2018): *IMD World Digital Competitiveness Ranking 2018*. online elérhetőség: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-competitiveness-ranking-2018/> – utolsó letöltés: 2019. 05. 14.

17. IMD World Competitiveness Center: official webpage, <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2017/> – utolsó letöltés: 2019. 05. 15.
18. IMD, WEF
19. World Bank (2017): Gross Domestic Product 2017, online elérhetőség: <https://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf> – utolsó letöltés: 2019. 05. 15.
20. Bernek Ágnes (2010): Geopolitika és/vagy geoökonómia – A világgazdaság és a világpolitika összefüggései a 21. században – Geopolitika a 21. században, I. évf. 1. szám, 29–62. old.
21. CIA (2016): The World Factbook, 2016, online elérhetőség: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2078rank.html> – utolsó letöltés: 2019. 05. 15.
22. Csizmadia Norbert (2016): Geopillanat: A 21. század megismerésének térképe. Budapest: L'Harmattan, 162–173. old.
23. A 16 közép-kelet-európai ország: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Szerbia, Szlovénia, Bulgária, Románia, Csehország, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Lettország, Litvánia, Észtország.
24. Eszterhai Viktor (2017): A „16 + 1 Együttműködés” bemutatása. online elérhetőség: <http://www.geopolitika.hu/hu/2017/11/01/a-16-1-egyuttmukodes-bemutatasa/> – utolsó letöltés: 2019. 05. 15.
25. Goreczky Péter (2017): Kína kapcsolata Közép- és Kelet-Európával: a „16 + 1” együttműködés eddigi mérlege. Külügyi és Külgazdasági Intézet, KKI tanulmányok, T-2017/9.
26. Szunomár, Ágnes–Biedemann, Zsuzsanna (2014): Chinese OFDI in Europe and the Central and Eastern European Region in a Global Context. in: Chinese investments and financial engagement in visegrad countries: Myth or reality? MTA, Institute of World Economics, online elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/18300/18374/18374.pdf> – utolsó letöltés: 2019. 05. 15.
27. Eszterhai (2017) és Goreczky (2017).
28. Sebena, Martin (2018): Chinese trade and investment in the Visegrad countries: mapping increased exposure and volatility. in: Chine-CEE Institute Working Paper, 2018. No.11.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bernek Ágnes (2010): Geopolitika és/vagy geoökonómia – A világgazdaság és a világpolitika összefüggései a 21. században – Geopolitika a 21. században, I. évf. 1. szám.
- Bernek Ágnes (2018): Kelet-közép-európai geopolitikai tanulmány, A közép- és a kelet-európai országok a 21. század többpólusú világában, V-riport, PAIGEO, 2018. március.
- Chikán Attila–Molnár Boglárka–Szabó Erika (2018): A nemzeti versenyképesség fogalma és támogató intézményrendszere. Közgazdasági Szemle, LXV. évf., 2018. december.

- CIA (2016): The World Factbook, 2016.
- Cséfalvay Zoltán (2017): A nagy korszakváltás. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Csizmadia Norbert (2016): Geopillanat: A 21. század megismerésének térképe. Budapest: L'Harmattan.
- Duczon Árpád–Németh Norbert–Schmuck Roland (2007): Versenyképesség. Környezetünkért Közalapítvány, Pécs.
- ECORYS: official webpage, online elérhetőség: <https://www.ecorys.com/global/our-company> – utolsó letöltés: 2019. 05. 15.
- Eszterhai Viktor (2017): A „16 + 1 Együtműködés” bemutatása. Geopolitika.
- Fenyővári Zsolt–Lukovics Miklós (2008): A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. Tér és Társadalom, 22. évf. 2008/2.
- Goreczky Péter (2017): Kína kapcsolata Közép- és Kelet-Európával: a „16 + 1” együtműködés eddigi mérlege. Külügyi és Külgazdasági Intézet, KKI tanulmányok, T-2017/9.
- IMD World Competitiveness Center (2018): IMD World Digital Competitiveness Ranking 2018.
- Káposzta József (2007): Regionális gazdaságtan. Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Debrecen.
- Klaus Schwab, World Economic Forum (2018): The Global Competitiveness Report, 2018. WEF, Cologny/Geneva, Switzerland.
- Lengyel Imre (2000): A regionális versenyképességről. Közgazdasági Szemle. XLVII. évf., 2000. december.
- Lengyel Imre–Kotosz Balázs (2016): Felzárkózás és/vagy távolságtartó követés? A visegrádi országok térségeinek fejlődéséről, Tér és Társadalom, 32. évf., 1. szám, 2018. 5–26. old.
- Lengyel Imre–Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Lukovics Miklós (2008): Térségek versenyképességének mérése. JATEPressz, Szeged.
- Matolcsy György (2015): Egyensúly és növekedés. Konszolidáció és stabilizáció Magyarországon 2010–2014. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Palotai Dániel–Virág Barnabás (2016): Versenyképesség és növekedés. Budapest, Magyar Nemzeti Bank.
- Sebena, Martin (2018): Chinese trade and investment in the Visegrad countries: mapping increased exposure and volatility. in: Chine-CEE Institute Working Paper, 2018. No. 11.
- Szilágyi István (2013): Geopolitika. Publiikon Kiadó.
- Szunomár, Ágnes–Biedemann, Zsuzsanna (2014): Chinese OFDI in Europe and the Central and Eastern European Region in a Global Context. in: Chinese investments and financial engagement in visegrad countries: Myth or reality? MTA, Institute of World Economics.

SZÁNTÓ Ákos

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

University of Pécs, Doctoral School of Earth Sciences, Pécs, Hungary

email: akosszanto92@gmail.com

A CORREDOR FERROVIARIO BIOCEÁNICO MEGAPROJEKT FŐBB GEOPOLITIKAI HATÁSAI A DÉL-AMERIKAI RÉGIÓBAN

THE MAIN EFFECTS OF THE CORREDOR FERROVIARIO BIOCEÁNICO MEGAPROJECT IN THE SOUTH-AMERICAN REGION

ABSTRACT

The *Corredor Ferroviario Bioceánico* project is a high-speed rail investment that connects three Latin American countries – Brazil, Bolivia, and Peru – and establishes a rail link between Santos on the Atlantic coast and Puerto Ilo on the Pacific coast. This transport project could significantly increase the economic cohesion not only between these three countries but also could have a positive impact on the other countries in this region. The project is also capable of changing the geopolitical situation of Bolivia and Brazil. The planned investment could change Bolivia's relationship with Chile and Bolivia's access to the Pacific Ocean, while Brazil's regional position could be stronger and could modify its relationship with China.

Kulcsszavak: Dél-Amerika, Corredor Ferroviario Bioceánico projekt, Kína, világkereskedelem

Keynotes: South-America, project of Corredor Ferroviario Bioceánico, China, world trade

Bevezetés

A hidegháborút követően Latin-Amerika szerepe a világgazdaságban egyre fontosabbá vált. A demokratikus átmenetek, és a piaci liberalizáció következtében a térség országainak gazdasága növekedésnek indult. A 2008-as gazdasági válság is enyhébben érintette a régiót, a globális kihívások azonban itt is jelentkeztek. A térségben is megfigyelhetjük regio-

nális hatalmak felemelkedését, melyek közül Mexikó és Brazília a legjelentősebbek. Utóbbi globális tényezővé is vált. A feltörekvő ázsiai hatalom, Kína is igyekszik kapcsolatait elmélyíteni a régióban, főként gazdasági téren. A 2000-es években tapasztalható növekedés hatására jelentős kereskedelmi partnerévé vált Kína a latin-amerikai országoknak, főként Brazíliának és Chilének.¹ A kereskedelem növeléséhez elengedhetetlen az új, alternatív közlekedési útvonalak kialakítása. Jelen tanulmány egy ehhez hasonló közlekedési korridor, a *Corredor Ferroviario Bioceánico* kialakításának főbb hatásait igyekszik bemutatni. A projekt mélyebb vizsgálatát megelőzően szükséges röviden áttekinteni a megaprojektek általános jellemzőit.

1. A megaprojekt, mint jelenség

A megaprojekt napjainkban egyre elterjedtebb jelenség. Azokat a beruházásokat illethetjük ezzel a névvel, amelyek komplexitása, mérete, és anyagi értéke alapján túlmutatnak a korábbi időszakban végrehajtott beruházásokon. Ezek a projektek általában több éves időtartamú beruházások, amelyek több milliárdos befektetéseket igényelnek, és grandiózus terveket kívánnak megvalósítani. Napjainkban egyre több helyen találkozunk megaprojektekkel, nem pusztán a fejlett országokba, hanem megtalálhatóak a fejlődő országokban is. E projektekre jellemző, hogy a kezdeti költségvetést a nem várt nehézségek nagymértékben megnövelik, akár az eredeti tervek többszörösére is. A plusz költségek nagy megterhelést róhatnak az egyes államokra, és akár költségvetési egyensúlytalanságok is kialakulhatnak, még az olyan nagymértékben fejlődő országokban is, mint amilyen Kína.²

A beruházások gyakorta nem fordítanak kellő figyelmet a környezeti, és a szociális hatások előzetes vizsgálatára, illetve előfordul, hogy nem megfelelően végezték el az elemzéseket. A kivitelezők igyekeznek olyan érvekkel meggyőzni a lakosságot, amelyek kiemelik a projekt pozitív hatását az adott régió fejlődésében, míg a negatív hatásokat igyekeznek elhallgatni. Az építkezések folyamán felmerülő problémák, amennyiben nem kezelik őket kellő odafigyeléssel, megoszthatják a közösséget, és a projektet is veszélybe sodorhatják. Az ilyen nagyszabású beruházásoknál sokkal élesebb kritikát fogalmaznak meg az előzetes környezeti és társadalmi hatástanulmányokkal, valamint a költségelemzésekkel kapcsolatban, mint egyéb projektekkel szemben tennék.³

A civil szféra megerősödésével, és jelentőségének növekedésével, sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak olyan faktorok, mint az átláthatóság, a jó kormányzásra törekvés, és a civilek részvétele az adminisztratív dön-

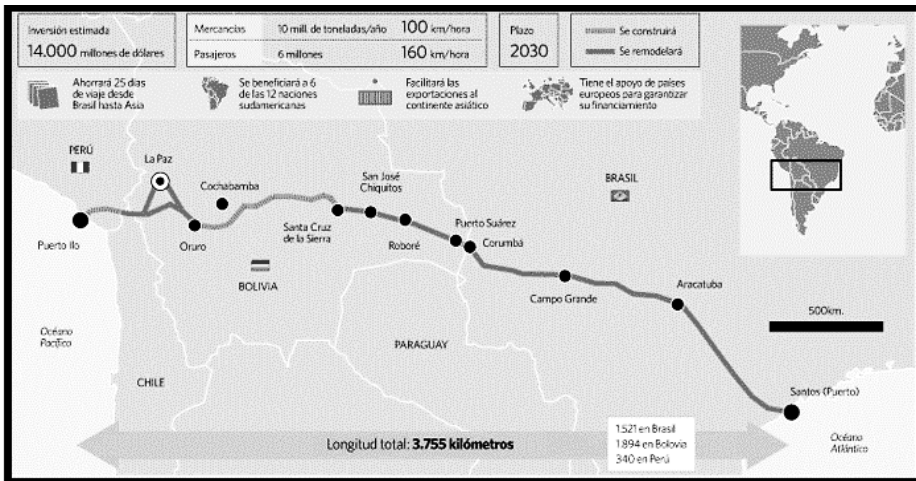
téshozatalokban. Ezeket a kívánalmakat a megaprojektek kivitelezői gyakran megsértik, mivel kontraproduktívnak tartják a beruházás elindításának folyamatában. A társadalom gyakran tekint ellenségesen a nagyméretű projektekre, mivel félnek attól, hogy a döntéshozatalban háttérbe szorúlnak, aminek köszönhetően egyenlőtlenül részesülnek a projekt kockázataiból és nyereségeiből.⁴

2. A Corredor Ferroviario Bioceánico projekt

A *Corredor Ferroviario Bioceánico* egy dél-amerikai megaprojekt, amely egy vasúti korridort alakítana ki a szubkontinens keleti és nyugati széle között, összekötve Peru és Brazília óceáni kikötőit, az Atlanti-óceán partján található Santost és a Csendes-óceánnál lévő Puerto Ilot. E két ország mellett még Bolívia érintett a beruházásban.⁵ A projekt ötlete Evo Morales bolíviai elnök és Xi Jinping kínai pártfőtitkár 2013-as találkozásán merült fel. A közlekedés fejlesztését mindkét vezető fontosnak tartotta a két ország kapcsolatainak elmélyítésében.⁶

Dél-Amerika csendes-óceáni és atlanti-óceáni partjának szárazföldi összekötése jelentős hatást gyakorolna a térség gazdaságára, kereskedelmére, valamint gazdasági integrációk egységesítését is elősegítené.⁷ A projekt jelentősen növelheti a gazdasági kohéziót nem pusztán e három ország között, hanem kedvező hatással lehet Argentína, Uruguay, és Paraguay gazdaságára is. A projekt mögött azonban mély történelmi ellentétek is fellelhetőek Chile és Bolívia között, amely még a 19. század végi csendes-óceáni háborúig nyúlik vissza.⁸ A projekt az interregionális kapcsolatokat is erősítené a régió, és Kína között. Emellett, több spanyol cég is – köztük a Sacyr, Ferrovial, Acciona – igyekszik részt venni a vállalkozás kivitelezésében, amely a spanyol gazdasági pozíciók erősödésével járhat. Maga a projekt jelenlegi becslések szerint 12 milliárd dollárba kerülne. A 3700 km vasút nagy részét felújítanák, egy kisebb részét pedig megépítenék. A vonalon 100 és 160 km/h közötti sebességgel közlekedhetnek a szerelvények, amelyek évente 10 millió tonna árut, és 6 millió utast szállítana. A projekt tervezett befejezése 2030-ra várható.⁹ A beruházás segítségével áthidalható a kontinens egyik legnagyobb természeti akadályá az Andok hegység, amely megnehezíti a szubkontinens keleti-nyugati irányú összekötését.¹⁰

1. ábra: A Corredor Ferroviario Bioceánicoprojekt tervezett útvonala
Figure 1.: Planned path of Corredor Ferroviario Bioceánico project

Forrás: Semprún, África – Mesones, Javier (2018)

A projektek hatásainak nem pusztán gazdasági oldalát érdemes megvizsgálni, hanem annak geopolitikai dimenziót is. A beruházások képesek módosítani térség kereskedelmi útvonalait, amely hatást gyakorol az adott államok gazdaságára és politikai kapcsolataira egyaránt. A projekt esetében két olyan aspektusra érdemes kitérni, amelyek a régió gazdasági helyzete mellett, a politikai dimenzióra is hatást gyakorol.¹¹ Ez egyik ilyen tényező a Brazília és Kína közötti kereskedelmi útvonal lerövidülése, míg a másik Bolívia csendes-óceáni kereskedelmi útvonalának módosulása, amely kihathat szomszédjával, Chilével való viszonyára is. A továbbiakban e két szempont részletesebb elemzését végezzük el.

3. A projekt főbb hatásai

3.1. Brazília és Kína kereskedelmi útvonalának lerövidítése

Brazília Dél-Amerika legnagyobb területű, és lakosságú állama, a latin-amerikai térség vezető hatalma mind gazdasági, mind politikai értelemben. Az ország gazdasági fejlődésében egyre fontosabb szerepe van az ázsiai országokkal – különösen Kínával – folytatott kereskedelemnek. A kereskedelemben mind az import, min az export tekintetében növekedett Ázsia szerepe, és ezzel párhuzamosan csökkent az olyan térségek szerepe, mint az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok. 2010-ben az Ázsiába irányuló import és az export is közelített a teljes import-export harmadához.¹²

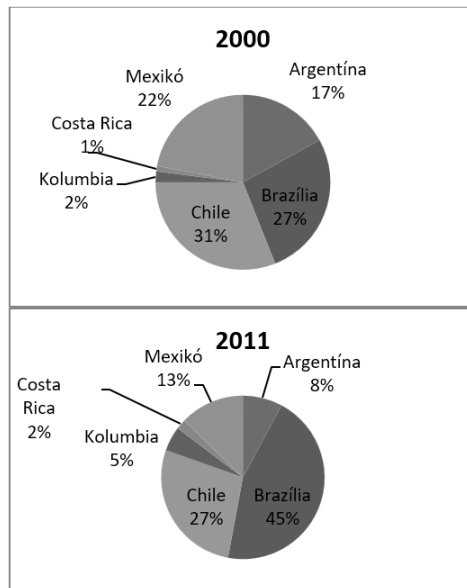
1. táblázat: Brazília külkereskedelmének alakulása 2008 és 2010 között (%-ban)
Table 1.: Foreign trade of Brasilia 2008–2010

	2008		2009		2010	
	Import	Export	Import	Export	Import	Export
Ázsia	27,2	18,9	28,3	26,3	30,9	27,9
Európai Unió	20,9	25,9	22,9	22,2	21,5	21,4
Latin-Amerika	16,4	23,4	17,8	23,3	17,0	23,4
USA	14,9	14,0	15,8	10,3	15,0	9,6
Afrika	9,1	5,1	6,6	5,7	6,2	4,6
Közél-Kelet	3,6	4,1	2,5	4,9	2,6	5,2
Kelet-Európa	3,1	2,8	1,6	2,2	1,7	2,4
Egyéb	4,8	5,8	4,5	5,0	5,1	5,2

Forrás: Pólyi Csaba (2011b)

A Kínával folytatott kereskedelemben a régión belül Brazília szerepe folyamatosan erősödött. Az alábbi grafikonon jól látható a növekedés tendenciája. A jelenlegi évtizedben már Brazília nevezhető Kína legjelentősebb régióbeli kereskedelmi partnerének, Chile kedvezőbb földrajzi elhelyezkedése ellenére is. A kapcsolat ilyen irányú elmélyülése stratégiailag fontossá teszi a két ország közötti kereskedelmi útvonalat, amelynek egyik legfőbb hátránya a földrajzi távolság.¹³

2. ábra: Kína és egyes latin-amerikai országok kereskedelmi volumene 2000-ben és 2011-ben
Figure 2.: Commerce volume of China and some countries of South-America

Forrás: OECD/WTO (2015)

A két ország között jelenleg a Panama-csatornán keresztül vezetõ, majdnem 26 ezer kilométernyi távolságot 67 nap alatt képesek a kereskedelmi szállítóeszközök megtenni. Ezzel szemben Chile és Kína közötti kereskedelmi utat 38 nap alatt lehet megtenni. A távolság lerövidítésének egyik lehetséges alternatívája lehet egy Dél-Amerikát átszelõ szárazföldi közlekedési korridor.¹⁴ A vasúti mellett a közúton is lehetséges az áruk eljuttatása az Atlanti- és a Csendes-óceán partjai között. A vasúti szállítás során azonban nagyobb árutömeg mozgatható, így a vasúti beruházás még gazdaságosabbá teheti a kereskedelmet.¹⁵

3. ábra: A Brazília és Kína közötti kereskedelmi útvonalak
Figure 3.: Trade paths of between China and Brasilia

Forrás: FC Central Andino S.A.

A Corredor Ferroviario Bioceánico projekt elkészülte esetén a Santos–Puerto Ilo távolságot 4 nap alatt lehetne megtenni. Így az út Kínáig 42 napot venne igénybe, amely fél hónappal lenne rövidebb a jelenlegi, Panama-csatornán keresztül vezetõ útnál.¹⁶ Bár a Panama-csatorna kiterjesztése következtében az ott áteresztethetõ áru mennyisége jelentõsen megnövekedett a 2016-os nyitást követõen,¹⁷ idõben így is sokkal kedvezõbb feltételek mellett történhet a kereskedelem vasúton Brazília és Kína között. Az így lerövidült kereskedelmi útvonal tovább erõsítheti a brazil-kínai kereskedelmi kapcsolatokat, fõként a brazil szénhidrogének exportját az erre éhes kínai gazdaság számára. Ezáltal Brazília regionális jelentõsége tovább növekedhet, és a globális pozícióját is erõsítheti, feltéve, ha az ország vezetõi képesek a belsõ gazdasági-társadalmi problémák megoldására.¹⁸

3.2. Bolíviai csendes-óceáni kereskedelmi útvonalának módosulása

Bolívia – Paraguay mellett – Latin-Amerika azon állama, amely napjainkban nem rendelkezik tengerparttal. A *landlocked* államok számára jelentős hátrány a tengerpart hiánya, az ugyanis megnehezíti az óceánon túli kereskedelmet. Bolívia lehetőségeit az is nehezíti, hogy a szomszédos, tengerparttal rendelkező Chilével történelmi ellentétek terhelik a kapcsolatot. A Bolívia és Chile közötti ellentétek a 19. század második felére, az úgynevezett Salétromháborúra vezethető vissza.¹⁹

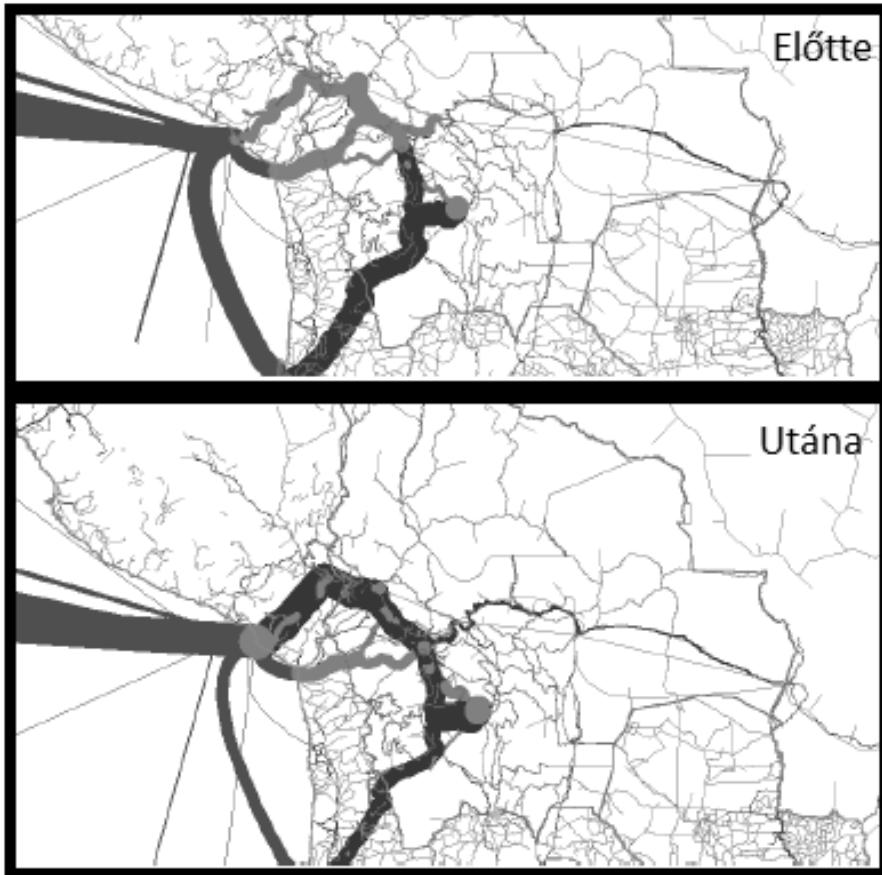
Az 1879 és 1884 közötti konfliktus során Bolívia és Peru szövetsége vereségét szenvedett Chilétől, mind tengeren mind szárazföldön. 1884. április 4-én írták alá a Valparaisoi egyezményt, amely véget vetett az ellenségeskedésnek és normalizálta a kereskedelmi kapcsolatokat a két Bolívia és Chile között. Bolívia tengerparti részét át kellett adnia Chilenek. Arica kikötőjét azonban használhatta Bolívia, de a kikötői vámoknak a 25%-a Chilét illette, 40%-a egy korábbi chilei kölcsönt törlesztett, és csak a fennmaradó 35% illette Bolíviát. A Valparaisoi megállapodás csak fegyverszünet volt. A végleges békeszerződést csak körülbelül 20 évvel később kötötték meg. 1904. október 20-án Bolívia és Chile megkötötte a békeszerződést, valamint egy kereskedelmi egyezményt is. Ebben megerősítették az Atacama-sivatag feletti, valamint Mejillones, Cobija, Tocopilla, és Antofagasta kikötők feletti chilei befolyást. Chile kompenzálta a bolíviai veszteségeket, vámmentességet engedélyezett Bolíviának Arica és Antofagasta kikötőjében, valamint ígéretet tett egy vasútvonal építésére Arica, és Bolívia fővárosa, La Paz között. A vasút 1911-ben készült el, és később bolíviai tulajdonba került. Bolívia az elvesztett tengerpart visszaszerzéséről a későbbiekben sem tett le, ezért a két ország kapcsolata mind a mai napig ingatag maradt.²⁰

A legutóbbi tárgyalások a két ország között 2012-ig tartottak. Ezt követően Bolívia a hágai nemzetközi bírósághoz fordult a kérdés rendezése érdekében. A Bolíviának kedvező ítéletre azonban nem sok esély volt tekintve, hogy az Amerikai Államok Szervezete 2012-ben egy olyan határozatot hozott, hogy a vitát a két államnak kell rendeznie, harmadik fél döntőbíráskodása nem vehető igénybe. Az eljárás 2013 és 2015 között zajlott, a jogerős ítéletet pedig 2018 októberében hirdették ki, amely alapján Chile nem kötelezhető arra, hogy területet adjon át Bolíviának, illetve – az AÁSZ korábbi döntése alapján – a vitát kétoldalú tárgyalásokkal kell rendezni.²¹

Bolívia nemzeti identitásában a mai napig fontos helyet foglal el az elvesztett tengerpart. Mind a mai napig létezik bolíviai flotta, a tengernek március 23-án hivatalos ünnepnapja van, illetve 2011 óta a nemzeti ün-

nepeken élénkezik a Tengerpart Himnuszát. A tengerpart visszaszerzésének vágya, és az ehhez kapcsolódó Chile ellenes érzelmek képesek kohéziót kovácsolni a bolíviaiak között. Ennek is köszönhető, hogy az ország kormányai politikai nézetektől függetlenül igyekeztek a tengeri kijárat visszaszerzését elérni. A geopolitikai, és gazdasági szempontok mellett tehát társadalmi vonatkozásai is vannak a kérdésnek.²²

4. ábra: A bolíviai kereskedelmi útvonal módosulása a projekt hatására
Figure 4.: Changing of Bolivian trade path

Forrás: Crespo-Pereira et al.

A Corredor Ferroviario Bioceánico projekt Bolívia gazdasági érdekei mellett ebben a kérdésben is fontos szerephez juthat. Nem véletlen, hogy a bolíviai kormány nagy erővel igyekszik a projektet promótálni. Az alábbi ábra az elkészült projekt hatásait kívánja ábrázolni. Jól látható, hogy jelenleg a bolíviából érkező szállítások döntő része közúton érkezik a perui Puerto Ilo, és a chilei Arica kikötőjébe. Vasúton Antofagasta ki-

kötőjébe irányul kereskedelem jelentős rész. Jelenleg tehát Bolívia kereskedelmében fontos közvetítő szerepe van Chilének, amely tény a kétoldalú tárgyalások során Bolíviának kedvezőtlen pozíciót biztosít. A projekt megvalósulása esetén azonban a vasúti szállítás válik fontossá, és földrajzilag is áthelyeződnek a súlypontok. Puerto Ilo szerepe jelentősen felértékelődik, ezzel párhuzamosan Antofagasta irányába kisebb kereskedelem irányulna. A közúti szállításban az Arica irányába vezető kereskedelem csak minimálisan csökken, összességében viszont a vasút válik döntővé a kereskedelemben. Az így Peruba áthelyeződő súlypontok lehetővé teszik Bolíviának, hogy a tengerpart kérdésében folytatott kétoldalú tárgyalásokban a Chilén átmenő tranzit szerepe minimálissá váljon, amely összességében javítja a bolíviai tárgyalási pozíciót.²³

A szárazföldi szállítási lehetőségek mellett, a vízi úton történő kereskedelem is lehetséges opció, ugyanis a Paraguay-Parana folyókon az Atlanti-óceánra is kijuthatnak Bolíviából az áruk. Ez az útvonal segítségével nem pusztán az Atlanti-óceánra juthatnak el a bolíviai áruk, hanem tranzitként is működhetne a Csendes-óceán felől, amely Bolívia számára nagyobb haszonnal is járhat. Ahhoz azonban, hogy ez a tranzit-szállítás gazdaságosan működhessen, szükséges a vasúti korridor is.²⁴

A stratégiai pozíciók átrendeződése mellett Bolívia gazdaságának növekedése szempontjából is fontos a vasúti korridor. A nyersanyagok (lítium, szénhidrogének) exportja fontos hajtóereje az ország gazdaságának. A Corredor Ferroviario Bioceánico projekthez kapcsolódó hatástanulmány elemzése szerint a bolíviai kivitel nagymértékben fog növekedni a következő félszázad során. A 2021-es évre nagyságrendileg 10 millió tonnás éves kivitellel számolnak, amely a 2055-ös esztendőre majdnem 25 millió tonnára emelkedne.²⁵

4. Összegzés

A Corredor Ferroviario Bioceánico projekt jelentős hatásokat gyakorolhat a dél-amerikai régió gazdaságára. Elemzésünkben a beruházás két aspektusát vizsgáltuk meg: a Brazília–Kína relációjában bekövetkező változásokat, illetve Bolívia csendes-óceáni kereskedelmi útvonalának módosulási lehetőséget. Az első esetben látható, hogy Brazília az utóbbi időben egyre növekvő, Kínába irányuló kereskedelmi kapcsolatai dinamikusan növekedtek. A két ország közötti kereskedelmi kapcsolat további elmélyülését azonban a földrajzi távolság hátráltathatja. A projekt segítségével ezt a távolságot le tudnák rövidíteni, amely a brazil szénhidrogén-kivitel szempontjából is lényeges elem. A második esetben Bolívia Csendes-óceán felé irányuló kereskedelmi útvonalát módosítaná a

beruházás, így az ország kevésbé függne a chilei tranzitkereskedelemtől. A bolíviai nyersanyag-kivitel szempontjából is előnyös a projekt, mivel nagyobb mennyiség szállítását is lehetővé tenné a jövőben.

JEGYZETEK/NOTES

1. Pólyi Csaba (2011a): Latin-Amerika helyzete a nemzetközi pénzügyi válság után. In: Majoros Pál (szerk.): Régiók a világgazdaságban. Perfekt, Budapest. pp. 322–351.
2. Flyvbjerg, Bent–Bruzelius, Nils–Rothengatter, Werner (2003): *Megaprojects and Risk: An Anatomy of Ambition*. Cambridge University Press. Cambridge. 218. p.
3. I. m. 218. p.
4. I. m. 218. p.
5. Grey, Eva (2018). The Bi-Oceanic Corridor: a new railroad to rival maritime freight? In: *Railway Technology*, 2018. 04. 30. (<https://www.railway-technology.com/features/the-bi-oceanic-corridor-a-new-railroad-to-rival-maritime-freight/>) (Megtekintés dátuma: 2019. 01. 10.)
6. Semprún, África–Mesones, Javier (2018): España peleará por la „conquista” del tren bioceánico que uniré Brasil y Perú. *El Economista*. (<https://www.economista.es/transportes/noticias/9352074/08/18/Espana-peleara-por-la-conquista-del-tren-bioceanico-que-unira-Brasil-y-Peru.html>) (Megtekintés időpontja: 2018. 09. 04.)
7. Fischer Ferenc (2015). Ibero-Amerika országai a 21. század eleji globális geopolitikai sakkjáblán. In: Ferwagner Péter–Garaczi Imre–Kalmár Zoltán (szerk.): *Mediterrán perspektívák*. Stratégiakutató Intézet, Budapest. pp. 165–188.
8. Grey, Eva (2018) i. m.
9. Semprún, África–Mesones, Javier (2018) i. m.
10. Crespo-Pereira, Diego–Rios-Prado, Rosa–Gregorio-Vicente, Oscar de (2014): Mode Choice Modelling for the Assessment of an International Railway Corridor. In: BRUZZONE, A. G. et al. (szerk.): *Proceedings of the Int. Conf. on Harbor Maritime and Multimodal Logistics M & S*. pp. 188–193.
11. Grey, Eva (2018) i. m.
12. Pólyi Csaba (2011b): Brazília geopolitikai felértékelődése az ezredfordulón. In: Majoros Pál (szerk.): *Régiók a világgazdaságban*. Perfekt, Budapest. pp. 266–282.
13. (2015): *Latin-American economic outlook 2016. Towards a new partnership with China*. OECD Publishing, Paris. 219. p.
14. Corredor Ferroviario Bioceánico. Central. Estudio complementario de trazo, trazado y alineamiento definitivo. Estudio de diseño básico preliminar del CFBC y costos de construcción y operación. (https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/sites/trade/files/trade_proposals/CORREDOR%20FERROVIARIO.pdf) (Megtekintés időpontja: 2019. 01. 03.) 19. p.

15. Fischer Ferenc (2015) i. m. pp. 165–188.
16. Corredor Ferroviario Bioceánico i. m. 19. p.
17. Ryszard, Daniel (2016): Panama Canal opens its gates to more and larger vessels. *Inzynieria Morska I Geotechnika*, 2016(4). pp. 242–253.
18. Pólyi Csaba (2011b) i. m. pp. 266–282.
19. Deák Máté (2019): Chile és Bolívia államközi konfliktusainak áttekintése a XIX–XXI. században. In: Pap Norbert–Lilón, Domingo–Szántó Ákos (szerk.): *A tér hatalma – a hatalom terei*. PTE TTK, Pécs. pp. 51–57.
20. Mccray, Daniel (2005): *Eternal Ramifications of the War of the Pacific*. University of Florida. 99. p.
21. Deák Máté (2019) i. m. pp. 51–57.
22. Szente-Varga Mónika (2016): Társadalmi és politikai tendenciák Bolíviában a 21. században. In: *Nemzet és Biztonság*, 2016/2 pp. 3–16.
23. Crespo-Pereira, Diego–Rios-Prado, Rosa–Gregorio-Vicente, Oscar de (2014) i. m. pp. 188–193.
24. Crespo-Pereira, Diego–Rios-Prado, Rosa–Gregorio-Vicente, Oscar de (2014) i. m. pp. 188–193.
25. Corredor Ferroviario Bioceánico i. m. 19. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Corredor Ferroviario Bioceánico. Central. Estudio complementario de trazo, trazado y alineamiento definitivo. Estudio de diseño básico preliminar del CFBC y costos de construcción y operación. (https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/sites/trade/files/trade_proposals/CORREDOR%20FERROVIARIO.pdf) (Megtekintés időpontja: 2019. 01. 03.) 19. p.
- Crespo-Pereira, Diego–Rios-Prado, Rosa–Gregorio-Vicente, Oscar de (2014): Mode Choice Modelling for the Assessment of an International Railway Corridor. In: BRUZZONE, A. G. et al. (szerk.): *Proceedings of the Int. Conf. on Harbor Maritime and Multimodal Logistics M & S*. pp. 188–193.
- Deák Máté (2019): Chile és Bolívia államközi konfliktusainak áttekintése a XIX–XXI. században. In: Pap Norbert–Lilón, Domingo–Szántó Ákos (szerk.): *A tér hatalma – a hatalom terei*. PTE TTK, Pécs. pp. 51–57.
- Fischer Ferenc (2015): Ibero-Amerika országai a 21. század eleji globális geopolitikai sakkjáblán. In: Ferwagner Péter–Garaczi Imre–Kalmár Zoltán (szerk.): *Mediterrán perspektívák*. Stratégiakutató Intézet, Budapest. pp. 165–188.
- Flyvbjerg, Bent–Bruzelius, Nils–Rothengatter, Werner (2003): *Megaprojects and Risk: An Anatomy of Ambition*. Cambridge University Press. Cambridge. 218. p.
- Grey, Eva (2018): The Bi-Oceanic Corridor: a new railroad to rival maritime freight? In: *Railway Technology*, 2018. 04. 30. (<https://www.railway-technology.com/features/the-bi-oceanic-corridor-a-new-railroad-to-rival-maritime-freight/>) (Megtekintés dátuma: 2019. 01. 10.)

- Mccray, Daniel (2005): *Eternal Ramifications of the War of the Pacific*. University of Florida. 99. p.
- Pólyi Csaba (2011a): Latin-Amerika helyzete a nemzetközi pénzügyi válság után. In: Majoros Pál (szerk.): *Régiók a világgazdaságban*. Perfekt, Budapest. pp. 322–351.
- Pólyi Csaba (2011b): Brazília geopolitikai felértékelődése az ezredfordulón. In: Majoros Pál (szerk.): *Régiók a világgazdaságban*. Perfekt, Budapest. pp. 266–282.
- Ryszard, Daniel (2016): Panama Canal opens its gates to more and larger vessels. *Inzynieria Morska I Geotechnika*, 2016(4). pp. 242–253.
- Semprún, África–Mesones, Javier (2018): España peleará por la „conquista” del tren bioceánico que unirá Brasil y Perú. *El Economista*. (<https://www.eleconomista.es/transportes/noticias/9352074/08/18/Espana-peleara-por-la-conquista-del-tren-bioceanico-que-unira-Brasil-y-Peru.html>) (Megtekintés időpontja: 2018. 09. 04.)
- Szente-Varga Mónika (2016): Társadalmi és politikai tendenciák Bolíviában a 21. században. In: *Nemzet és Biztonság*, 2016/2. pp. 3–16.

TACZMANN Róbert

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

University of Pécs, Doctoral School of Earth Sciences, Pécs, Hungary

email: taczmann@gmail.com

GYORSFIZETŐ RENDSZEREK – A VILÁG, EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG

INSTANT PAYMENTS – THE WORLD, EUROPE AND HUNGARY

ABSTRACT

Money takes 2300 years of our history and it has changed slowly but continuously all over its time. Out of the total time-frame, the last two centuries catalysed the development most, however, this period still seems moderate compared to its last two decades, when digital money and Instant Payments started to spread. The rapid development of last 20 years has been enabled by technology developments and supported by market needs, paving the road for Internet of Payments, the global network of national Instant Payments Systems. The new services jump start business and meet consumer needs, so that we can take care of our financing wherever and whenever we want. In this paper we review the brief history of money that led us to the use of IPS and digital money, discover the geographical coverage of Instant Payments Systems and discuss the main features of IPS. We look out to the World and Europe to see the planned solutions and systems already in operation, then review the Hungarian solution being developed. The paper also discusses the contribution of IPS to the national eco-systems, showing the most important benefits of it on both customer and economy level. We overview the lessons learnt from the implementations already have gone live in Europe and review the main features and building blocks towards the new Instant Payments Systems of the European Union, TIPS. The Pan-European instant payments system shows us how to build up a continent-wide payments solution in order to get a step closer to a global payment network, Internet of Payments.

Kulcsszavak: gyorsfizető rendszer, gazdasági növekedés, TIPS, fizetés, Magyarország

Keynotes: instant payments system, economic growth, TIPS, payments, Hungary

1. Bevezetés

A pénz fejlődését végigkísérve azt figyelhetjük meg, hogy az elmúlt 2300 évben folyamatos fejlődésen ment keresztül. Ez a fejlődés távolról tekintve bár lassúnak tűnhet, de amennyiben közelebbről vesszük górcső alá látható, hogy szinte minden században történt jelentős előrelépés a pénz megjelenési formájában, vagy alkalmazásában. A világ legelső pénzerméit Kis-Ázsiában, majd az ókori Görögországban verték, majd innen terjedt át a pénz más országokba is. Ezt követően a rómaiak vették át a görögöktől a pénz használatát, az első denariusokat időszámításunk előtt 269-ben verték Rómában. Az érmék hátoldalára Héra istennő római megfelelőjének, Juno Moneta-nak a nevét verték. Mivel más nyelvekben a pénzre szó ekkor még nem létezett, így kézenfekvő volt, hogy monetának nevezzék az érméket. Innen származik a latin eredetű monetáris kifejezés is, illetve több nyelvben a mon- vagy man- szókezdet a pénz szó esetében. Más nyelvekben, például az olaszban és a spanyolban a denarius szóból alakult ki a mai denaro, illetve dinerio (pénz) kifejezés, de a régi magyar pénznem, a dénár neve is innen származik. Az első két évezredre jellemző kiegyensúlyozott ütemű fejlődés az utolsó 2 évszázadban felgyorsult: létrejöttek a modern készpénzkímélő megoldások, az ATM¹-ek, a bankkártyák és az internetes fizetés számos más kényelmi szolgáltatás mellett. Ez a forradalmi fejlődés két évtizeddel ezelőtt újabb állomáshoz érkezett: az elektronikus pénzforgalomban kialakultak a világ első gyorsfizető (IPS)² rendszerei. Ezen a területen zajlanak napjainkban a legjelentősebb fejlesztések, egyre több ország – a bankrendszer szereplői, a kereskedelmi bankok vagy a jegybank kezdeményezésére – foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy olyan gyorsfizető rendszert vezessen be, amely a szereplők széles köre számára, a lehető legtöbb fizetési helyzetben biztosít biztonságos és gyors pénzügyi tranzakció indítási lehetőséget. A gyorsfizető rendszerek jótékony hatással vannak az ország gazdaságára, közvetve hozzájárulnak a kibocsátás javulásához, növelik a pénz forgási sebességét, csökkentik a finanszírozási igényt és emellett a szolgáltatást használó intézmények és magánszemélyek elégedettségét is számottevően javítják, illetve olyan új szolgáltatásokat hoznak létre, amelyekre az adott nemzetgazdaság egyes szektorainak nagy szüksége van. A mobilitás, a fizetéseinkhez szükséges időtartam csökkentése napjainkra nem csak a kasszáknál, de az elektronikus térben is kiemelt jelentőségűvé vált a társadalom tagjai számára: mindenki ott, akkor és olyan módon szeretne pénzügyeivel foglalkozni, ahol, amikor és ahogyan neki megfelelő és kényelmes. Ezt első sorban felgyorsult életünk³ indukálja. A tanulmány rövid áttekintést ad a világ és Európa

gyorsfizető rendszereiről, illetve a hazai megoldás sajátosságait ismer-teti. Annak érdekében, hogy megértsük mekkora a jelentősége az elmúlt 2 évtized fejlődésének, át kell röviden tekintetnünk a pénz addigi törté-netét.

2. A pénz rövid története – az árucserétől a digitális pénzig

A történelem korai szakaszában a társadalom igen egyszerű szerke-zetben volt jelen, az emberek olyan nagyobb családokban, nemzetségek-ben éltek, akik mindent megosztottak egymás között. Egyszerű gazdál-kodási rendszerükben – a halászó, vadászó, gyűjtögető életmódtól az egyszerűbb őskori mezőgazdasági munkákig képesek voltak a teljes ön-ellátásra, illetve önmaguk képesek voltak ellátni a struktúrában létező valamennyi tevékenységet. A szükségleteket kielégítő egyszerű javak előállításra – részben technológiai fejlettség alacsony volta miatt – nem igényelt különleges szaktudást, ezért nem létezett a kereskedelem sem. Az egyszerű szerkezet és a teljes körű ismeretek miatt a pénzre egysze-rűen nem volt szükség. Az őskor végén, az ókor elején kezdődött meg, majd teljesedett ki a szakosodás. A kezdetleges gazdaság különböző ter-mékeinek előállítása egyre inkább különböző tudású, az adott tevékeny-ségben a legjobb szakértelmű emberekénél, csoportoknál koncentráldott, akik végül más tevékenységgel már nem is foglalkoztak. Így egyrészt sokkal hatékonyabbá vált a termelés, illetve egyre jobb, a szükségleteket egyre nagyobb mértékben kielégítő termékeket készítettek, másrészt egyre nagyobb ismerethiány is keletkezett, az egyes emberek csak igen szűk, de az adott területen mély ismerethalmazzal rendelkeztek. Ebből a folyamatból elengedhetetlenül következett az árucserre iránti igény, hi-szen a varga családjának kenyérre is szüksége volt. Ezt kezdetben vásá-rokon valósították meg, de ennek hátránya az volt, igen nehéz volt a kí-nált áruhoz olyan cserepartnert találni, aki éppen a keresett árut kínálta cserébe valós értéken és az megfelelő mennyiségben is a rendelkezésére állt a kívánt időpontban. Emellett, bár a reális érték nagyságrendi meg-határozása nem volt nehéz, de a pontos meghatározás szinte lehetetlen volt, s a szezonális is igen jelentős szerepet kapott a csereügyletben, így a kereskedelmi modell sok tekintetben korlátozott volt. A csereke-reskedelem hátrányainak kiküszöbölésére idővel kialakultak olyan álta-lános elfogadott csereeszközök, amelyek tulajdonságai lehetővé tet-ték, hogy könnyen lehessen az általuk képviselt értéket átváltani másik árura. A legfontosabb jellemzők, amelyek megléte képessé tették az adott árut árupénzkénti működésre az oszthatóság, az értékállóság, az egyneműség, a kis helyigény a szállíthatóság és a mindenki által kere-

settség voltak. Kedvező, a fenti elvárásokhoz jól illeszkedő tulajdonságaik miatt a só, a fűszerek, az állatprém és -bőr, a szarvasmarha és más haszonállatok, a kagyló és a nemesfémek voltak használatosak korai árupénzként. A szükséges tulajdonságokat az egyik legjobb módon a nemesfémek hordozták, s emellett kis helyen elfértek, ezért gyors terjedésnek indult a használatuk. Koncentráltóságuk, előnyük mellett egyik legnagyobb hátrányuk is volt – s egyben minden későbbi anyagi fizetőeszköz hátránya is – mivel elvesztés, vagy eltulajdonítás esetén egyszerre akár nagy érték is elveszhetett. Az arany, az ezüst és a bronz váltak a legáltalánosabban használt árupénzekké az ókorban, ekkor azonban még nem beszélhetünk fémpénzről, mivel annak alakiséga nem alakult ki és szabványos súlya sem létezett még. A nemesfém elfogadás általánossá válásakor született meg a mai érmék formája, mivel szükség volt arra, hogy az ügyleteket gyorsan lehessen lebonyolítani. Az ókori megmunkálási módszerek azt tették lehetővé, hogy kezdetben kovácsolással, később öntéssel adjanak formát a fémpénznek, ekkor született meg a ma is általánosnak mondható kerek, korong forma. Bár voltak korábban is és vannak ma is eltérő, sokszög formájú érmék, illetve lyukasak is, azok ritkaságszámba mennek, mivel a hagyományos forma elkészítése egyszerű, az oldalakra nyomott képek, jelölések pedig egyértelműen azonosíthatóvá teszik a különböző érméket. Emellett fontos a fémpénz mérete is. Feltalálása azért volt jelentős előrelépés az árupénzzel szemben, mert kifejezetten a pénz funkcióinak ellátására alkották, könnyű volt szállítani, felismerni, és az értékét is jól megtartotta, amíg a kibocsátónak ez volt a szándéka. A világ legrégebbi, egységes méretű és súlyú pénzerméit a kis-ázsiai Lüdia területén öntötték feltehetőleg az időszámításunk előtti 7. század elejétől kezdve. A fennmaradt legrégebbi pénzermék Kroiszosz (régies nevén Krózosz) lüdiai király idejéből származnak, s kb. időszámításunk előtt 560 körül készültek. A gazdagságáról híres király pénzerméinek egyik oldalára oroszlánfejet nyomatott, ezzel tette azonosíthatóvá az érméket, illetve királyi garanciaként is szolgált. A lüdiai pénzermék egységes mérete és súlya, valamint a királyi garanciavállalás gyorsan kiváltott minden addigi pénzformát, a gyöngyöket, aranyrögöt, bronzöntvényt. A lüdiai találmányt hamar átvették a görögök is, majd tőlük a rómaiak is. Az ókori görögök az aranyat ekkor még csak templomaikban, sírjaikon és ékszereiken használták. Nincs nyoma annak, hogy a görögök aranypénzt használtak volna időszámításunk előtt 390 körül, amikor a makedón II. Fülöp király először vert aranyérméket. Európa szerte a pénz használata a rómaiaknak köszönhetően terjedt el; Nero császár nevéhez fűződik a világ első feljegyzett inflációja⁴ is, aki az állam kiadásait úgy próbálta fedezni, hogy bevonta az összes érmét Rómában, azokat beol-

vasztatta és 15%-kal kisebb formában újra verette, ezzel szándékosan rontva a pénz értékét. A megmaradó ezüsből aztán magának külön pénzt veretett, ebből fedezte az állami kiadásokat. Emellett nem elhanyagolható az sem, hogy már ekkor megjelent a pénz hamisítása, szándékolt rontása is. A díszítés funkció mellett javarészt ennek köszönhető, hogy a pénz harmadik oldalán, a peremen ma is rovátkolás, recézés vagy más jelölés található. Mivel a fémpénz fém tartalmának csökkentése annak peremén volt viszonylag észrevétlenül megtehető, az ezzel nyert fémtartalmat pedig értékesíteni lehetett, a peremen kezdődött meg a rontás folyamata azzal, hogy körbecsiszolták a fémpénzt. Ennek megakadályozására került rovátkolás a peremre, amely a legtöbb érmén a mai napig megmaradt, bár az érmék rontása ma már nem jellemző az érmék alacsony nemesfém tartalma miatt. Az érme megjelenési forma uralta több mint két évezreden keresztül a pénzt, azonban a modern világban az érmét már inkább a kis összegű műveletekhez használjuk, szerepe inkább váltópénz, jelentősége nagyban csökkent. A gazdaság világszinten vett fejlődésével a nemesfémek véges mennyisége nem tudott lépést tartani, s így kielégíteni a kereskedelemben szükséges pénzszükségletet ezért kialakultak a váltók, az első értékpapírok, melyek lényegében egy fizetési ígervényt testesítettek meg: a kiállító vállalta, hogy adott időpontig és meghatározott formában megfizeti a váltó tulajdonosának, vagy a forgatmányosnak⁵ a váltó értékét. Ez teremtette meg a lehetőséget, hogy váltókkal is kereskedni lehessen; a váltó tulajdonképpen a mai papírpénz első, korai megtestesülése. Az idegen váltókkal való kereskedés nehézkesnek bizonyult, ezt oldotta fel az, amikor bankok bocsátottak ki váltókat. Ezen banki váltókat nevezzük bankjegyeknek. Később az ország fizetőeszközének egységesítésére végül még magasabb szintre, az állam kezébe került a bankjegy-kibocsátás joga. Az korai pénzhelyettesítők rendszerének alapja a pénzintézeteknek és az államnak az a garanciavállalása volt, hogy a bankjegyek közvetlenül és szavatolt árfolyamon nemesfémre voltak átválthatók. Az angol font⁶ az a pénzegység volt, mely egy úgynevezett bástya-fontnyi törvényes finomságú ezüstöt ért – ezért hívják az angol pénzt Font Sterlingnek.⁷ Ez a szabvány a világon csaknem mindenütt elterjedt és legtovább az Amerikai Egyesült Államokban maradt fenn, 1971-ig, Richard Nixon elnökségének idejéig. Egészen eddig ugyanis az 1896-ban kiadott ötdolláros beváltható volt ezüstre vagy aranyra. Ezt követően a világ papírpénzei mögötti nemesfém fedezet olvadni kezdett, egyes esetekben teljesen meg is szűnt.⁸ Az internet révén mára már virtuális, illetve digitális pénzek is megjelentek, ezek legismertebb példája a Bitcoin. Emellett közösségek is létrehozhatnak saját pénzhelyettesítőt, amelyek azonban csak szűk körben és korlátozások mellett

elfogadottak, semmiképpen sem tekinthetőek széles körben elismert fizető eszköznek. Létezik még rendeleti pénz is, melynek elnevezése olyan pénzre utal, melynek fedezete valami más árukészlet, nem nemesfém. A pénz értékét a kormányzat rendelkezésben írja elő és kötelező érvényű törvényes fizetőeszközként használatos. A kormányok a múltban gyakran kényszerültek a rendeleti pénz intézményéhez fordulni, például a háborúban felfüggesztették az átválthatóságot, más alkalommal pedig csak egyszerűen annyi pénzt nyomtattak, amennyi szükséges volt. Utóbbi természetesen pénzromláshoz vezetett, de amikor igazán szükséges volt a pénzmennyiség növelése, akkor az infláció, mint mellékhatás másodrendű szerepet játszott. Amikor az USA 1971-ben véglegesen áttért a rendeleti pénz használatára, a fejlett országok többsége addigi rögzített dollárértéke miatt gyakorlatilag az egész nyugati világ pénzügyi rendszere rendeleti pénzre változott. Az euró a rendeleti pénz egy jó példája. Ez az új nemzetközi pénz a forgalomba helyezésével több korábbi pénzt is felváltott a világ legrégebbi valutái közül, köztük a német márkát és a francia frankot is, amelyeknek jelentős szerepe és viszonylag állandó, magas értéke volt a pénzpiacokon. A hitelpénz gyakran a pénz más formáival, a rendeleti és/vagy árupénzzel együtt létezik, s használói szempontból attól megkülönböztethetetlen. A fejlett gazdaságok pénze a nemzeti rendeleti pénzből származó hitelpénz, azaz az adósság. S bár a hitelpénz nem tekinthető klasszikus értelemben vett pénznek, a ritkaságán kívüli másik két – a csereeszköz és a tárolhatóság – funkciójának szempontjából mégis egyfajta pénzhelyettesítőként működik. E szerepeiben a valódi pénz keresletét tompíthatja és ezzel a pénz piaci értékének dinamikáját befolyásolja. Az Amerikai Egyesült Államokban 1837 és 1864 között volt az úgynevezett „szabad bank kora”, mely időszakban kevés korlátozás mellett, szinte bárki saját pénzt – magánpénzt – adhatott ki. Így 1860 előtt a szövetségi államok, a helyi közszolgáltatási intézmények, a magánbankok, a vasúttársaságok és az építési vállalatok, valamint magánszemélyek egyaránt kibocsátottak nagyjából 8000 különböző típusú pénzt. Ha a kibocsátó tönkrement, vagy felfüggesztette tevékenységét, az általa kibocsátott pénz értéktelenné vált, ezzel a gazdasági stabilitást aláásta. Ennek a gyakorlatnak az 1863-as Nemzeti Bank Törvény vetett véget. Érdekesség, hogy az Egyesült Államok kormánya később, az 1913-ban a Federal Reserve törvény által létrehozott Federal Reserve Bank⁹ nevű, részben magántulajdonban lévő pénzintézetre ruházta a pénzkibocsátás monopóliumát.

3. A modern gyorsfizető rendszerek fő ismérvei

A gyorsfizető rendszereknek jelenleg nincs közös, a világon egységesen elfogadott definíciója. Ennek fő oka az, hogy ezek az új pénzforgalmi rendszerek csak néhány évtizede léteznek és fejlődésük igen gyorsnak mondható, a fogalom pontos és egységes meghatározása ezért nehézkes, a témával aktívan foglalkozó kutatók, szakértők értelmezése között is jelentős eltérések vannak. Bár a tudományos meghatározás még várat magára, de a főbb ismérvek áttekintése jó támpontot ad ahhoz, hogy megértsük a gyorsfizető rendszerek által nyújtott szolgáltatások újszerűségének mibenlétét. Jelenleg néhány nagyobb, pénzforgalmi megoldásokat kínáló vállalat dominálja a piacot és igyekszik elterjeszteni azt az újfajta gondolkodást, amely egy gyorsfizető rendszer bevezetéséhez és működtetéséhez szükséges. Ilyen cégek a SWIFT, a CGI, az ACI Worldwide Inc., a Vocalink és a Nets is, több más vállalat mellett. Az egyik legjelentősebb konzultációs cég a piacon, a Deloitte¹⁰ egy, a témában 2015-ben készített tanulmányában rámutat, hogy egy gyorsfizető rendszer legfontosabb ismérveit a valós időben történő engedélyezés és kiegyenlítés, valamint a nap közbeni és nap végi bankközi elszámolás jelenti. A CGI¹¹ álláspontja szerint egy gyorsfizető rendszer: 24 órás működésű, valós idejű feldolgozása, alacsony költségű. A SWIFT meghatározása az előzőn kívül még az alábbiakat tartalmazza: üzenet szabványok használata, általános jelenlét,¹² magas hibatűrő képesség, magas biztonság, másodlagos azonosítók¹³ használata. Jól látható, hogy különböző piaci szereplők más és más módon határozzák meg a gyorsfizető rendszer fogalmát, azonban a legfontosabb működési paraméterekben ezek a meghatározások közel azonosak. A jellemzően központi bankok, vagy elszámoló házak által létrehozott rendszerek főbb üzleti ismérveit a következőképpen határozhatjuk meg a működő rendszerek tulajdonságai alapján:

- 24 órás működés az év minden napján;
- a teljes fizetési folyamat gyors – jellemzően 1 perc alatti – feldolgozása és teljesítése;
- a hagyományos pénzforgalmi rendszereknél nem magasabb, esetleg zérus ügyleti költség;
- 99,9%-nál magasabb rendelkezésre állási mutató;
- más gyorsfizető rendszerekkel való együttműködés képessége;
- a piaci szereplők minél szélesebb körben történő bevonása akár közvetlen tagként.

Az utolsó két ismérv opcionálisnak tekinthető, mivel megvalósításuk egy adott rendszer esetében első sorban a beruházást végző döntése.

Emellett megfigyelhető, hogy valamennyi ismerv szoros kapcsolatban áll az ügyfél oldali elvárásokkal. Az egyes elemek jobb megértéséhez érdemes áttekinteni, hogy mely elemek hogyan javítják a pénzügyi közvetítő rendszer működését mind az azt használó ügyfelek, mind pedig a nemzetgazdaság szintjén. A folyamatos működés iránti igény első sorban az elmúlt 2 évtized technológiai fejlődése, a virtuális eladói terek kialakulása révén jött létre: a 24 órában működő, földrajzi helytől a vásárlás szempontjából független értékesítési csatornák és ügyfelek számára is kiemelt fontosságú, hogy magas rendelkezésre állású és biztonságos platformon keresztül történjenek meg az egyes fizetési ügyletek, valamint azok átfutási ideje megfelelően rövid legyen. Erre a célra éppen a virtuális térben kereskedő vállalatok kezdtek el saját megoldásokat fejleszteni, hiszen a pénzügyi intézmények nem kínáltak ilyen megoldásokat korábban. Még a valós idejűként ható bankkártyás fizetés sem zajlik valós időben, országon belüli tranzakciók esetében is 1-3 munkanapot vesz igénybe, amíg a fizető féltől a kedvezményezett számláján jóváírásra kerül a vásárlás ellenértéke úgy, hogy ezalatt sok esetben az áru már el is hagyta a raktárt. Mivel az online kereskedő cégek számára igen fontos, hogy vevőik kis időráfordítás mellett rendelhessenek és rendeléseiket elektronikus úton fizethessék ki – a vevők szokásai igen változékonyak, amire az adott pillanatban szükségük van, azt 1-2 nappal később esetleg már meg sem vásárolnák, így kulcsfontosságú, hogy a szándékot az eladók az adott pillanatban legyenek képesek tényleges vásárlássá alakítani egy egyszerűen kezelhető, hatékony rendszeren keresztül amely magában foglalja a fizetés lehetőségét is – így néhány nagyobb cég, pénzügyi partnereiknél nem lévén ilyen szolgáltatás, önmaga fogott fejlesztésbe. Ezek közül néhány olyan jól sikerült, hogy ma már mint pénzügyi szolgáltató is megjelennek az elektronikus fizetések piacán. A gyorsfizető rendszerek kialakulásával és terjedésével a teljes folyamat ideje jelentősen lerövidül, zömmel néhány másodpercre, amelybe a kiengyelítés és az elszámolás is beleértendő. Az alacsony díjak iránti elvárás kettős: egyrészt az új rendszer kiépítője és üzemeltetője abban érdekelt, hogy a régi RTGS¹⁴ rendszert néhány éven belül kiváltsa, s ezzel a költségeket leszorítsa a nemzetgazdaság szintjén – emellett egy magasabb szolgáltatási díj éppen az új rendszer ellen hat, gazdasági megfontolásból nem terelődik át annyi ügylet, amennyi azonos, vagy alacsonyabb díj mellett áterelődne –, másrészt a pénzintézetek ügyfelei is egyre az egyre olcsóbb, ugyanakkor jobb szolgáltatásokat keresik ma már, a korábban tapasztalható rugalmatlanság e téren is megszűnőben van. A magas műszaki megbízhatóság és a kiemelt rendelkezésre állás jelentősége az, hogy a 24 órában működő vásárlói terek által nyújtotta

kényelem csak úgy aknázható ki, ha a pénzügyi közvetítő rendszer maga is legalább akkora szolgáltatási szintet tud garantálni, mint az egyéb szolgáltatások. A 99,9%-os rendelkezésre állás egy folyamatos üzemű megoldás esetében 525 perc, vagy másképpen 8,76 óra állásidőt enged meg évente. Ez bár elsőre soknak tűnhet, de folyamatos üzemnél valójában igen alacsony, tekintetbe véve a nem tervezhető meghibásodásokat és a tervezett karbantartási időket is. Ennek érdekében a világ rendszereiben alkalmazott megoldások többnyire a főbb rendszer összetevőkből több¹⁵ példányt tartalmaznak, amelyek segítségével a leállások száma és időtartama alacsonyan tartható. A legújabb megoldások az egyes komponenseket elosztva alkalmazzák egy redundáns hálózatba szervezve, amellyel akár 99,999%-os szolgáltatási szint is biztosítható. A pénzügyi rendszerek együttműködése is minőségi ugrást jelent az iparágban, hiszen a korábbi több napos, akár egy hetet is elérő tranzakciós idők a kapcsolatok kialakítása miatt akár az országon belüli szintig csökkenthetőek, másrészt a devizák közötti konverzió is gyorsabbá és egyszerűbbé válik. A rendszerek összekapcsolásával megvalósulhat az Internet-szerű működés, amely gyors és olcsó, emellett szabványokon alapul. Néhány évtizeden belül kialakulhat a fizetési forgalom globális hálózata, az Internet of Payments.¹⁶ A csatlakozói, partneri kör bővítése segítheti a folyamatosan fejlődő rendszert abban, hogy a valóban a piac által igényelt, s nem a szolgáltató által igénynek tartott funkciók kerüljenek kialakításra, ezzel tényleges versenyt tartva fent a pénzforgalmi piacon. Érdemes tanulni a legjobbaktól – mint a PayPal,¹⁷ az AliPay,¹⁸ az ApplePay¹⁹ és más Fintech cégek – és ellesni azokat a módszereket, amelyekkel az ügyfelek igényei kifürkészhetőek.

3.1. A kiépítés és üzemeltetés sarokpontjai

Ahogy korábban már említettük, a gyorsfizető rendszereknek jelenleg nincs közös, a világon egységesen elfogadott tudományos meghatározása, számos, egymástól kisebb mértékben eltérő paraméterek mentén kerülnek kialakításra szinte mindenhol a világon. Egyedül Ázsiában – leginkább az arab országokban – vannak jelentős mértékű eltérések a világ más rendszereitől, de ezek is csak egy-egy paraméterükben mutatnak ilyen eltérést. Tudományos meghatározás hiányában nehéz a fontosabb ismérvek áttekintése, azonban mégis van egy rendszer, amely erre alkalmas. Egyrészt azért, mert a rendszer új, néhány hónapja indult el az működése, másrészt, mert olyan államokat fed le, amelyekben évtizedes hagyományai vannak a nemzeti IPS rendszerek működtetésének, harmadrészt, mert ez a rendszer egyúttal utat mutat a jövőre vonatkozóan is. Az

Európai Unió központi bankja, az Európai Központi Bank,²⁰ felismerve a gyorsfizető rendszerek gazdaságélénkítő hatását tervezte meg az egységes európai rendszert a TIPS²¹-et, amellyel egyúttal közös platformot kíván teremteni a változatos felépítésű és működésű európai gyorsfizető rendszerek között. Az EU elsődleges szándéka a TIPS rendszer bevezetésével az, hogy létrejöjjön egy közös európai gyorsfizető platform – ezzel európai szinten megkezdődik az Internet of Payments kialakítása –, s az így összekapcsolja az egyes nemzeti rendszereket egymással. A rendszer 12 alapelve jól példázza, hogy milyen feltétel-rendszer mentén érdemes megépíteni egy nemzetközi gyorsfizető rendszert, emellett a nemzeti rendszerek építéséhez is kiváló mintaként szolgál. A legfontosabb elvek az alábbiak:

- a rendszer elsődlegesen euróban végzi az elszámolást, azonban lehetővé teszi a más devizákban történő elszámolást is (2. alapelv);
- az elszámolás kizárólagosan jegybankpénzben történik (3. alapelv);
- az elszámolt tranzakciók véglegesek és visszavonhatatlanok a rendszerben (4. alapelv);
- a rendszer napi 24 órában az év minden napján működik (5. alapelv);
- a részvétel önkéntes (8. alapelv);
- a használt üzenetszabvány az ISO 20022 (10. alapelv);
- a rendszer a költségek felosztását célozza, profitot nem termel (12. alapelv).²²

A pénzforgalmi működés szempontjából legfontosabb alapelvek rögtön a sor elején kerültek rögzítésre, a rendszer jegybankpénzben, valamint az EU devizájában, euróban végzi az elszámolást, azonban nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy később a nemzeti devizák is bevonhatóak legyenek. Ez a lehetőség első sorban azon EU tagok számára lehet hasznos, akik nem kívánnak hosszú távon sem csatlakozni az euró övezetbe, valamint a nagyobb jelentőségű harmadik országbeli devizák – az USA dollár, a japán jen, vagy az angol font – későbbi elszámolásához nyújtanak megfelelő háttérrel. Ez iránymutató az Internet of Payments létrehozása felé. A jegybankpénzben történő elszámolás jelentőségét ugyanakkor az adja, hogy annak kockázata mindig kisebb, mint bármely más pénzé, ezzel a rendszer megbízhatóságát, a tagok felőli bizalmat erősíti a rendelkezés. A teljesítés visszavonhatatlansága már a pénzforgalmi rendszerek korábbi generációinál is jelen volt, szintén a bizalom erősítése az elsődleges célja. A 24 órás működés nem meglepő, a legtöbb IPS rendszer folyamatosan nyitva tart. A részvétel önkéntessége azonban nem általános, számos nemzeti rendszernél kötelező a tagság. A lengyel

rendszer, az Express Elixir is hasonló, megengedő szabályozást alkalmazott, melynek következménye az lett, hogy nagyon lassan terjedt el annak használata. Bár hibának tűnhet a TIPS esetében ugyanez, azonban ennek oka sokkal inkább jogi természetű, mint gazdasági. Az ISO 20022 üzemszabvány előírása a más rendszerekkel való együttműködést támogatja, mivel a szabvány már kvázi világszabvánnyá vált a pénzforgalomban, csak kevés ország rendszereiben használnak ettől eltérő szabványt, például az ISO 8583 szabványt, vagy saját kialakítású házi szabványt. A költségmegtérülés elve annak érdekében került meghatározásra, hogy a tranzakciós költségek alacsonyan tarthatóak legyenek. Külön érdekessége a TIPS rendszernek az, hogy a valós idejű feldolgozás nem alapelveként került rögzítése, hanem azokon kívüli elvárásként. A rendszer 2018. novemberi indulása óta megfelelően működik, bár a működésből levonható első következtetésekre még néhány hónapot, vagy évet várni kell. A rendszer használatának ösztönzésére újszerű módszert választott az EKB, a rendszer üzemeltetője: 2019-ben minden csatlakozó tag első 10 millió tranzakciója ingyenes.

3.2. A gyorsfizető rendszerek megjelenésének okai

Egy ország, vagy országcsoport²³ pénzforgalmi rendszerének modernizációja, vagy egy teljesen új rendszer kialakítása mindig jelentős erőfeszítést igényel. Egyrészt a rendszer tagok, a központi bank és az elszámoló házak felkészülése években mérhető, másrészt a beruházás a teljes rendszert tekintve jelentős, mivel a központi infrastruktúra elemeinek létrehozásán túl minden résztvevőnek is fel kell készítenie saját rendszereit a használatra. A pénzforgalmi rendszerek új nemzedékének kialakulását több dolog is támogatta. A lehetőség létrejöttének előfeltétele volt olyan technológiák fejlődése, amelyek költséghatékonyan teszik lehetővé új szolgáltatások bevezetését és folyamatos, megbízható nyújtását. A fókuszpontok közé sorolható a tranzaktálási képesség jelentős javítása – ideértve az áteresztő képességet és a sebesség növekedését is –, a költségek csökkentése, a szolgáltatás-portfólió és a pénzforgalmi szolgáltatói kör kiszélesítése. Utóbbi első sorban a FinTech vállalatokon keresztül valósulhat meg, hiszen a folyamatos innováció e vállalatok sikerének egyik legfőbb titka. A siker titka kettős, egyrészt a FinTech vállalatok – szolgáltatásaik továbbfejlesztése érdekében – kénytelenek voltak megjelenni a pénzforgalom klasszikusan pénzüintézetek által uralt területén, ezzel kiélezett versenyhelyzetet hozva létre, másrészt mind a vállalati, mind a magánszférából érkező, egyre erőteljesebben jelentkező új ügyféligenyek kielégítésére meg kellett újulnia a pénzforgalom eme szeg-

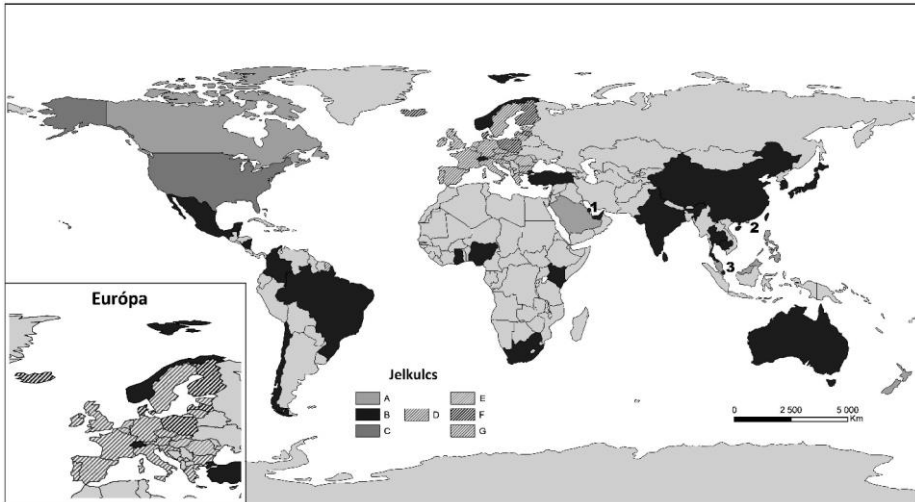
menségének. Ezáltal a pénzforgalmi szolgáltatások korábban zárt piaca kinyílt, a más piacokon tapasztalható versenyhez hasonló helyzet teremtődött, melyben minden szolgáltató versenyben az ügyfelekért.

4. Új generációs fizetési rendszerek a világban

A világon 2018. márciusban 30 működő gyorsfizető rendszer volt, valamint további 18 rendszer állt tervezés alatt. Ez a szám egyetlen év alatt, 2019. márciusra 44 működő és 24 tervezés alatt álló rendszerre növekedett. Új rendszerek a világ minden földrészéről megjelentek, Ausztrália, Bután, Costa Rica, Hong Kong, Litvánia, Omán és a Fülöp-szigetek is azon országok sorát gyarapítja, amelyek új rendszert indítottak el. A tervezett rendszerek országai is változatosak, Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Brunei, Csehország, El Salvador, a Maldív-szigetek, Nepál, Peru, Oroszország, Ruanda, Szamoa, Szerbia, Tádzsikisztán, és Ukrajna is feliratkozott a listára. Az egyes megvalósításokat az 1. térkép mutatja be. A térkép 'A' csoportja azon országokat jelöli, amelyek gyorsfizető rendszer bevezetését tervezik, a 'B' csoportbeliekben már működő rendszer van, míg a 'C' csoportba tartozó országok több rendszerrel is rendelkeznek. Az Európai Unió országait sraffozással jelöltük, melyek színe – és a színek jelentése is – megegyezik a más országok esetében alkalmazottal. Azon kis területű államokat, amelyek méretüknél fogva nem lennének jól láthatóak, számokkal jelöli a térkép: 1 – Bahrain, 2 – Hong Kong, 3 – Szingapúr. A térképen jó látható, hogy az IPS rendszerek elterjedése általános, még a gazdaságilag kevésbé fejlett régiókban is vannak működő rendszerek. Világviszonylatban az egyik legújabb rendszer az Európai Unió TIPS nevű rendszere, amely a Target2 rendszer azonnali fizetésre felkészített rendszere. A legrégebbi Japán Zegin nevű rendszere, mely 1973-ban kezdte meg működését, akkor még nem 24 órás folyamatos üzemben. Akkori kiépítésében ma nem is tekintenénk gyorsfizető rendszernek, azonban a rendszert folyamatosan fejlesztették az elmúlt évtizedek során, 2018 októberében állították éles üzembe annak 6. generációs változatát, amely már minden mai kritériumnak megfelel, így természetesen a nap 24 órájában működik. S bár Európában, valamint Észak- és Dél-Amerikában is jó területi lefedettséget mutatnak jelenleg a gyorsfizető rendszerek, a közeljövőben egyértelműen Ázsiában várhatóak a legnagyobb fejlesztések e téren. Ez nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy a gazdasági teljesítőképességgel kapcsolatos várakozások szerint Ázsia fogja a világ vásárlóerő paritáson mért GDP²⁴-jének 48%-át adni²⁵ 2050-re. Ennek okait nem csak abban kell keresnünk, hogy Ázsia lakossága a Föld teljes népességének már ma is 60%-át adja, s a

fejlődő ázsiai országoknak nagy szüksége van jól működő és gyors pénzforgalmi rendszerekre, hanem abban is, hogy az elektronikus pénzforgalom igen gyors ütemben növekszik. A 2014-2015 időszakban 11,2%-os mértékű volt a növekedés, amely ezzel elérte a 433,1 milliárd ügyletszámot.²⁶

1. térkép: A világ gyorsfizető rendszerei 2018 márciusában
Map 1.: Instant Payments Systems around the World as of March 2018

Forrás: saját kutatás

5. Különbségek az európai megvalósítások között

Az európai megoldások hasonlóan a világ más földrészein kiépített rendszerekhez igen sokfélék, szinte egyetlen sincs, amely fő paramétereiben teljesen megegyezik egy másik rendszerrel. Az azonban megfigyelhető, hogy a használt üzenetszabványt, illetve néhány más paramétert jelentősen befolyásol az, hogy a rendszer mikor állt üzembe. Az úttörő svájci megoldás már 1987-ben – első európai rendszerként – az ISO 20022-es szabványra építette a rendszer kommunikációját ebben is úttörő szerepet vállalva, ugyanakkor az Egyesült Királyság Faster Payments nevű rendszere az ISO 8583 szabvány mellett döntött 2008-ban.²⁷ A később épített rendszerek – ideértve a páneurópai TIPS rendszert is – mindegyike az ISO 20022 szabvány használata mellett döntött, amely kiváló eséllyel válhat a majdani világrendszer szabványává is ezáltal. A TIPS rendszer főbb jellemzőit a 0 fejezet alatt már ismertettük, ezért nem térünk ki rá részletesen.

5.1. A nemzeti rendszerek sajátosságai

Ahogy említettük, az első európai implementációt a SIC (SIX Interbank Clearing) nevű, Svájcban 1987-ben kialakított rendszer jelenti, amelyet az Egyesült Királyság Faster Payments nevű rendszere követett 2008-ban. 2012-ben a listához Lengyelország (Express Elixir) és Svédország (Swish) csatlakozott, ezt követte 2013-ban Dánia (MobilePay), 2014-ben Norvégia (Straksbetalinger). 2017-től ugrásszerűen nő meg az éles üzembe helyezett rendszerek száma:

Finnország (Siirto), Lettország (Zibmaksajums), Litvánia (CentroLink), Olaszország (Instant Payments), Portugália (SICOI) és Spanyolország (CICLOM) is csatlakozott a táborhoz saját rendszereivel. Emellett a világon egyedülálló módon két páneurópai rendszer is elindult, a European Payments Council SCTInst nevű rendszere és az Európai Központi Bank TIPS nevű rendszere az európai mezőnyt 14 tagúra növelve. A már bevezetett rendszerek főbb jellemzőit az 1. táblázat és a 2. táblázat tartalmazza. Bevezetést jelentettek be, vagy már a kiépítés folyik Belgiumban, Csehországban, Fehéroroszországban, Hollandiában, Magyarországon, Oroszországban, Romániában, Szerbiában, Szlovéniában és Ukrajnában.

1. táblázat: Megvalósított rendszerek Európában – a rendszerek fő adatai
Table 1.: Implemented systems in Europe – main data

Rendszer neve	Működés kezdete	Működtető	Működtető szerepe
MobilePay	2013	Straksclearingen és NETS	Bankok szövetsége
Faster Payments	2008	UK Finance	Piaci szereplők
Siirto	2017	Automatia on behalf of banks	Kereskedelmi bankok által létrehozott önálló társaság
Express Elixir	2012	Krajowa Izba Rozliczeniowa (KIR)	Elszámoló ház
Zibmaksajums	2017	Latvijas Banka	Jegybank
CentroLink	2018	Bank of Lithuania	Jegybank
Straksbetalinger	2014	Norges Bank	Jegybank
Instant Payments	2017	Nexi	Szállító
SICOI	2018	Banco de Portugal	Jegybank
CICLOM	2017	IberPay	Kereskedelmi bankok által létrehozott önálló társaság
SIX Interbank Clearing (SIC)	1987	SIX Group	Elszámoló ház
Swish	2012	Swish and Bankgirot	Kereskedelmi bankok által létrehozott önálló társaság
SCTInst	2017	European Payments Council	Bankok szövetsége
EU (TIPS)	2018	European Central Bank	Jegybank (EU)

Forrás: saját kutatás

Az 1. táblázatban látható 14 rendszer közül néhányat ugyan a szállító működtet, de a legjellemzőbb jegybanki, elszámoló házi működtetés mellett vannak példák a bankok szövetsége által működtetett rendszerekre, illetve még is ennél szélesebb körben, piaci szereplők által üzemben tartott rendszerre is.

2. táblázat: Megvalósított rendszerek Európában – működési adatok
Table 2: Implemented systems in Europe – operational dimensions

Ország	RTGS működik még?	Fedezetkezelés módja	Használt üzenet-szabvány	Rendelkezésre állás
Dánia (MobilePay)	Igen	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24/365
Egyesült Királyság (Faster Payments)	Igen	Veszteség megosztásos	ISO 8583	7/24/365
Finnország (Siirto)	Nem	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24/365
Lengyelország (Express Elixir)	Igen	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24 munkanapokon
Lettország (Zibmaksajums)	Igen (EU)	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24/365
Litvánia (CentroLink)	Igen (EU)	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24/365
Norvégia (Straksbetalinger)	Igen	Veszteség megosztásos	ISO 20022	7/24/365
Olaszország (Instant Payments)	Igen (EU)	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24/365
Portugália (SICOI)	Igen (EU)	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24/365
Spanyolország (CICLOM)	Igen (EU)	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24/365
Svájc (SIC)	Nem	Jegybanki hitel	ISO 20022	7/24/365
Svédország (Swish)	Igen	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24/365
EU EPC (SCTInst)	Igen	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24/365
EU (TIPS)	Igen	Előzetes fedezetű	ISO 20022	7/24/365

Forrás: saját kutatás

A 2. táblázat a legfontosabb működési elveket mutatja be. Elmondható, hogy Finnországot és Svájcot kivéve mindenhol megtartották a korábban meglévő pénzforgalmi rendszert is az új mellett. A fedezetkezelés is különböző módokon történik, legjellemzőbb az előzetes fedezetű rendszer kiépítés, ugyanakkor Norvégiában és az Egyesült Királyságban veszteség-megosztás elvű, Svájcban pedig jegybanki hitelezés elvű a működés. A használt üzenet-szabványok tekintetében azonban igen egységesnek mondhatóak a rendszerek, egyedül az Egyesült Királyságban – ahol az ISO 8583 szabvány szerinti a működés – használnak az ISO 20022 szabványtól eltérő üzenetkezelést. Érdekesség, hogy Lengyelországban csak a munkanapokon 24 órás a működés, a többi rendszer esetén minden napon.

6. A tervezett hazai rendszer bevezetésének feltételei

6.1. A jogi környezet

A pénzforgalmat Magyarországon a magyar és az európai uniós jogszabályok együttesen határozzák meg. Az uniós jogszabályok egy része közvetlenül alkalmazandó, azaz átültetés nélkül is hatályos Magyarországon. A legfontosabb alkalmazandó szabályok, amelyeket a hazai rendszer bevezetésénél figyelembe kell venni: a pénzforgalmi szolgáltatás nyújtásáról szóló 2009. évi LXXXV. törvény, a pénzmosás és terrorizmus finanszírozás megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2007. évi CXXXVI. törvény, valamint a fizetési- és értékpapír-elszámolási rendszerekben történő teljesítés véglegességéről szóló 2003. évi XXIII. törvény. Ezeken túl számos MNB rendelet, valamint európai parlamenti és tanácsi rendelet rendelkezéseinek is meg kell felelni, illetve nem hagyhatóak figyelmen kívül a különböző adatvédelmi jogszabályok és ajánlások sem. Mivel a legtöbb figyelmet a pénzmosás és terrorizmus finanszírozás elleni előírások betartása, az azonnali elszámolással és a teljesítéssel kapcsolatos szabályok felülvizsgálata és a fogyasztóvédelmi és adatvédelmi szabályoknak való megfelelés jelentik, röviden áttekintjük az ezeknél jelentkező feladatokat és kihívásokat. Az azonnali fizetési rendszerekben – így a hazaiakban is – a pénzmosás és terrorizmus-finanszírozás elleni szabályokat ugyanúgy be kell tartani, mint más pénzforgalmi rendszerek esetében. A fő nehézséget a rendszer magas működési sebessége okozza: a hazai rendszer képes lesz a fizetési megbízások néhány másodpercen belüli teljesítésére. Ennyi idő alatt szükséges tehát a végrehajtást megelőzően, de a már a feldolgozásra rendelkezésre álló időkereten belül minden szankciós listát végigfuttatni, az egyes ügyfelekre vonatkozó fokozottabb ellenőrzéseket elvégezni, amely komoly kihívást jelent mind a rendszer, mind az üzemeltetői részére. Az elszámolási és teljesítési szabályok tekintetében mérvadó, a pénzforgalom lebonyolításáról szóló MNB rendelet jelenleg a belföldi, elektronikus átutalások teljesítésére 4 órás teljesítési határidőt határoz meg. Az azonnali rendszer létrehozása során azonban a szabályozást kiegészíteni volt szükséges, mivel annak elő kell írnia a tagok számára, hogy a pénzforgalmi szolgáltatók az ügyfeleiktől befogadott megbízásokat haladéktalanul továbbítsák az azonnali fizetési rendszerbe, a beérkezett összeg azonnal elérhetővé tegyék a kedvezményezett számára, valamint az azonnali fizetések lebonyolításához pedig megfelelő mértékű likviditással rendelkezzenek. Fontos, hogy az azonnali fizetési rendszer létrehozása kapcsán megalkotott új szabályozás nem tesz különbséget a pénzforgalmi szolgáltatók között az alapján, hogy azok közvetlenül vagy

közvetetten csatlakoznak egy elszámolási rendszerhez. Ezáltal biztosított, hogy az ügyfelek minden szolgáltatónál egységes feltételekkel, kiszámítható módon vehessék igénybe a pénzforgalmi szolgáltatásokat. Természetesen a fogyasztóvédelmi szabályokat is kiemelten kezeli a hazai rendszer csakúgy, mint a szolgáltatás díjairól és teljesítési feltételeiről, valamint alapvető működési jellemzőiről szóló tájékoztatást, hiszen a rendszer széles körben, kiskereskedelmi tranzakciók és rendszeres számlafizetések esetén is használható lesz, így a szolgáltatásokhoz kapcsolódóan is felmerülhetnek összetettebb, reklamációkezelést igénylő helyzetek. Az adatvédelemre kiemelt figyelmet fordítanak a hazai rendszer tervezésénél és megvalósításánál, ezt a kérdéskört mind az üzleti mind a technikai megvalósítás szintjén kiemelt módon kezelik, hiszen az elektronikus fizetési megbízásokra érvényes szabályok, az azonnali fizetési megbízások esetében is alkalmazandóak. Emellett, mivel a magyar rendszer innovatív megoldásként a másodlagos azonosítókat²⁸ is alkalmazni fogja, ezek tárolásának biztonsága is kiemelt figyelmet kap az implementálás során.

6.2. Visszaélésekkel kapcsolatos kérdések

Az azonnali fizetési szolgáltatással számos új fizetési helyzetben jelenhet meg elektronikus fizetési lehetőség. Emiatt, valamint rendszer folyamatosan nyitva tartása miatt növekedhet az elektronikus pénzforgalomhoz kötődő visszaélések teljes forgalomhoz mért aránya. Az alkalmazott új technikai megoldások új lehetőségeket nyithatnak meg a visszaélések terén is, ezért a szolgáltatások létrehozása során kiemelten szem előtt tartandó a visszaélések lehetőségének visszaszorítása.

6.3. A harmadik fél szolgáltatók lehetséges szerepe

A PSD2²⁹ alapján lehetőség van arra, hogy olyan szolgáltatók, amelyek nem vezetnek ügyfeleknek fizetési számlát, hozzáférjenek ügyfelek más pénzforgalmi szolgáltatóknál vezetett fizetési számláihoz és azokról az ügyfél felhatalmazása alapján fizetési műveleteket kezdeményezzenek. A fizetési műveletek kezdeményezése mellett számos egyéb értéknövelt szolgáltatást nyújthatnak, amelyek egyszerűsíthetik a tranzakciók feldolgozását, illetve azok kezelését a tranzakcióban részt vevő felek oldalán, ezáltal elősegíthetik az elektronikus fizetések – így az azonnali fizetési szolgáltatások – használatának az elterjedését is. Az azonnali fizetési szolgáltatás létrehozásánál figyelembevételre került, hogy a lehető legszélesebb kör jelenhessen meg tagként, s nyújthasson kiegészítő szolgáltatásokat az alap infrastruktúrára épülően.

6.4. A hazai rendszer kerete

A magyar gyorsfizető rendszerben – hasonlóan a legtöbb rendszerhez – a részvétel szabályozás alapú, nem pedig önkéntes. A Magyar Nemzeti Bank által a rendszer modelljéről kiadott tájékoztatója szerint:³⁰ „ahhoz, hogy egy megoldás széleskörűen elterjedjen, nem elegendő egyetlen szereplőnek fejlesztéseket végrehajtania, hanem a fizető fél és a kedvezményezett pénzforgalmi szolgáltatójának egyaránt taggá kell válnia az adott rendszerben.” Ezáltal biztosítható, hogy a hazai megoldás valóban egységes, a lehető legszélesebb körben használható szolgáltatásokat nyújtson ügyfelei részére. A rendszer létrehozásának alapvető céljai az alábbiak:

- A készpénzes fizetés gyorsaságával, folyamatos elérhetőségével és egyszerűségével vetekedő elektronikus fizetési szolgáltatás bevezetése, ezáltal elektronikus fizetési alternatíva teremtése a fizetési helyzetek minél szélesebb körében.
- Az innováció támogatása a pénzforgalmi piacon.
- Az egymással nem átjárható fizetési megoldások létrejöttének megakadályozása.

A célokból egyértelműen látszik, hogy egyrészt a Magyarországon még mindig kiugróan magas készpénzhasználat visszaszorítását is célozza a rendszer bevezetése, másrészt olyan innovatív és egységes, minél több szolgáltató részére elérhető platform létrehozását tűzi ki, amely legfőbb paramétereiben a világ élvonalába tartozik majd. A célokkal összhangban megalkotott alapvető követelmények az azonnali fizetési szolgáltatással kapcsolatban a következők:

- folyamatos (24*7*365) működés;
- a teljes fizetési folyamat lebonyolítása néhány másodperc alatt;
- visszajelzés a tranzakció lebonyolításának eredményéről;
- a kedvezményezettnek jóváírt összeg azonnali és korlátozások nélküli felhasználhatósága;
- versenysemleges hozzáférés az alaprendszerhez;
- másodlagos azonosítók használata;
- fizetési szolgáltatások közötti átjárhatóság;
- kiegészítő szolgáltatások létrehozásának lehetősége.

A követelmények között azonosíthatóak a 0. fejezetben az európai TIPS rendszerrel áttekintett jellemzők, emellett a magyar rendszer kiemelt figyelmet szentel az átjárhatóságnak, a csatlakozás bárki számára nyitott lehetősége megteremtésének, valamint az innovációnak. Már a

rendszer tervezését megelőző szakaszra is jellemző, de a folyamatot később is áthatja a széles körű és rendszeres kommunikáció a piac szereplőivel és a csatlakozókkal. A rendszerben azon fizetési megbízások teljesítendőek kötelező jelleggel, amelyek manuális feldolgozást nem igényelnek, azokat forint fizetési számla terhére indították magyar forint pénznemben belföldön, a 10 millió forintos értékhatárt nem haladják meg, valamint nem terhelési nappal ellátott (rendszeres vagy előre megadott) átutalási megbízások. Ez a szabály az ugyanazon pénzforgalmi szolgáltató által vezetett fizetési számlák között teljesítendő fizetési megbízásokra, valamint a fogyasztók kötegelten benyújtott fizetési megbízásaira is vonatkozik. A fizetési művelet időkerete a következő: a fizetési megbízás a fizető fél első pénzforgalmi szolgáltatójához történő beérkezésétől számítva, a fizetési megbízás adattartalmának és a fizetési művelet összegének a kedvezményezett pénzforgalmi szolgáltatójához történő eljuttatásáig 5 másodperc. Amennyiben a fizető fél pénzforgalmi szolgáltatójához történő beérkezéstől számított 20 másodperc után a fizetési műveletet nem történik meg, azt a fizetési lánc bármely tagjának vissza kell utasítania. A kedvezményezett pénzforgalmi szolgáltatója a fizetési művelet összegének a saját számláján történt jóváírását követően köteles a fizetési művelet összegét haladéktalanul jóváírni a kedvezményezett fizetési számláján, ezzel biztosítva, hogy valóban 5 másodperc alatt végrehajtható legyen a tranzakciók. Ezt azt jelenti, hogy az indítás pillanatától számított 5 másodperc elteltével a kedvezményezett korlátozás nélkül felhasználhatja az összeget. A rendszer alpinfrastruktúrájához pénzforgalmi szolgáltatók (hitelintézetek, pénzforgalmi intézmények, beleértve az olyan harmadik fél szolgáltatókat, mint a fizetés-kezdemenyezési- és számlainformációs szolgáltatók); kiegészítő szolgáltatást nyújtó intézmények, technikai szolgáltatók férhetnek hozzá. A másodlagos azonosítók köre az induláskor kiterjed legalább a mobil telefonszámra, az email címre és az adóazonosító jelre. Ez a kör a későbbiekben tovább bővíthető. Egy számlához több másodlagos azonosító rendelhető hozzá, azonban egy azonosító több számlához nem használható. A rendszer technikai szabályai nyíltak, bárki által hozzáférhetőek. A rendszer bevezet egy új szolgáltatást is, az úgynevezett fizetési kérelmet, amely a kedvezményezett által a fizető félnek a fizetési megbízás indítását megelőzően küldött, a fizetési megbízás adatait tartalmazó üzenet, amely a fizető fél jóváhagyása után azonnali fizetesként teljesül. Működésében, logikájában egy elektronikus díjbekérés lényegében. A fizetési műveletek elszámolása azonnal és folyamatosan történik a rendszerben magyar forint devizanemben. A használt szabvány az ISO 20022, a kiegyenlítés módja bruttó, az fizetési műveletenként történik. A bevezetés alatt álló

hazai rendszer világviszonylatban is kimagasló szolgáltatási körű és színvonalú, tervezésénél a hosszú távú lehetőségek integrálása is figyelembevételre került.

7. Összegzés

Annak ellenére, hogy a gyorsfizető rendszerek igen összetettek és megvalósításuk heterogén, valójában mind ugyanazt a célt szolgálják: megreformálni az elektronikus fizetésforgalmat, egyúttal a lehető legnagyobb mértékben kiszorítani a készpénz használatát mindennapjainkból. Európa országai élen járnak a rendszerek bevezetésében és a pán-európai rendszer is létrejött 2018 végén, de még hosszú az út addig, hogy a világ szintjén értelmezett egységes azonnali pénzforgalom megvalósuljon. A FinTech vállalatoknak a folyamat beindításában nagy szerepe volt, de az a kritikus tömegben mára túljutott, első sorban az országok épülő rendszerei katalizálják a többi ország fejlesztési terveit. A rendszerek fundamentumai – megállás nélküli üzem, néhány percen belüli végrehajtás, nyitottság a jövőbeli fejlesztésekre, a tagok széles körének megteremtése – tulajdonképpen azonosak, jelentős különbségek inkább a megvalósítás szintjén tapasztalhatóak. Az európai rendszerek állnak a legközelebb ahhoz, hogy a földrészben belül egységes szolgáltatásokat kínálók, egymással együttműködni képesek, több devizában elszámolást teljesítő hálózattá váljanak, de várhatóan ez is igénybe vesz majd egy-két évtizedet.

A hazai rendszer átgondolt; nagy megbízhatóságú, széles szolgáltatási körrel kerül kiépítésre és várhatóan néhány év alatt megreformálja a fizetési szokásokat, további jelentős tranzakció mennyiséget áttelve a készpénzhasználatról az elektronikus fizetések felé.

JEGYZETEK/NOTES

1. Automated Teller Machine. A magyar nyelvben bankautomataként használjuk a fogalmat. A megoldás célja az ügyfelek készpénzzel való ellátása 24 órás üzemben, ezzel a fiókhálózat terheit is csökkentve egyúttal kényelmi szolgáltatás megvalósításával.
2. Instant Payments System.
3. A tanulmány utóbbi hatásait nem vizsgálja.
4. A pénz értékromlása.
5. A váltó egy követelést megtestesítő, természeténél fogva forgatható érték-papír. Amennyiben a váltó tulajdonosa – akinek a kiállítóval szemben a követelése fennáll – a váltót eladja, a másik felet, akire valamennyi váltóval kapcsolatos jog átszáll, forgatmányosnak hívjuk.
6. Az angol font az Egyesült Királyság hivatalos pénzneme, jelölése: £, devizakódja: GBP.

7. A *Font* a korabeli súlymértékre utal, a *Sterling* törvényes finomságút, valódit jelent.
8. A 2008-ban kezdődött világméretű hitelválság ismét ráirányította a jegybankok figyelmét a nemesfém tartalék szerepére, ezért több ország jegybankja, így a Magyar Nemzeti Bank is növelte aranytartalékát.
9. Tulajdonképpen nem egy, hanem 12 szövetségi bankról, illetve azok hálózatáról van szó, melyek vegyes magán és állami tulajdonban állnak és jogosultak a bankjegy kibocsátásra.
10. A Deloitte Consulting LLP., a világ egyik legnagyobb konzultáns cége, amely a pénzforgalmi kutatásokban és a gazdasági folyamatok terén is folyamatos munkát végez.
11. A CGI Group az egyik legnagyobb szoftver fejlesztő a pénzforgalmi megoldások piacán több mint 40 éves tapasztalattal. 20 országban működik nemzeti szinten pénzforgalmi megoldása, a kanadai bankközi fizetéseket az általa fejlesztett rendszer biztosítja, valamint Új-Zélandon a kis értékű tranzakciók 70%-át az általa fejlesztett rendszer kezeli.
12. A rendszer szolgáltatásainak a lehető legtöbb fizetési helyzetben és fizikai helyen történő elérését jelenti.
13. Másodlagos azonosítók segítségével egyszerűbben adható utasítás egy pénzügyi ügyletre, mivel nem szükséges a bankszámla szám ismerete. Egy mozijegy árát két ismerős egymás között egyszerűbben számolhatja el úgy, hogy az egyik fél ismeri a másik fél mobiltelefon számát, s azt használja az utalás leadásánál a kedvezményezett fél meghatározására. Ennek feltétele, hogy az adott rendszer támogassa a másodlagos azonosítók használatát és a használni kívánt másodlagos azonosító a rendszerben regisztrálva legyen.
14. Az RTGS a Real-Time Gross Settlement System, azaz a valós idejű bruttó elszámolási rendszer rövidítése, amely a hagyományos, több napos tranzakciós idővel működő és a gyorsfizető rendszerek közötti köztes generációja a pénzforgalmi rendszereknek.
15. Többnyire legalább kettős, de gyakran háromszoros redundancia jellemzi ezeket a rendszereket, amelyeknek képesnek kell lennie arra is, a terhelést üzemi kiesés nélkül tereljék ezen komponensek, helyszínek között. Így válik lehetővé, hogy felhasználóként nem veszünk észre semmit egy tervezett karbantartás, vagy egy üzemi incidens hatásaiból.
16. Az Internet of Payments a szerző által alkotott fogalom, mely azon jövőbeli pénzforgalmi hálózatokat jelöli, amelyek egymással összekapcsolódva, szabványos kommunikáció segítségével teremtik majd meg a világ gyorsfizető rendszerét.
17. A PayPal ma már egy meglévő banki infrastruktúrára épülő internetes fizetési rendszer, ami lehetővé teszi az on-line kereskedelmi térben üzemeltetők számára az egyszerű és biztonságos pénzfogadást, valamint a felhasználóknak az egyszerű fizetést. A PayPal mögött korábban nem állt pénzügyintézet, csak vállalati garancia, ezt a hiányosságot néhány éve korrigálta az üzemeltető.

18. Az AliPay egy mobil és on-line fizetési platform, amelyet az kínai Alibaba online kereskedő csoport alapítója hozott létre azzal a céllal, hogy az áruházaiban történő vásárlásokat egyszerűbbé tegye.
19. Az ApplePay az Apple elterjedt mobil fizetési megoldása és digitális pénztárcája, amellyel vásárlások végezhetőek el.
20. Az EKB, vagy európai nevén a European Central Bank (ECB) az EU 28 tagországából azon 19 országnak központi bankja, amelyek az eurót már bevezették fizetési eszközként.
21. TARGET instant payment settlement service. A TARGET az Európai Unió RTGS rendszere. Neve a Trans-European Automated Real-time Gross Settlement Express Transfer System szavak rövidítéséből adódik. A TIPS a meglévő TARGET rendszer gyorsfizetésre felkészített szolgáltatása, amely 2018 év végén indult el.
22. A TIPS alapelvei a következő címen érhetőek el: https://www.ecb.europa.eu/paym/initiatives/shared/docs/75717-tips-_tf_meeting_2016117_principles.pdf
23. Napjainkban léteznek már több országot kiszolgáló pénzforgalmi rendszerek, ilyen az Európai Unió TIPS nevű rendszere is.
24. GDP (Gross Domestic Product), vagy bruttó hazai termék, a közgazdaságtanban egy bizonyos terület – többnyire egy ország – adott idő alatti gazdasági termelésének a mérőszáma. Alkalmas arra, hogy mérje a nemzeti jövedelmet és teljesítményt.
25. A PricewaterhouseCoopers UK gazdasági elrejelzései szerint 2050-re Ázsia országai fogják adni a világ GDP-jének közel felét.
26. A Cap Gemini and BNP Paribas World Payments Report 2017 jelentése alapján.
27. Ázsiában India – lehetséges, hogy a Brit példát követve, vagy akár Brit befolyásra – szintén az ISO 8583-as szabványt választotta, Japán és Kína háziszabvánnyal indult, de ezt követően áttértek az ISO 20022 szabvány alkalmazására, a török rendszer jelenleg is háziszabványra alapszik, az Egyesült Arab Emírátságokban használ szabvány pedig nem ismert, feltehetően szintén saját, egyedi üzenetszabványt használnak a működéshez.
28. A másodlagos azonosítók használata kényelmi szolgáltatás, első sorban a tranzaktálás megkönnyítésére szolgál. Ezek segítségével nem szükséges egy ügyfélnek megjegyezni egy másik ügyfél 16, vagy 24 számból álló bankszámlaszámát, elegendő például a telefonszámát tudnia, azzal is azonosítani tudja a másik felet, amennyiben az a rendszerben rögzítette ezt az adatát.
29. Payments Services Directive 2, az (EU) 2015/2366 európai parlamenti és tanácsi irányelvnek az erős ügyfél-hitelesítésre, valamint a közös és biztonságos nyílt kommunikációs standardokra vonatkozó szabályozástechnikai standardok tekintetében történő kiegészítéséről szóló 2017. november 27-i (EU) 2018/389 bizottsági rendelet.
30. Az azonnali fizetési szolgáltatás működési modellje Magyarországon c. dokumentum

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Cap Gemini és BNP Paribas (2017): World Payments Report 2017. Online, korlátozott terjesztésű. Letöltés időpontja: 2018. február 5.
- CGI GROUP INC (2017): CGI SEPA Real Time – A flexible, cost-effective approach to real-time payments adoption. Online. Letöltés időpontja: 2018. február 7. Forrás: <https://www.cgi.com/sites/default/files/pdf/SEPA/cgi-sepa-real-time.pdf>.
- Deloitte Consulting LLP (2015): Real-time payments are changing the reality of payments. Online. Letöltés időpontja: 2018. február 22. Forrás: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/strategy/us-cons-real-time-payments.pdf>.
- European Central Bank (2017): TARGET Instant Payment Settlement – User Requirements. Online. Letöltés időpontja: 2017. november 15. Forrás: https://www.ecb.europa.eu/paym/initiatives/shared/docs/tips_user_requirements_document_final_version.pdf
- Hawksworth, John; Audino, Hannah; Clarry, Rob (2017): The long view: how will the global economic order change by 2050? PricewaterhouseCoopers UK. London.
- Magyar Nemzeti Bank (2016): Az azonnali fizetési szolgáltatás működési modellje Magyarországon Online. Letöltés időpontja: 2018. március 13. Forrás: <https://www.mnb.hu/letoltes/az-azonnali-fizetesi-szolgalatas-mukodesi-modellje-magyarorszagon.pdf>
- SEPA (2015): Real Time Payments Systems Around the World. Online. Letöltés időpontja: 2018. március 19. Forrás: <http://www.sepaforcorporates.com/sepa-payments/real-time-payments-systems-around-world/>
- SWIFT (2015): Guidelines for the next generation of Real-Time Retail Payments Systems. La Hulpe, Belgium. 4. old.

VIZI László Tamás

**főiskolai tanár, rektorhelyettes
Kodolányi János Egyetem, Orosháza**

**College Professor, General Vice Rector
Kodolányi János University, Orosháza, Hungary**

lvizi@kodolanyi.hu

**tudományos főigazgató-helyettes
Magyarságkutató Intézet, Budapest**

**Deputy Director General for Science
Institute of Hungarian Research, Budapest, Hungary**

vizi.laszlo.tamas@mki.gov.hu

**A „KEGYETLENÜL SZOMORÚ KÖTELESSÉG”
A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM BECIKKELYEZÉSE 3.
A RATIKÁCIÓS VITA A NEMZETGYŰLÉSSEN
1920. NOVEMBER 13.**

**THE “CRUELLY SAD OBLIGATION”
THE CODIFICATION OF THE TRIANON TREATY 3.
THE RATIFICATION DEBATE IN THE NATIONAL ASSEMBLY
13. NOVEMBER 1920**

ABSTRACT

This study is a continuation of the previously published paper in the Central European Publications No. 35, and No. 43. The study is a continuation of the previously published paper in the Central European Publications No. 35, which presented the political controversies about the codifying of the Trianon Peace Treaty and that massive pressure exerted on Hungary by the great powers for the purpose of making it. The antecedents of the ratification process and the entry into force of the Peace Treaty were the result of more than one year's process. The first study describes the period from 4th June 1920, the signing of the peace treaty, till 26th October 1920, the referral of the peace treaty to the National Assembly. The second study detailed the content of the ratification bill and its justification. Described further developments regarding the ratification of the Trianon Peace Treaty, opinions of leading Hungarian politicians and the decisions of the National Assembly Committee, which determined Hungarian political life and influenced the daily life of the public until the commencement of the National Assembly ratification debate.

This study continues the previous one and presents the details of the ratification debate, on 13 November 1920. Details the pre-debate press news, the expectations of the public, statements by the chairmen of the National Assembly Committees. Than it describes and analyzes the detailed discussion, the arguments of the opposing politicians who did not support ratification. These speeches point to the fatal flaws of the peace treaty, the measures that have befallen the Hungarians for a century in its brutality.

Kulcsszavak: ratifikációs vita, nemzetgyűlési felszólalások, Trianon becikkelyezése, nemzetgyűlési bizottságok, elszakított területek, elszakított nemzetrészek, Trianon kritikája, jogszerűtlen ratifikáció

Keynotes: ratification debate, National Assembly calls, Trianon's coding, National Assembly Committees, isolated areas, separated parts of the nation, Trianon's critique, unlawful ratification

Bevezetés

Jelen tanulmány folytatása a Közép-Európai Közlemények, No. 35. és No. 43. számokban megjelent közleményeknek,¹ amelyek a trianoni békeszerződés becikkelyezése körüli nagyhatalmi nyomásgyakorlást és a ratifikáció körüli hazai politikai vitákat ismertették. Rámutatva egyúttal arra, hogy a békeszerződés az aláírási ceremóniával még nem vált hatályossá. Hátra volt még annak a becikkelyezése, ratifikálása és törvényerőre emelése. S miután a békeszerződés azon nemzetközi szerződések közé tartozott, amely csak a ratifikációval vált hatályossá – így annak végrehajtása is csak azt követően volt követelhető – a magyar fél mindent megtett annak érdekében, hogy a ratifikációra minél később kerüljön sor. Korlátozott revíziós céljait a magyar politikai vezetés ugyanis ezen időszak alatt szerette volna elérni. A győztes nagyhatalmak azonban a haladéktalan ratifikálást sürgették. A ratifikálási folyamat előzményei és a békeszerződés hatályba lépése ezzel együtt egy több mint egy éves folyamat eredménye volt. Az első közlemény az 1920. június 4-től, a békeszerződés aláírásától 1920. október 26-áig a békeszerződésnek a Nemzetgyűléshez történő betérjesztéséig tartó szakaszt ismertette. Ennek részeként részletesen kitért a ratifikációra, mint nemzetközi jogi normára, a magyar fél, valamint a kisantant államok becikkelyezéssel kapcsolatos álláspontjára és nem utolsósorban a győztes nagyhatalmak ratifikációval összefüggő törekvéseire. Elemezte a nagyhatalmak azon politikáját, amely végül rákényszerítette a magyar kormányt arra, hogy a trianoni békeszerződést ratifikálásra a Nemzetgyűlés elé terjessze.

A ratifikációval fogalakozó második közlemény részletesen ismertette a ratifikációs törvényjavaslat tartalmát, valamint annak indoklását. Elemzés tárgyává tette annak a levélnek a tartalmát, amelyben a magyar

fél tájékoztatta a nagykövetek tanácsát a törvényjavaslat betérjesztésről, illetve az arra adott francia miniszterelnöki választ, s mindazokat a trianoni békeszerződés ratifikációjával kapcsolatos további fejleményeket, vezető politikusi véleményeket és nemzetgyűlési bizottsági határozatokat, amelyek a Nemzetgyűlés ratifikációs vitájának megkezdéséig, 1920. november 13-ig tematizálták a magyar politikai életet és befolyásolták a közvélemény mindennapjait.

A most közlésre kerülő tanulmány szerves folytatása az előzőknek és az 1920. november 13-i ratifikációs vita részleteit mutatja be. Kitér a vita előtti sajtóhírekre, a közvélemény várakozásaira, a nemzetgyűlési bizottságok elnökeinek bejelentéseire. Ezt követően ismerteti és elemzi a részletes vitát, a ratifikációt ellenző felszólaló politikusok érveit. Ezeken a felszólalásokon keresztül rajzolódnak ki a békeszerződés végzetes hibái, a magyarságot a maga brutalitásában immár egy évszázada sújtó intézkedések.

1. Előzetes sajtóhírek a ratifikációs törvényjavaslat nemzetgyűlési vitájáról

A ratifikációs vita előtti utolsó zártkörű pártközi egyeztetést 1920. november 12-én este tartották a képviselők. Az este hat órakor kezdődött megbeszélésen többféle forgatókönyv lehetőségét mérlegelték. Alternatívaként vetődött fel, hogy az előterjesztéshez senki se szóljon hozzá, s a Nemzetgyűlés „néma dacossággal fogadja el” a törvényjavaslatot. Más vélemények szerint az lenne a kívánatos, ha a javaslatához csupán a pártok által kijelölt személyek, valamint az elszakított országrészek képviselői szólnának hozzá. Ezzel szemben a ratifikálás ellenzői arra az álláspontra helyezkedtek, hogy „szabad folyást kell engedni minden felszólalásnak, [annak érdekében, hogy] korlátozatlanul mindenki elmondhassa, ami a szívéen fekszik.”² Teleki Pál miniszterelnök azt az álláspontot osztotta, hogy a ratifikáció ügye olyan horderejű kérdés, aminek a vitája során a képviselők felszólalási és akciószabadságát korlátozni nem volna helyénvaló. A miniszterelnök erről így nyilatkozott az őt kérdező újságíróknak: „Én semmiféle irányban nem akarom befolyásolni a nemzetgyűlés tagjainak akaratát. Ha megegyezés jön létre, akkor minden párt szónoka hozzászól a javaslatához s ez esetben már szombaton elintézheti a Ház a békeszerződés becikkelyezését. Ha egyes képviselők is fel akarnának szólalni, ez esetben vasárnap folytatjuk a javaslat tárgyalását. Ilyen vasárnapi tárgyalásra már volt több precedens.”³

Mintegy másfél órás vitát követően a ratifikálást ellenző képviselők külön vonultak, hogy álláspontjukat egyeztessék. A házelnök szobájában

herceg Windisch-Graetz Lajos⁴ elnöklete mellett, tizenhét ratifikációt ellenző képviselő, többek között örgróf Pallavicini György,⁵ Dvorcsák Győző,⁶ Lingauer Albin,⁷ Milotay István,⁸ Friedrich István, Pröhle Vilmos,⁹ Weiss Konrád,¹⁰ Dinich Vidor,¹¹ Tasnádi-Kovács József¹² jelent meg. A szigorúan zárt ajtók mögött zajló tárgyalásokról kiszivárgó hírekből arra lehetett következtetni, hogy a ratifikálás nem fog simán menni, mert annak ellenzői nagy beszédekre készülnek, s névszerinti szavazást fognak kérni annak érdekében, hogy tudja meg az ország, kik szavazták meg a békeszerződést és kik voksoltak ellene. Ez utóbbi javaslatot azonban a ratifikáció elutasításában mérsékeltebb álláspontot valló képviselők javaslatára elutasították leginkább arra hivatkozva, hogy a békeszerződés dolgában nem megengedhető, hogy megbélyegezzenek egyes képviselőket, mert ezzel csak ellentéteket idéznének elő a képviselők között. Álláspontjuk szerint „nincs első osztályú és másodosztályú hazafi, a békeszerződés nem pártkérdés, hanem az egész nemzetgyűlés kérdése s ebben az ügyben nem szabad disszonanciát előidézni.”¹³

A heves vita végül kompromisszummal zárult, melyről Friedrich István tájékoztatta a miniszterelnököt. A ratifikációt ellenző képviselők annak érdekében, hogy „a szomorú gyászaktus a legrövidebb idő alatt” lezárulhasson, elfogadták azt a javaslatot, hogy csupán a pártok képviselői szólaljanak fel, de ők is csak röviden és ünnepélyesen tegyék ezt meg.¹⁴

Ezzel kialakulni látszott az 1920. november 13-i ülés várható forgatókönyve. Erről az aznap megjelenő napilapok tudósították olvasóikat. Azaz a békeszerződés előterjesztése után várhatóan számos rövid tiltakozás fog majd elhangzani, s tiltakozása jeleként a Nemzetgyűlés Huszár Károlynak, a törvényjavaslat előadójának a javaslatára elfogadja majd a gróf Apponyi Albert által szerkesztett deklarációt, amely a ratifikálás tudomásul vételét a kialakult kényszerhelyzettel magyarázza. A lapok biztos információkra hivatkozva azt is közölték, hogy a pártok és a nemzetiségek képviselőiben kik kérnek majd szót. Biztosan tudni vélték továbbá, hogy a vita végén gróf Teleki Pál miniszterelnök fogja kifejteni a törvényjavaslattal kapcsolatos kormányzati álláspontot. A törvényjavaslat további sorsával kapcsolatban a tudósítások tudni vélték, hogy rögtön a vitát követően nyomban szavazni fognak róla, melyen a nyugat-magyarországi képviselők, valamint a ratifikálást ellenző honatyák nem vesznek részt, miután a szavazás előtt kivonulnak az ülésteremből. Ennek – ti. a szavazásnak – némileg ellent mondott az a korábbi megállapodás, mely szerint a Nemzetgyűlés jelen lévő tagjai némán, szavazás nélkül veszik majd tudomásul az elfogadásra vonatkozó előterjesztést. A lapok a híradás végén név szerint közölték azoknak a képviselőknek a neveit – örgróf Pallavicini György, Windisch-Graetz Lajos herceg, Hu-

szár Elemér,¹⁵ Czettler Jenő,¹⁶ Balla Aladár¹⁷ és Reischl Richárd¹⁸ – akik a ratifikálással egyet nem értve, valamint a ratifikáció pártkérdéssé tétele elleni tiltakozásuk jeléül kiléptek a kormánypartból.¹⁹

2. A törvényjavaslat általános vitája

2.1. A földtörvény elfogadása megelőzi Trianon ratifikációját

A trianoni békeszerződés ratifikációs törvényjavaslatának általános vitáját 1920. november 13-án, szombat délelőtt tartották. A képviselők legnagyobb része fekete ruhában jelent meg, s szintén fekete ruhát viseltek karzatokon helyet foglalók, valamint az újságírók is. A hírlapi tudósítások kiemelték, hogy a folyosók csak lassan népesültek be. A nyugat-magyarországi képviselők érkeztek legkorábban, s még az utolsó pillanatban is tanácskoztak Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter vezetésével. Aztán hamarosan megérkezett Huszár Károly és Prohászka Ottokár püspök. Az ülésterem jobboldali folyosóján a kiscsapatok gyülekeztek. A kormány tagjai közül Rubinek Gyula érkezett meg elsőnek. Külön csoportban tárgyaltak Friedrichék, külön Dvorcsák és Legeza Pál,²⁰ a tótok és rutének képviselői.

A 10 óra 40 perckor megnyíló 128. ülésnapon jelzés értékűen és egyben szimbolikus jelentőséggel bírva, a képviselők nem a békeszerződés ratifikációját helyezték az ülésnap napirendjének élére, hanem „a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről” szóló törvényjavaslat²¹ elfogadásáról határoztak. Ezzel mintegy jelezték, hogy a földbirtokreformot országépítés szempontjából előbbre sorolják a békeszerződés ratifikációjánál. Miután a törvényjavaslatot harmadszori olvasásban is elfogadta a Nemzetgyűlés, az elnöklő Rakovszky István élénk felkiáltások, éljenzések és tetszésnyilvánítás közepette a következő szavakkal méltatta a földbirtok reformjáról szóló törvényt: „Engedje meg a t. Nemzetgyűlés, hogy én is nagy örömmel adhassak kifejezést afelett, hogy ez a korszakalkotó reform törvényerőre fog emelkedni. Útjelző ez a mostani szomorú napokban, hogy akkor, amikor Magyarország régi, érintetlen területéből nagy területet elvesznek, mi abból a kevésből, ami megmarad, szívből adunk azoknak, akiknek semmijük nincs.”²²

Ezt követően néhány rövid elnöki bejelentés következett. Ezek egyikeként az elnök bemutatta a törvényhozásnak Szabolcs vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város közönségének feliratait, valamint a váci népgyűlés Hornyánszky Zoltán²³ nemzetgyűlési képviselő által ellenjegyzett és benyújtott kérelmét, amelyekben a nevezett testületek a békeszerződés ratifikálása ellen tiltakoztak. Az elnök arról tájékoztatta a

képviselőket, hogy miután a békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot a Nemzetgyűlés hamarosan tárgyalni fogja, ezért a feliratok és a kérvények a törvényjavaslattal együtt kerülnek majd napirendre.²⁴

2.2. Az ország tragédiája a Nemzetgyűlés előtt. A nemzetgyűlési bizottságok előadóiak bejelentései

Rövid szünetet követően az elnöklő Rakovszky István, Huszár Károlynak, a Külügyi Bizottság előadójának adta meg a szót. A volt miniszterelnök előbb utalt arra a „kegyetlenül szomorú kötelesség”-re, amelyet a Külügyi Bizottság megbízásából kénytelen teljesíteni, s a trianoni békeszerződésről szóló törvényjavaslat becikkelyezését a Nemzetgyűlésnek ajánlani. Majd felolvasta azt a deklarációt, amelyben „A Nemzetgyűlés [...] az isteni igazság színe előtt s az emberiség lelkiismeretéhez fordulva kimondja, hogy ezt a békeokmányt valótlan adatokon alapulónak, igazságtalannak s az emberiség közös érdekeibe ütközőnek tartja, hogy az nem a tények és érdekek kétoldalú megvitatásának és ebből eredő megegyezésnek az eredménye, hanem egyoldalú idegen akaratnak reánk való erőszakolása; hogy a Nemzetgyűlés tehát csupán ennek az ellenállhatatlan kényszernek engedve járul [hozzá] annak ratifikálásához;”²⁵ A deklaráció a továbbiakban utalt arra, hogy miután a Nemzetgyűlésben az elcsatolt területek képviselői nincsenek jelen, a jelenlegi csonka törvényhozás miközben a trianoni békeszerződést törvénybe iktatja, e ténnyel „nem róhat kötelezettséget azokra a területekre, amelyek benne képviselve nincsenek [...]”²⁶ Végezetül pedig annak a reményének adott hangot, hogy a szenvedélyek lecsillapodását követően mód nyílik majd „a békekötés neve alatt elkövetett égbekiáltó igazságtalanságok” jóvátételére.²⁷ A deklaráció felolvasását követően az előadó ismételten a külső kényszerhelyzetre utalt, s „az ország fontos, nagy életbevágó érdekében” kérte a Nemzetgyűlést, hogy a törvényjavaslat ratifikációjához járuljon hozzá.²⁸ Huszár Károly bejelentését a Magyar Hiszek egy elmondásával zárta, melyet a képviselők felállva, esküre emelt kézzel, az utolsó sort az előadóval együtt kiáltották: „Hiszek Magyarország feltámadásában! Esküszünk!”²⁹

A Közjogi Bizottság részéről Balla Aladár előbb utalt arra, hogy az előadói megbízást a sorshúzás véletlenje miatt volt kénytelen vállalni, majd a kényszerűséget kiemelve, bizottsága nevében csatlakozott a Huszár Károly által elmondott indítványhoz. Egyúttal megjegyezte, hogy számára kétszeresen is nagy megpróbáltatás ez a bejelentés, hiszen következetes politikával és meggyőződéssel mindvégig ellenezte a háborút, melynek katasztrofális következményéhez most mégis hozzá kell járulnia.³⁰

A Közgazdasági Bizottság állásfoglalását Jármay József³¹ ismertette a Nemzetgyűlésben. Balla Aladárhoz hasonlóan ő is röviden szólt, s hivatkozott arra, hogy az előtte felszólalók minden fontos és lényeges momentumot kifejtettek. Kiemelve a kényszerűséget, a bizottság nevében Jármay is hozzájárult a béke ratifikációjához, melyre „hazánknak szomorú sorsa kényszerít [...]”³²

2.3. Az általános vita. Képviselői felszólalások a ratifikáció ellen

2.3.1. Friedrich István felszólalása

A ratifikációs törvényjavaslathoz először Friedrich István, korábbi miniszterelnök, a KNEP képviselője szólt hozzá. Friedrich beszéde elején azt feszegette, hogy vajon az antant miért sürgette ennyire, már-már türelmetlenül a békeszerződés ratifikációját, s mennyiben járult hozzá mindehhez a kormánynak a helyzetbe belenyugvó, s a békeszerződést ellenállás nélkül elfogadó magatartása. Egyben fenntartását fejezte ki az azal kapcsolatban, hogy az antant ténylegesen követelte e a szerződés ratifikációját, s annak elmulasztása esetén csakugyan megfenyegette e a kormányt.³³ A kialakult helyzetet egyértelműen a kabinet gyengeségének tulajdonította, s kétségbe vonta Teleki, Csáky és Apponyi ratifikáció mellett felsorakoztatott érveit. Hangsúlyozta, hogy nincs meggyőződve arról, „hogyan ennek a békeratifikálásnak megtagadása csakugyan veszélyt jelentene-e,” mint ahogyan azt a bizottsági meghallgatások során, illetve egyéb más alkalmakkor a miniszterelnök, a külügyminiszter és a béke-delegáció vezetője nyilatkozta. Felrótta a kormánynak, de egyúttal az egész politikai elitnek az elmúlt egy esztendő tértelenségét, sikertelenségét, „minden komoly, minden konstruktív eltökéltség és célkitűzés” hiányát. Rámutatott, hogy a külpolitikai sikertelenségek legfőbb oka a belpolitikai konszolidáció hiánya, s ha ratifikálni kell valamit, az leginkább a belső jogrend kellene, hogy legyen.³⁴

Friedrich arra a kérdésre, hogy ezekben a „katasztrofális pillanatokban” „mit csináljon [...] a nemzet” egyértelmű és félreérthetetlen választ adott, s a keresztény nemzeti párt nevében a vesztes Németországhoz való politikai orientációt javasolta: „vonzódjunk [...] a felé a nemzet felé, amely hasonló keresztet cipel, mint mi, a germán nemzet felé.” Egyúttal felhívta a figyelmet, hogy a győztes hatalmaktól semmi engedmény sem várható. „Ne kacsintgassunk többé hóhérainkra, ne várjunk azoktól semmit sem, ne düljünk be semmiféle ámításoknak sem [...]”³⁵ – hangoztatta a szónok. Jegyezzük meg, hogy Friedrichnek ez a kijelentése félreérthetetlen utalás volt egyrészt a Millerand-féle kísérőlevélben kilátásba helyezett határmódosításokra, amiből a ratifikációs vita időpont-

jáig semmi nem valósult meg, illetve azokra a francia–magyar titkos tárgyalásokra, amelyek a magyar felet – bizonyos magyar gazdasági érdekeltségek francia kézbe adásának ellenében – revíziós engedményekkel kecsegtették.³⁶ Mindezt Friedrich egyszerűen antant-blöffnek titulálta, akárcsak az antant által álszenten meghirdetett pacifizmust és a népek önrendelkezésének a jogát.

Friedrich István beszéde záró gondolataként azt a közjogi kérdést vetette fel, s feszegette, hogy a Nemzetgyűlés egyáltalán jogosult-e a ratifikáció ügyének megtárgyalására akkor, amikor a törvényhozás csupán a csonka Magyarországot képviseli. Még komolyabb problémának jelezte magának a békeszerződésnek az aláírásáról szóló nemzetgyűlési döntést, hiszen a testület 1920. május–június fordulóján még csak a csonka Magyarországot sem képviselte. Friedrich ebből azt a következtetést vonta le, hogy a békeszerződésnek a kormány nevében történt aláírása „a magyar nemzetre kötelezettséget nem jelenthet.” Friedrich emlékeztetett arra is, hogy a tiszántúli választókerületek ekkor még román megszállás alatt voltak, s a választásokra csak a megszálló csapatok kivonulása után, június–július hónapok öt hétvégén került sor. Friedrich tehát arra az álláspontra helyezkedett, hogy „ennek a csonka Magyarországnak ez a Nemzetgyűlése nem lehet hivatott arra, hogy az ideiglenesen megszállt területeken élő testvéreink felett itt határozatot hozzon és döntsön.”³⁷

További közjogi deficitként említette a főrendiház és a királyi hatalom szünetelését, amit olyan közjogi hiányosságnak nevezett meg, amelyek kizárják, hogy a Nemzetgyűlés a ratifikáció kérdésében, „mint sorsdöntő kérdésben” érdemi határozatot hozzon. Ezzel a keresztény nemzeti párt nevében a ratifikációs törvényjavaslatot elutasította.³⁸

2.3.2. *Windisch-Graetz Lajos kritikája*

A törvényjavaslathoz ezt követően hozzászóló Windisch-Graetz Lajos a törvényjavaslat ratifikációjának a várható következményeit emelte ki. Felszólalásában arra figyelmeztette a képviselőket, hogy a békeszerződés ratifikálásával a Nemzetgyűlés egy olyan nemzetközi szerződést emel a magyar törvények közé, amelynek a végrehajtására egyúttal a magyar kormány nemzetközi kötelezettséget is vállal. Friedrich Istvánhoz hasonlóan Windisch-Graetz is megkérdőjelezte a ratifikálás szükségességét, és ő is utalást tett azokra a francia–magyar titkos tárgyalásokra – bár ennek kimondásától tartózkodott – amelyek az elmúlt hónapokban a nyilvánosság kizárásával zajlottak. Akik ezekbe a tárgyalásokba betekintéssel bírtak, azok számára a ratifikáció melletti kiállás magyarázható – jelentette ki a szónok – de akik ezekkel az értesülésekkel nem rendelke-

nek, számukra csak a ratifikáció elutasítása vállalható. Vitatta továbbá azt a többször hangoztatott miniszterelnöki kijelentést is, miszerint a ratifikáció egyúttal megnyitja az ország előtti újjáépítést. Telekivel szemben Windisch-Graetz azt hangsúlyozta, hogy éppen ellenkezőleg, a békeszerződés elfogadása nem újjáépítést teremt, hanem legalább fél évszázadra visszaveti a magyar fejlődést.³⁹

A békeszerződés ratifikációjával kapcsolatos politikai polémia mind- ez idáig mentes volt a vélt vagy valós felelősök megnevezésének keresésétől. Windisch-Graetz beszédében viszont megjelent a békeszerződésért való felelősség kérdése. Ennek kapcsán kifejtette, hogy „e szomorú tény eredete nem a mai politika eredménye,” s egyúttal a felelősséget a „Károlyi-forradalom” számlájára írta.⁴⁰

Megjegyezte továbbá, hogy az 1918 őszi Andrássy-féle békejavaslat alapján az akkori politikai vezetés elmulasztotta a külön béke megkötését, amely szerinte „a határaink intakt meghagyása mellett lehetővé tette volna a népek önrendelkezési joga alapján a béketárgyalások folytatását.”⁴¹ Windisch-Graetz persze pontosan tudta, hogy felszólalásának ezek a mondatai erős csúsztatáson alapulnak, hiszen az Andrássy-jegyzék átadásakor az antant már nem akart és nem is tárgyalt a Monarchiával. Mint ahogyan azt is tudta, hogy az Andrássy-jegyzék alapján semmilyen különbéke megállapodásnak nem volt realitása. Erről tanúskodik az 1920-ban előbb németül, majd magyarul megjelent emlékiratának következő bejegyzése: „Amerikából megjött Wilson válasza Ausztria-Magyarországnak.⁴² Wilson nem volt többé hajlandó a monarchiával tárgyalni.”⁴³

Windisch-Graetz ezt követően a magyar politikára és a magyar nemzet fejlődésére álláspontja szerint leginkább romboló hatással bíró közelmúltbeli tényezőket összegezte. Ezek közé sorolta a forradalmakat, a széthúzást és a zárt ajtók mögötti politikát. Külön kiemelte a széthúzást, amelyért a felelősséget a kormányzatra hárította. A széthúzással, a politikai erők egyet nem értésével és az erélytelen kormányzati politikával indokolta, hogy az Apponyi vezette békedelegáció tevékenysége nyomán kialakult kedvezőnek ígérkező nemzetközi légkört nem sikerült kihasználni, és hogy a békeszerződéshez csatolt kísérőlevélben foglaltakból ez idáig semmit sem sikerült elérni és megvalósítani.⁴⁴ Windisch-Graetz ezúttal is erőteljesen csúsztatott, s úgy tett, mintha nem ismerte volna a kísérő levél szövegét, ami nyilvánvalóan nem volt igaz. Windisch-Graetz pontosan tudta, hogy a kísérőlevél világosan fogalmaz, s egyértelműen rögzíti, hogy „A Szövetséges és Társult Hatalmak [...] semmi tekintetben nem módosítják a Békefeltételek területi határozmányait.”⁴⁵ És pontosan tudta azt is, hogy ha „[...] a megállapított határ

esetleg nem felel meg mindenütt teljesen a néprajzi vagy gazdasági kívánalmaknak [...] [és ha a] helyszínén megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a Szerződésben megállapított határt áthelyezzék,” az majd csak akkor realizálódhat, „ha a Határbizottságok megkezdték munkájukat.”⁴⁶ Ennek pedig elengedhetetlen feltétele volt a szerződés hatályba lépése. Windisch-Graetz beszédében tehát olyan eredményeket kért számon a kormányon, amelynek realizálására annak ráhatása aligha volt.

Felszólalásának a végén Windisch-Graetz az ország előtt álló elsődleges feladatként az ország újjáépítését és a határok visszaszerzését jelölte meg. Ehhez kérte minden politikai erő összefogását. Kiemelte, hogy lehetnek ugyan személyes nézeteltérések a politikusok között, lehetnek ellentétek a pártok között a politika minden terén, de egy valamilyen nem lehet különbség magyar és magyar között és ez a magyar integritás. Hangsúlyozta, hogy „nem szabad és nem lehet, hogy ebben a kérdésben bármilyen nézeteltérés, bármilyen politikai állásfoglalás megakadályozza az egységes állásfoglalást.”⁴⁷

2.3.3. Az elszakított területek képviselőinek tiltakozása

Az elszakított területek tótságának tiltakozását Dvorcsák Győző jelentette be a Nemzetgyűlésben. A Felvidék tótsága nevében felszólaló képviselő kijelentette, hogy a tótság Magyarország temetésénél nem kíván asszisztálni. Egyúttal utalt a magyar és a tót nép ezerestendős közös történelmére, együttélésére, a magyar szabadságharcokban résztvevő tót hőökre. Kiemelte, hogy valahányszor Magyarország szabadságharcot vívott, a tótság mindig sietett segíteni a magyaroknak e küzdelmekben. Ott voltak a tót kurucok, a tót vörös sapkások a magyarok mellett, a Rákócziak, a Thökölyek, a 48-as harcok idején, s a tótok mindenütt vállvetve küzdöttek a magyarokkal. Dvorcsák mindezt többek közt azzal is magyarázta, hogy „a tót nép szívben, lélekben, érzéseiben, szokásaiban teljesen egy a magyar néppel.”⁴⁸ Beszédének végén a felszólaló kifogásolta, hogy az önrendelkezési jogot az antant hatalmak többszöri kérés ellenére is megtagadták a tót néptől. Nemcsak, hogy nem adták meg az önrendelkezés jogát, de a Felvidék népének még népszavazás útján sem engedték meg, hogy sorsáról nyilatkozhasson. Nem adták meg a lehetőséget sem annak, hogy véleményüket népszavazáson kinyilváníthassák. Dvorcsák a maga és a tót nép nevében egyúttal vitatta a Nemzetgyűlés illetékességét is a békeszerződés kérdésében. Arra hivatkozott, hogy miután a Magyarország integráns területét képező Felvidék lakossága – beleértve az ott élő tótokat – nem küldhetett képviselőket a Nemzetgyűlés-

be, ezért a csonka törvényhozásnak nincs illetékessége a Felvidék sorsáról dönteni.⁴⁹ Ezekre az érvekre hivatkozva Dvorcsák a törvényjavaslatot a tót nép nevében utasította el.⁵⁰

A trianoni békeszerződés által elszakításra ítélt nyugat-magyarországi terület képviselőinek a megbízásából, valamint az ott élő főleg német, horvát és vend lakosság nevében Lingauer Albin tiltakozott a ratifikáció ellen. Indoklasképpen felhozta, hogy az ezekben a kerületekben – egyébként nagy többséggel – megválasztott képviselők azt ígérték választóiknak, hogy minden erejükkel meg fogják akadályozni Nyugat-Magyarország elszakítását és annak Ausztriához csatolását. Leszögezte, hogy a nyugat-magyarországi területeken élő németek, vendek, tótok, horvátok ezután is a magyar állam kereteiben kívánnak élni, s csupán annyit kívánnak, hogy nyelvüket és kultúrájukat megőrizhessék, gyakorolhassák. Ezen jogok biztosítását a szónok természetesnek tekintette.

Ausztriával kapcsolatosan a képviselő kifejtette, hogy Magyarország Ausztria ellen nem viselt háborút. Következésképpen vele békét kötni nem kell. „Ha [azonban] Ausztria ennek dacára mégis elfogadná az Eris almájaként neki juttatott Nyugat-Magyarországot, számolnia kell azzal a következménnyel, hogy ezzel a ténnyel beállott kirablóink, kifosztóink sorába. Ausztriának számolnia kell azzal, hogy ezzel a ténnyel ellenségeink közé állott be, akiknek megbocsátani nem fogunk mindaddig, amíg a tőlünk elrablott részeit ennek az országnak vissza nem adják.”⁵¹ Lingauer az elszakításra ítélt nyugat-magyarországi lakosság nevében felszólította Ausztriát, hogy „ezt a neki nyújtott kétes értékű ajándékot” ne fogadja el, s arról önként mondjon le. Érezve azonban ennek az önkéntes lemondásnak csekély esélyét, az elszakítandó területek hovatarozása tekintetében a népszavazást követelt.⁵²

A magyarországi ruténség nevében Kutkafalvy Miklós,⁵³ a nemzeti kisebbségek minisztérium rutén főosztályának államtitkára, a magyar rutén párt újjászervezője szólalt fel a ratifikációs vitában, s tiltakozott a rutén nép nevében. Beszédének elején utalt a rutén radák és községek képviselőinek 1918. december 10-i kongresszusára, ahol a magyarországi ruténség által követendő politikáról és irányelvekről született döntés. A budapesti vármegyeházán lezajlott tanácskozáson a csaknem félezer küldött úgy nyilatkozott, hogy a rutének nemzeti törekvéseit a magyar állam keretein belül képzelik el. A Csehszlovákiához való esetleges csatlakozás gondolata nem került napirendre.⁵⁴ Kutkafalvy emlékeztette a Nemzetgyűlést arra, hogy a magyar rutén párt „a békekonferencia, a nagykövetek tanácsa és a szövetséges és a társult hatalmak minden [...] diplomáciai és politikai faktora előtt kérte azt, hogy a magyarországi rutén terület hagyassék meg osztatlanul Magyarország oldalán, annak gaz-

dasági szférájában és politikai impériuma alatt.”⁵⁵ Utalt arra is, hogy a magyar rutén párt arra is kérte a nagyhatalmakat, hogy rendeljenek el népszavazást a rutén területen. A békekonferencia azonban egyik kérést sem teljesítette. Elismerte viszont „a magyarországi rutén népnek, mint autonóm tartomány népének unióját Cseh-Szlovákiával.”⁵⁶ Kutkafalvy itt a békeszerződéshez csatolt kísérőlevél azon szakaszára utalt, s ebből tartalmilag beszédében később is idézett, amely a rutén területek helyzetére vonatkozóan az alábbi megállapításokat tette: „A rutén területre vonatkozó elhatározásukban a Szövetséges és Társult Hatalmak teljes tudatában voltak a felmerült nehézségeknek. Elfogadták a rutén föld és a Cseh-Szlovák állam egyesülését az utóbbi állammal kötött szerződésben.”⁵⁷ Ez az állam különös módon biztosítja a rutének autonómiáját. Megegyeztek [úgy mint a Szövetséges és Társult Hatalmak] a Cseh-Szlovák állammal abban, hogy a szerződés intézkedéseit, amennyiben azok a néprajzi, vallási és nyelvi kisebbségekre vonatkoznak, a Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezik. A Szövetséges és Társult Hatalmak úgy vélik, hogy a köztük és a Cseh-Szlovák állam közt létrejött szerződés a rutén autonomikus tartomány népességének megadja a lehetőséget arra, hogy kívánságait nyilvánosan kifejezhesse. A Hatalmak a legkomolyabb figyelemmel lesznek ennek a népességnek a jövőben nyilvánított kívánságaira. Egyébiránt a Nemzetek Szövetségének Szerződése a Szövetség Tanácsa minden tagjának jogot ad arra, hogy a St. Germain-en-Laye-ben, 1919. szeptember 10-én a Szövetséges és Társult Főhatalmak és a Cseh-Szlovák állam közt kötött szerződést aláíró hatalmainak figyelmét bármely, a rutén területre vonatkozó, figyelmet érdemlő kérdésre felhívja.”⁵⁸

A fentiekre hivatkozva Kutkafalvy érvelése úgy folytatódik, hogy „a szövetséges és társult hatalmak és Csehország között kötött [...] szerződés a magyarországi rutén területnek csak mint autonóm területnek az unióját ismeri el Cseh-Szlovákiával és annak osztatlan bekebelezését a cseh államban nem rendeli el [...]”⁵⁹ Kutkafalvy arra is emlékeztette a Nemzetgyűlést, hogy a cseh kormány eredetileg nem is követelte magának a rutén lakta területeket. Ezért aztán elfogadta azt a megoldást, hogy a terület, mint autonóm tartomány lépjen Csehországgal unióba. Elismerve ezzel azt, hogy „ezen területre a cseh nemzetnek sem történelmi, sem etnográfiai, sem geográfiai, sem pedig semmiféle jogon igénye egyáltalában nincsen.”⁶⁰ További érvként említette Kutkafalvy az első Clemenceau-jegyzékben közölt demarkációs vonalat, amely „Magyarország északi részén a határvonalat csak az Ung felső folyásáig vonja meg.”⁶¹ Kutkafalvy ehhez azt is hozzátette, hogy a Felvidéket megszálló cseh alakulatok 1919. január 3-ig is csak eddig a vonalig hatoltak előre.

A Kárpátalja megszállására pedig csak akkor került sor cseh és román katonai erők által, amikor még az esélyét is meg szerették volna akadályozni annak, hogy a magyar és a szovjet Vörös Hadseregek közös ofenzívát indítsanak a katonai kapcsolatfelvétel érdekében.⁶²

Felszólalásának végén Kutkafalvy Miklós egyrészt kifejtette, hogy a rutén nép semmiféle hatalom előtt nem nyilvánította ki óhaját arra nézve, hogy Csehországgal unióban szeretne élni. Arra vonatkozóan pedig végképp nem nyilatkozott, hogy Magyarországtól elszakadni kívánna. Éppen ellenkezőleg. A békeszerződés a rutén népet akarata ellenére erőszakkal szakította ki abból az állami keretből, amelyhez ezer éve tartozott. Másrészt pedig Kutkafalvy is Dvorcsák Győző álláspontjára helyezkedett, s kifejtette, hogy miután a jelenlegi csonka Nemzetgyűlésben a rutén nép a maga egészében képvisellel nem rendelkezik, ezért a békeszerződés becikkelyezését a rutén nép, mint „gens fidelissima” magára kötelező érvennyel el nem ismerheti.⁶³

A ratifikációs vita következő felszólalója, az elcsatolásra ítélt Sopron szabad királyi város képviselője, gróf Klebelsberg Kunó volt. Klebelsberg előljáróban leszögezte, hogy Sopron „nyelvében túlnyomólag” magyar, lelkében és érzelmeiben pedig egészében olyan magyar város, „amely hazafias lelkének egész erejével ragaszkodik az ezeréves magyar hazához.”⁶⁴ Ezt a gondolatsort tovább árnyalta azzal, hogy nemcsak a magyar származású és magyar ajkú polgárok gondolják így, hanem a város német „gazdapolgárai” is. Utóbbiak ugyanis a nemzetgyűlési választásokat megelőzően, mielőtt szavazataikat leadták volna, felkeresték a képviselőjelöltet, s egyenesen neki szegezték a kérdést: „uram, rendületlen híve lesz-e a Magyarországhoz való ragaszkodásnak, mert mi szavazatunkat csak akkor adhatjuk nyugodt lélekkel önre, ha majd a Magyarország mellett való megmaradásra szavaz.”⁶⁵ Klebelsberg pedig sietett meggyőzni őket, hogy aki rá adja szavazatát, az „a magyar haza mellett való megmaradásra szavaz.”⁶⁶ Mindezekből pedig levonta a következtetést, miszerint Sopront csak egy erőszakos annektálással, a város kifejezett és határozott akarata ellenére lehetne Ausztriához csatolni.

Felszólalásában Klebelsberg annak a meggyőződésének adott hangot, hogy Sopron annak ellenére, hogy a trianoni diktátum Ausztriának ítélte, meg fog maradni Magyarország részének. Mindezt pedig meglepő optimizmussal arra alapozta, hogy meggyőződése szerint az Ausztriát irányító osztrák politikusok államférfiúi belátással bírnak, és látva azt, hogy a saint-germaini és a trianoni szerződések egyaránt az erőszakosság termékei voltak, nem fogják követelni sem Nyugat-Magyarországot, sem Sopront.⁶⁷ További érvként hozta fel Klebelsberg, hogy ha az osztrákok mégis kinyújtánák a kezüket Nyugat-Magyarorszáért és Sopronért, ak-

kor „nem emelhetnének [...] többé joggal tiltakozást a saint-germaini szerződésnek ama pontja ellen, amellyel tőlük a csehországi németiséget akaratum ellenére elszakították, ha Nyugat-Magyarország hű polgárait éppen ilyen szerződés jogcímén akarnák Magyarországtól elvenni.”⁶⁸

Beszédében Klebelsberg sem kerülhette meg azt a kérdést, amit korábban már Lingauer Albin is elemzés tárgyává tett. Nevezetesen azt, hogy a nagy háborúban a magyarság és az osztrák németiség egy oldalon küzdött, azonos hadicélokért, közös katonai vezetés alatt. Ennek ismeretében pedig morálisan teljes mértékben értelmezhetetlen, hogy Ausztria is részt vegyen abban az osztozkodásban, amely Magyarország területéért zajlik. Mert az még csak magyarázható, hogy a szerbek és a románok, akik a győztesek oldalán fejezték be a háborút – bár a magyar nemzetet nem győzték le – a területi osztozkodás nyertesei lettek. No, de Ausztria milyen jogon lett kedvezményezett Magyarország területéből? – tette fel kérdést a gróf.

Végezetül Klebelsberg a közös osztrák–magyar érdekekre hívta fel a figyelmet, amelyet nézete szerint a világháború sem tudott megváltoztatni. Bízva abban, hogy ezt az érdekközösséget Bécsben is felismerik, ismételten annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a mértékadó osztrák politikai körök nem fogják érvényesíteni megszállási jogukat Nyugat-Magyarországra és Sopronra. Mindebben azonban mégsem lehetett teljességgel bizonyos, hiszen beszéde zárásaként mégis csak foglalkozott ennek a lehetőségével. Klebelsberg erre a helyzetre utalva kifejtette, „ha [az osztrákok] Nyugat-Magyarországhoz hozzányúlnának, ezzel kihívnák maguk ellen a magyar nemzet jogos haragját és engesztelhetetlen gyűlöletét.”⁶⁹

2.3.4. Nyilatkozat a ratifikáció jogszerűtlenségéről

A vitában következőként felszólaló Czettler Jenő a kényszerűségből aláírt, kényszerre alapított szerződés jogi hatályát vitatta, s kifejtette, hogy azt csak a nyers erő tartja össze. De csak addig, amíg mögötte tényleges erő van. Kiemelte, hogy hiába történik meg a ratifikáció, az nem fogja jogszerű állapottá tenni a szomszédok területfoglalását, hiszen hiányzik a becikkelyezésnek egy elengedhetetlenül fontos és lényeges kelléke, az érintettek egybehangzó akaratnyilvánítása. Ez pedig nem történt meg. Az antant által hangoztatott alapelv, a népek önrendelkezésének joga, az érintettek népszavazás útján történt megkérdése nem valósult meg.

De nemcsak népszavazás nem volt Magyarország területén – hangoztatta Czettler – hanem a nemzetgyűlési választások során is csak a meg nem szállt területek polgárai szavazhattak. A megszállott területek lakossága annak el-

lenére sem küldhetett képviselőket a Nemzetgyűlésbe, hogy a fegyverszüneti egyezmények a magyar közigazgatást a békeszerződés ratifikálásáig érvényben hagyták a megszállt területeken is. Az a tény pedig, hogy még a békeszerződés által Magyarországnak ítélt országrész közül sem minden terület nyilváníthatott véleményt a nemzetgyűlési választásokon 1920 januárjában, végképp felveti azt a legitimációs hiányt, amellyel a Nemzetgyűlésnek szembe kell néznie. Czettler ebből adódóan az ilyen körülmények között megválasztott csonka Nemzetgyűlést nem tartotta feljogosítottnak arra, hogy „Magyarország egész területéről és a megszállott területen élő népmilliókról érvényes határozatot hozzon [...]”⁷⁰

Annak érdekében pedig, hogy ez a tény Magyarország minden lakosa előtt – éljenek akár a Csonka-Magyarországon, akár Nagy-Magyarországon – valamint minden jogtisztelő nemzet polgára előtt egyértelmű legyen, Czettler az alábbi nyilatkozatot olvasta fel: „Mint hogy az általános választások alkalmával az entente rendelkezései a de facto megszállott, ellenben de jure Magyarországhoz tartozó területek polgárait megakadályozták azon törvényes joguk gyakorlásában, hogy a magyar törvényhozásba képviselőket küldhessenek, a csupán Csonka-Magyarország részéről megválasztott Nemzetgyűlést ezen esetben nem tartjuk jogosultnak arra, hogy Magyarország egész területéről és azon magyar állampolgárok sorsáról, a kik a Nemzetgyűlésben magukat nem képviseltethették, érvényes határozatot hozzon. Ezért ünnepélyes óvást emelünk a trianoni békeszerződés becikkelyezésének tárgyalása ellen s a ratifikációra vonatkozó tiltakozásunk jeléül a betérjesztett törvényjavaslat érdemi tárgyalásában részt nem veszünk.”⁷¹

Czettler beszéde után a szélsőbaloldalon ülő képviselők, köztük a nyugat-magyarországiak, felálltak helyükről és kivonultak a teremből. Ugyanakkor kivonultak a demokraták is és többen a jobboldali képviselők közül. A kivonuló mintegy ötven képviselő a kupolacsarnokba ment, ahol elénekelték a Szózatot. Ezt követően Friedrich István azt indítványozta, hogy a kivonulásról vegyenek föl jegyzőkönyvet és azt helyezték el a Nemzetgyűlés levéltárában. Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter határozottan ellenezte a javaslatot, s azzal érvelt, hogy akik az ülésteremben maradtak, „keserves lélekkel tettek eleget kötelességüknek.” Hangsúlyozta, hogy hazafiúi szempontból nem lehet különbséget tenni köztük és a kivonultak között. „Szívünknek minden csepp vérével ragaszkodunk Magyarország integritásához, de nem szabad megengedni, hogy összetartás helyett mindjárt az első pillanatban az átkos széthúzás törjön ránk.” – hangoztatta Bleyer.

Beszédének hatására a képviselők elhagyták a kupolacsarnokot és szótlanul a folyosóra mentek.⁷²

2.3.5. Képviselői fogadalom az elszakított nemzetrészek magyarságáért

Miközben az Országház kupolacsarnokában a fent ismertetett jelene-
tek zajlottak, az ülést vezető elnök, Forgács Miklós⁷³ kigazda képviselő-
lőnk adta meg a szót. Felszólalásában ez az eredetileg földműves paraszt-
ember, előbb az elszakított országrészek magyarsága iránt érzett végte-
len fájdalomnak adott kifejezést, majd mintegy eskütételre szólítva a
Nemzetgyűlés tagjait a következőket mondta: [...] hiszem és vallom,
[...] hogy mi mindannyian megígérjük, hogy róluk soha, de soha, egy
percig sem felejtkezünk meg és meg nem nyugszunk addig, amíg őket
hozzánk vissza nem csatoljuk. Az Isten minket úgy segítjen!”⁷⁴ A foga-
dalom utolsó mondatát, a Nemzetgyűlés jobboldalán ülő tagjai felállva
ismételték meg.

Miután a törvényjavaslathoz további hozzászóló nem jelentkezett az
ülést vezető Rakovszky István elnök a vitát berekesztette.

JEGYZETEK/NOTES

1. Vizi László Tamás (2016): A „kegyetlenül szomorú kötelesség” A trianoni békediktátum becikkelyezése 1. 1920. június–1920. október. Közép-Európai Közlemények, IX. évf. 2016/4. szám. No. 35. 191–209. old., Vizi László Tamás (2018). A „kegyetlenül szomorú kötelesség” A trianoni békediktátum becikkelyezése 2. 1920. október 26.–1920. november 12. Közép-Európai Közlemények, XI. évf. 2018/4. No. 43. 227–251. old.
2. Pesti Napló, 1920. nov. 13. LXXI. évf. 268. sz. 1. old.
3. Uo.
4. Windisch-Graetz Lajos (1882–1968) Nagybirtokos, katonatiszt, katonai at-
tasé. IV. Károly király bizalmasa. 1918-ban az Országos Közélelmezési Hi-
vatal vezetésével megbízott tárca nélküli miniszter. A Monarchia bukása
után Svájcban élt, ahonnan 1920-ban tért haza. Mandátumot a sárospataki
választókerületben szerzett 1920 októberében. Vidor Gyula szerk. (1921):
Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. Budapest. 163–164. old.
5. Ögróf Pallavicini György (1881–1946) Ősi arisztokrata család leszármazottja, legitimista politikus. 1906 és 1918 között országgyűlési, 1920 és
1926 között nemzetgyűlési, majd 1931 és 1935 között ismételtlen ország-
gyűlési képviselő. 1920-ban a KNEP programjával került a törvényho-
zásba. Miután nem értett egyet a trianoni békeszerződés ratifikációjával,
elhagyta a pártot. Fabro Henrik–Ujlaki József szerk. (1906): Sturm-féle or-
szággyűlési almanach 1906–1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés
tagjairól. Budapest. 190–191. old.; Vidor (1921) 135–136. old.
6. Dvorcsák Győző, szlovákul Viktor Dvorčák (1878–1943). Filozófiai tanulmá-
nyait a budapesti egyetemen, majd Párizsban, a Sorbonne-on végezte. Külföldi
tanulmányutakat tett Franciaországban, Németországban, Lengyelországban,

- Oroszországban és Olaszországban, ahol levéltári kutatásokat végzett. Hazatérését követően Sáros vármegyei levéltáros, majd Vác vármegyei főlevéltáros lett. Újságíróként szerkesztette az Eperjesi Lapokat és a Naša Zastavat (Zászlónk), alapítója volt az Eperjesi Ujságnak. A magyarországi tótság vezetőjeként aktívan részt vett a turócszentmártoni gyűlésre válaszul Eperjesen 1918. november 12-én létrehozott Kelet-Szlovák Nemzeti Tanács (Východoslovenskej národnej rady) megalapításában, melynek vezetője lett. Dvorcsák vezetésével a magyarbarát tót politikusok 1918 december 11-én, Kassán kikiáltották a csehektől független Kelet-Szlovák Köztársaságot (Východoslovenská republika) melynek kormányfője Dvorcsák Győző lett. A cseh megszállást követően Varsóba menekült, majd Franciaországban, Olaszországban, Svájcban és az Egyesült Államokban fejtett ki aktív diplomáciai tevékenységet annak érdekében, hogy a külföld a tótkérdésről elfogulatlanul legyen tájékoztatva. 1933-ban írt munkája A revízió és Franciaország címmel jelent meg az Erdélyi Férfiak Egyesülete kiadásában, Budapesten. Dvorcsák életére lásd Vidor (1921) 38–39. old.; A témakört részletesen ismerteti: Popély Gyula (2010): Felvidék 1914–1920. MAGYAR NAPLÓ, FÓKUSZ Egyesület, Budapest. 231–242. old.; Iváncsó Ádám: A Kelet-Szlovák Köztársaság. http://elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/a_kelet_szlovak_koztarsasag [2019. október]
7. Lingauer Albin (1877–1962). Újságíró, politikus. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. Újságírói pályáját Jászberényben kezdte, majd Budapesten és Szombathelyen folytatta. Végigharcolta az első világháborút. 1919-ben aktív ellenforradalmi szerepet vállalt, részt vette a szegedi ellenforradalmi mozgalmakban, majd Lehár ezredes mellett a nyugat-magyarországi harcokban. A Nemzetgyűlésbe a kőszegi választókerületből került be keresztény nemzeti egyesülés párti programmal. Vidor (1921) 85–86. old.
  8. Milotay István (1883–1963). Jogász, újságíró, politikus. Jogi tanulmányokat Debrecenben majd Kolozsváron folytatott. Újságírói munkásságát a Rákosi Jenő által szerkesztett Budapesti Hírlapnál kezdte, majd 1914-től az Új Nemzedék szerkesztője lett. A lapot 1919-ben betiltották, Milotaynak menekülnie kellett. A tanácsköztársaság bukása után az újra induló Új Nemzedéket szerkesztette 1920 novemberéig. Ezt követően megalapította a Magyarság című politikai napilapot, amelynek felelős szerkesztője lett. Az 1920-as választásokon kormánypárti programmal (KNEP) a debreceni választókerületből került a Nemzetgyűlésbe. Az 1930-as években az amúgy is a politikai paletta jobboldalán helyet foglaló Milotay a szélsőjobb irányába orientálódott. Vidor (1921) 93–94. old.
  9. Pröhle Vilmos (1871–1946). Orientalista, egyetemi tanár, politikus. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, ahol 1895-ben bölcsészeti doktorátust szerzett török nyelv és irodalomból. 1899-től 1919-ig előbb Nyíregyházán, majd Kolozsváron tanított. 1919-től a debreceni egyetem tanára volt. 1920-ban a debreceni kerületből került a Nemzetgyűlésbe. Politikusként aktív szerepet vállalt, az Etelközi Szövetségnek, és az Ébredő Magyarok Egyesületének a vezetésében. A turanista eszme elkötelezett hívének és hirdetőjének számított. Vidor (1921) 109–110. old.

10. Weiss Konrád (1879–?). Budapesten jogi doktorátust szerzett, majd a MÁV tisztviseelője lett. A háború alatt a MÁV hadügyi referenseként dolgozott. 1919-ben aktív ellenforradalmi szerepet játszott, a MÁV ellenforradalmi mozgalmainak egyik vezetője volt. A MAV alkalmazottaiból alakult Vasutasok Nemzeti Szövetségének elnökévé választották. Budapesti választókerületből jutott be a Nemzetgyűlésbe kormánypárti (KNEP) programmal. Vidor (1921) 165. old.
11. Dinich Vidor (1887–?). Budapesten ipariskolát végzett, majd Debrecenben a Gazdák Biztosító Szövetkezeténél dolgozott. 1919-ben fegyveres ellenforradalmi tevékenységet folytatott, s aktív résztvevője volt az 1919. június 24-ki ellenforradalmi puccsnak. Friedrich István híveként Friedrich 1919 augusztusi kormányra kerülésében is aktív szerepet játszott. Vidor (1921) 35–36. old.
12. Tasnádi-Kovács József (1871–?). Debreceni és késmárki tanulmányokat követően jogi diplomát szerzett ügyvédi vizsgát tett és jogtanácsosként dolgozott. Friedrich István híveként, Bethlen István ellenében, a hajdúböszörményi kerületből jutott a Nemzetgyűlésbe. Vidor (1921) 82. old.
13. Pesti Napló, 1920. nov. 13. LXXI. évf. 268. sz. 1. old.
14. Uo.
15. Huszár Elemér (1883–1953). Budapesten jogi diplomát szerzett, majd hazai és külföldi intézményekben folytatott mezőgazdasági tanulmányokat. Politikai aktivitást 1919-től folytatott, bár már a háború előtt is politizált. Előbb a Nemzeti Munkapártban, majd az Országos Alkotmánypártban. Ő volt az, aki 1919 nyarán megszerezte a g Vörös Hadsereg tiszai felvonulásának terveit, s azokat eljuttatta Lévára, a cseh antantparancsnokságra. A forradalmak után részt vett a Rubinek Gyula által vezetett Országos Földműves Párt szervezésében, amely aztán összeolvadt a Kisgazdapárttal, ahonnan rövid időt követően kilépett. Vidor (1921) 66. old.
16. Czettler Jenő (1879–1953). Jogász, közgazdász, egyetemi tanár. Budapesten és Berlinben jogot hallgatott, majd 1901-ben jogi doktorátust szerzett. A Földművelésügyi Minisztériumban dolgozott, ahol kialakult az érdeklődése a mezőgazdasági szociálpolitika és a mezőgazdasági szövetkezetek irányába. 1917-től nemzetgazdaságtant és a szociálpolitikát tanított a budapesti tudományegyetemen. 1918-ban megválasztották a Magyar Gazdaszövetség igazgatójává. 1919 után aktívan részt vett az Országos Földműves Párt megalakításában. A közgazdasági egyetem megalakításakor a szociálpolitikai tanszékre nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Az 1920-as választásokon a jákóhalmai kerület egyhangúan választotta meg képviselőjévé. Vidor (1921) 30–32. old.
17. Balla Aladár (1867–1935) Ügyvéd, diplomata, politikus, a szegedi ellenforradalmi Nemzeti Kormány belügyminisztere. 1917-ben függetlenségi programmal került be a parlamentbe. 1918-ban rendkívüli követ Zágrában. A békéscsabai választókerületből került a törvényhozásba. Vidor (1921) 13–14. old.
18. Reischl Richárd (1876–1944). Középiskolai tanulmányait Keszthelyen végezte, ahol 1896-ban a Gazdasági Tanintézetben szerzett oklevelet, majd

- Grazban a Kereskedelmi Akadémián tanult. Részt vett az I. világháborúban, és számos kitüntetést kapott. Az 1919-ben megalakult Keszthelyi Keresztényszocialista Párt egyik alelnöke volt. 1920 januárjában a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja jelöltjeként a keszthelyi kerületben nemzetgyűlési képviselőnek választották. A Festetics-uradalomtól Égenföldön bérelt birtok haszonbérletének lejártá után (1921) elérte, hogy a herceg az uradalmi földeket a földnélküli lakosságnak juttassa. Megtervezte az égenföldi iskola épületét, felügyelte az építkezést. Vidor (1921) 113. old.; Keszthelyi Életrajzi Lexikon. <http://193.225.122.118/eletrajzilexikon/?dir=R#REISCHL%20RICH%C3%81RD> [2019. október]
19. Pesti Hírlap, 1920. nov. 13. XLII. évf. 268. sz. 1. old.; Pesti Napló, 1920. nov. 13. LXXI. évf. 268. sz. 1–2. old.; 8 Órai Ujság, 1920. nov. 13. VI. évf. 268. sz. 2. old.; Az Est, 1920. nov. 13. XI. évf. 268. sz. 6. old.; Népszava, 1920. nov. 13. XLVIII. évf. 268. sz. 3. old.
  20. Legeza Pál (1872–?). Középiskolai tanulmányait Ungváron végezte, majd a budapesti egyetemen jogi diplomát szerzett. Ezt követően a fővárosi Közmunkák Tanácsánál dolgozott. 1918 decemberében Ung megye főispánjának nevezték ki, majd 1919 elején miniszteri tanácsosi ranggal a nemzeti kisebbségek minisztériumának rutén főosztályát vezette. A tiszántúli választásokon a nagykárolyi kerületben választották képviselővé kereszténypárti programmal. Vidor (1921) 84. old.
  21. A földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. törvénycikk 1920. december 7-én került kihirdetésre.
  22. Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. VII. kötet. Budapest, 1921. (a továbbiakban NN. VII.) 4. old.
  23. Hornyánszky Zoltán, jogász, politikus. A jogi diploma megszerzését követően a váci királyi járásbírósnál bíróként dolgozott. A kommunizmus után részt vett a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának szervezési munkálataiban. E párt jelöltjeként választották képviselővé Vácon. Később Friedrich Istvánnal együtt kilépett a pártból. Vidor (1921) 65. old.
  24. NN. VII. 4. old.
  25. Uo.; A trianoni békeszerződésnek a Nemzetgyűlésben lezajlott ratifikációs vitájának teljes szövegét lásd NN. VII. 4–18. old.; A vitából részleteket közöl Zeidler Miklós szerk. (2003): Trianon. Osiris Kiadó, Budapest. 297–311. old.; Gerő András szerk. (1988): Sorsdöntések. Göncöl Kiadó, Budapest. 288–292. old. A vitát röviden ismerteti Galántai József (1990): A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig. Gondolat Kiadó, Budapest. 188–190. old., Romsics Ignác (2005): A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest. 191–192. old., Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat. KALLIGRAM Kiadó, Pozsony. 51–53. old. Valamint az 1920. november 14-i napilapok. (Erre példa: Az Est, 1920. nov. 14. XI. évf. 269. szám.; Budapesti Hírlap, 1920. nov. 14. XL. évf. 269. szám; Nemzeti Ujság, 1920. nov. 14. II. évfolyam, 269. szám.; Népszava, 1920. nov. 14. XLVIII. évf. 269. sz.; 8 Órai Ujság, 1920. nov. 14. VI. évf. 269. sz.; Pesti Hírlap, 1920. nov. 14. XLII. évf. 269. sz.; Pesti Napló, 1920. nov. 14. LXXI. évf. 269. sz.)

26. NN. VII. 4. old.
27. Uo.
28. Uo.
29. Uo. 5. old.; Pesti Hírlap, 1920. nov. 14. XLII. évf. 269. sz. 1. old.
30. NN. VII. 5. old.
31. Jármay József (1863–1926) birtokos, katona. A tiszántúli választásokon párttonkívvülüként került a Nemzetgyűlésbe. Vidor (1921) 69–70. old.
32. NN. VII. 5. old.
33. Jegyezzük meg, hogy Friedrich István pontosan tájékoztatva lett az antant ratifikációs határidőt előíró jegyzékének tartalmáról. Ezt egyébként be is ismerte beszédében, amikor utalást tett arra, hogy „ezt tegnap elintéztük magunk között”.
34. NN. VII. 5. old.
35. Uo.
36. A francia–magyar titkos tárgyalásokra vonatkozóan lásd Ádám Magda (1989): A kisantant és Európa 1920–1929. Akadémiai Kiadó, Budapest. 39–74.; 82–92. old.; Galántai (1990) 117–131., 165–168., 191–193. old.; Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. ATTRAKTOR Kiadó, Máriabesnyő. 28–39. old.
37. NN. VII. 6. old.
38. Uo.
39. Uo.
40. Uo.
41. NN. VII. 6–7. old. Windisch-Graetz itt az 1918. október 24-én az OMM közös külügyminiszterének kinevezett ifj. Andrássy Gyulának az Egyesült Államok kormányához intézett 1918. október 27-i jegyzékére utalt. Andrássy ebben többek között kifejtette, hogy „Az osztrák–magyar kormányzat [...] késznek nyilatkozik arra, hogy más tárgyalások eredményének bevétele nélkül tárgyalásokba bocsátkozzék Ausztria-Magyarország és az ellenséges államok között való békéről, valamint Ausztria-Magyarország összes frontjain nyomban életbe lépő fegyverszünetről, és kéri Wilson elnök urat, hogy az erre vonatkozó előkészületeket rendelje el.” A jegyzékből részleteket közöl Huszadik Század, 1918 szeptember. <http://www.huszadikszazad.hu/1918-szeptember/nagyito/andrassy-jegyzeke> [2019. október] Az Andrássy-jegyzékre vonatkozóan lásd Gulyás László–Szávai Ferenc (2019): A Monarchia utolsó két hónapja: 1918. szeptember–október. In. Gulyás László (főszerk.) (2019): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet. Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 480–482. old.; Vizi László Tamás (2019): a Monarchia utolsó diplomáciai lépése: a padovai fegyverszünet, 1918. november 3. In. Gulyás László (főszerk.) (2019): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet. Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 552–555. old.

42. Utalás Robert Lansing amerikai külügyminiszter 1918. október 18-i jegyzékére, amely világhossá tette az osztrák–magyar politikai vezetés számára, hogy a Wilson-féle 14 pont a Monarchiával kötendő béke esetében nem képezhet tárgyalási alapot. A jegyzéket közli Szabó Dániel (szerk.) (2009): Az első világháború. Nemzet és Emlékezet. Osiris Kiadó, Budapest. 130. old.
43. Windisch-Graetz Lajos herceg (2018): Küzdelmeim. Athenaeum Kiadó, Budapest. 283. old.
44. NN. VII. 7. old.
45. Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. VI. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920. 156. sz. irat. (a továbbiakban NI. VI.) 330. old.
46. NI. VI. 332. old.
47. NN. VII. 7. old.
48. NN. VII. 7. old.
49. Dvorcsák az 1920 nyarán lebonyolított tiszántúli választásokon a nyíregyházi kerületben, párton kívüli programmal szerzett nagy többséggel mandátumot.
50. NN. VII. 7. old.
51. NN. VII. 8. old.
52. Uo.
53. Kutkafalvy Miklós (1882–?). Középiskolai tanulmányait Ungváron végezte, majd a budapesti tudományegyetemen szerzett jogi diplomát. 1913-ban ügyvédi vizsgát tett. Évekig volt a Katolikus Népszövetség ügyésze és jogtanácsosa. 1918. novembere után Magyarország területi egysége érdekében aktív szervezkedésbe kezdett a ruszinok között. Bereg vármegye kormánybiztos főispánjaként, a beszivárgó ukrán bandák ellen fegyveres alakulatokat szervezett, s sikeresen megtisztította a vármegyét. Az 1918. decemberében megalakított magyar rutén párt elnökének választották. 1919-ben aktív ellenforradalmi tevékenységet folytatott Pest és Tolna vármegyékben. A kommün bukása után 1919. augusztus 15-től 1922. február 10-ig a nemzeti kisebbségek minisztériuma rutén főosztályának politikai államtitkára volt. Ebben a minőségében szervezte újjá a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja keretében a magyar ruszin pártot. Vidor (1921) 83–84. old.; Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kutkafalvy.html> [2019. október]
54. Uo.; Popély (2010) 245. old.
55. NN. VII. 8. old.
56. Uo.
57. Utalás az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben megkötött, „A Szövetséges és Társult Főhatalmak és Cseh-Szlovákia szerződése a kisebbségek védelméről” című nemzetközi szerződésre. A dokumentumból részleteket közöl Zeidler (2003) 106–110. old.
58. NI. VI. 332–333. old.
59. NN. VII. 8–9. old.

60. NN. VII. 9. old.
61. Uo.
62. Uo.
63. Uo.
64. Uo. 10. old.; Klebelsberg állítását az 1921. december 14-én megtartott soproni népszavazás méltóan igazolta. A szavazásra jogosult 18 994 fő soproni polgárból 17 298-an éltek szavazati jogukkal, s közülük 12 327-en (71,26%) voksoltak Magyarország mellett. Az Ausztriához történő csatlakozás mellett 4620-an szavaztak, ami alig volt több, mint a voksok egynegyede (26,7%) Lásd erre vonatkozóan Hanzmann Károly (2000): Helyzetrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. Rész. A korszak krónikája. Soproni Evangélikus Gyűjtemények Levéltára, Sopron. 74. old.; Vizi László Tamás (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010) CEPOLITI L'Harmattan Kiadó, Budapest. 31–35. old.
65. NN. VII. 10. old.
66. Uo.
67. Uo.; A nyugat-magyarországi kérdést ismerteti: Botlik József (2012): Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy.; Gulyás (2012) 105–119. old.; Tóth Imre (2014): Út az 1921. évi soproni népszavazáshoz. Rubicon, 2014/8. sz. 4–11. old.
68. NN. VII. 10. old.
69. Uo.
70. NN. VII. 10. old.
71. NN. VII. 10–11. old.
72. Az Est, 1920. nov. 14. XI. évf. 269. szám. 3. old.; Budapesti Hírlap, 1920. nov. 14. XL. évf. 269. szám. 2. old.; Nemzeti Ujság, 1920. nov. 14. II. évfolyam, 269. szám. 2–3. old.; Pesti Napló, 1920. nov. 14. LXXI. évf. 269. szám. 1–2. old.
73. Forgács Miklós (1879–?). Egyszerű földműves családból a maga erejéből küzdötte fel magát a nemzetgyűlési képviselőségig. Volt községi bíró, megyei törvényhatósági bizottsági tag. 1910-ben községi fogyasztási szövetkezetet alapított, melynek működésében tevékeny részt vállalt. A megyaszói kerület kisgazdapárti programmal, nagy többséggel választotta nemzetgyűlési képviselővé, ahol elkötelezett szószólója volt a kisgazda érdekeknek. Vidor (1921) 48. old.
74. NN. VII. 11. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. VII. kötet. Budapest, 1921.
- Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. VI. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
- Az Est, 1920. nov. 13. XI. évf. 268. sz.
- Ádám Magda (1989): A kisantant és Európa 1920–1929. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ádám Magda–Ormos Mária szerk. (2006): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1920–1921. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Botlik József (2012): Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy.
- Budapesti Hírlap, 1920. nov. 14. XL. évfolyam, 269. szám.
- Dvorcsák Győző (1933): A revízió és Franciaország. Az Erdélyi Férfiak Egyesülete Jancsó Benedek Társaságának kiadványai 22. Sorozatszerkesztő Asztalos Miklós, Zakariás G. Sándor. Erdélyi Férfiak Egyesülete, Budapest.
- Fabro Henrik–Ujlaki József szerk. (1906): Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest.
- Galántai József (1990): A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gerő András szerk. (1988): Sorsdöntések. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. ATTRAKTOR Kiadó, Máriabesnyő.
- Gulyás László–Szávai Ferenc (2019): A Monarchia utolsó két hónapja: 1918 szeptember–október. In: Gulyás László (főszerk.) (2019): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet. Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 480–483. old.
- Hanzmann Károly (2000): Helyzetrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. Rész. A korszak krónikája. Soproni Evangélikus Gyűjtemények Levéltára, Sopron.
- Iváncsó Ádám: A Kelet-Szlovák Köztársaság. http://elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/a_kelet_szlovak_koztarsasag
- Keszthelyi Életrajzi Lexikon. <http://193.225.122.118/eletrajzilexikon/?dir=R#REISCHL%20RICH%C3%81RD>
- Lengyel László, Vidor Gyula szerk. (1922): Nemzetgyűlési Almanach 1922–1927. Budapest.
- Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kutkafalvy.html>
- Nemzeti Ujság, 1920. nov. 14. II. évfolyam, 269. szám.
- Népszava, 1920. nov. 14. XLVIII. évf. 269. sz.
- 8 Órai Ujság, 1920. nov. 14. VI. évf. 269. sz.
- Pesti Hírlap, 1920. nov. 14. XLII. évf. 269. sz.
- Pesti Napló, 1920. nov. 14. LXXI. évf. 269. sz.

- Popély Gyula (2010): *Felvidék 1914–1920. MAGYAR NAPLÓ, FÓKUSZ* Egyesület, Budapest.
- Romsics Ignác (2005): *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szabó Dániel (szerk.) (2009): *Az első világháború. Nemzet és Emlékezet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tóth Imre (2014): Út az 1921. évi soproni népszavazáshoz. *Rubicon*, 2014/8. sz. 4–11. old.
- Vidor Gyula szerk. (1921): *Nemzetgyűlési almanach 1920–1922*. Budapest.
- Vizi László Tamás (2016): A „kegyetlenül szomorú kötelesség” – A trianoni békediktátum becikkelyezése I. (1920. június–1920. október) *Közép-Európai Közlemények*, IX. évf. 2016/4. szám. No. 35. 191–209. old.
- Vizi László Tamás (2018). A „kegyetlenül szomorú kötelesség” A trianoni békediktátum becikkelyezése 2. 1920. október 26.–1920. november 12. *Közép-Európai Közlemények*, XI. évf. 2018/4. No. 43. 227–251. old.
- Vizi László Tamás (2019): A Monarchia utolsó diplomáciai lépése: a padovai fegyverszünet, 1918. november 3. In: Gulyás László (főszerk.) (2019): *A trianoni békediktátum története hét kötetben*. I. kötet. Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 552–565. old.
- Vizi László Tamás (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010) *CEPOLITI L’Harmattan* Kiadó, Budapest.
- Windisch-Graetz Lajos herceg (2018): *Küzdelseim*. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Zeidler Miklós (2009): *A revíziós gondolat*. KALLIGRAM Kiadó, Pozsony.
- Zeidler Miklós szerk. (2003): *Trianon*. Osiris Kiadó, Budapest.

Hatos Pál:

**Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története
Budapest, Jaffa Kiadó, 2018. p. 486.**

Hatos Pál történész (dékán, Kaposvári Egyetem – intézetvezető, Nemzeti Közszolgálati Egyetem) az 1918. évi magyarországi összeomlás centenáriuma alkalmából fontos könyvet tett közzé. Művének vezérgondolata, hogy a modern magyar történelem 1918. október 31-én kezdődik, mivel ami Tisza István gróf meggyilkolása előtt történt, „már múlttá lett, a történelemkönyvekre tartozik. Mindaz azonban, ami a Károlyi Mihály nevével fémjelzett forradalom kitörésével elkezdődött, máig sem jutott nyugvópontra az emlékezetben”. (9.) Természetesen sok igazság van ebben a gondolatban, magam azonban úgy vélem, hogy sokkal inkább arról van szó: nem telt még el elég idő az összeomlás óta. Az első világháborúval kapcsolatos előadásaim szinte mindegyikén előkerül az 1914. évi júliusi válság kérdésköre, vagyis, hogy elhárítható lett-e volna a Magyar Királyság részvétele ebben a konfliktusban. Hasonlóan súlyos viták övezték az 1848/49-es szabadságharcot (pl. a Görgei-kérdés), vagy magát az 1867. évi kiegyezést is, ezek azonban valódi megoldás nélkül egyszerűen érdektelenné váltak – az időbeli távolság, valamint az újabb nemzedékek közönye végett. Meggyőződésem, hogy ugyanez a sors vár 1918/19-re is a következő évtizedekben.

Hatos bevezetésében sok értékes gondolatot fogalmazott meg – lényegében történészi *ars poeticát* olvashatunk. „A történész »fordított próféta«: a végeredmény ismeretében írja meg a történelmet úgy, mintha az lejátszatlan, variációkkal teli játszma lenne. Én sem teszem másként. [...] Igazságtevés helyett tehát arra törekszem, hogy a kortárs források zavarba ejtő sokrétű és sokszor ellentmondásos leírásait szembekísérve kísérjem végig az őszirózsás forradalom egyre anarchikusabb történetét egészen az 1919. március 21-i kommunista hatalomátvételig.” Megjegyzem ugyanakkor, hogy hazánkban a jelen kor történészeinek feladata kellene, hogy legyen az „igazságtevés” is. 1945 és 1990 között döntő mértékben nem állt rendelkezésre a lehetőség, hogy objektív értékítéletek szülessenek – és ahogy maga a szerző is elismeri, az októbrista rendszerváltoztatást is erős ideológiai töltet mellett kellett értelmezni.

A kötet első fejezete *Az összeomlás társadalma* címet viseli. Hatos érzékletesen és jól foglalja össze az összeomlás társadalmi hátterét. Különösen jól sikerült a szociális kérdés, majd válság bemutatása – szerzőnk joggal állapítja meg, hogy a „bolsevizmusnak Leninnél is nagyobb kerítője volt a [...] nyomor”. Mindez azonban nem befolyásolja azt a tényt, hogy a könyv vezérfelvezete kifejezetten osztályszemlélet alapján

lett megírva, másként fogalmazva: Hatos marxista jellegű megközelítéssel élt a kérdés feltárása során.

A *Hogyan lett vége?* című második fejezet 1918 szeptemberétől az őszirozsás forradalomig követi nyomon az eseményeket. A szerző Tisza István délszláv körútjával veszi fel az események fonalát, amelyet – átvéve az októbrista mozgalom *korabeli* véleményét – leckéztetésként fog fel a bécsi udvar részéről. Valójában IV. Károly ténylegesen bízott benne, hogy a vaskezű ex-kormányfő rendet tud tenni a kialakuló, nehéz délszláv helyzetben.

Hatos alapvetően félreérti IV. Károly október 16-án kiadott manifesztumát. Ahogy maga is helyesen írja az föderalizálta a birodalom osztrák felét. Mindez azonban *eo ipso* nem jelentette a dualizmus végét – ezt már a magyar politikai elit látta bele az eseményekbe, és még kevésbé jelentette „Magyarország szuverén hatalommá válását”.

Fontos és jó része a fejezetnek annak bemutatása, hogy milyen várakozások, remények voltak a társadalomban az első világháború befejezésével kapcsolatban. Hatos idézi és „álmodozásként” értékeli Klebelsberg Kuno 1918 nyarán megfogalmazott véleményét, aki úgy vélte: a magyarok fogják ellenőrizni a Fekete-tenger felé irányuló kereskedelmi utakat (86.). A korszakban ugyanakkor ezek az elképzelések nem voltak irracionálisok, sőt sokkal „vadabb” üzletelések is zajlottak: 1918 augusztusában a központi hatalmak vezetése már azon vitatkozott, hogy mi lesz a Baku környéki kőolajmezők sorsa – lévén, katonai erővel közelítették meg a területet.

A harmadik fejezet a kötet főcímét – *Az elátkozott köztársaság* – viseli. Ebben megismerhetjük a Károlyi-kormány tagjait, személyi ambícióit. Igen érdekes rész a szabadkőművesség és az őszirozsás forradalom kapcsolódási pontjait bemutató alfejezet. Itt is azonban merész állítások egész sorával találkozunk, pl. „A »szabadkőműves destrukcióról« szóló mítosz már száz évvel is széles körben elterjedt volt”. (153.) Mivel Hatos is elismeri, hogy a Károlyi-féle rendszerváltoztatásban jelentős szerepet játszott a hazai szabadkőművesség, emlékeztetnék arra a tényre, hogy a rendszer rövid időn belül egy több mint kilencszáz éve fennálló államformát törölt el, nem beszélve az egyházak ellen való fellépésről, vagy az állam és egyház szétválasztásának drasztikus erőltetéséről.

Nagyon informatív rész a magyar vidék 1918 novemberi parasztföradalmát bemutató alfejezet: különlegesen tanulságos a vidéki antiszemitizmus következményeinek feltárása.

Az egyik legneuralgikusabb rész a hadsereg leszerelésével foglalkozó következő egység. Itt megint a Károlyi-rendszert felmentő narratívával találkozunk. „Mielőtt azonban az egész felfordulást a Károlyi-kormány

nyakába varrnánk, érdemes felidézni, hogy a harcterekről megindult katonaság első hullámai már november 1-jét megelőzően Magyarországon voltak” – olvashatjuk (188). Forráshivatkozást itt nem találunk, de a szerző alapvetően összemossa a frontra induló menetalakulatokat a fronton harcolókkal. A korabeli katonai források október 28-át jelölik meg a tömeges dezertálás határnapként, amikor az olaszok négy nap után áttörték a piavei arcvonalat, de ekkor még mindig a hátszágából érkező alakulatok tagadták meg az engedelmisséget. Az arcvonalat magyar katonák tömegesen csak november 1-jén kezdték elhagyni, miután megérkezett Linder azonnali fegyverletételi parancsa. Ez utóbbit Hatos úgy értékeli, hogy csak felgyorsította az elkerülhetetlent: a megvert és kifáradt, hazafelé tartó hadsereg felbomlását. Ám – ellentétben a könyvben olvashatókkal – Linder korántsem pánikhangulatban közölte a Hadsereg-főparancsnoksággal, hogy a magyar csapatok hazavezénylését követeli. Tehát *nem* fegyverletételi parancsról volt szó, hanem arról, hogy ezek az alakulatok hagyják el a délnyugati hadszínteret! Trén vagy vonat hiányában átlagban amúgy is 8–10 napot vett igénybe a hazatérés. Miközben az egész könyv a mítoszrombolásokról szól(na), Hatos is megemlékezik arról a meséről, miszerint az AOK tudatosan akarta hadifogságba ejteni több százezer katonáját:¹ ez része volt a Károlyt érintő karaktergyilkosságnak, vagyis az antant által szponzorált hazugsággárnak.

Fontos és egyik legjobb része a könyvnek a népköztársaság kikiáltásának előkészítése, a magyar republikanizmus előzményeinek bemutatása. Mindemellett a szerző interpretációja alapján az a képzet alakulhat ki az olvasóban államforma-váltást érintően, hogy azt csak az 1918 november eleji nemzetközi események indukálták, miközben a Károlyi-rendszer főbb tagjai már jóval a háború előtt a régi állam lebontásáról beszéltek, ami bajosan lett volna elképzelhető a királyság fenntartásával.

A negyedik fejezet a Károlyi-rendszer külpolitikáját mutatja be. E területen is számos ponton találunk nem kellően kiértékelte állításokat. A padovai fegyverszünettel kapcsolatban a szerző kijelenti, hogy abban „kizárólag az olasz frontszakasz vonatkozásában állapítottak meg demarkációs vonalat” (271.), miközben a dokumentum harmadik pontja kimondta, hogy a Monarchiának a háború folyamán megszerzett területekről kell kivonulnia (más szóval: az 1914. évi határookra kell visszavonulnia). Ez alól tettek kivételt a délnyugati és a nyugat-balkáni arcvonalon, ahol a dualista állam egyes részeinek (pl. Dél-Tirol és Dalmácia) megszállását foglalták írásba. Szintén problémás Hatos azon meglátása,

---

¹ Legújabbban ennek cáfolatára lásd: Manfred Rauchensteiner: *Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása*. Budapest, Zrínyi, 2017. 813.

amely szerint Károlyi nem tudta, hogy az amerikai közvélemény győztes békét kíván – szemben a wilsoni elvekkel (294.) A valóságban a magyar kormányfőnek már legalább október közepe óta tudnia kellett volna – hiszen publikálták is –, hogy az USA már nem tekinti érvényesnek a wilsoni 14 pontot, legalábbis ezt írták Károlynak, amikor a monarcha október elején a január 8-i Wilson dekrétum elfogadásával kívánta megkezdeni a béketárgyalásokat. Megjegyzendő továbbá, hogy magát a manifesztumot is az amerikai elnök 10. pontjára válaszolva tette közzé balsorsú uralkodónk.

Az ötödik fejezet a népköztársaság 1919-es időszakát tekinti át március 21-ig. E rész korrekt összefoglalást ad az ekkori politikai viszonyokról, a földkérdésről, végül pedig a bolsevik előretörésről és hatalomátvételtől. Ez esetben Hatos el merete végezni azt dekonstruktív munkát, amit a Népköztársaság esetében nem tett meg: vagyis a szélsőbaloldali történelmi narratíva feloldását. Mindenesetre – az általa is bemutatott tények ellenére – e könyvben is kérdés marad, hogy „terheli-e felelősség» a magyar október« főszereplőit a »vörös március« bekövetkeztében”. (413.)

A kötet epilógus, egyben hatodik fejezete „az őszirózsás forradalom tövises emlékezetét” foglalja össze. A kötet egyik záró sorában ezt olvashatjuk: „Ma, a baloldali (és liberális) mítoszok mély válságának idején csábító lenne a forradalom »heroikus lényegének« és »romantikus optimizmusának« kritikáját elvégezni. Mégsem tettem. Mítoszok helyébe csak mítoszok léphetnek”. (424.) Recenzióm olvasója az eddigiek alapján sejtheti, miért tartom problematikusnak ezt az állítást.

Hatos néhány helyen hadilábon áll a katonai rendfokozatokkal. Így lesz Hentziből tábornagy (!) (232.), Kövess Hermannból altábornagy. August von Mackensen pedig egy helyen – a német haderőben nem is létező – táborszernagy. Igaz, utóbbi esetben csak Ormos Mária 1983. évi hibája él tovább, amelyre magam is felhívtam már a figyelmet,² a jelek alapján mindhiába. A német tábornagy internálásának történetében szintén pontatlan a szerző: hiszen Károlyiék nem Mackensen december végi francia fogságba ejtésével (328.), hanem december 16-i ferencvárosi internálásával követtek el árulást – az ügyet tehát nem lehet kizárólag a franciákra kenni.

Súlyosabb probléma az, hogy Hatos több ponton hivatászetikai szempontból szürkezónába téved: jelesül nem korrekten hivatkozik szinte szó szerint átvett szövegrészekre. Eklatáns példája ennek a 286. oldalon előjövő „eset”: itt Hatos szó szerint nyolc sort átvett Székely Vera: A polgár

² Ligeti Dávid: Mackensen az I. világháborúban. <http://real.mtak.hu/55419/> (2019-09-15).

demokratikus köztársaság és a Tanácsköztársaság külképviseleteinek iratanyaga az Országos Levéltárban című, 1969-ben megjelent tanulmányból. Idézőjelet azonban hiába keres a Tisztelt Olvasó... Szerzőnk egyedül arra hivatkozhat, hogy az eredetiben „likvidáló k. u. k. közös konzulátusok” kifejezés helyett a monográfiában „császári és királyi közös konzulátust” olvashatunk, de ez elég gyenge védekezési alapot kínál. Természetesen egy ekkora volumenű munka során jól jön a „Ctrl-C Ctrl-V” alkalmazása, azonban erről a tényről illik a tájékoztatni a kötet célközönségét.

Több recenziós felhívta rá a figyelmet, és magam sem teszek másként: sajnálatos módon a máskülönben igen bőséges forrás- és szakirodalmi hivatkozás a végjegyzetelés, de még inkább az irodalomjegyzék hiánya miatt nehezen áttekinthető és visszakereshető. Nem lenne szabad a kiadónak kompromisszumot kötni ebben a kérdésben, hiszen a mű *tudományos* értékét csökkenti, ha inkább esszyszerűen lehet követni a szerzői gondolatmenetet. Hatos igen jó, de egy tudományos szakmunkához képest némileg idegen stílussal ír: vélhetően már egy 21. századi új történetírói narratívát is meghonosítva, illetve adaptálva ezzel. Mindennek megfelelően nemcsak a források feldolgozásánál, hanem magának a kötet szövegének megfogalmazásánál is érezzük a szerző (szép)irodalmi érdeklődését, műveltségét – ezzel együtt sokszor elmosódnak a határok egy tudományos értekezés és egy esszé között. Így pl. *per definitionem* nem beszélhetünk a közös hadsereg honvédjeiről (20.)

Hátravan még, hogy Hatos Pál könyvét a magyar historiográfiában elhelyezzük. Recenzióban több ponton utaltam rá, hogy bár a szerző érti és érzékeli az októbrista fordulat 141 napjának hamis értékeléseit, mégsem korrigálja kellő mértékben az ezekre rakódott „bolsevik nemespenészt”. Más szavakkal tehát szinte kizárólag az ellenforradalmi narratíva kritikáját találjuk meg a könyvben. Hatos Pál például nem szakít az erősen marxista töltetű „polgári demokratikus forradalom” fogalommal, illetve erősen érződik írásán az osztályszemléletű történetírás hatása. Hasonlóan látom az I. világháború hatásának elemzését is: ezt Hatos döntően az első fejezet *társadalomtörténeti* megközelítésével végzi el, amely bár divatos műfaj ma is, a hazai történetírásban mégis az 1945 utáni időket idézi fel. Ebben a kérdésben is *in medias res* érkezünk el 1918 őszéhez: maga a viláégés inkább tehát a kötet tárgyához inkább szcénaként, semmint okként jelenik meg. Nagyon súlyos *belpolitikai* előzmények lényegében nem kerülnek említésre: így a piavei offenzívát követő képviselőházi és közéleti viták, Károly amnesztiarendeleete és reformjai, az önálló magyar nemzeti haderő felállítására vonatkozó uralkodói szándék 1918 januárjában – és ezt a sort hosszan folytathatnánk.

A máskülönben jól feltárt földkérdés tárgyalásánál nem érzem precíz fogalomhasználatnak „a földesúri nagybirtok” kifejezés használatát 1918 őszével összefüggésben (30.) – ez egyszerűen negligálja az 1848-ban végrehajtott jobbágyfelszabadítást. Marxista töltetűnek érzem, hogy szerzőnk megállapítja: „a történelmi osztályok diszkurzív dominanciája szinte kínai falat állított fel minden skandináv mintájú demokratikus politika elé” (32.) Bár külön alfejezetet nem szentelt a témának, a kötetben is több helyen előkerül az antiszemitizmus problematikája. A dualizmus értékelésénél olvashatjuk, hogy a munkásmozgalomban sok zsidó töltött be meghatározó szerepet, akiknek „helyzetértékelésükben, politikai választásaikban bizonyosan közrejátszott az a »láthatatlan sárga csillag«, amely még a dualizmus békés évtizedeit is átszötte rejtett, mérgező vízereivel” (45). Ezt az állítását Hatos Vincze László kolozsvári szociáldemokrata vezető soraival illusztrálja: „Szitotta bennem a tüzet – nincs miért tagadjam! – az újhelyi vármegyeházán deresre húzott nagyapám fülembe csengő jajgatása, és kergetett zsidó őseimnek káprázó sárga foltja is”. (45.) Ám a dualizmus ebben a tekintetben kiállta az idők próbáját, mivel a rendszer nem kergette a zsidóságot, mi több az antiszemita hullámokat rendre le is szerelte. (Ezt egyébként több más helyen maga Hatos is elismeri, pl. Wekerle 1918. szeptember végi intézkedéseire utalva, amelyben a kormányfő az antiszemita mozgalmak „csírájában leendő elfojtására” utasítja a főispánokat, 82.) Félve jegyzem meg továbbá, hogy Vincze nagyapját sem a Monarchia idején húzták deresre... Hasonlóan merész állításnak tartom, hogy a világháború idején a „dzsentrí jecesezési pontja az antiszemitizmus lett”. (71.)

Pontatlan Hatos azon állítása, hogy „a hazafias közvélemény nem jelentéktelen része neheztelt az arrogáns Mackensen-hadseregére, akik Erdély visszafoglaláskor raboltak”, minthogy Mackensen erői 1916-ban Dobrudzsában harcoltak, és az Erdélyben küzdő német erőket Erich von Falkenhayn irányította (118).

Mindent egybevetve kötet műfaja leginkább egy ókori kommentárra emlékeztet: a szerző imponáló ismeretanyagra építve ad újabb és újabb szempontokat könyve tárgyához, ezeket azonban nem fűzi fel egy összefüggő ívre, és valamennyire *ad hoc* témaválasztást lehet érezni. Mester-narratívája, hogy az összeomlás elkerülhetetlen volt, amely alapvetően a dualista állam retrográd, avitt szerkezetére vezethető vissza. Hatos nagyon negatív képet alakít ki az Osztrák–Magyar Monarchiáról annak ellenére is, hogy történelmünk egyik legsikeresebb korszakáról van szó – álláspontja ezen a téren sajátos módon épp az ellenforradalmi rendszer narratívájára rímel. „Bűnök és bűnös ideológiák között a kronológiai elsőbbség nem dönthet” – fogalmaz egy helyen (325.), amely bár ismét

védhető gondolat, mégis súlyos kétségeket vet fel 1918 őszével kapcsolatban. Am ennek fényében nem meglepő Tormay Cécile *Bujdosó könyvének* „gyűlöletprózaaként” való értékelése, amely többször előkerül a kötetben.

Miközben Lukachich Gézáról csak mint „keménykezű” tábornokról olvashatunk, addig szerzőnk Linder Bélát „derék katonaként” jellemzi (150.). Meg kívánom jegyezni, hogy Lukachich is három frontot járt meg a háború folyamán – bárói címét pedig a Katonai Mária Terézia Rend révén nyerte el – ideje lenne, hogy ne csak 1918 október végének blendéjén keresztül – vagyis a marxista kánon alapján mutassuk be őt.

Hatos művét végigkísérik az allúziók, frappáns megjegyzések, amelyek nagymértékben növelik művének olvasmányosságát, ugyanakkor nem mindig a legszerencsésebbek. Ilyen pl. a munkásegyletek és a katolikus legényegyletek – néhány külsődleges szempont alapján való összetevése (48.). Hatos igen pozitívan ír a baloldali polgárosodás 1900 és 1918 közötti időszakáról, de nem említi, hogy maga a szociáldemokrácia hiteltelenítette ezeket a vívmányokat, amikor mind 1919-ben, mind 1948-ban a bolsevik típusú állam megteremtése mellett tette le a garast. Stürgkh osztrák miniszterelnök meggyilkolása kapcsán megemlíti, hogy a gyilkost Friedrich Adlert nem végezték ki, mivel „egy liberális birodalomnak több stílusa volt” (90.) Legalább ezen a ponton említhette volna e folyamatban a IV. Károly által kibocsátott 1917. évi amnesztia hatását. Vagy: „Kiábrándult (ma divatos szóval kifejezéssel szólva: traumatizált) katonák nélkül sehol sem lett volna erőszakos az összeomlás Közép-Európában.” Ezt a sort hosszan lehetne folytatni.

Másfelől azonban műve feltételezi az olvasóról, hogy birtokában van a korszakról szóló legalaposabb ismereteknek. Amikor pl. Károlyi politikai pályáját összegzi (117.), említésre kerül a „német hírszerzés kudarcba fulladt kompromittálási kísérlete”, ahhoz azonban, hogy tudjuk, miről is van szó (Konsten-ügy), már ismerni kell a grófról készült hagiográfiát. Hatos Lovászy Márton hírhedt, Antantbarátok vagyunk! Kijelentésével kapcsolatban átvette Hatvany Lajos – a trianoni katasztrófa ismeretében tett – interpretációját, vagyis hogy a függetlenségiak azt remélték, hogy e kijelentés néhány vármegyét megtart nekünk (119.) Garami Ernő jellemzése kapcsán ezt olvashatjuk: „Marxista volt és demokrata” – egy igazi oximoron (130.) Egy más helyen – igaz az eredetiben is idézőjellel ellátva olvashatjuk – a „demokratikus diktatúra” jelzőt progresszív I. Népköztársaságunk jellemzése kapcsán. Hasonlóképpen szerencsétlennek tartom ifj. Andrásst a „reakciós após” jelzővel „kitüntetni” (175.), vagy „papi proletariátusról” beszélni (179.) A haderő tudatos leépítése, lezüllesztése a kötetben a sejtelmes „a hadsereg antimilitarista

forradalmát (sic!) a katonatanácsok intézményének és az ún. »bizalmi férfiaknak« a rendszere teljesítette be» kifejezéssel szerepel (318.). Teljesen hamis értékelésnek tartom gróf Károlyi József bizalmatlansági indítványának, majd az abból fakadó 1919 február eleji székesfehérvári eseményeknek – „kuruckodó municipiális lázadásként” való interpretálását.

A november 16-i népköztársasági kikiáltásnál Hatos a két évvel korábbi budai királykoronázással veti egybe a ceremóniát, megállapítva, hogy „a koszttm és a díszlet teljesen más volt. Nem Bánffy Miklós tervezte, historizáló színpadiassággal, hanem [...] Kernstok Károly puritán módon.” (248.) A kortársak 1916-ban rendre kiemelték, hogy a koronázás kifejezetten puritán módon lett megszervezve – eleve csak fél napig tartott a többnapos 1867. évi ceremónia-sorozathoz képest, így igazságtalannak érzem Hatos hasonlatát. Sokkal inkább úgy fogalmaznék, hogy az államforma-váltásból következett a népköztársasági puritánság, vagyis az új rendszer egyszerűen ünnepelni is elfelejtett.

A kötetben kirajzolódó Tisza-kép – összhangban a mai mainstream magyar historiográfiával – meglehetősen negatív: alapvetően egy retrográd, akarnok politikus képe rajzolódik ki sorokból, aki még arra sem volt képes, hogy „kivételes akaraterővel képviselt politikája mellé magyar közvéleményt” teremtsen. A szerző megjegyzi azt is: „Parlamenti többsége a magyar lakosság alig 2 százalékának bizalmán alapult”. (66.) Bár a szerző *itt* nem említi, én megteszem, hogy Károlyi-rendszere a magyar lakosság nulla százalékának bizalmán alapult – lévén elmaradt a választási legitimáció. (A későbbiekben a választás hiányát Hatos „korlátozott demokráciaként” jellemzi, amely jelző megint egy sajátos szókapcsolatnak tűnik). (249.) A Tisza-gyilkosságot bemutató rész elején – az alábbi, Berzeviczy Albert-idézetet olvashatjuk: „A mi szerencsétlenségünkhöz tartozik az, hogy legkiválóbb elméink aránylag mindig csak igen keveset használhatnak a hazának.” (215.) A történész idézi Szabó Ervint, aki Tiszában az egész szenvedő és vérző emberiség szimbólumát látta. (90.) Szabót egyébként „az életmódjában puritán polgár, a Ménési út szolid úri környékének lakója, valamint a legképzettebb marxista”, további „a forradalmi szocializmus magyar apostola” epitheton ornansokkal tünteti ki szerzőnk. Ezzel nolens volens a FSZK nevének megtartása mellett teszi le a garast, amelynek tarthatatlanságára épp a Pesti Srácok mutatott rá több ízben. Bizarrnak érzem továbbá, hogy Szabóról hosszabban olvashatunk e kötetben, mint pl. IV. Károlyról, vagy József Ágost királyi hercegről...

E tendenciák mentén Károlyi Mihály alapvetően pozitív figuraként jelenik meg a kötetben, sőt nem egy helyen szinte hérosszá nemesedik.

„Károlyi megkísérelte egy dekomponált államban az államhatalom megszervezését” (162.) írja szerzőnk, miközben Károlyinak döntő szerepe volt a késő dualista állam „dekomponálásában”, valamint abban, hogy a király őt nevezze ki kormányfővé. Elképzelhető, hogy a kötet jellegéből fakadó adottság ragadta el a szerzőt – a kortársak körében valóban kibontakozott egyfajta Károlyi-kultusz – e pozitív értékelésben, mégis legalább a kötet epilógusában említeni kellett volna, hogy Károlyi a trianoni katasztrófa ismeretében sem határolódott el balsikerű 1918 őszi politikájától. A gróf nárcizmusát „némileg” háttérbe helyezve, egy olyan miniszterelnök portréja rajzolódik ki a kötet lapjairól, aki tantalozni kínokat vállalt – szinte akarata ellenére –, hogy egy *demokratikus* Magyarországot építsen fel. Egy más helyen Hatos így fogalmaz a gróffal kapcsolatban: „Ugyanaz a nagyúri becsületesség vezette akkor amikor [...] Bethlen Istvánt is meghívta, hiszen meggyőződése volt, hogy ha az ő pacifista harca elbukna, a reakció képviselői a nemzet szükséges tartalékai lehetnek.” (368.) Erősen vitatható Hatos azon kijelentése, hogy Károlyi csak 1947. évi párizsi nagyköveti kinevezésével vált volna kommunista társutassá (422.) – ez *legkésőbb* már a harmincas évekre bekövetkezett, ahogy azt maga is elismeri a sztálini csisztká idején.

Sok esetben vitatkozni lehet a források helyes értelmezése tárgyában. Az október 31-i történésekkel kapcsolatban Hatos megemlíti az egyik kortárs cikket, amely szerint: „A katonák mindenkit megállítanak az utcán és megkérdezik, hogy békepárti-e, és ha nem felel, agyonlövik”. Ezt Hatos rémhírként aposztrofálja, miközben néhány sorral lejjebb beszámol egy konkrét esetről, amikor egy huszár-főhadnagyot agyonlöttek, miután nem volt hajlandó K-betűs sapkajelvényét eltávolítani és az őszirózsát a helyére tűzni (168.).

Hatos spontánnak ítéli meg a nemzeti és katonatanácsok létrejöttét (178.), pedig utóbbiak létrejöttében a szovjet-orosz minta érvényesült. Mindent egybevetve a felbomlás elkerülhetetlenségében Hatos gyakorlatilag egy-egy az egyben átveszi a marxista történetírás – determinista – tradícióit, vagyis, hogy a folyamat elkerülhetetlen és megállíthatatlan volt, abban a Károlyi-rendszer lényeges szerepet nem játszott. Ebből az elemzésből talán egyedül Pogány Józsefet veszi ki szerzőnk, amikor így fogalmaz: „mindenütt a »láthatatlan ellenforradalmat« kereste” (324–325.) Meg kívánom jegyezni, hogy az ellenforradalom mániákus keresése messze nem Pogányra korlátozódott, hanem a rendszer lényegét, velejét alkotta. Az ország több mint felének néhány hét alatt bekövetkező megszállását nem a pacifista kormány, hanem annak számlájára írja, hogy az érintett területek magyar lakossága csak várta a védelmet, de érte nem tett semmit (213–214.) Valahol nagyon szomorú, hogy Hatos exku-

zál a „Felvidék” szó használata miatt: „A Felvidék szó használatának fogalmi problematikájával és a hozzá kapcsolódó nemzeti, politikai érzékenységgel tisztában vagyok, [...] mégis, mivel a legtöbb korabeli forrás így használja, én is megmaradok ennél.” (428–429.)

Mint a recenzió elején már idéztem, Hatos könyvében a forrásoknál alapvetően a kortárs visszaemlékezések dominálnak. Értelemszerűen azonban önmagukban ezekre nem lehet támaszkodni, így számos levéltári- és szekunder szakirodalmi forrás is a mű alapjául szolgált. Legfőbb hiányosságnak azt érzem, hogy a szerző – követve hazai szakmai hagyományainkat – nem helyezte el kellőképpen az összeomlás körülményeit a Monarchia keretében. Így a korszakra vonatkozó német szakirodalom csak nagyon sporadikusan jelenik meg, és pl. az időközben magyar nyelven is megjelent Manfred Rauchensteiner alapmonográfiát sem használja fel.

Minden kritikai megjegyzés – és számos forrás gyökeresen eltérő értelmezése – ellenére *Az elátkozott köztársaság* értékes munka, amely a korszak iránt érdeklődők számára fontos új szempontokat kínál múltunk e vészterhes fejezetének jobb megértéséhez. A Jaffa Kiadó a kötet hátoldalán így ajánlja a kötetet: „Egy bizonyos: ha évtizedek múltán valamely diák a tanárától azt kérdezi, mit olvasson 1918-ról, a válasz az lesz: Olvassa Hatost!” Ehhez a „némiképp” elbizakodott mondat teljesüléséhez a monográfia annak teljes átdolgozása, újragondolása lenne szükséges. Ez a könyv ebben a formában ugyanis nem más, mint az 1989 előtti nézetek immár PC – értsd: balliberális – inerciarendszerben való transzformálása. Mindez persze nem váratlan fejlemény abban az országban, ahol még 2019/2020-ban is részben elavult, materialista, determinista szemlélettel tanítunk történelmet mind a köz- mind a felsőoktatásban.

Mindent egybevetve: ha ez a könyv ebben a formában válik magisztrális alapmunkává, az nem lesz más, mint a magyar történettudomány újabb deprofesszionizációs időszakának mérföldköve.

Ligeti Dávid

**Gulyás László (szerk.):
Trianonról közérthetően.**

**Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében.
Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula felsőoktatási Kiadó, 2019. 245 old.**

Gulyás László – a szegedi egyetem pedagógusképző karának történész és regionalista professzora – évtizedek óta foglalkozik a trianoni békediktátumnak a magyarság, illetve a közép-európai régió történetére, valamint politikai, gazdasági és társadalmi viszonyaira gyakorolt hatásaival. Nem túlzás azt állítani, hogy a történelmi magyar állam fölbomlásának – és tágabban kontextualizálva: az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésének – máig ható következményei vannak. Az érzelmi és magyar nemzet- és kisebbségpolitikai dimenzió túl elég csak a gazdasági életre – és az annak egyik alapját adó közlekedésszervezési és az áramlási utakra való – hatásokra utalni. Trianon tehát máig él és hat.

Ezért is fontos a „*A Trianonról közérthetően...*” című kötet, mely Gulyás László a Szegedi Tudományegyetemen meghirdetett Trianon-kurzusának tananyagga – egyetemi tankönyvé – szerkesztett verziója. Alcíme szerint: Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Bár jelen sorok írója nem tartja üdvösnek a történetírás és a történelemszemlélet politikai alátámasztottságát és determináltságát, elismeréssel kell szólni arról, hogy Gulyás László nem rejti véka alá értékrendéli meggyőződését. Teszi azonban mindezt úgy, hogy meg tudja őrizni történetési objektivitását és korrekt módon fölhasználja és idézi az államszocializmus korának marxista szellemiségű történeti szakmunkáit is.

A kötet tizenkét fejezete mind kronológiai, mind tematikai rendjét tekintve logikusan fölépített és arányos (vagyis egyik téma sincs túlírva, vagy éppen elhanyagolva). Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásától a szerbeknek és a románoknak a Bánságért való küzdelmén, valamint a burgenlandi kérdésen keresztül az oktrojált békeszerződés aláírásának ügyéig számos fontos történeti probléma kerül földolgozásra, köztük néhány olyan, eddig a közvélemény számára kevésbé ismert történet, mint a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság nevű ideiglenes államtér históriája.

Gulyás László nem kerüli meg a markáns állásfoglalást olyan vitatott kérdések estében sem, mint például Apponyi Albertnek a párizsi békekonferencián elmondott legendás – és sokszor félreértelmezett, illetve egyesek által fölmagasztalt, mások által bagatellizált – beszéde, illetve Jászi Oszkár – szintén sok történész által vizsgált és földolgozott – 1918–1919-es nemzetiségpolitikája és annak elméleti alapjai. Előbbit egyébként pozitívan ítéli meg, míg az utóbbit egyértelműen kudarcnak tartja Gulyás.

A könyv tizenkét fejezetből áll, ebből Gulyás László tíz fejezetet, míg egyet-egyet Szávai Ferenc történészprofesszor és Vizi László Tamás, a Kodolányi János Egyetem rektorhelyettese, a Magyarságkutató Intézet tudományos főigazgató-helyettese írt meg. Szávai az Osztrák–Monarchia katonai és gazdasági összeomlásának 1918 őszi eseménysorozatát, Vizi a trianoni béke aláírására küldendő magyar delegáció tagjai kijelölésének bonyolult és vitákkal terhelt folyamatát tekintette át.

A Trianonról közérthetően című kötet felsőoktatási tankönyvként és ismeretterjesztő könyvként egyaránt olvasható az egyetemi hallgatók és a történelem iránt érdeklődő nagyközönség körében, ugyanakkor történetileg hiteles és kritikailag megalapozott jellege miatt a történelmi szakma érdeklődésére is számot tarthat.

A kötet logikus fölépítésével, s az 1918 és 1920 közötti magyarországi és közép-európai történelmi folyamatokat a maguk sorrendjében és egymásra épülésében bemutató szerkezetével, valamint az egyes fejezetek végén szereplő – a fölhasznált főbb publikált forrásokat és a vonatkozó jelentősebb szakirodalmi munkákat magában foglaló – filológiai apparátusával fontos hozzájárulás Trianon történelmi problematikájának jobb és teljesebb megértéséhez.

Miklós Péter